

8. ÉVFOLYAM

1996

3-4. SZÁM

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI
VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1989

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvű közösségekben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary, a scholarly review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French, German, Spanish, Italian, Rumanian and Slavic languages, dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: Pannonhalmi Főapátság Könyvszolgálat.

Pannonhalma, 9090. Tel.: 96/470-022. Fax: 96/470-011.

Előfizetés, Tagság díj: 600 Ft.

Subscriptions and membership:

In Hungary: 600 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00 or 18 DM; Institutions: Can\$ 30.00.

Subscriptions and remittances should be sent to

METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ontario, Canada M4Y 2R5.

Checks should be made payable to *METEM*.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI
VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

1996/3–4

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**
Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY
Szeged

A kötet a Nemzeti Kulturális Alap
és a Soros Alapítvány támogatásával jelent meg

FŐSZERKESZTŐ – GENERAL EDITOR
SZÁNTÓ KONRÁD

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – BOARD OF EDITORS

*HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára, Érszegi Géza,
Kiss Ulrich, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Szabó Ferenc, Szántó Konrád,
Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;*
AUSTRIA: Galambos Ferenc; CANADA: Bonkáló Ervin, Horváth Tibor;
GERMANY: Adriányi Gábor
ITALY: Lukács László, Somorjai Ádám, Szilas László;
USA: Gabriel L. Asztrik

Felelős szerkesztő – Responsible Editor
ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Managing Publisher
VÁRSZEGI ASZTRIK

ISSN 0865–5227

Nyomás és kötés az

 KIADÓ ÉS NYOMDA
munkája

Felelős vezető: Fonyódi Ottó

TARTALOM – CONTENTS

TANULMÁNYOK – ESSAYS

BERTA Péter	A körülállók teendői a későközépkor keresztény halálközeli rítusaiban <i>The Tasks of People Standing Round the Dying Person in the Christian Rites of Passage of the Late Middle Ages</i>	5
DR. Emmerich TEMPFLI	Melanchthon und die Synode von Erdöd <i>Melanchthon and the Synod Held in Erdöd, on 20 September 1545</i>	19
BORÓVI József	Egy Nógrád megyei régi anyakönyv – Kazár, 1695. <i>An old Parish Register of Births, Marriages and Deaths in County Nógrád. Kazár, 1695</i>	37
BAÁN István	A görömbölyi görögkatolikus egyházközség a XVIII. században <i>The Catholic Church in Görömböly During the 18th Century</i>	51
ADRIÁNYI Gábor	Fraknói Vilmos és a „Monumenta Vaticana Hungariae Historiam Illustrantia” megindítása <i>Vilmos Fraknói and Launching the „Monumenta Vaticana Hungariae Historiam Illustrantia”</i>	61
MERÉNYI-METZGER Gábor	Karácsonyi János egyházi pályája és forrásai a Békés megyei levéltárban <i>Ecclesiastical Career of János Karácsonyi</i>	73
VÁRDY HUSZÁR Ágnes és VÁRDY Béla	Az Amerikai Magyar Egyházközségek megszületése és kifejlődése <i>The Birth and Development of American Hungarian Congregations</i>	91
BURA László	A Szatmárnémeti Római Katolikus Püspöki Líceum (1804–1852) <i>The Roman Catholic Episcopal "Lyceum" in Szatmárnémeti (1804–1852)</i>	107
BÉLTEKY József <i>József Béteky</i>	Sajtóvisszhangok Glattfelder Gyula temesvári püspöki működésének utolsó éveiből <i>Press Repercussions from the Last Years of the Activity of Gyula Glattfelder as Bishop of Temesvár</i>	137
PUSZTAI Gabriella	Kimaradt generációk <i>Missing Generations</i>	155

FORRÁSOK – SOURCES

II. JÁNOS PÁL pápa	Magyarság, kereszténység, kultúra <i>Hungarians, Christianity, Culture</i>	167
Paul POUPARD bíboros	Megnyitó beszéd <i>Inaugural Address</i>	173

SARNYAI Csaba	Scitovszky prímás levele Eötvöshöz (1848)	179
Máté	<i>Letter of Primate Scitovszky to Eötvös</i>	
MÓZES Huba	Baráti tudósító	189

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE
 METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

GLÜCK Jenő	Egyháztörténeti emlékek Izrael múzeumaiban <i>Ecclesiastic Collections in the Museums of Israel</i>	207
ILLÉS Pál Attila	Egyháztörténeti konferencia Lublinban <i>Ecclesiastical Conference in Lublin</i>	217
MONOK István	A magyar művelődés és a kereszténység <i>Hungarian Culture and Christianity</i>	223
DR. SZARVAS Béla	A szórványban élő katolikus magyarság pasztorációja Olaszországban <i>Pastoral Care for the Hungarian Diaspora in Italy</i>	225
ZVARA Edina	Egyháztörténeti könyvek 1995/1. <i>Books Concerning Ecclesiastic History 1995/1</i>	229

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK
 BOOK REVIEW

BLAZOVICH László–GÉCZI Lajos: A Telegdiek pere 1568–1572 (Ism.: Kőhegyi Mihály)	243
Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez (Szerkesztette: Ságvári Ágnes) (Ism.: Kőhegyi Mihály)	245
Egyháztörténeti tanulmányok I. – Tanulmányok, a pécsi egyházmegye történetéből I. (Ism.: Kőhegyi Mihály)	246
GERICS József: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban (Ism.: Kőhegyi Mihály)	250
Magyarországi zsidó hitközségek 1944. április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán. (Sajtó alá rendezte Frojimovics Kinga.) (Ism.: Kőhegyi Mihály)	253

BERTA PÉTER

A KÖRÜLÁLLÓK TEENDŐI A KÉSŐKÖZÉPKOR KERESZTÉNY HALÁLKÖZELI RÍTUSAIBAN

Az alábbi tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy összegyűjtssem és értelmezzem a későközépkori keresztény halálközeli rítusban résztvevő körülálló tradicionális teendőit. Vizsgálódásaim forrásanyagául elsősorban a korabeli hazai céhes élet és a magyar nyelvű kódexirodalom e tárgyú szövegei, valamint kortárs ars moriendi-ábrázolások szolgáltak. A jelzett források természetéből következik, hogy megállapításaim dokumentálhatóan csak a későközépkori városainkban általánosan elterjedt konfraternitások és vallásos céhek életének egy részébe engednek betekintést, s a haldoklással kapcsolatos korabeli szokásoknak és magyarázatoknak csupán egy szűk szeletét reprezentálhatják. Annál is inkább, mivel céhszabályaink és kódexeink útmutatásai rendszerint hallgatnak a korabeli halálkultúra – kétségtelenül meghatározó jelentőségű – pogány eredetű hiedelméről és szokáselemeiről, és csak elvétve tesznek említést azokról a körülményekről¹ (ilyen például az agónia folyamatának hirtelen felgyorsulása, a szentségek körülményes, hosszadalmas szállítása, a haldokló öntudatának elvesztése vagy a lelkipásztori segítség elutasítása stb.) amelyek megzavarhatják a haldokló vagy a körülálló teendőinek üdvözítő rendjét (nem is beszélve a tömeges halál típusainak – a háborúk vagy a járványok – meghatározó jelenlétéről, ahol az eltávozóknak minden bizonytalansággal kellett nélkülözniük a körülálló gondoskodását).

* * *

Az agónia szemlélőinek viselkedését meghatározó rituális elvárásrendszer elkülönítése a „ceremónia” egészétől egyrészt annak köszönhetően problemati-

1 Lásd például a haldoklót megkörményező kísértések (a székszis, a kétségbeesés, a békétlenség, a „keveltség” és a „fösvénység”) leírását az Érsekújvári kódex alábbi szövegében: „Mynden ember ky az o halaláról akarand meg emlekeznye ezeket olwaffa” (in Régi Magyar Codexek és Nyomtatványok: Érsekújvári c. I. fele. Budapest, 1888, Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadói Hivatala, 239-251. p. (Nyelvelméltár IX. k.) Itt jegyzem meg, hogy a közölt kódex-részletek természetesen ezredvégi átíratok. A Nyelvelméltár írásmódjának átvételéről az olvasás folyamatossága érdekében, ill. nyomdatechnikai okok miatt kellett lemondanom (az idézett, valamint említett kódex-részletek címeinek helyesírásában tapasztalható eltérések is ezekkel az okokkal magyarázhatóak).

kus, hogy a keresztény haldokló (elsősorban teendőinek társas jellegéből adódóan) távozása pillanatáig rászorul a körülállókkal fenntartott kontaktus előnyére. Másrészt, mert ugyanez fordítva is igaz: a kísérőknek a nyilvános szertartás, a megszívlelendő szentenciák stb. kínálnak lehetőséget arra, hogy megerősítsék – például a haldoklás kívánatos módjával kapcsolatos – korábbi tapasztalataikat, ill. – a rítusban először részt vevők esetében – megbízható ismereteket szerezzenek saját majdani teendőikről, s a helyes életvitel szabályairól egyaránt.

A hozzátartozók, az eltávozó ápolására kirendelt társulati tagok vagy az utcáról betévedők jelenléte, az egyházi személy spirituális gondoskodása, vigasztalásai ugyanazt az egymásrautaltságot hangsúlyozzák, mint a közösen elmondott imádságok, vagy a testi szenvedés enyhítésére irányuló orvosi kísérletek. Az agonizáló személy és a kísérők tradicionális szerepei, ill. teendői (mivel végsősoron ugyanazt a transzcendens célt – az üdvösség elérését – szolgálták) tehát több ponton is összekapcsolódtak, kölcsönösen értelmezték és kiegészítették egymást. Vizsgálatuk gyakran kizárólag egyidejűleg, máskor csak a töredékesség látszatát óhatatlanul is fenntartva lehetséges.

A fentiek ismeretében a körülállókra kirótt feladatok alábbi funkcionális felosztása a legvalószínűbb.

1. Az üdvösnek ítélt eltávozás tárgyi és személyi feltételeinek előkészítése.

2. A haldokló másvilági boldogságát elősegítő, valamint fizikai fájdalmainak, halálfélelmének enyhítését célzó (aktív és passzív) szolgálatok.

3. A közösség rituális örökségének (pl. a szenvedő körüli viselkedés módját koordináló magatartásmintáknak stb.), „kollektív én-képének”, s a mulandósággal kapcsolatos világnézeti alapvetéseinek megővésére és igazolására, ill. továbbadására irányuló törekvés mint teendő.

1. Az együttélők – akár a vallásos céhekről, konfraternitásokról², akár a város valamennyi lakójának érdekeit képviselő hivatalok viselőiről legyen szó – rendszerint különféle rendelkezésekkel igyekeznek gondoskodni arról, hogy a haldokló számára elengedhetetlen utolsó szentségek kiszolgáltatása késlekedés és fennakadás nélkül, a megfelelő külsőségek között menjen végbe.

2 Lásd Granasztói György munkájának (A középkori magyar város. Budapest, 1980, Gondolat, 238–244. p. (Magyar História.)) A vallásos testvériségek című részletét vagy Pásztor Lajos kötetének (A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Budapest, 1940, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda) alábbi fejezetét: A vallásos társulatok és a céhek (22–49. p.). E jámbor egyesületeket, amelyek nyomaival szinte valamennyi fontosabb városunkban találkozhatunk, rendszerint Krisztus Testéről, Szűz Máriáról, Szent Annáról vagy más – általában az adott település valamely egyházi intézményében oltárral rendelkező – szentről nevezték el, s gyakran előfordult, hogy a polgárok egy csoportja ugyanabban az időben több ájtatos egyesületnek is tagja volt. Számos városunkban működött tehát egyszerre több konfraternitás, amelyek számuiktól, népszerűségüktől függően a település lakóinak jelentékeny hányadát (esetenként túlnyomó többségét) magukba foglalták (Sopronban a XV. század folyamán például az alábbi társulatokra vonatkozó adatokkal találkozhatunk: Szent Györgyről, Krisztus Testéről nevezett társulat (egy a papok, egy pedig a világiak számára), Nagyboldogasszony társulata, Gyertyaszentelő Boldogasszony társulata, Tizenkét apostol társulat, Szent Lélek társulat, Szent Anna társulat stb.). Jelentőségük – hasonlóan a harmadrendűek szintén elterjedt közösségeiéhez – mindenekellett a keresztény kulturális tudás hatékony közvetítésében, a papság és a világiak közötti kapcsolat fenntartásában, elmélyítésében ragadható meg.

„A zsinati rendelkezések többször, így 1515-ben Veszprémben is meghagyják, hogy a pap, aki Oltáriszentséget visz a beteghez, szólítsa fel a jelenlévőket, hogy az Oltáriszentséget kísérik el a beteghez és onnan vissza a templomba, kijelentve, hogy mindazok, akik akár oda, akár vissza elkísérik, minden esetben 12 napi búcsút kapnak...”³ Az oltáriszentség illő kíséretének biztosítására inti tagjait a nagyszzebeni Krisztus Legszentebb Testének Társulata⁴ is. Ugyanezt a célt szolgálta több magánkezdeményezés. 1457-ben Imre és Péter soproni polgárok özvegyeinek kegye alapítványa úgy rendelkezik, hogy az Úr testének méltó kíséretéül a haldoklóhoz siető pap előtt „...három ministránsfiú haladjon ... karingbe és csuklyába öltözve, zászlóval, lámpával és énekszóval, így jelezvén azt mindenkinek, hogy egy elköltözni készülő léleknek viszik az üdvösség kenyerét.”⁵ Fraknoi Pál gróf özvegye pedig „...bőkezű adományai mellett a nagymartoni plébánosnak négy forintot ajándékozott abból a célból, hogy lóháton vigye magával az Oltáriszentséget, amikor betegekhez megy.”⁶

A szent útravaló mielőbbi kiszolgáltatásának biztosítására irányul Kajári István püspöki helytartó Sopronnak adott utasítása is, amely arra szólítja fel a városplébánost, hogy „... a Szent György-kápolnában az Oltáriszentséget mindig őrizték, az utolsó kenet szentségének feladásához szükséges szentelt olaj pedig kéznél legyen és egy pap gondjaira bizassék, hogy ha valaki a belvárosban éjszaka idején hirtelenül rosszul lenne, meg lehessen gyóntatni és a halotti szentségeket fel lehessen neki adni, hogy így a szentségekkel felfegyverkezve, a kísértéseknek ellen tudjon állni... Erre az intézkedésre pedig azért volt szükség, mert éjjel a zárva tartott városkapuk kinyitása körülményes volt és a külvárosból hozni papot a haldoklóhoz hosszabb ideig tartott.”⁷ A polgárok rendszerint hasonlóképpen ügyeltek arra, hogy a város szegényei és az ispotályok lakói se távozzanak az utolsó szentségektől remélt előnyök nélkül. Ugyanilyen gondoskodásban részesültek a súlyos betegségben szenvedő vagy haldokló céhesek is. A nagybeteg mester vagy legény hozzátartozóinak „...kötelessége gondoskodni arról, hogy a beteg idejében felvehesse az utolsó kenetet. Ha a szászkézdi vargalegények közül a hozzátartozók gondatlansága miatt valaki utolsó kenet nélkül halna meg, úgy az elhunyt vagyonát nem az örökösök, hanem a társulat örökli.”⁸

2. A haldokló körüli, a nagybeteg testi szenvedéseit, aggodalmait mérséklő, megboldogulását elősegítő szolgálatokat vizsgálva célszerű elkülönítenünk egyrészt 2.1. a segítségnyújtás *aktív elemeit* (amelyekről mindenekelőtt a fennmaradt illusztrációk szolgálnak adalékkal). Másrészt 2.2. a *jelentéstulajdonítás a*

3 Pásztor Lajos: i. m. 26. p.

4 Heródek Antal: A nagyszzebeni Krisztus legszentebb testének társulata a XIV., XV. és XVI. században. Örökimádás, 1914. 5. sz. 141. p. Vö. Mohl Adolf: A Fraternalitas SS. Corporis Christi Magyarországon és különösen Győregyházmegyében. In Eucharisztikus Értesítő, 1923. 1. sz. 15–16. p.

5 Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939, Székely és Társa Nyomdája, 335. p. (Győregyházmegye múltjából IV. szám.)

6 Házi Jenő: i. m. 190. p.

7 Házi Jenő: i. m. 75. p.

8 Pásztor Lajos: i. m. 48. p.

ritust hitelestítő – inaktív vagy tevékeny – *személyek jelenlétével*⁹ *kapcsolatos korabeli sémáit.*¹⁰

2.1. A későközépkori magyar nyelvű kódexek ritkán utalnak a nagybeteg körüli gyakorlati teendők azon csoportjára, amelyek elsősorban a szenvedő testi tüneteinek enyhítésében, közérzetének ideiglenes javításában játszhattak szerepet. Mindez – amellet, hogy kódexeink elsősorban a spirituális tanácsadás feladatát tartják szem előtt – részben azzal is magyarázható, hogy test és lélek a korabeli hétköznapi keresztény létszemlélet számára csak nehezen összeegyeztethető entitásokként definiálódnak: az előbbi az alvilági hatalmak (tehát az üdvösnek nyilvánított eszménytől eltávolodó életvitel) csábításának, az önelveszejtésnek kitüntetett eszköze¹¹, percnyi alkalmatosság. Az utóbbi – épp ellenkezőleg – a felsőbbrendű én, amely a „földi siralom-völgy”, az „eredendő bűn” kataklizmáiból kivezető út letéteményeseként a létező figyelmét az „örök erények” felé fordítja. Az elenyésző és az időtlen, a megtorlással fenyegetett és a végsőség krízisével szembeni védettséggel biztató, a gyarló test és a mennyei privilégiumok felé törekvő lélek szembeállítására kedvelt illusztrációja a kívánatos életmódról, a földi jelenségek *helyes* megítéléséről szóló korabeli elmélkedéseknek¹².

E gyakran hangoztatott, s a XV. század folyamán fokozatosan háttérbe szoruló értékhierarchiát (s benne a porhüvely – annak eredendően bűnös hajlamaival¹³ magyarázott – megvetését) találóan szemlélteti az a dialógus, amelyben az exitus felé közeledő lélek megátkozza „celláját”:

-
- 9 Mindenekelőtt az egyházi szolgálattevők és a közeli hozzátartozók jelenlétének tulajdonított kultikus jelentőséget, hiszen az agónia folyamán ők nyújthatták a leghatékonyabb (az üdvözüléshez nélkülözhetetlen lelkipásztori, emocionális stb.) támogatást az éppen eltávozonak.
- 10 A jelentéstudajdonítás (szimbolikus kommunikáció) említett sémái természetesen az aktív szolgálatok „adottságaival” is rendelkeztek (tehát közvetett módon – többek között a hit inspirálása révén – hozzájárulhattak pl. a fizikai fájdalom enyhítéséhez). Elsődleges hatásukat azonban a rítus szervezésében, irányításában, alapösszefüggéseinek egyértelműsítésében fejtették ki (s így nemcsak a haldokló utolsó gondolatait, de a ceremónia valamennyi résztvevőjének szemléletmódját meghatározták) – elkülönítésüket elsősorban ez indokolja.
- 11 „...Ó, ördögnek temploma, a te cselekedeteid fertőztettek meg engemet...” mondja a haldokló lelke a testnek stb. In A halálról. In RMCNY: Lobkowitz c.-Batthyányi c.-Czech c. Budapest, 1890, MTA, Lobkowitz kódex 109. p. (Nyelvelméletár XIV. kötet.)
- 12 A test és lélek viszonyának különféle magyarázatait képviselő korabeli teológusok és bölcselők természetesen ennél jóval árnyaltabban fogalmaztak. Azonban pl. annak köszönhetően, hogy alapvetéseik megértése alaposabb filozófiai-teológiai előképzettséget igényelt, nézeteik korántsem minden esetben s többnyire csak vulgarizált formában válhattak a lelkipásztori gyakorlat, s így vizsgálódásaim tárgyának, a városi ájtatos közösségek mindennapi vallásosságának részévé. Az általam rögzített értelmezést tehát véletlenül sem nevezhetjük kizárólagosnak – éppen a test örömeinek „rehabilitálása” mellett érvelő reneszánsz életeszmény terjedése idején nem, amikor a test-lélek oppozíció érzékelhetően veszít korábbi merevségéből (vö. Pásztor Lajos: i. m. 11. p.) –, de a fentiekből adódóan legalábbis a legáltalánosabb nézetek egyikének kell tekintenünk. (A test és lélek kapcsolatát tárgyaló koraközépkori véleményekről lásd például Geréby György tanulmányát: *Szenvedély és feltámadás – bevezetés a test teológiájába*. In *Café Babel*, 1996. 2. sz. 61–74. p.)
- 13 Ilyen például az evilági szenvedélyek iránti túlzott fogékonyság.

„...átkozottak legyenek a te szemeid, mert nem akarták látni az igazságoknak [„Istent hívőknek”] világosságát és az igazságának útját. Átkozottak legyenek a te füleid, mert nem akarták hallani az örök életnek ígését. Átkozott legyen a te orrod, mert nem akarta beereszteni a szent jóságoknak illatát. Átkozottak legyenek a te ajkaid és a te nyelved, mert nem kóstolták meg az örök mennyországoknak örömét, meg sem nyitották a szájak ajtaját az ő teremtetőknek dicsérésére. Átkozottak legyenek a te kezeid, mert őmiattuk nem osztogattattok alimizsna a szegényeknek. Átkozottak legyenek a te mellednek belső részei, mert gonosz tanácsokat eresztettek vala ki. Átkozottak legyenek a te lábaid, mert nem látogatják vala Krisztusnak egyházát. Átkozottak legyenek minden tagjaid, mert elvették éntőlem a mennyei örömeiket. Átkozottak legyenek minden cselekedeteid, mert örök kínokat nyertek énnekem. Így átkozza meg akkor és ott a lélek az ő testét...”¹⁴

A közeli rokonoknak, egyházi személyeknek, ill. a haldokló körüli praktikus feladatok ellátására kirendelt társulati tagoknak azonban mindaddig feladatuk, hogy különféle „beavatkozásokkal” enyhítsék a beteg szenvedéseit¹⁵, amíg tevékenységük nem csorbítja a lélek felkészülésével kapcsolatos ceremóniák tekintélyét, s főként nem veszélyezteti a nélkülözhetetlen teendők (pl. a bűnbánat, az utolsó kenet) kivitelezéséhez feltétlenül szükséges idő hosszát. A kolozsvári ötvöslegények céhszabályzatának (1532) nyolcadik cikkelye szerint ha „...valaki a Társaság közül megbetegszik, akár a gazdájánál, akár az Atyamessterénél, úgy a Társaságbeliek két személyt rendeljenek, nappal vagy éjtzaka, a mint a szükség hozza a betegnek gondviselésére...”¹⁶; ugyanezt írja elő a szatmári szabók utasítása is (1525).¹⁷ A beteg mesterekhez a céh pénzből esetenként látókat és orvosokat fogadnak, orvosságokkal, „mindennapi eledelek”-kel enyhítik szükségleteiket, az arra kijelölt tagok büntetés terhe alatt virrasztanak mellettük, s ha itt az utolsó szentségek felvételének ideje, általá-

14 A halálról. In RMCNY: Lobkowitz c.–Batthyányi c.–Czech c. Budapest, 1890, MTA, Lobkowitz kódex 109. p. (Nyelvelméltár XIV. kötet.) Lásd még az Érsekújvári kódex alábbi részletét: „Nagyobb kár van egy lélek elhagyásában, semmint ezer test elveszésében ... a lelki halál annyiival szörnyűbb és rettenetesebb avagy kárhozatosabb, amennyivel nemesebb és drágább a lélek az embernek testénél...”. Az wallafok kyket kel tenny embernek o halalanak ydeyen. In RMCNY: Érsekújvári c. I. fele, Budapest, 1888, MTAKH, Érsekújvári kódex I. fele 236. p. (Nyelvelméltár IX. kötet.) Lásd még Laskai Osváttnak a végítélet eseményeit részletező azon prédikációját, amelyben az „elítéltek” hasonlóképpen megátkozzák testrészeiket, s azok bűnre csábító hiúságait. (Említi Halász Gábor: Magyar középkor. Magyarságtudomány, 1937. 1–4. sz. 45. p.)

15 Vö. Ratzinger György: Az egyházi szegényápolás története. Budapest, 1886, Buschmann F. Könyvnyomdája; harmadik rész, 213. p.

16 Szádeczky Lajos: Iparfejlesztés és a czéhek története Magyarországon. Budapest, 1913, Ranschburg Gusztáv Könyvkereskedése, II. kötet 42. p. (Az Országos Iparegyesület Bárá Kornfeld Zsigmond-könyvtára VII. kötet.)

17 Kovách Géza–Binder Pál (vál.): A céhes élet Erdélyben. Bukarest, 1981, Kriterion, 82. p. Vö. még Király János: Pozsony város joga a középkorban. Budapest, 1894, MTA, 190. p. Rajka Géza: A kolozsvári szabó céh története a XV–XVII. században. Kolozsvár, 1913, Stief Jenő és Társa Könyvsajtója, 22. p. stb.

ban ők adnak hírt a plébánosnak a nagybeteg állapotának kritikussá válásáról.¹⁸ A haldokló részben épp ezért rendszerint megemlékezik testamentumában arról a vallásos testületről, amelynek tagja volt¹⁹. E szokás elterjedtségére utal a soproni Szent Anna Társulat 1477-ből fennmaradt alábbi utasítása is: „A halálos ágyán fekvő legény előtt a céhmester két társával és két legénnyel köteles megjelenni és a haldoklót arra figyelmeztetni, hogy gondoljon lelke üdvösségére és e célból hagyjon valamit a céhre.”²⁰

A körülállók gondoskodása – a (felebaráti) szeretet és tisztelet kifejezésén, a vallásos társaságok normáinak követésén túl – innen nézve arra irányul, hogy a rítus „elrendezettségéből” származó viszonylagos biztonságérzet megőrzése érdekében a fájdalom csökkentésével szűkítsék azon zavaró körülmények csoportját, amelyek megbonthatják a haldoklás mintaszerűségét, kockáztatva annak „szerencsés kimenetelét” is.

A nagybeteg szenvedéseinek enyhítésében kétségtelenül fontos szerepet játszott (elsősorban feszültségoldó, fájdalomlevezető képessége miatt) az „érintés-terápia”²¹: a beteg kézfejének, homlokának simogatása, a vizes borogatás, ill. az izzadság, a „halálverejték” letörlése; arcának, fájdalommentesen érinthető tagjainak tisztán tartása, mosása és hűsítése. Ugyanígy nélkülözhetetlen a fekhely alkalmassá tétele arra, hogy a haldokló jól lássa a szobában történeteket, a körülötte állókat, a helyiség szakrális kellékeit és maga is láthatóvá váljon; utasításai, gesztusai könnyen észlelhetők legyenek, s a nonverbális kommunikációban éppúgy, ahogy a hagyatkozás vagy a gyónás során, a lehető legkevesebb energiát veszítse.

A későközépkori ars moriendi-ábrázolások a szenvedőt csak kivételes esetben örökítik meg vízszintes helyzetben (ez a pozitúra bizonyára a koporsóban fekvő halott testtartásának szinonímájaként interpretálódhatott), felsőtestét (de legalábbis fejét) általában két-három párnával is felpolcolják, alighanem azon hétköznapi tapasztalat közismertségének köszönhetően, hogy a beteg így könnyebben tartja a szentelt gyertyát, az imakönyvet, enyhülhet légszomja, s ha már beszélni képtelen, látása és mimikája révén a lehető legtovább részese maradhat a körülötte zajló eseményeknek.

18 Lásd Timár Kálmán: Régi magyar szentségi társulataink. Örökimádás, 1910. 2. sz. 48. p. Ratzinger György: i. m., harmadik rész 259–260. p. Hajnóczy Iván: A céhek életéből – XV. és XVI. századbeli céhszabályok. h.n. é. n. Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) R.T., 18.; 22.; 39. p. Szádeczky Lajos: i. m. I. köt. 231. p. Uő: i. m. II. köt. 65. p.; Házi Jenő: i. m. 297. p. A nagyszombati kalmár czéh szabályai 1547 és 1604-ből és régi jegyzőkönyve 1556–1651-ből. Történelmi Tár, 1883. 172. p. Székelyudvarhelyi céhrendszabályok. Történelmi Tár, 1887. 398. p. Király János: i. m. 190. p. stb.

19 Lásd Timár Kálmán: i. m. 47. p. Király János: i. m. 180. p. A soproni iparosok kegyes célokra szánt adományai például rendszerint „...miseruha, oltárkép készítésére, a céh kápolnájának felújítására jelentettek fedezetet.” Szende Katalin: A soproni iparosok végrendeleteik tükrében. In Nagybakay Péter–Németh Gábor (szerk.): VI. Kézművesipartörténeti Szimpózium, Veszprém, 1988. november 15–16, Veszprém, 1989, MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága, 111. p. stb.

20 Házi Jenő: i. m. 299. p.

21 Az érintés-terápia szerepéről a mai haldokló gondozásban lásd Riskó Ágnes: A terminális állapotban lévő rákbetegek életminőségét javító nem verbális módszerek ismertetése c. tanulmányát (in Halálközelpben II. Budapest, 1995, Magyar Hospice Alapítvány, 127–169. p.)

A korabeli elmélkedések útmutatásai szerint az üdvösség elérését hasonlóképpen megkönnyíthették a nagybeteg megtisztulásáért elhangzó könyörgések – erre utal pl. a „Halál idején mondandó imádság” utasítása: „*Valamely ember halálának idején meg olvassa avagy meg olvastatja, kétségtelenül [a] mennyországba megyen*”²², vagy a Gömory kódexből származó „Haldoklókért mondandó három imádság” egy részlete²³. Az Érsekújvári kódex továbbá előírja a körülállóknak, hogy ha az eltávozó a verbális kommunikációban résztvenni képtelen vagy ítélőképességét elvesztette, a jelenlévők közül valaki mondja el előtte a „haldokló vallásait”; majd megjegyzi:

„...*ha valakinek jó atyafia avagy jó ismerője avagy Istenben ájtatos barátja vagon, az az ő halálának idején ott legyen, s őt a hit erős voltára figyelmeztesse és békességre, ájtatosságra és álhatatosságra, és végig [az igaz hitben való] megmaradásra indítsa ... ájtatos beszédeket, szent igéket és édes imádságokat mondjon...*”²⁴

A haldokló üdvözülését elősegítő, aktív egyházi szolgálatok – mivel hozzájárultak a keresztény másvilági előfeltevésekbe vetett bizalom megerősítéséhez – a fájdalomcsillapítás spirituális eszközeiként is kulcsfontosságú szerepet játszhattak. Ide sorolható a gyónás, az áldásadás a szenvedő homlokának megérintésével, a kézrátétel; a szentség felmutatása; a szentelt gyertya kézbeadása (amely megkönnyíti a haldokló túlvilági tájékozódását), a feszület megcsókolatása, a szent kenet²⁵ és a szent útravaló feladása, ill. átnyújtása stb., valamint a fenti liturgikus cselekedeteket kísérő rituális szövegek (pl. külön erre a célra kiválasztott zsoltárok, könyörgések), amelyeket, ha képes rá, maga a haldokló is a körülállókkal együtt mond.

Ha a nagybeteg valamennyi kötelességének eleget tett, s a „boldogságos kimúlás” előfeltételeként megismert egyházi szolgáltatásokban is részesült, nemcsak a transzcendenciák pártfogó figyelmét érezhette magán, de a purgatórium kínjait is méltán szemlélte egyre valószínűtlenebb alternatívaként. Szakrális optimizmusa (s az ehhez óhatatlanul társuló önszuggesztió) révén képes lehetett „megfelelkezni” szorongásának egy részéről²⁶, s ebben az állapotban vált különösen hatásos szimbólumává azon intelmeknek, amelyek az

22 Halál idején mondandó imádság. In RMC: Veszprémi c.–Peer c.–Winkler c.–Sándor c.–Gyöngyösi c.–Thewrewk c.–Krizsa c.–Bod c. Budapest, 1874, MTAKH, Peer kódex 85. p. (Nyelveléktár II. kötet.)

23 Haldoklókért mondandó három imádság. In RMC: Debreczeni c.–Gömory c. Budapest, 1882, MTAKH, Gömory kódex 317. és 318. p. (Nyelveléktár XI. kötet.). Vö. Haldoklók előtt mondandó imádság. In uo. Gömory kódex 335–336. p.

24 Mynden ember ky az o halalarol akarand meg emlekeznye ezeket olwaffa. In RMCNY: Érsekújvári c. I. fele, Budapest, 1888, MTAKH, Érsekújvári kódex I. fele 254. p. (Nyelveléktár” IX. kötet.)

25 A betegek kenete, ill. az utolsó kenet fogalmáról (történeti alakváltásairól) lásd például Babos István kötetét (A betegek kenete. Róma, 1978, k.n. (Teológiai Kiskönyvtár III./ 8.)), vagy J. Mayer–Scheu–A. Reiner tanulmányát (in Hartmut Nikelski (szerk.): Keresztény segítségnyújtás haldoklóknak. Budapest, 1984, Szent István Társulat, 179–198. p.).

26 Vö. Z. Karvalics László: Léleknek békéje... – Harmóniateremtő technikák a világvallásokban című tanulmányának ide vonatkozó részletével. In: Magyar Filozófiai Szemle, 1994. 5–6. sz. 608. p.

üdvös életvitel, ill. az egyházi útmutatások iránti odaadó hűség hatékonyságát hirdették az agónia szenvedéseivel, az „ördögi megpróbáltatásokkal” szemben.

A transzcendenciák iránti elkötelezettség – amelynek folyamatos inspirálása szintén a körülállók feladatai közé tartozott²⁷ –, s a halhatatlanság ígérete bizonyára a feszület megcsókoltatásánál vagy az utolsó kenetnél, tehát az aktív egyházi szolgálatoknál is alkalmasabbnak mutatkozott a halálfélelem és a fizikai fájdalmak enyhítésére. Alighanem ebben az erőteljes vonzódásban (szakrális elkötelezettségben) keresendő a középkori halásóvárgás²⁸ (számos didaktikus történetben és példázatban fellelhető) kultuszának gyökere is, mert „...Miképpen ... a természet hajtja a lelket a testhez, hogy egymástól el nem szakadhatnának, ezenképpen az szeretet sokkal inkább hajtja a lelket Urunk Krisztushoz...”²⁹

A terminális stádiumban a segítségnyújtás jónéhány aktív formája állt tehát a haldokló rendelkezésére, amelyek (mialatt részben elterelték figyelmét tüneteiről) megerősítették a világ struktúrájáról, annak kanonizált értékeiről, s a helyes viselkedés módjáról szerzett tapasztalatait éppúgy, mint a földön *túli* szférák elrendezettségébe és állandóságába vetett bizalmát.

2.2. Az agónia folyamatát kísérő (főként egyházi) személyek azonban nemcsak tevékeny szereplőkként támogathatták az eltávozót, hanem pusztán jelenlétük révén is olyan kollektív tapasztalatok, világnézeti evidenciák hordozóivá váltak, amelyek – miközben hozzájárultak a beteg szorongásának enyhítéséhez – megalapozták a rítus szentségét, s ezzel egyidejűleg jórészt annak tekintélyéből, szakralitásából részesülve tartották fenn világi befolyásukat.

Az egyházi szolgálattevő (mint a transzcendenciák kiválasztottja) státuszszimbólumai révén egyrészt előhívja és megismétli a fennálló keresztény világrendet morálisan stb. alátámasztó létértelmezési mód alapösszefüggéseit (ilyenek pl. a kozmosz tér- és időstruktúrájára vonatkozó ismeretek), amelyek végsősoron az üvösnek ítélt magatartásminták körét is meghatározzák. S egyben nyilvánvaló viselkedési utasításokat tartalmaznak arra nézve, hogy a halandónak milyen inkonszenzuális cselekedeteket, ill. gondolatokat³⁰ kell feltétlenül elkerülnie ahhoz, hogy a „mennyei malasztból” részesülhessen.

Másrészt jelenléte a résztvevők szemében az üdvözülés lehetőségének (legalábbis a tárgyi és személyi feltételek részleges jelenlétének) „záloga” is, s az agónia krízishelyzetében a haldokló könnyen tulajdoníthat közelségének divinatorikus szerepet, amelyet (fokozódó fájdalmainak, aggodalmainak köszönhetően) bátorításként, a megboldogulás implicit „ígéretként” értelmezhet.

A „beavatott személy” gondoskodik arról, hogy a beteg megtisztulását elősegítő szertartások – a gyónás; a szentáldozás stb. – hibátlanul menjenek végbe, s esetleges fogyatékoságaik révén ne veszélyeztessék a rítus sikerét. Fohász-

27 Lásd az Érsekújvári kódex részletét az előző oldalon stb.

28 Értsd: a halált követő vágyott létmód, az üdvösség iránti sóvárgás.

29 Prédikáció asszonyunk Máriának haláláról. In RMCNY: Tihanyi c.–Kazinczy c.–Horvát c. Budapest, 1877, MTAKH, Tihanyi kódex 150. p. (Nyelvelmléktár VI. kötet.)

30 Lásd az 1. jegyzetpontban említett öt kísértést stb.

kodásával (amely „az isteni kegyelemhez különösen közelálló, tisztaéletű” személytől származik, s épp ezért a transzcendenciák intenzívebb érdeklődésére tarthat számot) a haldoklót az égiek figyelmébe ajánlja. Szótlan jelenlétén keresztül is a nyegbeteg számára releváns transzcendencia virtuális jelenléte, jóindulata nyilvánul meg, amelyből életútjára vonatkozó (ön)igazolást, reményt meríthet.

A földi és a másvilági szférákat összekötő közvetítő-közbenjáró szerepkörön túl az egyházi szolgálattevőnek mint lekipásztori kíséretnek is állandó jelentést tulajdonítanak: a halálfélelmet enyhítő teendők részeként elsősorban ő továbbítja a szemlélők és (hivatásának pasztorális természetéből adódóan) az egész közösség együttérzését a beteg felé.

Ha a hozzátartozók többsége részt vesz az eltávozó kísérésében, az a szeretetkapcsolat reprezentálása mellett – rendszerint – életvitelének, jellemének erényességét jelképezi, s kifejezi azt is, hogy a hátramaradók kíváncsiak a haldokló utolsó jótanácsaira, készek megőrizni „szellemi hagyatékát”³¹. Ugyanakkor alkalmat adnak arra, hogy a szenvedő zavartalanul végezhesse teendőit (a hagyatkozást, a családon belüli békéltetést stb.), hiszen az érintettek többsége a közvetlen közelében tartózkodik, bármikor elérhető.

Ha az eltávozó végrendelettel nem rendelkezik, vagy korábbi testamentumán változtatni kíván, a *hiteleshelyi teendők* ellátása is a körülállók egy csoportjára hárul. A végrendelezés módjával kapcsolatban a soproni tanács 1418. évi szabályrendelete előírja, hogy az „...legalább két belső vagy külső tanácsos jelenlétében történjen, de ha akármilyen oknál fogva ilyen tisztségű férfiakat nem tudnának előkeríteni, úgy elégséges, ha két polgár előtt végrendelezik valaki. (...) Az érvényes formák mellett megtett végrendeletet a tanúk legalább egy hónapon belül a tanács elé terjesztik, mely azt meghallgatja, jóváhagyja és örök emlékezetül a városi könyvbe íratja be.”³² A szóbeli végrendelet-

31 Mindemellett a hozzátartozók jelenlétének okait vizsgálva nem tanácsos megfeledkez-nünk a haldokló vagyonának felosztásával összefüggő – esetenként alighanem kizárólagos – gazdasági motivációkról sem. Erre figyelmeztetnek többek között az alábbi kódexrészle-tek is: „...az embernek halála után hárman keresik nagy mohósággal az ő részüket: a féreg akarja az ő testét, a sátán, örököző a lelkét, az ő maradványa: nemzete [pedig a] marháit...” (A halálról. In RMCNY: Székelyudvarhelyi c. Guary c.–Nádor c.–Lázár Zelma c.–Birk c.–Piry Hártya. Budapest, 1908, MTA, Székelyudvarhelyi kódex 70. p. (Nyelvelmléktár XV. kö- tet.)), avagy előfordul, hogy „...szüleink és barátaink, akik követnek téged a koporsóig nagy strással és jajgatásokkal, netalántán örülnek szívéükben az örökségnek...” In (lásd a fenti idézetnél) Székelyudvarhelyi kódex 67. p. Vö. még Szende Katalin: A nők szerepe a kézmű- iparban a késő-középkorban a soproni és pozsonyi végrendeletek tükrében. In Dominkovits Péter–Turbuly Éva (szerk.): Házi Jenő emlékkönyv. Sopron. 1993, Soproni Levéltár, 169. p.

32 Házi Jenő: i. m. 336. p. A végrendelezés e módja vagy az egyházi személyek jelenlétére, közreműködésére való fokozott ráutaltság esetenként visszaélésekre is alkalmat szolgál- tathatott. A budavári ferencesek Rómába küldött követe XI. Gergely pápa előtt azt sérel- mezi, hogy „...vannak olyan plébánosok, akik a franciskánusok egyházában temetkezni óhajtok holttestét erővel a plébániaegyházba vitetik és addig tartják ott, amíg a misemond- ás ideje elmúlik és így a ferencrendűek a mise alatt szokásos ajándékoktól elesnek. Van- nak, akik a betegeknek csak oly feltétel alatt szolgáltatják ki a halotti szentségeket, ha a plébániaegyházakban temetkeznek.” In Fehér Jolán Antónia: Budapest székesfőváros tem- etőinek története. Budapest, 1933, k.n. 40. p. Gergely selmeci plébános a XVI. század elején viszont azért fordul jogorvoslatért az esztergomi érsekhez, mert a „...selmeci do-

tek megőrzésével és a halálesetet követő megörökítésével megbízott tanúk feladatai lényegében Budán, Eperjesen vagy Pozsonyban is megegyeznek a fenti gyakorlattal.³³

Végül elkerülhetetlen ismételt felfigyelnünk arra, hogy a ceremónia *nyilvánossága*, miközben a kísérők figyelmének középpontjába helyezi a haldoklót, a körülállók részéről is közismert szerepelvárásokat fogalmaz meg vele szemben. A hozzátartozók és az ismerősök, az idegenek és az egyházi szolgálattevők jelenléte nemcsak a potenciális túlélők együttérzését és kíváncsiságát reprezentálja, de megköveteli ugyanakkor, hogy a szenvedő a tradicionális mintának megfelelő módon távozzon a jelenlévők közül, magatartásával pedig óvja az uralkodó vallásos világkép, a rítus szakralitásának tekintélyét. Azaz személyes példájával adózzon annak az eszmerendszernek, amely a konformitás előnyeivel és a túlvilági lét, az üdvösség lehetőségével ajándékozta meg.

Az emberi létezés céljáról, a halálközeli szertartásokban megnyilvánuló vallási előfeltevésekről szerezhető tudást tehát a lelkipásztor hivatalának jelképeivel idézi fel, ill. legitimálja újra. A haldokló körüli teendők folyamán részben épp azáltal enyhíti az eltávozó félelmeit, s támogatja szakrális optimizmusa³⁴ térnyerését, hogy jelenléte a keresztény világszemlélet alapigazságainak jelenlétével azonosul, s egyben demonstrálja azok örök érvényességét is.

3. Ahogyan azt az iménti bekezdések mutatták, aki a középkori keresztény világszemlélet szimbólumrendszerében szocializálódik, bizonyos szakrális jelkapcsolatokat, viselkedési sémákat általában maguktól értetődőknek tekint³⁵. A kozmoszban való tájékozódása annál kockázatmentesebb, minél masszívab-

monkosok ... engedély kérése nélkül gyóntattak, haldoklókat arra beszéltek rá, hogy templomukban temettessék el magukat és javaikból rájuk testáljanak...". In Harsányi András: A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt. Debrecen, 1938, Nagy Károly Grafikai Műintézetének nyomása, 320. p. (A Pázmány Péter Tudományegyetem Történelmi Szemináriumának Kiadványai 16.). A városi plébániák egyházi gondviselői és a különféle szerzetesrendek között – mindenképp a temetés, a halotti szertartások alkalmazásával lélekváltsággént felajánlandó mortuarium (gyertya, értéktárgy, földterület stb.) megszerzése miatt – kialakult gazdasági érdekellentétét gyakran vezetett nézeteltérésekhez, peres eljárásokhoz. A plébániák és kolostorok rivalizálásáról, viszállyairól számos adat maradt fenn (lásd például Solymosi László: Mortuarium Magyarországon a 11–14. században. Századok, 1987. 4. sz. 557–559. p. stb).

33 Davori Relković Neda: Buda város jogkönyve. Budapest, 1905, Stephaneum Nyomda R.T. 140. p. (Művelődéstörténeti Értekezések 12.). Iványi Béla Eperjes későközépkori jogéletről szólva megjegyzi, hogy a végakarat kinyilvánításánál a lényeges kellék volt, hogy a végrendelező utolsó akaratát *reger corpore, mente tamen sana* és minden kényszerítő körülmény kizárásával nyilvánítsa ki." In Iványi Béla: Vázlatok Eperjes szabad királyi város középkori jogéletről. (Főleg a város 1424–1509-ből való jegyzőkönyve alapján.) Budapest, 1909, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.T. 26–27. p. Lásd még Holub József: Végrendeleti jogunk kialakulása. Különnyomat az Akadémiai Értesítő 1926. évi október-decemberi füzetéből. Budapest, 1926, Pallas, 7. p. vagy Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története (II. rész – 1. kötet. Végrendeletek és egyéb feljegyzések 1390-től 1524-ig (Sopron, 1930, Székely és Társa Könyvnyomdája) Vö. az alábbi közleménnyel: Majthényi Mártonné szóbeli végrendelete 1517-ből. In Magyar Nyelv, 1959. 3. sz. 425–426. p.

34 Vö. a Riskó Ágnes tanulmányában (i. m. 138. p.) D.G. Hertztlől idézett „ösbizalom” fogalmával.

35 Vö. a következő bekezdés megszorító észrevételével.

bank tűnnek ezek a normatívák, s minél biztonságosabban vehetők, ill. adhatók át az egymást váltó nemzedékek között.

A szemlélők e rituális örökségének a haldoklás folyamatához kapcsolódó szokások, magyarázatok, a munkamegosztás rendje stb. ugyanúgy részét képezik, mint a szentek tisztelete vagy a világmindenség szerkezetéről alkotott hagyományos keresztény elképzelések. Változatlan³⁶ formában történő megóvásuk és átörökítésük (mindaddig, amíg képesek az együttélők – elsősorban a halálközeli válsághelyzet koordinálására irányuló – elvárásainak kielégítésére) az érintkező generációk elemi érdeke.

A krízishelyzet és a veszteségélmény enyhítése érdekében a körülállók cselekedeteit (s mértékadó gondolataik jelentős részét) – a haldoklóhoz és a túlélőkéhez hasonlóan – a közösség igyekszik teljesíthető, s egyben saját morális-hitéleti berendezkedését fenntartó szerepelvárások, rituális követelményrendszer segítségével szabályozni. E kulturális kódok gyors elterjedéséhez a mulandósággal foglalkozó példák és prédikációk ugyanúgy hozzájárultak, mint a rituális események nyilvánossága, vagy az a fokozott figyelem, amellyel a hátramaradók a haldoklót (mint „tanítómestert”) körülvették.

A korabeli szemlélő ennél fogva számos forrásból értesülhetett pl. arról, hogy a szenvedő számára elengedhetetlen a gyónás, az utolsó kenet és a végső útravaló szentségéből való részesülés, a keresztségi hitvallás megújítása; hogy a körülállók imái, könyörgései hozzájárulhatnak a beteg túlvilági boldogságához, s hogy az itt elsajátított cselekvési sémák megóvása és átadása révén maguk is erényes cselekedetet hajtanak végre. Hasonlóképpen közismert, hogy a túlélők kötelesek a hagyaték felosztásánál a testamentum szavai szerint eljárni, s hogy gondoskodniuk kell a holttest felkészítéséről, rituális szállításáról és elhelyezéséről éppúgy, mint a halott adósságainak rendezéséről stb.

Az agónia kísérőivel szemben támasztott rituális keresztény elvárások azonban – a krízishelyzet és a majdani gyászmunka koordinálásán, a haldoklók szükségleteinek tudatosításán stb. túl – a koegzisztencia belső egyensúlyát folyamatosan veszélyeztető (szociális, vallási, morális) kihívásokra adott közvetett válaszlépésként is értelmezhetőek. Hiszen a mulandósággal kapcsolatos viselkedési parancsok fenntartásában és szakralizálásában mindenekelőtt az együttélő közösség, végsősoron pedig az a társadalom érdekelt, amely fennmaradásának, elrendezettsége megőrzésének egyik potenciális zálogát látja az életút rituális fordulópontjaihoz „előírt” cselekvési modellek átörökítésében.

Az egyén jórészt az e normákban (is) kifejezésre jutó keresztény értékhierarchiának megfelelően észleli és „osztályozza” környezetének jelenségeit.

A krízishelyzetben résztvevők teendőit ismertető útmutatások ugyanakkor időről időre „rászorultak” arra, hogy a példabeszédekben stb. megjelenített

36 Itt jegyzem meg, hogy a rituális eszközkészlet, a ceremónia vagy a csoport struktúrájáról szólva legfeljebb a felsoroltaknak az *egyéni életút nézőpontjából észlelt, relatív változatlan-ságáról* beszélhetünk. A halálközeli rítus mint társas intézmény – nemcsak évszázadok során át szemlélve – létmódjának megfelelően a (hol látványos, hol lelassuló, de nyilvánvalóan) folyamatos átrendeződés terepe, amely az adott korszak uralkodó szociális, hitéleti stb. szükségleteihez, erőviszonyihoz igazodik. Innen nézve tehát véletlenül sem tekinthető statikus képződménynek.

keresztény érték kategóriák megkerülhetetlenségét a hallgatók ne csak lelkipásztoraik ismétlődő szentenciáinak (alighanem esetenként csak) mechanikus felidézése révén, hanem halálközeli, személyes tapasztalataikkal is igazolják.

A körülállók egyrészt úgy felelhetnek meg e rejtett elvárásnak, ha az agónia szertartásait szemlélve a korábbi prédikációkban elhangzott útmutatásokra, világszemléleti evidenciákra ismertek (ill. azokat vetítették ki a látottakra), s a halál beálltát követően testközeli tapasztalataik meggyőző erejével demonstrálták a megboldogulást elősegítő penitenciák fontosságát, a szónoklat, s egyben a túlvilági elképzelések szavahihetőségét.

Másrészt oly módon, ha a templomi intő példa hallgatói közül mindazok, akik részt vettek valaha nagybeteg kísérésében, a keresztény tanításokban rögzített sémák és irányelvek szerint elevenítették fel, ill. értékelték újra az agónia történéseit, s (elsősorban megrázó élményeikre hagyatkozva) ugyancsak a személyes érintettség affirmatív-rábeszélő erejével támogatták az elmondottak tekintélyét és sikerét. A körülállókkal szemben támasztott utóbbi elvárások célja az, hogy a mulandósággal kapcsolatos tanítások erkölcsi, vallási stb. alapértékei, a hétköznapok elrendezettségét biztosító cselekvési modelljei zavartalanul érvényesüljenek, s minél hatékonyabban gátolják meg (főként az ígéret és a fenyegetés technikái révén) a keresztény világszemléletnek ellentmondó nézetek terjedését.

A keresztény kísérők teendőit összefoglaló magatartásminták tehát a generációk rituális „poggyászának” meghatározó elemei, amelyek részt vesznek a közösség identifikálásában, „kollektív énképének” megeremtésében. A körülállók számára épp ezért létkérdés (és kitüntetett feladat), hogy előzetes ismereteik alapján tudatosítsák, majd személyes tapasztalataik során megfigyeljék és megerősítsék, ill. utódaiknak továbbadják mindazon útmutatásokat, amelyek megkönnyíthetik a haldokló körüli interakcióban való tájékozódást.

Teendők sora a nagybeteg szakrális, pszichés és fizikai gondozásán, a krízishelyzet korrdinálására hivatott rituális magatartásminták átörökítésén túl a mulandósággal kapcsolatos útmutatások sikerének elősegítéséig terjedt, s szorosan összekapcsolódott a haldoklóra és a túlélőkre kirótt rituális feladatok többségével.

PÉTER BERTA:

THE TASKS OF PEOPLE STANDING ROUND THE DYING PERSON IN THE CHRISTIAN RITES OF PASSAGE OF THE LATE MIDDLE AGES

In the following paper the author's aim has been to find out, what was expected of people keeping the dying person company during the terminal phase, i.e. of those standing round the death-bed. For this purpose, early texts on the subject, with special regard to documents recording the life of late medieval Hungarian guilds and codices written in Hungarian in the period concerned and even some contemporary pictures of *ars moriendi*, have been studied.

As a result of these investigations, the author has distinguished three significant groups of activities devolving upon those standing round the dying person, participating in the public, collective rite of departure. 1. Tasks related to securing the objective and subjective conditions for

the departure to be salutary. 2. Active and passive services rendered to promote the salvation of the dying beyond the grave and to relieve their pain, anguish and fear of death. 3. Efforts made to preserve, justify and transmit the ritual tradition of the community (e.g. the rules of conduct coordinating the patterns of behaviour towards the dying person etc.), the projection of the collective ego and the ideological foundations of mortality.

DR. EMMERICH TEMPFLI

MELANCHTHON UND DIE SYNODE VON ERDÖD
20. September 1545.¹

Für die Melanchthon-Forschung in Ungarn gilt schon heute die Anklage von vor 30 Jahren nicht mehr, daß sie noch immer in den Kinderschuhen stecke. Seit damals haben sich schon viele zur Entfaltung der Reformation in Ungarn und dem damit verbundenen unvergänglichen Verdienst Melanchthons geäußert. Neben der großen Gestalt der heimatlichen reformierten Geschichtsschreibung Jenő Sólyom² meldeten sich auch Endre Kovács,³ István Borzsák⁴ und viele andere mehr zu Wort.⁵ Die Arbeiten und Werke eines jeden einzelnen von ihnen haben dazu beigetragen, daß wir heute ein deutlicheres Bild über die Rolle des „Praeceptor Germaniae“ in Ungarn gewonnen haben.

An diesem Gesamtbild, das sich uns beim Vertiefen in diese Werke bietet, möchte ich nichts ändern. Nur lediglich mit einer Episode bereichern, die zwar neben anderen auch Jenő Sólyom erwähnt, sich aber – im Zusammenhang mit Melanchthon – nicht ausführlich damit beschäftigt.⁶ Gemeint ist die

- 1 Im Februar 1996 wurde in der protestantischen Welt des fünfhundertsten Todestags Philipp Melanchthons (1497–1560) gedacht. Dabei wurde in Form von Sonderveranstaltungen nicht nur an seinem Geburtsort Bretten bei Stuttgart an ihn erinnert, sondern ebenso in ganz Deutschland und auch weltweit, denn der große humanistische Wissenschaftler, Theologe, Erzieher und Reformator hat seinerzeit nicht allein das geistige Bild seiner engeren Heimat, sondern auch das des damaligen Europa nachhaltig geformt. Vielleicht wissen heute nur Fachkundige, daß die Reformation in Ungarn ganz speziell seinem Engagement zu verdanken ist. Die vorliegende Arbeit – ein Referat, gehalten anlässlich der Melanchthon-Konferenz in Bretten vom 2.–5. Mai 1996 – zielt darauf ab, das Wirken Philipp Melanchthons in Ungarn näher bekannt zu machen.
- 2 *Jenő Sólyom*, Melanchthonforschung in Ungarn, in: Luther und Melanchthon, hg. v. *Vilmos Vajta*, Göttingen 1961, S. 178–188.
- 3 *Endre Kovács*, Melanchthon in Ungarn, in: Philipp Melanchthon, Humanist, Reformator, Praeceptor Germaniae, hg. v. *Vilmos Vajta*, Berlin 1963, S. 261–269
- 4 *István Borzsák*, Zur Frage der Rezeption Melanchthons in Ungarn, in: Studien zur Geschichte der deutsch-ungarischen literarischen Beziehungen, hg. v. *Leopold Magon u.a.*, Berlin 1969, S. 52–69.
- 5 Hier könnte man folgende Autoren und ihre Werke nennen: *Katalin Keveházi*, Melanchthon és a Wittenbergben tanult magyarok az 1550-es évektől 1587-ig (Melanchthon und die in Wittenberg studierenden Ungarn ab den 1550er Jahren bis 1587), Szeged 1986; *András Varga*, Molnár Gergely, Melanchthon magyar tanítványa (Molnár Gergely, der ungarische Schüler Melanchthons), Szeged 1983; und *Ágnes Szalay-Ritoók*, ungarischer Schüler Melanchthons: Josephus Macarius, in: Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis 4/1968, S. 107–117.
- 6 *Sólyom* (wie Anm. 2), S. 183–184.

Synode von Erdöd (rumänisch: Ardud, deutsch: Erdeed) vom 20. September 1545.

Meiner Meinung nach lohnt es sich ihr Aufmerksamkeit zu widmen, nicht nur um festzulegen, welche ihrer Glaubensartikel dem geistigen Erbe Melanchthons entsprungen sind, sondern damit wir auch entdecken können – wenn wir auf die historischen Zusammenhänge besser achten – wie groß die Rolle Melanchthons in der Ausbreitung der Reformation im Nordosten Ungarns – Partium der genauere geographische Begriff – war.

Ursprünglich bestand das Partium aus den an den Theißufer und Siebenbürgen angrenzenden ostungarischen Komitaten. Nach dem Unglück von Mohács (1526) und der Besetzung Budas (1541) gelangte der südliche Teil von Partium unter türkische Herrschaft, der verbliebene nördliche Teil – der seine rechtliche Unabhängigkeit bis zum Ende bewahrte – schloß sich aber 1543 an das Fürstentum Siebenbürgen an.

Einer, der die aus der Vorzugstellung des Fürstentums herrührenden Vorteile suchte, war der Großherr Gáspár Drágfi aus Bélték (rumänisch: Beltiug, deutsch: Bildegg), dessen Vater János Drágfi es bis zum Fahnenträger des Königs gebracht hatte und als solcher in der Schlacht bei Mohács gefallen war. Gáspár Drágfi wurde 1506 geboren und war als kaum 20jähriger schon Herr der Erdöder, Csengerer und Óvárer Burgen, bzw. der dazugehörenden riesigen Gebiete. 1529 heiratete er Anna Báthori, die aus einer anderen großen Magnatenfamilie aus Szilágysomlyó stammte. Dadurch erweiterte er die Größe seines Herrschaftsgebietes und seines Einflusses. Mit dem Luthertum kam er lange vor 1540 in Kontakt, denn der zeitgenössische Historiker Antal Verancsics nennt ihn zum besagten Zeitpunkt schon einen Anhänger des deutschen Reformators.⁷

Obwohl Ferenc Tóth (1768–1844) folgendes über ihn schreibt: „Aber ohne an die Beleidigungen gegen den König János (Zápolya) [...] zu denken, nahm er die Sorgen der reformierten Prediger auf sich, und beschützte sie gern, [...]“,⁸ dürfte der endgültige und offene Beitritt auf die Seite der Reformation erst nach dem Tod des Königs János (1540) erfolgt sein,⁹ als der Großherr selbst kurze Zeit darauf (1542) den mittleren und nördlichen Teil der Diözese von Siebenbürgen mit Waffengewalt besetzte¹⁰ und diesen weder Königin Isabella, noch König Ferdinand überließ.¹¹

Wer kann Gáspár Drágfi die Lehren der Reformation nahegelegt haben? Es gibt einige, die sagen, daß es Mátyás Dévai war.¹² Aus anderen Quellen wissen wir aber, daß der „ungarischen Luther“ erst 1543 die Gönnerschaft des

7 *János Karácsonyi, Vince Bunyitay, Rajmund Rapaics, Ferenc Kollányi*, u.a. *Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia*, Bd. I, Budapest 1906, S. 456–457, Nr. 471.

8 *Ferenc Tóth*, *Magyar és Erdélyországi Protestáns Ekkleziásziák Historiája* (Die Geschichte der magyarischen und siebenbürgischen Protestantischen Kirchen), Komárom 1808, S. 74.

9 *Karácsonyi* (wie Anm. 7), Bd. IV, Budapest 1909, S. 6–7, Nr. 9.

10 *Karácsonyi* (Anm. 9), Bd. IV, S. 102, Nr. 86.

11 *Karácsonyi* (Anm. 9), Bd. IV, S. 122–125, Nr. 109; S. 153–154, Nr. 122; S. 172, Nr. 134.

12 *Tóth* (wie Anm. 8), S. 311.

Großherrn von Partium genießen konnte.¹³ Wahrscheinlich werden wir das, was ohnehin nicht das Wichtigste ist, nie genau erfahren.

Interessanter ist die Frage: Was hat Melanchthon mit all' dem zu tun?

Zwar trägt dieser Vortrag den Titel: „Melanchthon und die Synode von Erdöd“, dennoch möchte ich auf folgende drei Überlegungen aufmerksam machen: 1. Melanchthon spielte eine bedeutende Rolle in der Entstehung und Entwicklung von Gáspár Drágfís Hof in Erdöd, der die Reformation unterstützte. 2. Die Schüler Melanchthons waren es, die die Reformation in Partium in hohem und bedeutendem Maße vorangetrieben haben. 3. Die Synode von Erdöd entstand im Geiste Melanchthons; noch mehr, sie hatte in mehreren Punkten die von Melanchthon erfaßte *Confessio Augustana Variata* als Grundlage.

1. MELANCHTHON UND GÁSPÁR DRÁGFÍS HOF VON ERDÖD

Obwohl nach einem Spruch aus dem Altertum die Musen unter den Waffen schweigen, trifft er auf das Ungarn des 16. Jahrhunderts nicht zu. Dies war der Tatsache zu verdanken, daß die Niederlage bei Mohács den ungarischen Humanismus und die Renaissance in ihrer Blüte traf und so konnte sie diese beiden nicht völlig auslöschen. Gleichzeitig dürfen wir natürlich auch nicht die Wirkung der geistigen Revolution, die die Reformation darstellt, unterschätzen.

In den Städten und auf den adeligen Höfen des in viele Teile zerfallenden und unter dem Joch der türkischen und österreichischen Heere ächzenden Landes, bildeten sich winzige, neue Kulturzentren.¹⁴ Schon unmittelbar nach Mohács waren ihre Züge deutlich erkennbar, aber ihre Blütezeit erreichten sie erst in der zweiten Hälfte jenes Jahrhunderts, als Buda seine kulturelle führende Rolle endgültig verlor und die Stafette an Weißenburg (rumänisch: Alba Julia, ungarisch: Gyulafehérvár) und Klausenburg (rumänisch: Cluj-Napoca, ungarisch: Kolozsvár) weitergab. Diese neuen Kulturzentren im königlichen Ungarn entstanden also vorwiegend an denjenigen Orten und um diejenigen Personen, welche den neuen geistigen Strömungen und deren herausragenden Repräsentanten gegenüber offen geblieben waren. Charakteristisch für diese Zentren war die Eröffnung einer im Geiste der Reformation konzipierten und wirkenden Schule.

Obwohl auch Luther Kontakte zu den ungarischen Adeligen unterhielt,¹⁵ waren diejenigen Melanchthons etwas zahlreicher, und infolgedessen war seine Wirkung auf die ungarischen Magnaten, die sich dann für die Reformation leicht begeisterten, intensiver als die seines Freundes. In seinen Briefen

13 *Jenő Zoványi*, A reformáció Magyarországon 1565-ig (Die Reformation in Ungarn bis zum Jahre 1565), Budapest 1922, S. 182.

14 *Kovács* (wie Anm. 3), S. 269.

15 Er schrieb einen Brief an Ferenc Révay Gespann von Túróc, um ihn vor der Abendmahllehre von Zwingli zu warnen. Siehe *Karácsonyi* (wie Anm. 7), Bd. III, S. 385–386, Nr. 390.

schrieb Melanchthon nie über die abstrakten Thesen der Reformation, sondern – mit seiner glänzenden humanistischen Kultur – hat er den ganzen Menschen, mit seinen Problemen, Sorgen und Gedanken angepeilt, um ihn so für die Sache der Reformation zu gewinnen.

In einem Brief an Péter Perényi aus Munkács (ukrainisch: Mukacevo) zum Beispiel tröstet Melanchthon diesen in seinem Kummer wegen der schweren Situation Ungarns – während er ihn auf einen seiner Schüler Sigismund Torda aufmerksam macht –, und bittet ihn darum, – auch wenn sein Bemühen in der Verbreitung des reinen Evangeliums bis dahin noch nicht viele Früchte getragen hatte – auch weiterhin die Reformation auf seinen Besitztümern zu unterstützen.¹⁶ Er steht auch mit Tamás Nádasdy in enger Verbindung, und während er zwei seiner herausragenden Schüler – Mátyás Dévai und János Szilveszter – in die Obhut des Großherren empfiehlt, lobt er diesen, da er in solch' schweren Zeiten unter großen Ausgaben eine Schule in Sárvár gründete.¹⁷ Mit diesen humanistischen Verbindungen hatte Melanchthon einen so bedeutenden Einfluß auf die Großen der ungarischen Reformation, wie sonst kaum jemand.¹⁸

Obwohl er mit Gáspár Drágfi nicht in brieflichem Kontakt stand, konnte sich dieser dem Einfluß Melanchthons, der durch seine Schüler ausgeübt wurde, nicht entziehen. Denn, wenn Ádám Dankanits recht hat, und warum sollte er auch nicht, dann war Melanchthon im Siebenbürgen des 16. Jahrhunderts der meist gelesene Reformator, dessen Werke nicht nur von den Sachsen, sondern auch von den Magyaren mit Begeisterung gelesen wurden; außerdem regte sich im intellektuellenkreis Siebenbürgens schon vor den 40er Jahren ein lebhaftes Interesse für den im Ruf eines hervorragenden Humanisten, Theologen und Erziehers stehenden Melanchthon.¹⁹ Es wäre interessant, nachzuforschen, was für Werke Gáspár Drágfi in diesen Jahren mit Vorliebe gelesen hat.

Die Zeilen Ferenc Tóth's könnten uns das verraten, denn ihm zufolge „[...] nahm (der Großherr) die Sorgen der reformierten Prediger auf sich und beschützte sie gern, und ernährte sie in seiner Stadt in Erdöd“.²⁰ Péter Bod (1712–1769) schreibt aber, daß Drágfi „[...] auf seinen Óvár, Csenger und Erdöd genannten Gütern Gelehrte versammelte“.²¹ Auch Ferenc Páriz-Pápai (1649–1716) belegt diese Aussagen, indem er über Drágfi schreibt, „daß er die Reformation mit Hingabe beschützt und den Geistlichen in den unter seiner Herrschaft stehenden Städten Újhely und Erdöd Asyl gewährt“.²²

16 *Zoványi* (wie Anm. 13), S. 226; *Karácsonyi* (wie Anm. 9), Bd. IV, S. 416–417, Nr. 375.

17 *Karácsonyi* (wie Anm. 7), Bd. III, S. 192–193, Nr. 206.

18 *Kovács* (wie Anm. 3), S. 262, wo man über den Einfluß Melanchthons auf die ungarische Kultur des 16. Jahrhunderts lesen kann.

19 *Ádám Dankanits*, Lesestoffe des 16. Jahrhunderts in Siebenbürgen, Bukarest 1982, S. 52–53.

20 *Tóth* (wie Anm. 8), S. 74.

21 „[...] et (Drágfi) convocatis ad suas Possessiones Doctis in Óvár, Tsenger, Erdöd [...]“.
Péter Bod, *Historia Hungarorum Ecclesiastica*, Tom. I, Lugduni-Batavorum, 1888, S. 199.

22 Bringt *Albert Friedrich Lampe*, *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania*, Trajecti ad Rhenum 1728, S. 60.

Da wir auch wissen, daß er 1542 eine Schule gegründet hat, für deren Leitung er den gerade aus Wittenberg heimkehrenden Reformator István Kopácsi ersuchte,²³ können wir wohl darauf schließen, daß auch am humanistisch geprägten Hof Drágfi ein solcher Reformatorenkreis entstand, der in den nächsten Jahrzehnten ein wahres Heer von Reformatoren aus Partium auf den Weg schickte und über den – abgesehen von den oben genannten Anmerkungen – uns leider noch keine konkreten Angaben zur Verfügung stehen. Es wäre interessant die religiösen und kulturellen Tiefen dieses Renaissancehofes aufzudecken, so wie es in Fällen ähnlicher Höfe schon geschehen ist.²⁴

2. DIE MELANCHTHON-SCHÜLER AN DER SPITZE DER IN PARTIUM TOBENDEN REFORMATION

Es fällt sofort auf, daß die Mehrheit der Reformatoren in Partium die am Hof des Großherren Gáspár Drágfi verkehrten, in Wittenberg studiert hatten. Ungarische Studenten waren schon in den 30er Jahren des 16. Jahrhunderts in Wittenberg,²⁵ und im Laufe des Jahrhunderts besuchten mehr als Tausend von ihnen diese Reformationsstadt.²⁶ Melanchthon bekam schon 1518 einen der Lehrstühle der wittenbergischen Universität, den er 42 Jahre lang leitete. Während dieser Zeit kamen 442 ungarische Studenten hierher und wurden auch seine Anhänger.²⁷ Wir wissen, daß sich diese ungarische Studenten hier in Wittenberg nicht so sehr für Luther begeistern ließen, dessen Vorträge zunehmend mit deutschen Ausdrücken gespickt waren und die sie auch sonst schwerer verstanden,²⁸ sondern vielmehr für Melanchthon. Er, der die humanistische und reformatorische Gesinnung glücklicherweise in sich vereinte,²⁹ dem das Schicksal des unglücklichen Königreiches Ungarn am Herzen lag und der seiner ungarischen Studenten zuliebe am Anfang in seiner Wohnung, später dann (1547–1559) im Hörsaal der Universität Schriftauflegungen, sogenannte Ersatzgottesdienste hielt,³⁰ stand ihren Seelen viel näher. Diese zu Füßen Melanchthons sitzenden und sich an der Brust seiner Theologie ernährenden Schüler waren später diejenigen, die, wieder heimgekehrt, in den in Ungarn ablaufenden theologischen und kirchlichen Glaubensdisputen eine be-

23 *Kálmán Kiss*, *A szatmári reform. egyházmegye története* (Die Geschichte der Sathmarer Reformierten Diözese), Kecskemét 1878, S. 80.

24 *Szabolcs Ö. Barlay*, *Romon virág. Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról* (Blume auf Ruine. Kapitel über die Renaissance nach Mohács), Budapest 1986.

25 *Friedrich-K. Schumann*, *Ungarische Studenten an den Universitäten Wittenberg und Halle-Wittenberg vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*. in: *Ostdeutsche Wissenschaft*. Bd. 5. München 1959, S. 344–347, hier 344.

26 *Vilmos Frankl*, *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században* (Die heimatische und ausländische Schulung im XVI. Jahrhundert), Budapest 1873, S. 293.

27 Ihre Namensliste bringt Frankl (wie Anm. 26), S. 296–305.

28 *Sólyom* (wie Anm. 2), S. 182.

29 *Kovács* (wie Anm. 3), S. 269.

30 *Sólyom* (wie Anm. 2), S. 182.

deutende Rolle gespielt haben.³¹ Gleichzeitig waren sie diejenigen, die der ungarischen Reformation ihre charakteristischen Züge verliehen haben.³²

Was das Partium anbelangt: Interessanterweise nennt Vilmos Fraknói (1849–1924), der sich intensiv mit dem Thema beschäftigt hat, keinen Reformator aus Partium unter den Schüler Melanchthons.³³ Sicher, er hat zwar auch über die Gebiete jenseits der Theiß kein einziges Wort verloren, denn er hat vielleicht nicht genug Material diesbezüglich gefunden. Aber Studenten gingen auch von hier nach Wittenberg, denn heute ist es schon unbestritten, daß das Luthertum in Partium nicht von den Sachsen stammt, so wie dies in Siebenbürgen der Fall war, sondern seine Wurzel direkt in Wittenberg hatte. Und die erste lutherisch-ungarische Synode, die Synode von Erdöd, reicht unmittelbar bis nach Augsburg zurück.³⁴

Aber schauen wir einmal, wer diese aus Partium stammenden und an die Synode von Erdöd teilnehmenden Melanchthon-Schüler waren.

András Batizi (1510-?) schrieb schon um 1530 seine Lieder im reformierten Geist und der in Wittenberg studierende *István Gálszécsi* gewann ihn für die Lehre Luthers.³⁵ Auch er ging nach Wittenberg und laut Matrikel schrieb er sich am 19. März 1542 zusammen mit *Balázs Felnémethi* an der Universität ein.³⁶ Nach der Beendigung seines Studiums empfahl Melanchthon ihn *János Perényi* am 10. August 1543,³⁷ an dessen Hof er sich nur kurze Zeit aufhielt,³⁸ denn *Gáspár Drágfi* rief ihn in die Gegend um Sathmar, um hier seine Tätigkeit als Reformator fortzusetzen.³⁹ Als solcher nahm er an der Synode von Erdöd teil und wurde einer ihrer Leitgestalten.⁴⁰

Über *Mátyás Dévai* (1500–1545) haben schon viele geschrieben.⁴¹ Zweifellos war er der bedeutendste Schüler und Freund Luthers und Melanchthons. Am

31 *Kovács* (wie Anm. 3), S. 261.

32 *Schumann* (wie Anm. 25), S. 345.

33 *Vilmos Fraknói*, *Melanchthon és magyarországi barátai* (Melanchthons Beziehungen zu Ungarn), Budapest 1874.

34 *Karl Reinert*, *Die Gründung der Evangelischen Kirchen in Siebenbürgen*, Köln–Wien 1979, S. 216.

35 *Gálszécsi* studierte 1532 dort. *Jenő Sólyom*, *Luther és Magyarország* (Luther und Ungarn), Budapest 1933, S. 150.

36 *Karl Eduard Foerstemann* (Hg.), *Album Academiae Vitenbergensis*, Leipzig 1841, Bd. I, S. 193 („*Andreas Batizi Vngarus*“).

37 *Corpus Reformatorum*, *Philippi Melanthonis Opera quae supersunt omnia*, de *Henricus Ernestus Bindseil*, Brunsvigae 1858, Bd. 10, 35–36, Nr. 7021. Bringt: Melanchthons Briefwechsel, bearbeitet v. *Heinz Scheible*, Bd. 3, Stuttgart–Bad Cannstatt, S. 415, Nr. 3290.

38 *Batizi* schreibt am 8. Dezember 1543 aus dem zum Besitz *János Perényis* gehörende *Eperjes* an Melanchthon. In diesem Brief bittet er Melanchthon unter anderem, die 16 geschickten Gulden seinen ungarischen Freunden: *Balázs Bihori*, *Caspar Pásztói*, *Christoph Schramm* und *Demeter Batizi* weiterzureichen. Brief s. *Ferenc Zsinka*, *Magyar protestáns Egyháztörténeti adattár* 11, (1927) 52–54. Bringt auch: *Scheible* (wie Anm. 36), Bd. 3, S. 453, Nr. 3388.

39 *Zoványi* (wie Anm. 13), S. 180.

40 „*Batizi* war an der Synode von Erdöd anwesend und so hat er auch seinen Teil dazu beigetragen, daß man in dieser Versammlung die in der *Confessio Augusta* enthaltene kirchliche Lehre angenommen hat“. *Sándor Payr*, *Az Ágostai Hitvallás története Magyarországon* (Die Geschichte der *Confessio Augustana* in Ungarn), Sopron 1930, S. 127.

41 Die bedeutendsten sind: *Imre Révész* (sen.), *Dévay Bíró Mátyás életrajza és irodalmi művei* (Die Biographie und die literarischen Werke von *Mátyás Bíró Dévai*), Pest 1863; *Imre*

3. Dezember 1529 schrieb er sich an der Universität in Wittenberg ein,⁴² wo er zwei Jahre lang studierte. Einer seiner besten Kenner, Imre Révész (1889–1967) schreibt über ihn: „[...] in den wichtigsten reformierten Glaubensbegriffen (ist er) der treue Nachfolger von Luther und Melanchthon. In den Glaubensformulierungen ist der Einfluß Melanchthons bei ihm das Vorherrschende“.⁴³ Auf die tragende Bedeutung dieser Aussage stoßen wir im Zusammenhang mit unserem Thema erst, wenn wir bedenken, daß obwohl Dévai zur Zeit der Synode von Erdöd nicht mehr gelebt hat, diese, laut Mihály Bucsay (*1912) die Frucht seines Wirkens war.⁴⁴ Dies ist auch der Grund dafür, daß sein Name an dieser Stelle genannt wird.

Über *Miklós Gyulai* ist mir leider nichts Näheres bekannt. Laut Eintragung war er im Mai 1543 an der Wittenberger Universität.⁴⁵

Der Name *János Kalocsai Fábri* kommt in der akademischen wittenbergischen Matrikel nicht vor, obwohl wir sicher sind, daß er 1544 von dort nach Hause nach Zilah (rumänisch: Zalau) kam.⁴⁶

István Kopácsi (†1562) ging im Juni 1542 nach Wittenberg. Laut Matrikelregister lautet sein Name: „Anno 1542. 24. juni. Stephanus de Kopacz Ung.“⁴⁷ Von hier kam er nach Erdöd, wo er die Schule, an der er östliche Sprachen unterrichtete, auf ein hohes Niveau an hob.⁴⁸ Laut Jenő Zoványi (1865–1958) dürfte er in Erdöd Rektor und Prediger gewesen sein, denn in dieser Zeit hat Balázs Székely das Amt des Pfarrers inne. Ebenso ist nach Zoványi auch nicht sicher, daß er der Leiter der Synode gewesen ist.⁴⁹ Es ist aber unbestritten, daß er an der Entstehung der Beschlüsse der Synode eine bedeutende Rolle gespielt hat.

Ebenso wenig wissen wir über *Ferenc Mohi* (?–1567), obwohl er einer der großen Persönlichkeiten der ungarischen Reformation ist. Am 22. März 1543 schrieb er sich an der Wittenberger Universität ein, und von dort kam er direkt in die Gegend von Sathmar. Unter den Unterschriften der Teilnehmer der Erdöder Synode treffen wir zum ersten Mal auf seinen Namen.⁵⁰

Die anderen kommen in der wittenberger Matrikel nicht vor,⁵¹ aber wie auch Jenő Sólyom mit einem konkreten Beispiel in Verbindung mit Péter

Révész (jun.), Dévai Bíró Mátyás az első magyar kálvinista (Mátyás Bíró Dévai, der erste ungarische Calvinist), Kolozsvár 1913; in deutscher Sprache s. den Artikel von *Thomas von Bogyay* in: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. 3, 1959, 2. Aufl., S. 311.

42 *Foerstemann* (wie Anm. 36), Bd. I, S. 137 (3. 12. 1529: Mathias Biro de Way).

43 Dévai Bíró Mátyás tanításai (Die Lehren von Mátyás Bíró Dévai), S. 165.

44 *Mihály Bucsay*, Der Protestantismus in Ungarn, Teil I. Wien 1977, S. 56.

45 *Foerstemann* (wie Anm. 36), Bd. I, S. 213.

46 *Dezső Prónay-László Stromp*, Magyar evangélikus egyháztörténeti emlékek (Ungarische Evangelische Kirchengeschichtliche Dokumente), Budapest 1905, S. 6.

47 *Foerstemann* (wie Anm. 36), Bd. I, S. 196.

48 *Kiss* (wie Anm. 23), S. 76, 78.

49 *Zoványi* (wie Anm. 13), S. 180.

50 Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon (Ungarische Protestantische Kirchengeschichtliches Lexikon), 3. Aufl. (Hg.) *Sándor Ladányi*, Budapest 1977, S. 411.

51 Falls Péter Egri nicht Simon Egri, Balázs Felnémeti nicht Máté Felnémeti und Domokos Batizi nicht Demeter Batizi ist. Schon Áron Kiss bemerkte, daß Lampe die Namen der Teilnehmenden der Synode von Erdöd fehlerhaft überliefert hat. *Áron Kiss*, A 16. században tartott magyar református zsinatok végzései (Die Beschlüsse der im 16. Jahrhundert

Bornemisza beweist, ist dies vielmehr „ein Beleg dafür, daß sich viele ungarische – in Wittenberg studierende – Studenten nicht immatrikulieren ließen“.⁵²

In Partium wirkten also mehrere in Wittenberg studierende Reformatoren und diese nahmen auch alle an der Synode von Erdöd teil.

3. DIE THESE VON MELANCHTHON IN DER SYNODE VON ERDÖD

Die Synode von Erdöd, eine der allerersten in Ungarn und Siebenbürgen, wurde von Anna Báthori einberufen, denn ihr Mann, Gáspár Drágfi war schon am 26. Januar 1545 gestorben.⁵³ Die 29 teilnehmenden Geistlichen kamen aus den 4 Komitaten (Szabolcs, Szatmár, Szilágy, Ugocsa), die unter der Oberheit der vakant gebliebenen und teils von Gáspár Drágfi besetzten Diözese Siebenbürgen standen. Das besonders Interessante an dieser Synode war, daß außer den Prediger auch Laien teilnehmen durften,⁵⁴ laut Aufzeichnung von András Batizi wurden sogar für die zahlreichen Adligen und für das neugierige Volk Tische organisiert.⁵⁵

Während Ferenc Tóth auf vielen Seiten seines Werkes beteuert, daß die Synode unter calvinistischem Geist stand,⁵⁶ schreibt Zoványi, daß „die Beschlüsse der Synode im allgemeinen von lutherischer Auffassung durchdrungen sind, jedoch offenbart sich in ihnen auch Selbständigkeit, die aber bei weitem nicht eine Annäherung an die Helvetische Richtung zeigt, [...]“.⁵⁷ Und die lutherische Lehre ist in der Tat so deutlich in ihnen verfaßt, daß in dieser Zeit nicht einmal die Sachsen sich damit hätten rühmen können.⁵⁸ Kein Wunder, daß sie lange in dem Glauben lebten, auch einige von ihnen hätten an der Synode teilgenommen.⁵⁹

Daß die Synode lutherisch war, beweist auch József Benkő (1740–1814), der sich mit dieser gründlich beschäftigt hat, laut dessen Manuskript mit dem Titel *Synodi Erdödienses geminatae*, man keinen einzigen Adligen und Laien gehen ließ, solange diese nicht auf die *Confessio Augustana Invariata* geschworen hatten.⁶⁰ Dieses Glaubensbekenntnis fügten sie dann den Beschlüssen der Synode bei.

abgehaltenen ungarischen reformierten Synoden), Budapest 1881, S. 15.

52 *Sólyom* (wie Anm. 2), S. 181.

53 *Bod* (wie Anm. 21), S. 199.

54 „[...] ubi praeter Politicos cujusvis ordinis et Magnates praesentes erant Evangelii Ministri viginti novem [...]“ *Bod* (wie Anm. 21), S. 322.

55 *Bringt Kiss* (wie Anm. 51), S. 16.

56 *Tóth* (wie Anm. 8), S. 310–317.

57 *Zoványi* (wie Anm. 13), S. 177.

58 *Reinerth* (wie Anm. 34), S. 216.

59 *Andreas Scharsius*, *Compendium Actorum Synodaliū*, S. 4. Zitiert von Ludwia Binder, *Die frühesten Synoden der evangelischen Kirche in Siebenbürgen, in Geschichtswirklichkeit und Glaubensbewährung. Festschrift für Bischof Friedrich Müller*, hg. v. Franklin Clark Fry, Stuttgart 1967, S. 220–244, hier S. 233.

60 Zitiert von *Kiss* (wie Anm. 51), S. 16, der das Manuskript Benkös noch gelesen hat.

Einige meinen, daß die Synode von Erdöd nicht mehr als eine feierliche Kundgebung der Trennung von der römisch-katholischen Kirche war.⁶¹ Zweifellos war sie sowohl dies, als auch eine Hinwendung zur reformatorischen Glaubenswelt hin, und gleichzeitig aber noch mehr: und zwar die Zusammenfassung der melanchthonischen Theologie in Partium. Wenn man die Texte der *Confessio Augustana Invariata* und *Confessio Augustana Variata* mit den Beschlüssen der Synode von Erdöd vergleicht, springen interessante Übereinstimmungen sofort ins Auge. Gerade diese sogenannten *loci communes* zeigen, daß es sich hier mehr als nur um Ähnlichkeiten handelt. Es lohnt sich die einzelnen Artikel genauer durchzugehen.⁶²

Die ersten drei beinhalten dieselben Glaubensformulierungen wie die *Invariata* und *Variata*, wenn auch nicht wortwörtlich, sondern nur auszugsweise. Im 1. Artikel bekennen die Teilnehmer den einen Gott in drei Personen nach der Auffassung der Väter und verdammen alle, die anderes glauben. Im 2. Artikel behaupten sie über Jesus Christus, daß er wahrer Gott, wahrer Mensch und der einzige Vermittler beim Vater ist und verdammen jene, die die Heiligen zu Vermittler machen. Im 3. Artikel erklären sie, daß die Rechtfertigung denen zuteil wird, die das als umsonst gegebene Gnade Gottes – für die Verdienste Jesu Christi – im Glauben empfangen.

Im 4. Artikel bekennen die Geistlichen, daß der Glaube ein Geschenk Gottes ist, und wenn man sagt der Mensch würde durch den Glauben gerechtfertigt, versteht man mit Glauben nicht nur geschichtliches Wissen, sondern auch dieses Vertrauen, mit dem man die Barmherzigkeit Gottes anruft und im Sohn Gottes seine Ruhe findet.⁶³

Und hier folgt die erste wortwörtliche Übereinstimmung der Synode von Erdöd mit der *Variata*. Der Begriff *historiae notitiam* kommt zwar in der *Invariata* vor,⁶⁴ aber während er dort nur im Zusammenhang mit den guten Werken fast nebensächlich erwähnt wird, wird er in Erdöd so gebraucht, wie in der *Variata*: als die Definition des wahren Glaubens. Der wahre Glaube ist mehr als nur eine Häufung *geschichtlichen Wissens* über Christus. Er ist das Annehmen seines Versprechens, in dem er uns die Vergebung unserer Sünden versichert.⁶⁵

61 *Binder* (wie Anm. 59), S. 234.

62 Den Text der Beschlüsse habe ich aus dem Werk von Péter Bod (wie Anm. 21), S. 323–325 genommen.

63 *IV. Fides justificat. – Fidem intelligimus esse donum Dei et cum dicimus fide justificari hominem, intelligimus Fidem, non tantum Historiae notitiam, verum et Fiduciam, qua apprehendimus misericordiam Dei et acquiescimus in Filio Dei. Damnamus eos, qui fidem dicunt humanis viribus acquiri et eam intelligunt esse tantum Historiae notitiam.*

64 *Admonentur etiam homines, quod hic nomen fidei non significet tantum historiae notitiam, [...] sed significet fidem quem credit [...] Remissionem peccatorum, quod videlicet per Christum habeamus gratiam, iusticiam et remissionem peccatorum. Melanthon* (wie Anm. 37, Bd. 26, S. 287–288).

65 *Et fidei vocabulum non solum cognitionem historiae de Christo significat, sed etiam credere et assentiri huic promissioni, quae est evangelii propria, in qua propter Christum nobis promittuntur remissio peccatorum, justificatio et vita aeterna. Melanthon* (wie Anm. 37), Bd. 26, S. 353.

Der 5. Artikel betont die Wichtigkeit der guten Werke, und obwohl man nicht ihnen die Rechtfertigung zuschreiben kann, sind sie doch notwendig, weil Gott das geboten hat. Mit ihnen kann man seinem Nächsten ein gutes Beispiel geben, und durch sie kann jeder seinen Glauben beweisen.⁶⁶ Dies kommt sowohl in *Invariata*, als auch in *Variata* vor. In der Klausel dieses Artikels gibt es aber einen Satz, der in der *Invariata* überhaupt nicht vorkommt, aber in der *Variata* mit genau denselben Worten zu finden ist, und damit vielleicht auch die Quelle darstellt. „Wir verdammten jene Heuchler, die ihren Glauben nicht durch gute Werke beweisen wollen und für sich selbst dennoch den *Titel als Lehrer Christi beanspruchen*.⁶⁷ Dies kommt so in der *Variata* vor: „Sed adversarii, quia corrumpunt doctrinam de fide, [...] jubent quaerere remissionem per propria opera, [...] abolent et veros cultus [...] obscurant opera, a Deo mandata, et longe anteferunt humanas traditiones. *Has ornant speciosissimus titulis, [...]*“⁶⁸

Der 6. Artikel beschäftigt sich mit den zwei Sakramenten und deren Spendung. Über die Taufe bekennen die Geistlichen, daß sie alle Sünden tilgt und die Gnade Gottes vermittelt. Im Abendmahl wird der wahrhaftige Leib und das wahre Blut Christi gegeben. Dieser Artikel drückt am allerdeutlichsten die enge Verbindung der Synode von Erdöd mit der Theologie, bzw. mit der *Variata* Melanchthons aus. Die Abendmahllehre wurde von den Ungarn schon lange Zeit eher mit den Augen Melanchthons als Luthers gesehen.⁶⁹ Dévai, von dem bekannt ist, daß er in den wichtigsten Punkten seiner Abendmahllehre Melanchthon folgt, durfte sie auf dem gesamten Besitz Gáspár Drágffis verkünden.⁷⁰ Interessanterweise verfassten die Synodalväter diesen Artikel nicht im Sinne seiner zur Auffassung Zwinglis nahestehende Lehre,⁷¹ sondern sie übernahmen fast wortwörtlich den Text der *Variata*: „De Coena Domini docent, quod *cum pane et vino vere exhibeantur corpus et sanguis Christi vescentibus in Coena Domini*.“⁷² Im Vergleich der 6. Artikel: „[...] in *Coena Domini sub pane et vino vere exhiberi corpus et sanguinem Christi*.“

In den danach folgenden Artikel findet sich zu unserem Thema nichts Nennenswertes. Der 7. Artikel sagt, daß man die Heiligen wegen ihrer Werke und der guten Beispielen verehren soll, aber er ist gegen die Anrufung der Heiligen als Mittler zwischen Gott und den Menschen. Der 8. Artikel unterscheidet vier Stufen der christlichen Freiheit. 1. Die Freiheit vom Gesetz, der

66 V. *Bona opera necessaria*. – Etsi autem bonis operibus non tribuimus justificationem quae solius fidei est, tamen ea dicimus esse necessaria et requiri a renatis; arbor enim bona fructus bonos facit. Requiritur enim bona opera propter tres causas. 1. Propter mandatum et gloriam Dei. 2. Propter aedificationem proximi. 3. Ut fidem nostram bonis operibus testemur, exerceamus et vocationem nostram recte faciamus.

67 Damnamus eos, qui bonis operibus tribuunt Justificationem et Hypocritas, qui nec vitam emendare nec fidem bonis operibus declarare volunt, *qui tantum titulo tenus professores Christi se profitentur*.

68 Melanthon (wie Anm. 37), Bd. 26, S. 364–365.

69 Bucsay (wie Anm. 44), S. 97.

70 Révész (wie Anm. 43), S. 174, 14, 16.

71 Dévai gestand, daß in der Kommunion der Gläubige den verklärten Leib Christi zu sich nimmt. Siehe Dévai Btró Mátyás, *Katehismus*, 105, bringt: Révész (wie Anm. 43), S. 33.

72 Melanthon (wie Anm. 37), Bd. 26, S. 357.

Sünde und dem ewigen Tod, 2. die Freiheit von den Gefahren der Welt, 3. die Freiheit von den Werken des Gesetzes, 4. und die Freiheit von allen menschlichen Überlieferungen.

Der 9. Artikel über die dreifache Beichte ist aber unserer Aufmerksamkeit umso mehr wert.

Die dreifache Beichte ist eine rein lutherische Lehre, mit der auch Melancthon sich sehr viel beschäftigt hat.⁷³ Auch Dévai hat oft darüber gesprochen.⁷⁴ Doch nicht das ist jetzt interessant. Der Text des Artikels schöpft sowohl aus der *Invariata*, als auch aus der *Variata*. In der *Invariata* steht, daß der Leib Christi nur denjenigen gereicht wird, die davor geprüft wurden und die Absolution bekommen haben.⁷⁵

Es gibt aber erneut einen Ausdruck, der sowohl in der *Variata*, als auch in den erdöder Beschlüssen identisch ist. Ich würde das als einen *terminus technicus* bezeichnen. Wenn beide Texte über die Auflistung der Sünden sprechen, weisen sie sie zurück mit der Begründung, daß eine solche Auflistung unmöglich ist. Und an dieser Stelle verwenden sie den gleichen Ausdruck: *laqueum conscientiae* (*Fessel, Strang des Gewissens*). Der 9. Artikel lautet so: „Asserimus triplicem Confessionem, Divinam, Fraternalam et Auricularem. Caeterum divinam et fraternalam dicimus esse juris divini, auricularem non item. Etsi autem non requirimus in auriculari confessione enumerationem peccatorum, partim propter impossibilitatem, partim propter *laqueum conscientiarum*, tamen in Ecclesia retinendam esse propter triplicem censem utilitatem: Doctrinam, Consolationem et Absolutionem, nec secus aliquem ad Communionem admittimus“. Und die *Variata* sagt: „[...] Postea excruciant conscientias acerba enumeratione delictorum [...]. Qualis enim *laqueus conscientiae* fuit traditio, quae praecepit, omnia peccata enumerare?“⁷⁶

In den folgenden Artikel treffen wie wieder auf die Texte der beiden Konfessionen. Der 10. Artikel sagt, daß das Oberhaupt der Kirche Christus ist und nicht die Sukzession der Bischöfe. Der 11. Artikel betont, daß die Geistlichen darum die Sukzession der Bischöfe verlassen haben, weil die Bischöfe die reine Lehre und die rechtmäßige Spendung der Sakramente entheiligt haben. Und Gott selbst sagt, daß man ihm mehr gehorchen muß, als den Menschen.

Nach alle dem, was hier zu Sprache gekommen ist, kann man die Aussagen des 12. Artikels besser verstehen und interpretieren, demzufolge die Synodälväter sonst mit den anderen Punkten der *Confessio Augustana Invariata* übereinstimmen.⁷⁷ Ferenc Tóth interpretiert dies folgendermaßen: Die Teilnehmer der Synode waren schon Calvinisten, denn wenn dies nicht der Fall

73 Melancthon (wie Anm. 37), Bd. 21, S. 137, 155, 157, 210, 217, 219, 220; Philipp Melancthon, Grundbegriffe der Glaubenslehre (*Loci communes*) hg. v. Friedrich Schud, München 1931, S. 238–241)

74 Bringt Révész (wie Anm. 43), S. 34.

75 Non enim solet porrigi corpus Domini, nisi antea exploratis et absolutis. Melancthon (wie Anm. 37), S. 302.

76 Melancthon (wie Anm. 37), Bd. 26, S. 383.

77 XII. In reliquis articulis consentimus cum Ecclesia vera, sicut patet in Confessione Fidei Augustate exhibita invictissimo Caesari Carolo V-to semper Augusto.

gewesen wäre, hätten sie bestimmte Glaubensfragen nicht gesondert diskutieren müssen.⁷⁸

Meiner Meinung nach versuchte die Synode, ihre eigene Lehre zu definieren und ihre eigene, unabhängige Kirchenordnung zu schaffen, wie dies die Sachsen schon vor einigen Jahren in Kronstadt gemacht hatten. Bei ihren Bemühungen hielten sie sich die *Confessio Augustana Variata* vor Augen: Einerseits, weil darin die reformierten Glaubenslehrsätze besser, deutlicher und ausführlicher erfaßt waren. Andererseits, weil die meisten Teilnehmer der Synode sie in dieser Form jahrelang von Melanchthon gehört hatten. Man kann also sagen – bildlich gesprochen –, daß die Synodalväter, als sie die Gründe für die Trennung von der römisch-katholischen Kirche und die wichtigen Punkte ihrer neuen Lehre und ihrer Kirchenordnung verfaßt haben, die *Variata* Melanchthons in der Hand hatten.

In der Einleitung sagte ich, daß die Melanchthon-Forschung nicht mehr in den Kinderschuhen steckt, so wie vor 30 Jahren. Zum Schluß würde ich aber sagen, daß wir noch Aufgaben vor uns haben. Auf die vielen offenen Fragen, die auch dieser Vortrag aufgerissen hat, lassen einige Antworten noch auf sich warten. Eine Tatsache ist aber deutlich geworden: und zwar, daß Melanchthon eine bedeutende Rolle in der Entstehung der Reformation in Partium gespielt hat.

ANHANG

Die Artikel des christlichen Glaubensbekenntnisses,
die in Erdöd von den Seelsorgerder ungarischen Kirchen am 20. September
1545 zusammen geschrieben wurden.

Der gute und große Gott wollte das Entstehen der menschlichen Versammlung, damit sie bei jeder Versammlung Ihn, mit seinem eingeborenen Sohn und seinem Heiligen Geist loben; und darum, indem wir uns aus der Gnade Gottes versammelt haben, wünschen wir, so weit wir es vermögen, Gottes Ehre vor der Welt zu fördern.

1. Artikel. Über die Dreifaltigkeit

Vor allem bekennen wir den einen Gott in der Dreifaltigkeit und die Dreifaltigkeit in der Einheit, nach der Meinung und Auffassung der rechtgläubigen Väter und verdammen alle, die anderes glauben, besonders diejenigen, die sagen, daß wir aus dem einen Gott drei Götter schaffen; solche Auffassungen wünschen wir zu verhindern, damit der Ruhm der Dreifaltigkeit gewahrt bleibe.

78 Tóth (wie Anm. 8), S. 310.

2. Artikel. Vom Sohn Gottes, dem einzigen Mittler

Weiterhin bekennen wir, daß Jesus Christus wahrer Gott und wahrer Mensch ist, Priester von Ewigkeit und unser einziger Fürbitter beim Vatergott und unter uns sündigen Menschen, und daß er zwei Naturen hat. Wir verdammen jene, die die aus dem Leibe geschiedenen Heiligen zu Fürbittern machen und die Glorie des Vermittlers Jesus auf die Heiligen übertragen.

3. Artikel. Von der Rechtfertigung des sündigen Menschen vor Gott

Wir bekennen, daß die Rechtfertigung und die Vergebung der Sünden mit dem Geschenk des Heiligen Geistes und des ewigen Lebens verbunden ist, umsonst gegeben ist auf die Verdienste Jesu Christi dem die Gnade Gottes im Glauben empfangenden Menschen. Wir verdammen jene Menschen, die im Rechtfertigungsstreit den Taten und Werken, Fasten und Wallfahrten und religiösen Vereinen die Rechtfertigung zuschreiben.

4. Artikel. Was ist und wie soll der Rechtfertigungsglaube sein

Wir wissen den Glauben als Geschenk Gottes, und wenn wir sagen, der Mensch wird durch den Glauben gerechtfertigt, verstehen wir im Glauben nicht nur geschichtliches Wissen, sondern auch dieses Vertrauen, mit der wir die Barmherzigkeit Gottes anrufen und im Sohn Gottes unsere Ruhe finden. Wir verdammen jene, die sagen, den Glauben könne man mit menschlicher Kraft aneignen und darunter bloß die Kenntnis und das Wissen der Geschichte verstehen.

5. Artikel. Aus welchen und wievielen Gründen muß man gute Werke tun

Obwohl wir die Rechtfertigung nicht den guten Werken zuschreiben können, da sie einzig und allein aus dem Glauben hervorgeht, halten wir sie trotzdem für notwendig und den Wiedergeborenen für erforderlich, weil der gute Baum gute Früchte bringt. Gute Werke sind aus drei Gründen erforderlich: 1. Aus Gottes Gebot und seinem Ruhm; 2. Zur Erbauung des Nächsten; 3. Damit wir unseren Glauben durch gute Werke beweisen und üben und so unsere Berufung gut erfüllen. Wir verdammen jene, die die Rechtfertigung den guten Werken zuschreiben, und jene Heuchler, die ihr Leben nicht verbessern und ihren Glauben nicht durch gute Werke beweisen wollen und sich dennoch kraft ihrer Titel als Lehrer der Christenheit bezeichnen.

6. Artikel. Zwei Sakramente, die Taufe und das Abendmahl, die Spendung dieser und die Ergebnisse

Bei den zwei Sakramenten und deren Spendung befolgen wir nur die Vorschrift Jesu und die der Urkirche, und bekennen, daß die Taufe alle Sünden tilgt und die Gnade Gottes vermittelt, und daß im Abendmahl der wahrhaftige Leib und das wahre Blut Christi gegeben wird. Wir wollen, daß die Verordnung Christi in allen Kirchen in der Muttersprache mit angemessener Verehrung, einem Ritus und in derselben Form vollzogen und gespendet wird. Wir verdammen jene, die die Erbsünde unterschätzen und jene die behaupten, die kleinen Kinder sollten nicht getauft werden. Weiterhin verdammen wir alle,

die die Vorschriften Christi mißachten, die das Abendmahl entheiligen und die das eine Element den Laien verweigern und den rechtmäßigen Genuß des Abendmahls, die Messe in einen abscheulichen Verkauf umwandeln. Wir verdammen all' die Lästerer, die die Institution Christi, die in unseren Kirchen besteht, des Teufels Messe nennen. Darum verordnet diese Versammlung diese Lästerei zu beheben und die Lästerer zu bestrafen.

7. Artikel. Über die verstorbenen Heiligen, die man verehren soll, in dem man ihre guten Werke nachahmt, ihre Berufung und ihre Liebe schätzt, aber sie nicht anruft um Hilfe

Die aus diesem Leben geschiedenen Heiligen verehren wir, indem wir ihnen nachfolgen, aber das Vertrauen unseres Herzens nicht in sie setzen und sie auch nicht um Hilfe bittet. Wir folgen ihnen im Glauben und in den Werken ihrer Berufung und Liebe. Weiterhin preisen wir Gott in den Heiligen und danken ihm, daß Er uns den Weg des Glaubens und der Gnade gezeigt hat. Wir rühmen auch die Heiligen, daß sie mit Hilfe der Gnade Gottes der Kirche treu lebten und mit ihren guten Werken strahlten. Wir verdammen jene, die gegenüber Christus geschuldetes Vertrauen sich an die Heiligen wenden und deren Hilfe suchen.

8. Artikel. Die Stufen der christlichen Freiheit

Wir unterscheiden vier Stufen der christlichen Freiheit. 1. Daß wir durch Christus vom Zorn Gottes, von der Verdammung des Gesetzes, von der Sünde und vom ewigen Tod befreit worden sind. 2. Daß wir in den Gefahren der Welt vom Heiligen Geist beschenkt wurden, und in allem Elend bewahrt wurden, nicht daß wir von der Größe der Gefahr besiegt, das Evangelium verlassen. 3. Und was die Rechtfertigung anbelangt: wir sind befreit von den Werken des Gesetzes; und was den Gehorsam anbelangt, sind wir nicht entbunden vom Moralischen. 4. Daß wir von allen menschlichen Traditionen, Riten und von den Vorschriften der Bischöfe, die sie zur Unterwerfung der Seelen als notwendigen göttlichen Dienst erfordern, frei sind. Wegen der guten Ordnung übrigens kann man gnädig jene Riten beibehalten, die tatsächlich unmittelbar erforderlich sind, wie die notwendigen Gottesdienste von denen wir meinen, daß diese mit der christlichen Freiheit zu halten sind.

9. Artikel. Von der dreifachen Beichte oder Sündenbekenntnis, warum die Ohrenbeichte in der Kirche aufrechtzuerhalten ist? Aus drei Gründen: Der Wissenschaft wegen, des Trostes und des Freispruchs wegen

Wir bekennen uns zu dreierlei Beichten: zur göttlichen, brüderlichen und zur Ohrenbeichte. Übrigens betrachten wir die göttliche und brüderliche als von göttlicher Herkunft, die Ohrenbeichte aber nicht. Obwohl wir bei der Ohrenbeichte die Aufzählung der Sünden nicht wünschen, einerseits wegen der Unmöglichkeit, andererseits wegen der Lästigkeit des Gewissens, dessen ungeachtet ist sie in der Kirche beizubehalten, des Wissens, des Trostes und des Freispruchs wegen, ohne sie lassen wir niemanden zum Abendmahl.

10. Artikel. Über das Oberhaupt der Kirche, das Christus ist und nicht die Sukzession der Bischöfe

Unsere Gegner verleumden uns damit, daß wir kein Oberhaupt, keine Fürsten und keine Ordnung hätten. Aber wir bekennen uns zu Christus als das Oberhaupt der wahren Kirche und glauben, daß wir alle seine Glieder sind. Unsere Fürsten und bürgerlichen Gesetzgeber ehren wir, ihre Ämter, die Gott und seine Ehre nicht mindern, nach dem Wort Gottes lieben wir gehorsamst. Wir sind nicht ohne Ordnung, weil es zwischen uns Seelsorger, Kirchendiener und Hörer gibt, wie Paulus sagt: „Und er gab einigen das Apostelamt, andere setzte er als Hirten ein, andere als Lehrer, damit sie (die Heiligen) von allem Wind der Wissenschaft nicht hin und her geschleudert werden“. Obwohl in den kirchlichen Hymnen und Reden nicht überall dieselbe Ordnung von uns eingehalten wird, halten wir in Wissenschaft, in der Entbindung und in der Spendung der Sakramente die einzig und gleiche Zeremonie und sogar in der Feier der Feste in dieser Region unterscheiden wir uns nicht viel. Darum verdammen uns unsere Gegner ohne Grund.

11. Artikel. Warum wir die Sukzession der Bischöfe verlassen haben? Aus Gottes Gebot

Unsere Gegner verleumden uns damit, daß wir die Sukzession der Bischöfe verlassen haben. Wir taten es nicht ohne das Gebot Gottes. Weil sooft bei der Sukzession der Bischöfe das Licht des Evangeliums erlischt, war es notwendig, daß wir etwas anderes suchen, wie es geschrieben steht: „Wenn jemand ein anderes Evangelium verkündet, soll verdammt sein“. Darum rufen wir Gott zum Zeugen an, daß wir die Bischöfe mit Freude hören und ihnen gehorchen wollen, wenn sie nur vom Evangelium nicht abweichen würden; da sie die reine Wissenschaft verraten haben, die Lehre und die rechtmäßige Spendung der Sakramente entheiligt haben, müssen wir Gott mehr gehorchen als den Menschen. Darum verdammen wir alle, die die Kirche zur Sukzession der Bischöfe binden, wie wenn sie rechtlichen Vorrang hätte vor allen anderen Dienern des Evangeliums und wie wenn die Kirche nur menschliche Institution wäre. Wir verdammen auch diejenigen, die sagen, daß bei denjenigen, die keine Rechtsnachfolger der Bischöfe haben, es weder Weihe, noch Geistlichkeit, noch Kirchenverfassung gäbe, weil die Kirche weder an ein Ort, noch an die Sukzession der Personen gebunden ist, wie es Christus klar sagt: „Seht, hier ist der Christus, oder dort, so glaubt es nicht!“ Und wie es bei Lukas heißt, daß: „Das Reich Gottes wird nicht so kommen, daß ihr es wißt“, – sondern das Reich Gottes ist nur an das Wort Gottes gebunden.

12. Artikel. Übereinstimmung mit der Confessio Augustana

Bei den übrigen Glaubensfragen sind wir eins, mit der wahren Kirche, wie sie offenkundig zu ersehen sind in dem Glaubensbekenntnis, das zu Augsburg seinem immer majestätischen, unbesiegbaren Kaiser Karl V. 1530 übergeben wurde.

Stephanus Kopácsi	Andreas Batizi	Stephanus Babolcsai
Blasius Székely	Bernatus Börvei	Nikolaus Gyulai
Johannes Kalocsai	Jakobus Thuri	Johannes Bácsmezei
Demetrius Tordai	Georgius Váci	Blasius Ilosvai
Johannes Ecsedi	Thomas Huszti	Johannes Kászoni
Ambrosius Ceglédi	Petrus Egri	Domenicus Szadai
Domenicus Batizi	Martinus Dési	Laurentius Batizi
Mateus Felnémeti	Johannes Szakácsi	
Michael Csehi	Franciscus Mohi	
Clemens Berkeszi	Michael Debreceni	
Nikolaus Dévay	Johannes Miskolci	

MELANCHTHON UND DIE SYNODE VON ERDÖD (1545)

- LUDWIG BINDER, *Die frühesten Synoden der evangelischen Kirche in Siebenbürgen*, in: *Geschichtswirklichkeit und Glaubensbewehrung*, Festschrift für Bischof Friedrich Müller, hg. v. Franklin Clark Fry, Stuttgart 1967.
- PETER BOD, *Historia Hungarorum Ecclesiastica*, Bd. I., Lugduni-Batavorum 1888.
- ISTVÁN BORZSÁK, *Zur Frage der Rezeption Melanchthons in Ungarn*, in: *Studien zur Geschichte der deutsch-ungarischen literarischen Beziehungen*, Berlin 1969.
- MIHÁLY BUCSAY, *Der Protestantismus in Ungarn 1521–1978*, Teil I., Wien-Köln-Graz 1977.
- ÁDÁM DANKANITS, *Lesestoffe des 16. Jahrhunderts in Siebenbürgen*, Bukarest 1982.
- TIBOR FABINY, *Luthers Beziehungen zu Ungarn und Siebenbürgen*, in: *Leben und Werk Martin Luthers von 1526 bis 1546*, hg. von HELMAR JUNGHANS, Berlin/Göttingen 1983.
- K.E. FOERSTEMANN (Hg.), *Album Academiae Vitebergensis*, Leipzig 1841.
- VILMOS FRAKNÓI, *Melanchthon Magyarországi barátai*, Budapest 1874.
- ENDRE KOVÁCS, *Melanchthon und Ungarn*, in: *Ph. Melanchthon, Humanist, Reformator, Praeceptor Germaniae*, Berlin 1963.
- A. F. LAMPE, *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania*, Trajecti ad Rhenum 1728. (Utrecht)
- Melanchthons Briefwechsel*, Kritische und kommentierte Gesamtausgabe, im Auftrag der Heidelberger Akademie der Wissenschaften hg. v. Heinz Scheible, Bd. 1–4: Regesten 1–4529, Stuttgart-Bad Canstatt 1977–1983.
- Monumenta Ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia*, hg. v. V. Bunyitay, Budapest 1902ff.
- W. H. NEUSER, *Luther und Melanchthon – Einheit und Gegensatz*, München 1961, 25–34 MBW 3646, 3653, 3668, 3671.
- W.H. NEUSER, *Der Ansatz der Theologie Philipp Melanchthons*, in: *Beiträge zur Geschichte Reformation* 9, Neukirchen 1957 (NB, 710. 175-B)
- W.H. NEUSER, *Die Abendmahlslehre Melanchthons in ihrer geschichtliche Entwicklung (1519–1530)*, in: *Beiträge zur Geschichte Reformation* 26, Neukirchen 1957 (NB, 710. 175-B. 26).
- KARL REINERTH, *Die Gründung der evangelischen Kirchen in Siebenbürgen*, Wien 1979. (Studia Transylvanica Bd. V.)
- IMRE RÉVÉSZ, *Dévai Bíró Mátyás tanításai*, Kolozsvár 1915.

- JENŐ SÓLYOM, *Melanchthonforschung in Ungarn*, in: Luther und Melanchthon, Göttingen 1961, S. 178–198.
- ANDREAS SCHARSIUS, *Compendium Actorum Synodaliūm*. (ms.)
- F. K. SCHUMANN, *Ungarische Studenten an den Universitäten Wittenberg... vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*, in: Ostdeutsche Wissenschaft 5, 1958, 344–347.
- PAUL SCHWARZENAU, *Der Wandel im theologischen Ansatz bei Melanchthon von 1525–1535 (NB, 884, 502-B)*
- FERENC TÓTH, *A Magyar és Erdélyországi Protestáns Ekkleziák Historiája*, Pest 1808.

IMRE TEMPFLI

MELANCHTON AND THE SYNOD HELD IN ERDŐD, ON 20 SEPTEMBER 1545

The author commences his study by offering a brief survey of the contacts between Melanchton and Caspar Drágffy's Court and stressing the importance of Melanchton's disciples in disseminating the ideas of the Reformation all over the Parts (Partium). Then he proceeds to analyze Melanchton's influence on the decisions of the Synod of Erdőd.

Previous studies of this subject have not detected Melanchton's influence on this region. The author's arguments are based on Melanchton's two Confesions of faith, the *Confessio Augustana Invariata* (Augsburg Confession) and the *Confessio Variata* (the altered edition of the Augsburg Confession). He compares the Confessions with the decisions adopted by the Synod of Erdőd and comes to the conclusion that surprising parallels can be found between them. *Loci communes* can be discerned in both Melanchton's articles and those of the Synod, (a fact) which seem to prove that much more is involved here than mere similarity: the twelve articles adopted by the Synod of Erdőd are actually an epitome of Melanchton's theses for the Partium. The author is making this quite clear as he takes into account and examines the articles. The 29 ministers attending the Synod undertook to formulate the doctrine of their creed, to state their confession and to organize an agenda for their own Church. Those attending the Synod were former students of the University of Wittenberg, and when they carried out the tasks they had set themselves, they had Melanchton's *Confessio Augustana Variata* in mind. It was his doctrine they were taking into consideration.

BOROVI JÓZSEF

EGY NÓGRÁDMEGYEI RÉGI ANYAKÖNYV
KAZÁR, 1695.

Az egyháztörténetírók mellett újabban a széles néprétegek történetének kutatói is észrevették, hogy felbecsülhetetlen értékű forrásanyagot jelent számukra az egyházközség életének keresztmetszetét nyújtó plébániai levéltár. Habár gazdagság tekintetében sokszor alatta marad a világi levéltárak gazdagságának, mégis sajátos jellegénél fogva fontos kiegészítője lehet a széles néprétegek életéről alkotott történelmi rekonstrukcióinknak. A plébániai levéltár legfontosabb darabja az anyakönyv, mert benne nemcsak a hívek vallásos élete tükröződik, hanem a községtörténet, a nemzetiségi, – népmozgalmi, – művelődéstörténeti és társadalmi viszonyok története is.

Az Egyházban már a III. századtól kezdve szokás volt, hogy feljegyezték a kereszteltek és a halottak neveit, de a mai anyakönyvekhez hasonló feljegyzések vezetésére csak a késői középkorban került sor. Ezekben az időkben azonban még nem volt általános a szokás és nem volt egyetemes törvény, mely elrendelte volna. Az egész katolikus Egyházra vonatkozólag a trienti zsinat írta elő 1563-ban a házassultak anyakönyvének vezetését és ezzel kapcsolatosan a kereszteltek anyakönyvének vezetését is. Az 1614-ben kibocsátott Rituale Romanum már a halottak anyakönyvezését is megkívánta, valamint a hívek nyilvántartását is. A központi rendelkezések kialakulásának lassú menete ellenére is az anyakönyvek vezetése a XVII. század első felétől kezdve meglehetősen általános. A magyar viszonyok között az anyakönyvek vezetése csak lassan kezdett meghonosodni. A török idők bizonytalan életkörülményei nem kedveztek az egyetemes egyházi törvények megvalósításának és a szervezett egyházi élet kiépítésének. Amint azonban a török uralom visszahúzódott az előretolt bástyáktól és a magyar földön kezdetét vehette a nyugalmasabb élet, a rendszeres lelkipásztori munka a missziósok hullámzó lélekfrissítése helyett, azonnal megkezdődött a hívek lelkiéletének írásokba fektetett megnyilvánulása is: az anyakönyvezés.

Az esztergomi régi, még fel nem osztott egyházmegye eleven bizonyossága annak, hogy a töröktől meg nem szállott területen az anyakönyvezés is hamarabb meggyökeresedett, mint a déli, elfoglalt és megszállva tartott területeken. Találunk ugyanis itt már mint a Nyitra-megyei Bajnán 1600-ból, Bazinban 1642-ből, Báthon 1656-ből anyakönyveket, de a többség az 1680-as évek után kezdődik. Ahol az 1690-es években pap működött, ott már anyakönyvet is vezetett az illető.

Nógrád megyében a legrégebbi anyakönyvet a divényi egyház őrzi, mely az 1690. évvél veszi kezdetét. Időrendben a szécsényi anyakönyv következik utána, mert az, az 1694. évvel kezdődik. Közvetlenül utána következik a kazári 1695. évvel és ezután a gácsi 1696-tal, és végül 1697-tel kezdődik a sóshartyáni anyakönyv.

Az anyakönyvek kezdésének időpontjai és helyei szemléltetően világítják meg a török után kialakuló egyházi élet kristályosodási pontjait is. Északon Divény és Gács, keleten Kazár, délen Sóshartyán, nyugaton Szécsény jelzik azokat a pontokat, ahol megvetette lábát egy-egy pap, hogy kovászként átjárassa az őt körülölelő területet. A nyugati területeken még Nagyzellőn is volt pap a XVII. század utolsó évtizedében, de anyakönyvet akkor még nem vezetett, vagy ha igen, akkor elveszett, mert csak 1722-től maradt fenn ilyen, bár kimutatható, hogy papja, 1674-től állandóan volt. Akár eggyel több, akár eggyel kevesebb volt is a papok száma, az kétségtelen, hogy roppant nagy terjedelmű volt akkoriban egy-egy plébánosnak a joghatósági határa.

Vegyük figyelembe a Keleti-Nógrád egyetlen plébániáját: Kazárt. A törökök visszavonulásával felszabaduló országrészek új, friss lélekzetvételhez jutottak és újra megindult bennük és közöttük a lassú vérkeringés. A föld népét már nem zaklatná a török had rabló kicsapongása, gyökeret ereszthetne, építhetne, terjeszkedhetne. Az elpusztított Nógrád megye mindennapi élete is lassan megindulna, de a zsendülő új életet, a német császári ezredek betelepítése kezdi fojtogatni. 1683-tól kezdve megkezdődött Nógrádban is a birtokrendezés, mely a török idők birtokosainak elmozdításából és új földesurak birtokba-helyezéséből állott. Amíg a birtokos réteg átrendezése tartott, egész sor császári ezredet helyeztek el a várakban és falvakban, eltartásukat pedig a népre rótták. Nógrád várából csak 1685-ban vonult ki a török, és most ezután pedig az itt maradt császári csapatok jelentettek teherterét a nép számára és akadályt gazdasági nekilendülésben. A töröktől való megszabadulás, a felszabadító németek uralmát jelentette Nógrád megye területén is.

Az egyházi élet nem tudott tartósan gyökeret verni és virágba borulni a török uralom alatt, mert se páztor, se hívő nem maradt tartósan egy helyen sokáig. A töröktől való megszabadulást követő évben – 1688-ban – tartott egyházlátogatás e vidékről a következő képet festette az érsek elé:

Fülek-Püspöki: Templum et parochia totaliter desolata et nemine inhabitatur. In pari desolatione sunt: Szomos Uifalu, Saigo Tarján, Kis Terenye.

Kazár: Templum superest, vacuum, Pagus funditus exustus.

Magyarul annyit jelent, hogy Fülekpüspöki, Somosujfalu, Salgótarján, Kisterenye, Kazár kietlen puszták, elpusztult templomok és parochia jellemzik e helyeket. Kazáron a templom megmaradt de üresen, különben az egész falu teljesen leégett.

Később, amikor Ordódi főesperes újra számbavette a bajokat a szűkszavú felsorolásba a következőket vette be:

Kazár, Ecclesia remansit, pagus desertus,
Sele filialis ad Kazár, deserta,
Homok Terenye deserta,

Salgó Tarján deserta,
Egyház Terenye deserta,
Verebély filialis ad Bárkány deserta.
(Egyet. Kvt. Coll. Hevenesi LXI. 219.)

Amikor tehát 1688-ban elpusztult falunak sorolja fel a főesperes Kazárt, Mátraszelét, Homokterenyét, Salgótárját, Kisterenyét és Verebélyt – hogy a nem említett Mátranovákról és Vizslásról, Pálfalváról és Baglyasaljáról ne is beszéljünk, mert a főesperes sem beszél, akkor ebben a szomorú állapotú világban már növekedtek a papnevelékekben azok, akik majd mint fiatal papok, mint ugartörök előljárnak a településben éppúgy, mint az újjáépítésben.

1689-ben már a bécsi Pázmáneum növendékei között találjuk kis és nagybélai Béllay János teológust, aki felszentelése után első felszentelt papja lett Nógrád-megye keleti részének. Ez a Béllay valószínűleg ugyanaz lesz, akiről Kollányi emlékezik meg az Esztergomi Kanonokok c. könyve 337. lapján, de ő felsőbélai Béllay Jánosnak címezi. Az elírás nyilvánvaló, mert az általam említett névírás – azaz kis és nagybélai Béllay János – az ő személyes bejegyzésén alapul, melyet sajátkezűleg írt a kazári anyakönyvbe. A fiatal pap felszentelése után csak 1695-ben érkezett meg Kazárra. Első állomáshelye volt-e vagy már talán a második, nem tudjuk. Különbösen is, akkor nem volt újság az, hogy a felszentelt fiatal papok azonnal önálló helyet kaptak, hiszen sok volt az üres és betöltetlen plébánia és kevés a pap. Személyének ez nem kitüntetés volt, hanem egy természetes következmény: elvégezte a teológiát, tehát plébániát kapott.

Kis és nagybélai Béllay János fiatalon, alig 25 éves korában került Kazárra plébánosnak. Az új plébános 1695 januárjától kezdett anyakönyvet vezetni, a bevételekről és kiadásokról számadást készíteni és új életet kezdeni a sokszázéves régi romokon. A bőrkötetes, a használattól már megkopott könyvnek talán csak egyetlen lapja hiányzik. Kár ezért az egyetlen lapért is, mert mindjárt a bevezető sorokat törli ki a kutatási körünkből és a keresztelési adatokat így csak a 33. sorszámtól kezdve tudjuk végigkísérni.

A vizsgálódásunk alá vett kazári anyakönyv négy részre tagolódik. Az első rész a kezdetleges, de e korban egészen elfogadott pénztárkönyv, a második rész a kereszteltek, a harmadik a házasultak, és a negyedik rész a halottak bejegyzésének céljaira szolgál. Az újonnan meginduló egyházi életnek minden mozzanata, tehát egyetlen könyvbe van foglalva. Amit tehát erről a kazári egyházzal tudni lehet, amit a körülötte lévő egyházakról felkutatni lehet, azt ez az egyetlen könyv nyújtja számunkra. A következőkben tehát, amit felsorolunk, azt mind ebből az egy könyvből merítettük.

Béllay János kazári plébánosnak voltak elődjai a Szent Ilona tiszteletére szentelt templom szolgálatában, de közvetlen elődje úgy látszik nem. Az 1674-ben tartott egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint a kazári vallási állapotok még kielégítő képet nyújtanak. A templom külsőleg és belsőleg rendben volt, a hívek áldozatkészsége is nagy volt, mert amikor látták, hogy a férfiak új főoltárt állítottak, akkor az asszonyok is összeadtak 30 forintot és egy Mária oltárt állítottak a templomba. Két harang is hívogatta az embereket, melyek

közül egy a templomon lévő toronyban volt elhelyezve, a másik pedig a haranglábon. A felszerelés is azt mutatja, hogy itt akkor elevenebb egyházi élet folyhatott. Plébánosa volt akkor Petri Miklós nevű felszentelt pap, aki egy jó állapotban lévő és nemrég épült faházban lakott. De egy évtized akkor is nagy idő volt, és mint láttuk, 1688-ban már úgy emlékezik meg a vizitáló főesperes Kazárról, mint elpusztult, kiégett faluról, ahol az üres templom áll csak egymagában.

1674-től eltelt 20 esztendő alatt sokféle változás történt a megye területének életében is. Az 1688-ban még kiégett faluhelynek tartott terület hat év alatt lassan újra benépesedhetett, mert amikor Béllay megérkezett Kazárra és átvette a plébánia vezetését, a templom ládjában 18 rajnai forintot talált, mint maradékot. Ez pedig csak úgy történhetett meg, ha visszatelepülő régi lakosok újra birtokukba vették a templomot, használták annak birtokait és javait, amelyeknek árendája évről-évre gyarapodva elérte a 18 rajnai forintot. Az új plébános elsősorban számbavette plébániájának anyagi erejét, hogy reálsan tudjon beruházásokat eszközölni. Amikor összesámlálta és beszédte a templompénzből kölcsönvett, vagy bérletként be nem fizetett összegeket, valamint az 1695. évi tized-részesedést is, a templomládában talált 18 rajnai forinttal együtt 78 Rh. Ft. és 21 den. tőkéje volt együtt. A hívek használták a templom földjeit, rétjeit és amikor megjött közójük a plébános, akkor minden nehézség nélkül fizették le a bérleti összeget az elmúlt évek bérlete fejében. Az ilyen anyagi alap mellett már szó eshetett a kazári templom felszerelésének a terveiről. Viszont arra is vigyázni kellett, hogy az elkövetkező években már nem minden esztendő fog ilyen jelentős bevételt hozni. A fiatal plébános a kiadások között felsorolja az albához, humeraléhoz, korporaléhoz, és karingekhez vásárolt vászon értékét, a hozzávaló cérnát, a varrást, a mosáshoz való szappant. A régi felszerelésekből úgy látszik ampolna nem maradt, mert ezeket a filigrán kis kancsókat gyors egymásutánban kellett vennie. Sőt azt is tudjuk a kiadásokból, hogy a kezeink között lévő legrégebb kazári anyakönyv, remek bőrkötésével elég drága, 3 Rh. Ft. volt. A kiadások között szerepel egy harang vásárlás is. Olcsón kapták, mert a régit beadták és beszámították az új harang árába. Hogy hová állították az új harangot azt nem tudjuk, de új vasszerkezetet is kellett vásárolni és felszerelni az is biztos, mert a felállítás-hoz szükséges vasakat is elszámolásba veszi a plébános. A templomtető javítás apró összege azt mutatja, hogy vagy nem sok reparálás volt a templomon, vagy a tető volt kicsi. Az 1695. évi kiadásokban még a szent olajok és a szentelt víz tároló edények vásárlása jelentett nagyobb tételt. Az egész évi gyertyaszükséglet kielégítése kevesebbet tett ki, mint a könyv ára. Éppen egyharmadát, 1 forintot. A magános fekete stóla vásárlása bizonyára a temetésekhez kellett, hiszen akkor még fekete palástban nem temettek, főleg a szegényebb helyeken. Ilyenformán az 1695. évi összes kiadások messze alatta maradtak a bevételeknek, de vigyázni is kellett, mert a következő években már biztos bevételre csak a tized-részesedésre és az adományokra lehetett számítani. A tőkére vigyázni kellett, mert nagyobb kiadások is voltak a láthatáron. 1696-ban az előző évben vásárolt új harang tönkrement. Bár beszámolták az anyagot az új harang árába, azonban mégis csak ráfizetés volt az, és előre nem látott kiadás. A

kiadásokból az tűnik ki, hogy Béllay megérkezésének első évében a templomot hozta rendbe és szerelte fel azokkal a szerekkel, amelyek hiányoztak az istentisztelet elvégzéséhez. 1696-ban már gondolhatott a plébánia rendbehozatalával is. Bár 1674-ben új volt még a plébános faháza, de úgy látszik, hogy a 20 esztendő elég volt ahhoz, hogy tönkremenjen és javításra szoruljon. Az is lehet, hogy amíg nem lakott benne, vagy lakók laktak benne, annyira tönkrement, hogy 1696-ban egészen új parókiát kellett építenie.

A plébániai közösség együttműködésére mutat az a tény, hogy s közös pénztárból fedezték 1696-ban a homokterenyei templom zsindelezési kiadásait. Nem volt ennek a templomnak külön pénztára, hanem a terhet az anyaegyház viselte. Többet aztán nem is árul el a filiákkal kapcsolatosan az anyakönyv. 1697-ben, új kehely beszerzése szerepelt a megoldandó feladatok között. Ez csak 18 Rh. forintot tett ki, azonban ezt már a hívek adták össze, és így a plébániának nem jelentett különleges terhet.

Amint ezekből a száraz, inkább számszerű, mint nagy eseményeket jelző adatokból kitűnik, Béllay János kazári működése magán hordozta a lelkiismeretes, egyházáért élő lelkipásztor buzgóságának eltörölhetetlen nyomait. A fiatal erő megteremtette azokat a gyümölcsöket, amelyeket tőle felettes egyházi főhatósága elvárt. Rendbehozatta az anyaegyház templomát, gondja volt a filiálisra, újjáépítette a plébániát és még mind a templom, mind a plébánia belső felszereléséhez és csinosításához is hozzá tudott kezdeni. Pedig neki nemcsak a kazári plébánia volt lelkipásztori gondoskodásának a tárgya, hanem a kisterenyei, salgótarjáni és a bárnai is. Működésének elismerése volt az, hogy a főhatósága 1700. év végén nógrádi alesperesnek nevezte ki. Erre a kitüntetésre enged következtetni az körülmény, hogy 1701 január elején magát már nógrádi alesperesnek írta alá. Valószínűnek látszik, hogy amikor az egyházi főhatóság Béllayt alesperesnek kinevezte, egyúttal megbízta a nagyzeleői plébánia vezetésével is. A nagyzeleői plébánost, Mogyorósy Bálintot pedig ugyanakkor Nagybárkányba helyezte át. Úgy volt, hogy Béllay utóda a kazári plébánián Kvacsányi János lett volna. 1701 április 21.-ével meg is szakad Béllay plébános keresztelési bejegyzése, esketés, halálozás az még hamarabb, de 1702. március 8.-ával folytatódik a keresztelési bejegyzés, mintha mi sem történt volna. Béllay úgy látszik, hogy az alesperesi kinevezéssel együtt a központibb fekvésű és mindenholnan egyforma távolságra fekvő Nagyzeleőt kapta, amit azonban nem fogadott el, és a Kazárra kinevezett Kvacsányi ment oda, nemcsak mint plébános, hanem egyúttal mint a nógrádi kerület alesperese is. Béllay címei között nem szerepel az alesperesi cím. Itt maradt tehát Kazáron még egy pár évet, és 1703. áprilisában átment Patakra plébánosnak, majd 1711-ben Korponára. Innen 1720-ban bekerült az esztergomi káptalan tagjai közé, és mint ilyen is halt meg 1732-ben. Pályafutásának megalapozását a kazári plébánia mintaszerű betöltése jelentette, és még az sem rontotta el a főhatóság előtt való megbecsülését, hogy nem fogadta el a nógrádi alesperességgel egybekötött kitüntetést.

Kazárhoz 1695-ben mint anyaegyházhoz a következő egyházak tartoztak még: Vizlás, Mátraszele, Homokterenye, Mátranovák. Ez volt a plébánia törzsterülete. Igaz, hogy ezek között a filiák között voltak olyanok, amelyek valaha – a középkor

folyamán – önálló plébániák voltak, de már annyira egybeolvadtak a máterrel az újkorban, hogy különállásukról nem is esik több szó.

A kazári plébános a saját plébániáján kívül oldallagosan a következő plébániákat adminisztrálta még: Kisterenye, Salgótarján és Bárna.

Béllay plébános 1695. május 16-án keresztelt kisterenyei szülötteket is és előfordult, hogy az éjszaka folyamán megszületett nemtűi újszülötteket keresztelt másnap. Ilyenekből úgy tűnik, hogy a kazári plébános ilyenkor ott misézett Nemtiben, illetve Kisterenyén. A kisterenyei egykori plébánia adminisztrálása filiájával Nemtivel együtt a kazári plébános joghatósága alatt maradt 1704. év végéig. Az egyházi évkönyvek szerint a kisterenyei anyakönyv 1705. évvel venné kezdetét, azonban jelenleg nem található ez az első anyakönyv sehol sem. Béllaynak egész kazári működését kitöltte a sajátja mellett a kisterenyei plébánia híveinek a gondozása is, sőt jutott belőle utódának, Hluchovicz Márton József plébánosnak is. Kisterenyén Béllay is és utódja, Hluchovicz is nem mint adminisztrátorok szerepeltek, hanem mint parochus loci-k.

Salgótarján is Béllayhoz tartozott 1695-től filiáival: Baglyasaljával, Zagyvával, Somosújfaluvál és Pálfalvával együtt. A kereszteltek anyakönyvében 1696-tól kezdve ilyen bejegyzésekre akadunk: Anno eodem die 9 Julii baptisatus est ingans natus ex Bálthazaro Godo et Helena Herczek Parochiae nunc vacantis Tarjaniensis cui impositum nomen.... De a tarjáni plébániára való joghatóság kiterjesztés nem tartott sokáig, mert alig egy év után megszűnik a tarjáni kiségités. Az azonban előfordul később is, többször, hogy a tarjáni plébános Gyökeres Pál távollétében keresztel, esket, temet a kazári plébános. A kölcsönös kiségités mindkét plébánosnak kedves baráti megnyilatkozása volt, mert Gyökeres is kiségitette a kazári plébánost, ha úgy fordult a szükség.

Hasonlóan rövid ideig, mint Salgótarján, de 1696-ban Bárna is Kazárhoz tartozott, mert amikor valamilyen szertartást végez a bárnai hívek számára, akkor mindig, kiemeli:... Barnenses, Parochiae vacante... végzi a szertartást.

Baglyasalja esetében végzett szertartásnál hozzáteszi: Parochiae vacantis, de ezzel talán nem akar arra célozni, hogy Baglyasalja plébánia lenne 1696-ban, csak pillanatnyilag nincs plébánosa. Hiszen köztudomású, hogy ez a település Tarján filiája volt, ahol ma 8 plébánia és 4 lelkeszség működik: Somoskőújfalu, Salgótarján I., Salgótarján II., Zagyvapálfalva, Kisterenye és Zagyvaróna, – Kazár, Mátranovák, Bárna, illetve Homokterenye, Mátraszele, Baglyasalja – ott volt idő, amikor csak egy plébánia létezett, és egy plébános működött. Igaz, hogy akkor kevesebb is volt ennek a területnek a lakossága, kisebb volt a népsűrűség, de mégis csak nagy terhet jelentett ekkora terület lelkipásztori ellátása.

Kazár lelkipásztora azonban nemcsak az esztergomi egyházmegye e területén történő kereszteléseknél, esküvőknél vagy temetéseknel töltötte be hivatását, hanem munkásságának hatósugara még a szomszédos egri egyházmegyére is kiterjedt, mert szükség esetén innen is hozták hozzá a keresztelendőket például, hogy mást ne is említsek. Így hoztak hozzá keresztelni a mátraballai plébániához tartozó Szuháról és a tari plébániához tartozó Mindszentről is.

Ha a szomszédait keressük ezekben az esztendőkbén, akik a maguk szintjén nagy kiterjedésű plébániáikon állták a helyüket, akkor azt találjuk, hogy Ka-

zártól északra talán Gácson volt katolikus pap, nyugatra Sóshartyánban, Szécsényben volt legközelebb katolikus pap.

A kazári régi anyakönyv még mást is elárul elsárgult lapjaival.

A roppant nagy kiterjedésű terület lelkipásztori munkáját még az könnyítette meg, hogy nem mindenütt volt akkortájt még katolikus templom és temető. A plébánosnak, ha messze is voltak hívei és gondja nagy területet ölelt át, mégis elbírt. Templom és körülötte temető volt: Kazáron, Kisterenyén, Nemitiben, Vizsláson, Homokterenyén, Szelén. Ezeknek a templomoknak felszentelési címe ma is megegyezik az 1695–96 körül használt és ismert titulusokkal, még ha a régiek el is tűnnek helyükről és újak kerülnek helyükbe, mint a nemti és mátraszelei új templomok.

Az oldallagosan adminisztrált salgótarjáni templomnak a védőszentje akkor is Szűz Mária volt, mint ma: *Natae Reginae Angelorum*. Bárna templomának védőszentje nem kerül elő a felsorolásban. Úgyszintén nem kerülnek elő a Salgótarjánhoz tartozó filiák esetleges templomainak védőszentjei sem, bár valószínű, hogy a középkori templomok romjai maradtak csak meg esetleg Somoskőújfalun és Zagyvarónán.

Mátranovák, Homokterenyével együtt birtokolt egy közös templomot, ebben az időben, és a mátranováki halottakat a homokterenyei templom körül elterülő temetőbe vitték eltemetni. Így volt ez még 1729-ben is, ami annak a jele, hogy még akkor sem volt Mátranovákon templom és temető. 1738 március 12-én temettek először a mátranováki temetőbe. Az első halott Domonkos Erzsébet volt, Ragó András 35 év körüli felesége.

* * *

Az egyházi anyakönyvek többek között alkalmasak arra is, hogy belőlük a közösség tisztségviselőinek névsorát, vagy egyes eseteit felkutassuk és megjegyezzük. A lelkipásztorok nevei természetesen pontosan fellelhetők ezekben az anyakönyvekben. A kántorok, tanítómesterek nevei legtöbbször csak akkor kerülnek elő, ha valamilyen ügyből kifolyólag résztvesznek egy szertartáson. Gyermekek születik, vagy keresztszülők lesznek, vagy halottjuk van. Bár nem volt mit tagadni a munkakörökön, de az is lehetséges, hogy egyszer-másszor kimaradt valami megkülönböztető megjegyzés a beírásból, és egy adattal szegényebb lett az utókor. Annyit azonban meg tudunk állapítani, hogy 1696-ban Kazáron Berkes Tamás volt a *scholae rector*, aki keresztapa is volt, de édesapa is lett ugyanazon évben. 1698-ban már Berencsik Imre volt az iskola rectora, míg 1699-ben és 1700-ban Bozsik Gergely viselte ezt a tisztséget Kazáron. Kisterenyén az iskola vezetője 1697-ben Horváth János volt, aki keresztapai tisztségével őrizte meg a nevét az utókor számára. Az 1700-as évek után is, mint keresztapák és mint szülők előtűnnek a tanítók nevei. Így 1706-ban Józsa Jakab tanító egy vizslási keresztelőben szerepel. Vajon vizslási tanító volt? 1711-ben Nagy Mihály salgótarjáni tanítóként szerepel egy keresztelő bejegyzésnél. 1713-ban pedig valószínűleg Kazáron Szécséni Mihály az iskola tanítója. Sőt, 1729-ben nem mint keresztszülő, hanem mint keresztelő szerepel

a kazári tanító, Almási István. – Mindezek nemcsak azt mutatják, hogy gyakran váltakoztak egy-egy iskolánál a tanítómesterek, hanem azt is, hogy az egyházi hatóságok mennyire szívükön viselték azt a feladatukat, hogy a templomok mellett kötelezővé és lehetővé tették a tanítás folytatását is és a betűvételek elsajátítását. A plébánosok mellett mindenütt ott voltak az iskolamesterek, akik a maguk egyszerű módján és primitív környezetében adtak lehetőséget arra, hogy a gyerekek az írás-olvasásban gyakorlatot szerezhessenek.

* * *

A kazári anyakönyvek szorosan vett keresztelési, házasságkötési és halál-ozási bejegyzései nem tökéletesek. Ez sokféleből nyilvánvaló. Nemcsak az a baj, hogy egy lap hiányzik mindjárt az elején, hanem az is, hogy a beírások rendszertelenek, hézagosak. Az természetes volna, hogy egy-egy személyi csere alkalmával talán huzamosabb ideig nincs bejegyzés egyik részben sem, de azt nem lehet mással, mint nemtörődomséggel magyarázni, ha évek esnek ki, akkor, amikor a plébános otthon van és a plébánia be van töltve. Pedig ha csak a bejegyzéseket vezette volna pontosan a kazári plébános is, meg a többi is, már akkor az egyes falvak népsűrűségének változásait fel lehetne fogni és mérni. Így persze hézagos ez a kép, és általános érvényű törvények következtetésére nem alkalmas. A falusi családok évszázadokba nyúló gyökérzeteinek kivizsgálása csak hézagtalan geneológiai ismeretekkel volna lehetséges. Ilyen körülmények között meg kell elégedni azzal, hogy felsoroljuk az ott található legrégebb családok neveit. A népesség vizsgálatánál még az is figyelembe vevendő, hogy a kazári templompénztár vezetésénél előforduló névbejegyzések az idő tájt valószínűleg a tehetősebb emberek neveit tartalmazzák.

A kazári anyakönyv négy részre tagolódik. Béllay plébános mikor könyvet vásárolt, egy vaskos könyvet vett, hogy az mint valami mindenek könyv, minden, plébániát érintő ügyben közvetlen segítséget nyújtson. Az anyakönyv első része a kezdetleges pénztárkönyv. Lapjai már kijárnak a sok forgatástól, és már talán el is veszték, a második rész a kereszteltek anyakönyve, első lapjával együtt mégis családtörténeti szempontból is jelentős maradványok. 1695-ben, amikor Béllay plébánosnak Kazárra jöttekor embereket talált, már akik mint visszatelepült menekültek, vagy földönfutókká lett maradék vették birtokukba a templomhoz tartozó földeket, és most az új gazda megjelenésekor készségesen siettek jelentkezni és beszámolni cselekedeteikről. Az árendások: Kovács Pál, Pap János, Tózsér (Tüzér) Péter és Kovács Mihály valószínűleg nem alkották az egész település négy családjának a fejeit. Többen is lehettek. De ők voltak, akik árendálták a templom földeket, 1695 előtt. Amikor pedig 1697-ben a kazári templom számára új kelyhet akartak vásárolni, akkor már több családfő – házas ember – adott hozzá a közös alaphoz. A jelzett évben a következő adakozó nevekkel találkozunk: Kovács Mihály, Kovács Gergely, ifj. Gecse Péter, Pap Demeter, Gecse Mátyás, Dudás Márton, Dudás István, Tózsér András, Gecse János, Gecse Pál, Kovács Pál, Tózsér (Tüzér) Péter, Tózsér Márton. Minthogy az egész falu közös ügyéről volt szó, valószínűleg minden

család kivette a részét tehetségéhez mérten az adományozásból, és így a felsorolás talán teljes képet ad a XVII. századvégi kazári őscsaládok vezetőiről.

Mínthogy abban az időben sem evangélikus, sem református lakosság ezen a területen nem volt, ez az anyakönyv az egyes települések őslakóinak megállapítására alapvető fontosságú. A nagy értékét az csökkenti valamelyest, hogy hiányos. Természetesen ez a kis ismertetés szűk kerete nem engedi, hogy az anyakönyvben előforduló összes települések első feltűnő neveivel foglalkozunk, azokat csoportosítsam, és a családok származását megállapítsam. Ez hosszadalmas munka volna időben is, papíron is.

Minden különleges feldolgozás nélkül álljanak itt a kazári anyakönyvből Mátranovákra vonatkozó bejegyzések.

Nováki (mátranováki) kereszteltek 1695-től:

1695. ápr. 19. Medve Istók – Kurinczi Ilona leánya Katalin, keresztzülei: Czudar Gazsi és felesége Ilona.
- 1695 máj. 11. Répás Lukács – ... Anna fia János, keresztzülok homokterenyieiek.
1696. márc. 1. Czudar Gáspár – Zagyva Ilona fia Gergely, ker. szülok homokterenyieiek.
1696. szept. 7. Kis Mihály és Teró Orsolya fia Mihály, keresztzülok: György Antal és Bodon Ratalin novákiak.
1696. szept: 28. Egyed Albert és Karkus Anna leánya Frzsébet, keresztzülei: György Antal és Nagy Katalin.
1696. okt. 29. Kovács Albert és Tót Ilona leánya Erzsébet, ker. szülei: homokterenyieiek.
1696. dec. 13. Simon Mátyás és Csáki Katalin fia István, keresztzülei: kazáriak.
1697. jan. 1. Oláh Mátyás és Tót Zsófia fia Tamás, keresztzülok: György Antal és Bodon Katalin.
1697. jan. 10. Varga János és Répás Dorottya leánya Anna...
1697. febr. 13. Bíró István és Mocsár Orsolya leánya Erzsébet, keresztzülei: Simon Mátyás és Bakos Dorottya novákiak.
1697. máj. 26. Kala Márton és Tót Erzsébet fia Ferenc, keresztzülok: újfalusiak.
1697. jún. 27. György Antal és Urbán Katalin leánya Anna, keresztzülok: kazáriak.
1697. júl. 17. Horváth János és Oláh Anna fia Jakab, keresztzülok: Szabó János és Belső Katalin.
1697. aug. 14. Maruzs János és Almádi Ilona leánya Judit, keresztzülok: kazáriak.
1698. jan. 17. Szabó János és Bata Anna fia Pál, keresztzülok: Zagyva Ilona és György Antal.
1698. febr. 5. Répás Lukács és N. Erzsébet fia István, keresztzülei: homokterenyieiek.

1698. szept. 27. Egyed Albert és N.N. leánya Katalin, keresztszüleinek lak-
helyét nem jegyezte fel a plébános.
1699. –
1700. márc. 22. Kala Márton és Kovács Erzsébet leánya Borbála, keresz-
szülei: újfalusiak.
1700. máj. 13. Maruzs János és Fodor Anna fia Orbán, keresztszülei:
György Antal és Nagy Katalin voltak.
1701. –
1702. –
1703. nov. 9. Maruzs János és felesége Eleonóra leánya Katalin, akinek
György Antal és felesége Katalin voltak a keresztszülei.
1704. jún. 9. Varga Mátyás és N. Katalin leánya Borbála volt, a keresz-
szülők: Simon Imre és felesége Erzsébet.
1705. nov. 30. Maruzs János és felesége Ilona, fia Ferenc volt, keresz-
szülők: György Antal és felesége Katalin.
1706. febr. 21. Almádi Mihály és felesége Katalin, fiuk Mátyás volt,
keresztszülők: Víg Mihály és felesége Ilona.
1706. febr. 28. Kovács Demeter és felesége Anna, fiuk Gergely, keresz-
szülők: Víg Mihály és felesége voltak.
1706. nov. 9. Varga Jakab és felesége Dorottya, fiuk András, keresz-
szülők: Víg Mihály és felesége voltak.
1706. dec. 25. Tóth István és felesége Katalin, leányuk Katalin volt,
keresztszülők: Almádi Mihály és felesége
1707. febr. 19. Salamon Márton és felesége Erzsébet, leányuk Katalin
volt, a keresztszülők: György Mátyás és N. Anna.
1707. júl. 25. Bede János és felesége Anna, valamint a gyermek neve is,
keresztszülők: Kazinczi Ferenc és felesége Anna voltak.
1708. jan. 25. Máté Simon és felesége Katalin, fiuk pedig Péter, keresz-
szülők Bíró István és felesége Erzsébet.
1708. okt. 4. Kimaradt az anya neve, mert csak az atyát tüntette fel,
Simon Imrét, és fiuk nevét Ferencet, valamint a keresz-
szülők neveit: Medve Mihályt és feleségét.
1709. dec. 19. Kiss Pál felesége Mária volt, leányuk pedig Erzsébet, a
keresztszülők: Fodor Jakab és Tuborczik Mihály és felesége.
1710. –
1711. –
1712. júl. 10. Simon Mátyás felesége Katalin, fia Jakab volt, keresz-
szülők: Kajtor István és Csapó Márton felesége.
1712. okt. 11. Lakatos István felesége Katalin, leánya Katalin volt, a
keresztszülők: Salamon János és felesége Erzsébet.
1713. jan. 15. Kuborczik Mihály és felesége Erzsébet leánya Katalin volt,
ker. szülők: Fazekas Márton és Anna György Mátyás fe-
lesége.
1713. jan. 22. Fazekas Márton és felesége Ilona, fiuk Pál, ker.sz.: Ku-
borczik Mihály és Maruzs Anna.

Még folytatni lehetne a mátranováki kereszteltek felsorolását, és nemcsak olyan nevek kerülnének elő, amelyek ma is léteznek, hanem olyanok is, amelyeknek ma már nyomuk sincs. Különben a kereszteltek anyakönyvében feljegyzett szülőnevek figyelmes olvasása is azt a benyomást kelti, hogy nem pontosak. Néha ugyanaz a férfinév három női névvel is kapcsolatba kerül rövidesen. Pl. 1700 és 1705. között három Maruzs János is szerepel, és három feleség is. Elég nehéz itt három generációt feltételezni, akik rövid egymásutánban kereszteltetnek. Elírás lehet, mint sok más hasonló esetben. Arra azonban mindenesetre jó az ilyen összeállítás, hogy kimutassa a ma is élő Maruzs, Répás, Kuborczik, Simon, Salamon, stb. családok első feljegyzett őseit már a XVIII. század elejéről, vagy mint a Vano és Kajtor családok őseit az 1723. évből.

A kazári anyakönyv bejegyzései az esküvőről és a halálozásokról még hiányosabbak, mint a keresztelési bejegyzések. Amikor a keresztelési rovatban annyi új házaspárnak a neve jön elő, akkor a házasultak sorában is több bejegyzést várhatnánk. Igaz ugyan, hogy éppen ez az idő az, amikor a telepítések révén mindig új és új rajok érkeznek egy-egy faluba. Talán itt is ilyen betelepülő házaspárokról van szó, akik már másutt házasságot kötöttek és úgy érkeztek ide, mint házások. A házasultak anyakönyvének átvizsgálása azért érdekes, mert megmutatja, hogy egy-egy falu merrefele fordult, honnan szoktak feleséget hozni, hova szoktak elmenni. Azonkívül az is kimutatható ezekből az adatokból, hogy egy-egy plébániának mi a vonzási kerülete. Amíg a kereszteléseknél soha nincs feljegyezve, hogy hol történik a keresztelés, addig a házasultaknál mindig fel van jegyezve, hogy vajon Kazáron, vagy otthon történt-e az esküvő. Általában az esküvők mindig otthon esküdtek a templommal bíró községekben, de például a novákiak, bár a homokterenyei templom itt volt és közös is volt, mégis Kazáron esküdtek. Béllay János plébános és utódai feljegyezték azoknak a plébánosoknak a neveit is, akiktől elbocsátásokat kaptak egy-egy esküvő alkalmával. Így tudjuk, hogy az 1697-es évben Pétervásáran Kürthi János, Mátraballán Nagy András volt a plébános, és Taron ez idő tájt nem volt plébános.

A mátranováki házasultakra vonatkozó bejegyzések a kazári anyakönyvben a következők:

1697. jún. 17. Antoni György fia György esküdött Tóth Tamás leányával Annával, aki mátraszelei származású volt, Kazáron.

1699. Fábían János nováki lakos Handó János leányát Annát vette feleségül szintén Mátraszeleről.

1700. februárjától, tehát Béllay működésének utolsó idejében és Hluchovics plébános egész működése alatt egyetlen házasságkötés van feljegyezve, az is még Béllayé, 1702 és egészen 1713 között nincs semmi más bejegyzés. Mátranováki bejegyzés 1715. június 8. Amikor is Kazáron esküdött Répás János és Kazinczi Mátyás leánya Erzsébet egymásnak örök hűséget.

1718-ban Simon Imre leánya ment feleségül Varga János homokterenyei lakoshoz.

1718. febr. 20. Répás István és Mede Anna kötöttek házasságot és mindketten nováki lakosok voltak.

Ugyanezen a napon esküdtek össze még Simon Pál és Molnár Jutka.

10 év kimarad a feljegyzések sorából, és a legközelebbi bejegyzés az anyakönyvben 1729-ben történik.

A rendszertelen vezetés sok értékes következtetéstől fosztja meg a kutatót, amelynek pótlása csak a földesurak levéltárában volna pótolható.

* * *

A halottak anyakönyve sem mutat sokkal jobb képet, mint a házasságké. A rendszertelen és hiányos vezetés itt is kitűnik. Nem lapok hiányoznak, hanem egyszerűen nem jegyezték fel a halottakat, hiszen ugyanazon a lapon nemcsak évek, de évtizedek is váltakoznak egymással. Mint már említettem, a kazári plébániai anyakönyv szerint a plébánia területén a temetők mind a templom körül voltak. Ahol tehát nem volt templom, ott nem volt temető sem. Így volt ez Mátranovákon is. Mivel a homokterenyei templom a köztudomás szerint éppen a határvonalon épült, a két falu határára esett a temető is, tehát közösen használták azt is. Azonban a közös temető használata addig, amíg a Novák falu a mai vasútállomással szemközt lévő völgyön, az ún. faluhelyen volt, addig nem volt a lakosság számára teher a közös temető használata. A török után – vagy még az uralmuk alatt – a település a mai helyére húzódott, és innen már messze volt a közös temető felkeresése. Mégis így volt egészen 1738-ig, amikor az új nováki templomot körülvette az új nováki temető is. A mai nováki templom helyén állott az 1738. előtt épült kis templom és a temető is. Ismeretes, hogy a Nyirmed felé vezető út építéseinél, de később is, meszesgödörök, falak építéseinél mindig találtak a templom körül temetkezési maradványokat, emberi csontokat és szegeket, korhadtt fadarabokat. Amikor a templomot nagobbították, került ki a temető a Nyirmed felé vivő út mellé, majd a Bárna patak jobb oldalára, a bányai oldalra.

A halottak anyakönyvének néhány korai bejegyzése után 1697-től nincs bejegyzés egészen 1702-ig, akkor is Gyökeres István salgótarjáni plébános temetése febr. 9.-én és 11.-én. Azután már csak 1703. szept. 19.-e következik, majd 1704. egy bejegyzéssel, és végül 1713. Ettől az időtől kezdve már rendszeres a vezetés, bár a kevés halálozási szám gyanús.

Az első mátranováki halott, akit az anyakönyv feljegyez: Tóth Mária 50 éves volt, akit természetesen a homokterenyei templomnál temettek el.

1724.–29.-ig megint hiányoznak a feljegyzések.

1729. jún. 3. Kovács Erzsébet 70 éves, Kalló Márton felesége volt a halott.

1729. nov. 27. György Mátyás 13 éves leánya Erzsébet.

1729. dec. 4. Vég Gergely 80 éves.

1729. dec. 16. Rangács András felesége Kalló Erzsébet.

1730. febr. 22. Mátranovákön meghalt egy császári katona 70 éves korában.
 1730. ápr. 3. Rangó István 46 éves.
 1730. okt. 15. Kovács János felesége Pulyka Anna 32 éves.
 1731 –
 1732. –
 1733. jan. 6. Kajtor Dorottya – Kovács János felesége 57 éves.
 1733. ápr. 9. Maruzs Erzsébet – Kuborczik János felesége 36 éves.
 1733. május 3. Kovács István 45 éves.
 1733. nov. 2. Tóth János 59 éves.
 1733. nov. 28. Kallo Márton 70 éves.

A továbbiakban is minden évben akad egy-két halott. 1738. március 12.-én Domonkos Erzsébet 35 éves halottat, Ragó András feleségét temették mint első halottat a nováki temetőbe. Ugyanez év március 17.-én pedig Fazekas Mártont 47 éves korában.

A kazári anyakönyv kereteit egy kicsit túllépve, és a benne fellelhető érdekes adatok mellé odavéve a másutt található adatokat, érdekes körképet alkothattunk magunknak az egyházi élet külső szervezettségéről.

A kazári plébániához tartozó filiák közül:

1674-ben tartott egyházlátogatás alkalmával azt jegyzik fel Vizslásról, hogy templomának romjai alig látszanak. A templom bár romokban volt, de védőszentjét ismerték, Szűz Mária volt, – mint ma is, – a Szeplőtlen Fogantatás ünnepével. Mátraszele temploma Mindszentek tiszteletére akkor is állt, miként a közös homokterenyei és nováki templom Szent Márton tiszteletére. Ez az utóbbi templom, mivel közelebb volt Homokterenyéhez, azért meg is maradt homokterenyei templomnak. Mátranovák meg templom és temető nélkül maradt. A kazári plébánia területén először a vizslási templom épült fel, mert egy 1736. febr. 1.-jén kelt összeírás már úgy emlékezik meg róla, mint újólag épített templomról. Nem is sokkal előbb épülhetett, mert az összeírás szerint még akkor hiányzott az oltár, a pad, a kórus, általában minden belső felszerelés. Későbbi időben már a legfontosabb felszerelés megvolt. Alig fejeződött be a vizslási templom építése, máris megkezdődött vagy már folyamatban volt a mátranováki régi templom építése is a mai helyén. Amíg Vizsláson a régi romok helyére kellett építeni, addig itt Mátranovákön egészen alapjától kezdve újat kellett építeni. A nováki régi templom az 1738-as évektől állott egészen a század végéig. Az 1790-es évektől kezdve mintha az látszana, hogy Mátranovákön kihelyezett káplán működött Hagymási Márton személyében, 1793-tól pedig Magurányi. Mindketten ismeretlen személyek Némethy Series parochorumában. A kihelyezett lelkészek készítették elő a mátranováki jelenlegi templom építését és a plébános letelepedését. A Kazárhoz való nagy távolság már 1770-ben arra bírta rá a vármegyét, hogy javaslatot tegyen az egyházi főhatóságnak az egyházi határok kialakítására. A vármegye akkor el akarta szakítani Kazártól Homokterenyét és Mátranovákot, az előbbi helyen akart plébániát létesíteni. Ha a vármegye terve valósult volna meg, akkor Homokterenyé lett volna a mater és Mátranovák ennek filiája. A fejlődés azonban mást hozott. Lélekszám szerint 1762-ben a legnépesebb filia Mátranovák volt 280 lélekkel,

azután jött Homokterenye 245-tel, Mátraszele 229-cel és Vizslás 175-tel. Amikor az elszakadási mozgalom megindult a XVIII. század elején, akkor a Homokterenye és Mátranovák között még Homokterenye vezetett, mert 1674-es összeírás szerint akkor Homokterenyének 272 lelke volt, Mátranováknak pedig csak 161. A fejlődés üteme – úgy látszik – Mátranováknak kedvezett. Amikor 1770. évet megelőzően 1734-ben a homokterenyei és mátranovái földesurak a lakossággal egyetértve kérték, hogy a nagy távolság miatt önálló papot kapjanak, akkor még Homokterenye vezetett lélekszám szerint. A meginduló egyházszerzés a Cassa Parochorum keretén belül azonban nem tudott segíteni a földesurak és hívek kérésén éppenúgy, mint később 1770-ben a vármegye kérésén. A mátranovái plébánia II. József uralkodásának köszönheti létét, mert amikor ő eltörölte a rendeket, akkor azoknak a vagyonait új plébániák, lelkészségek alapítására és segélyezésére kívánta fordítani, és megteremtve a Vallásalap intézményét, ezt a plébániát is a Vallásalap védőszárnyai alá vette és biztosította az ide kihelyezett plébános megélhetését. Így vált ketté a kazári plébánia 1797-ben, és az ősi anyaegyháznál maradt Vizslás, Mátraszele, Mátranovákhoz pedig került Homokterenye.

* * *

Egy kis statisztika a kazári plébánia életéből. A lélekszámokat az évnél jelzett egyházlátogatásokból vettük:

	<u>1674</u>	<u>1755</u>	<u>1761 év</u>
Kazár	–	260	340
Homokterenye	272	205	245
Mátranovák	161	135	280
Vizslás	–	120	175
Mátraszele	–	130	229

Mátranovák, 1956

JÓZSEF BOROVI

AN OLD PARISH REGISTER OF BIRTHS, MARRIAGES AND DEATHS IN COUNTY
NÓGRÁD. KAZÁR, 1965

The most important record held in parish archives is the register of births, marriages and deaths, because it is an image of the religious life of the faithful and, besides, it conveys us information about the history of the parish and of its national, cultural, historical and social conditions. The register of Kazár is the third oldest register in County Nógrád. It is made up of four parts: the first part is a cashbook, the second part served for recording christenings, marriages were recorded in the third part and deaths in the fourth. The author's description of the life of the parish is based on these records. We can get a picture of what the first parish priest, János Béllay was like: he was a minister living for his Church; he had the mother church restored, took care of the affiliated churches, he had the parsonage rebuilt and he even acquired some ceremonial equipment with the help of the faithful or as donations.

BAÁN ISTVÁN

A GÖRÖMBÖLYI GÖRÖGKATOLIKUS EGYHÁZKÖZSÉG A XVIII. SZÁZADBAN

A magyarországi görögkatolikus egyháztörténet-írás elsősorban a munkácsi püspökség és intézményei történetének megírásán fáradozott. Ebben mindmáig halhatatlan érdemei vannak Hodinka Antalnak, aki módszeres forráskutatásra támaszkodva¹ alkotta meg ma is nagyrabecsült művét.² Figyelmét nem kerülték el az egyes parochiák sem, bár kutatásainak ez csak kis hányadát tette ki.³ Még a század elején foglalkozott parochiakutatással Lehoczky Tivadar, aki a Bereg megyei egyházközségek történetét igyekezett feltárni.⁴ Ebből az alapvető tárgykörből sajnos azóta is alig látott valami napvilágot, amint ezt sajnálattal állapították meg a közelmúltban.⁵ E hiányt szeretné – ha nagyon csekély mértékben is – pótolni e rövid tanulmány.

Görömböly egyházi emlékeinek feltárása nem csekély nehézség elé állítja a kutatót. Egyházjogilag ugyanis egyszerre több főhatóság is formált igényt a község lakosaira. Az egri püspökség területén fekvő községnek földesura e korban a tapolcai apát. 1776-tól a mindenkori munkácsi püspök lesz az apátság birtokosa, s ennél fogva a község katolikusainak kegyura is. 1772-től római katolikus plébánia is működik az egykori mindszenti filiában. A róm. kat. igazgatás alatt levő apátság iratai, valamint a plébánia fennmaradt írásos dokumentumai az Egri Főegyházmegyei Levéltárban találhatóak.⁶ Mivel az 1710–11-es pestisjárvány után 20 görögkatolikus vallású, ruthén földművest telepített a faluba a földesúr, gr. Althan Mihály tapolcai apát, a felettük való joghatóságot a munkácsi püspök igényelte magának, majd a görögkatolikus

1 *A munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára*. I. köt. 1458–1715. Ungvár 1911

2 *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*, Budapest 1910

3 vö. ARMÓSNE KISS A., *A huszti görög katolikus egyházra vonatkozó iratmások Hodinka Antal hagyatékában*, in UDVARI I. (szerk.), *Hodinka Antal Emlékkönyv*, Nyíregyháza 1993, 137–147

4 *A Bereg-megyei görög szertartású katolikus lelkésziségek története a XIX. század végéig*. Munkács 1904

5 BENDÁSZ I. – KOI I., *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkésziségeinek 1792. évi katalógusa*. Nyíregyháza 1994, 24

6 Arch. Vet. 361. szám: Tapolczensem abbatiam respicientia 1738–1741, Arch. Vet. 2066. szám: Tapolczensem abbatiam resp. 1570–1800, Arch. Vet. 2440. szám: Conventiones diversorum (tapolcai apátság miskolci házának építési számlái) 1747, Arch. Vet. 124. szám: Görömbölyiensem ecclesiam respicientia 1776–1784, Arch. Vet. 1177. szám: Görömbölyiensem ecclesiam et parochiam resp. 1769–1789, Arch. Nov. 1004. és 1005. szám: Görömbölyi iratok 1806–1883, Arch. Nov. 3484. szám: Canonica visitatio Görömböly 1829.

parochia 1818 után az újonnan alapított eperjesi püspökséghez tartozott egészen 1912-ig, a hajdúdorogi magyar gör. kat. egyházmegye megalakulásáig. Jelenleg mind a munkácsi, mind az eperjesi gör. kat. püspökségek levéltárai sajnos olyan rendezetlen állapotban vannak, hogy képtelenség bennük fellelni a görömbölyi egyházközségre vonatkozó iratokat. Magának a parochiának birtokában az említett korból egyedül csak egy töredékes, igen megrongált állapotban levő, halotti anyakönyve maradt fenn, amely 1782–1805-ig tartalmaz adatokat. Minthogy azonban az egri püspökök egészen 1771-ig, a munkácsi egyházmegye kánoni felállításáig jogot formáltak a görögkatolikus hívekre is, ezért értékes adatokat találunk az 1746-os⁷ és az 1769-es⁸ egri kánoni látogatási jegyzőkönyvekben is. Jelen tanulmányunk elsősorban ezeknek a jegyzőkönyveknek az adatain alapul, s mivel a községben ebben az időszakban a görögkatolikusok alkották a többséget, figyelmünk is nagyobb részt rájuk irányul.

A NÉPESSÉG

1746-ban 96 ruthén felnőttből és 36 gyerekből állt a gör. kat. egyházközség, rajtuk kívül még 16 róm. kat. felnőtt és 6 gyerek lakott a faluban, valamint egy református házaspár. 1769-ben már 304 felnőtt és 84 gyermek a görögkatolikusok száma (érdekes, hogy ugyanaz a jegyzőkönyv néhány oldallal arrébb már 350 felnőttet és 150 gyereket ír!), 133 felnőtt és 47 gyermek a római katolikusoké. Ez a szám állandóan emelkedik:

1792-ben	544,	filiákkal együtt 1206, ⁹
1806-ban	665,	filiákkal együtt 1316, ¹⁰
1825-ben	831,	filiákkal együtt 1708, ¹¹
1863-ban	1020,	filiákkal együtt 2066. ¹²
1829-ben	238 római. kat. lakosa volt a falunak.	

A ruthén nyelvű hívekről a jegyzőkönyvek kiemelik, hogy a legnagyobb buzgósággal gyakorolják a vallásukat, és ez jellemzi a környező községek gör. kat. híveit is. Megtartják az ünnepeket, vasár- és ünnepnap szorgalmasan látogatják az istentiszteleteket, az utrenye miatt nem mulasztják el a szent liturgiát (az 1749-es, csak a görögkatolikusoknál végzett egri egyházmegyei kánoni látogatások ezt több helyütt felrótták), gyakran gyónnak. Papjuk iránt illő tisztelettel viseltetnek. Körükben nem élnek visszás szokások, hacsak az

7 Arch. Nov. 3412. szám: Comitatus Borsod 1746, 103–104.

8 Arch. Nov. 3418. szám: Districtus superior Borsodiensis 1767–1769

9 BENDÁSZ I. – KOI I., *A Munkácsi Gör. Kat. Egyházmegye lelkészskégeinek 1792. évi katalógusa*, Nyíregyháza 1994, 52.

10 UDVARI I. szerk., *A munkácsi gör. kat. püspökség lelkészskégeinek 1806. évi összefoglalása* (Vasvári Pál Társaság füzetei 3.), Nyíregyháza 1990, 100.

11 *Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritibus Catholicorum dioecesis Eperiesiensis anno Domini MDCCCXXV. ab erecta sede episcopali anno quinto*, Cassoviae, 27–28.

12 *Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritibus Catholicorum Dioecesis Munkacsiensis pro anno a Christo nato MDCCCLXIII.*, Ungvarini 1864

nem, hogy egyesek néha megszegik a böjtöt, de ennek oka sem hanyagság, hanem legnagyobb részt a nagy szegénység.

Ezzel szemben a sokkal kisebb létszámú római katolikusokról kevésbé kedvező képet fest az 1829-es jegyzőkönyv. Általában tótul beszélnek és valahogy magyarul is. Csak jó időben járnak templomba, sáros időben otthon maradnak. A templom nagypénteken és nagyszombaton zárva van, hiába teszik ki az Oltáriszentséget, mert senki sem megy oda. A szentségekhez általában a húsvéti időn kívül a szomszédos helységekből járulnak, ahol búcsút is nyerhetnek. A böjtöt szigorúan tartják. Igen hanyagul veszik viszont gyermekeik iskolába küldését és a hittanra járatást is: sem fenyegetésekkel, sem könyörgésekkel nem vehetők rá. A pap a nagyböjtben tudja csak összegyűjteni a gyerekeket, ilyenkor este 6-tól 9–10-ig is oktatja őket, mert csak ekkor van itt mindenki. Úgy látszik, hogy a testi egészség fontosabb volt a szülők számára, mert ebből a szempontból jobban figyeltek lelkiatyjukra, aki arra oktatta őket, hogy rendszeresen szedjék az orvos által előírt gyógyszereket, ha betegek. 1827-ben az anyák habozás nélkül beoltatták gyermekeiket. A búcsú alkalmával sok visszaélés tapasztalható. A katonaságnál a legények rossz erkölcsöket tanulnak, leszerelessük után ágyasokat tartanak. A pap járandóságát is elhanyagolják.

A GÖRÖGKATOLIKUS TEMPLOM

Az első fatemplom valószínűleg egyidős a ruthén betelepítéssel, vagyis 1712 táján épült, mégpedig a régebbi, római katolikus templom romjai mellett, melynek szentélye és sekrestyéje még a század közepén is felismerhető volt alapfalairól. 1734 körül újjáépítették, mert igen megrongálódott vagy az általános gyakorlat szerint leégett. Későbbi feljegyzések szerint a nyomorúságos körülmények között lakó parasztok hatalmas áldozatot hoztak az új istenházáért: azoknak a földeknek egy részét, amelyet Foglár György apáttól kaptak, eladták, hogy felépíthessék templomukat. A templom címünnepe az Istenszülő Szűz Mária születése (szept. 8.) lett, de csak évek múltán szentelte fel vizitációjakor Olsavszky Mihály munkácsi püspök, és valószínűleg ekkor történt titulusváltás, amely máig is megmaradt: a búcsút október 1-én tartják. (Ekkor már kezdte éreztetni hatását a latinizáció, vagyis az a tendencia, hogy a görög szertartást minden vonatkozásában igyekezzenek a latin mintájára formálni, ugyanis feljegyzik, hogy a „pokrova” ünnepe nincs apostoli búcsúval felruházva, mert a szokás szerint hét évig érvényes búcsú 1769-ben már rég lejárt.)

A templom zsindegyel fedett, három kis fatorony díszítette, bennük kezdetől fogva három harang volt: két 80 fontos és egy 36 fontos. Ezek közül az egyik 80 fontos megmaradt, a másik kettőt pedig felváltotta egy 200 fontos, amelyet szintén Olsavszky szentelt fel, és egy 100 fontos, amelyet Dobrai Mátyás kerületi főesperes áldott meg. Elképzelhető, hogy a középső harang a két régebbi összeöntéséből keletkezett, miután a legnagyobbat a helyére emelték. Az új nagy harang nemcsak istentiszteleti célokat szolgált, hanem az egyházközségnek egyetlen bevételi forrása is volt, mert minden egyes megkonfektálásért 2 garast fizetett a harangoztató. Igencsak szükség volt erre a bevétel-

re, mert a római katolikus kegyúr, a tapolcai apát semmivel sem támogatta az egyházközséget.

A templom első belső leírása 1769-ből származik. Eszerint szabályos, ikonosztázzal ellátott, a bizánci liturgia előírásait követő templombelső áll előttünk. A szentélyben álló oltárasztalon sértetlen antimenzion (ereklyekendő) van. Bár a jegyzőkönyv erről nem szól, de igen nagy a valószínűsége, hogy ezt is Olsavszky szentelte és adományozta, ahogy az templomszenteléskor szokás, tehát még nem lehetett a használat folytán elnyűtt. Az oltáron fából készült szentségházban óncibóriumban őrizték az eucharisziát, amelyet nyolcnaponként cseréltek. (Ez már újabb gyakorlatot jelez, mert az ősi szerint évente egyszer, nagcsütörtökön cserélték a szent adományokat úgy, hogy a füstölő parazsa fölött tökéletesen kiszáritották, így aztán egész évben sértetlen maradt. A gyakorta való cserélést latin hatásra vezették be.) Az eucharisztia előtt nem égett az örökmécses, ami talán megbotránkozhatta a vizitációt végző Batthyány Ignác kanonok, jáki apátot, de végül is elismerte jogosságát, hogy a tűzveszély miatt másképp nem lehet eljárni. A szent olajokat az oltár mögött őrizték nyakas palackokban. A szentélyben volt még az előkészületi oltár és két tartó a kegszerek számára.

A kegszerek inventáriuma jól mutatja, miből állt a XVIII. század második felében egy falusi görögkatolikus templom felszerelése: 1 kehely, amelynek ezüst kupája be van aranyozva, réz lábbal, a paténa (diszkosz) rézből valónak látszik. (Csillagot nem említ, bár ez elengedhetetlen, valamint áldoztatókanalet sem.) Ezen kívül volt még 2 fagyertyatartó, 2 csengő, 1 réz füstölő, 1 aranyozott réz paténa beteglátogató céljára, 1 aranyozott rézkereszt az Üdvözítő képével csokolókeresztnek. A ruhakészlet a legegyszerűbb: 3 garnitúra, ebből kettő színes, egy fekete, 3 vállkendő és 3 kehelykendő. Ennyi elég is volt egy-egy templombúcsúhoz, ha eljött a szomszéd hejőkeresztúri meg sajoszögedi vagy sajópetri pap, hogy együtt ünnepeljék a szent liturgiát.

A szószéket már nem használták, mert igencsak rozszant állapotban volt, a pap ezért az ambónról prédikált. A szentély előtt két oldalt kántorszékek (kórus) voltak. A templomot belül három zászló díszítette, egy hordozható temetési kereszt meg egy nagy kép, amely a kárhozottak büntetését ábrázolta. Valószínűleg csak az 1760-as években került oda egy hordozható Szűz Mária-szobor is, a kisszámú róm. kat. hívó igénye szerint.

Érdekes, hogy csak aránylag későn, 1795-ben került sor kőtemplom építésére, jöllehet ekkor már Bacsinszky András munkácsi püspök volt a község kegyura. 1785-ben befejeződött a római katolikus templom építése a Szentháromság tiszteletére. Talán ez is adhatott némi indítást arra, hogy a görögök kőtemplom után áhítozzanak, de az is megeshet, hogy újból valami baj esett a fatemplommal. Dokumentumok hiányában erre a kérdésre csak találgatással válaszolhatunk. Az új görögkatolikus kőtemplom azonban nem sokáig állt fenn, mert 1834. október 15-én egy hatalmas földrengés annyira megrongálta, hogy életveszélyessé vált a használata, és le kellett bontani.¹³ (A róm. kat.

templom falán is repedések keletkeztek, de ezeket ki tudták javítani.) Ugyan-ezen év december 30-án Tarkovics Gergely első eperjesi püspök azzal a kéréssel fordult Rajner Károly egri nagyprépost-helynökhöz, hogy engedje meg, hogy amíg az új görög templom fel nem épül, a görög istentiszteleteket a helybeli római katolikus templomban tarthassák.¹⁴ Meg is kötötték a templomhasználati szerződést, de az átmenetnek szánt állapot több mint három évtizedig tartott. Csak 1867-ben fejeződött be a görög templom,¹⁵ amely máig is áll.

A templom körül volt a temető, amelyet Olsavszky püspök áldott meg, amikor a templomot felszentelte, bár oda már kezdettől fogva temetkeztek. Kerítéssel volt körbevéve, s mivel elég nagy befogadóképességűnek tetszett, egyelőre nem merült fel igény kibővítésére ill. újabb temető létrehozására. Majd csak 1796-ban jelölnek ki másik temetőt, nem messze a templomtól, a jelenlegi helyén, ahová már közösen temetkeznek görög és római katolikusok.

A GÖRÖGKATOLIKUS PAPOK

Az első, névszerint ismert parochus Dudinszki István, aki 1746-ban 58 éves volt, de előtte már volt más pap, esetleg nem is egy. Megemlíti róla, hogy jó viszonyban van a szomszédos plébánosokkal, és kötelességeit hiánytalanul elvégzi a saját hívei között. Ez utóbbi kitétel azért fontos, mert Barkóczy egri püspök szerint, aki álláspontját 1747. május 8-án rendeletben is kinyilvánította, a görög papok csak saját híveiknek szolgáltatathatják ki a szentségeket.¹⁶ Dudinszki hamarosan meghalt, mert 1749-ben már, Orosz Pál kegyúr ajánlására Ternai Istvánt találjuk a görömbölyi parochián.

Ternai István mikóházi származású, 1705 táján született, apja pap volt. Munkácson egy évig theologia moralist végzett, tudott latinul, ruhénül és magyarul is. 1736-ban szentelte pappá Olsavszky Simon, mégpedig a miskolci parochia címére, ahol apja utódja lett. Ez a megjegyzés azt bizonyítja, hogy a XVIII. század első felében Miskolcon is volt görögkatolikus egyházközség, mégha talán ifj. Ternai István volt is az utolsó papja. A jegyzőkönyv részletesen beszámol arról, milyen módon végzi a szertartásokat. Ebből kiderül, hogy Ternai az addigi, vagyis az orthodox szokást követte, s ha valakit megkeresztelt, meg is bérmálta, függetlenül attól, hogy a csecsemő görög vagy latin szertartású volt-e, hiszen a görög egyházi szerkönyv nem választja el egymástól a keresztiséget és a bérmálást. Az újonnan megkereszteltet és később a csecsemőket is rendszeresen áldoztatta. A konsekrált borhoz hozzávegyítette az előírásos forró vizet. Mindezeket a szokásokat bizonyára nem önkényesen végezte, hanem apjától is így látta, és valószínűleg Munkácson is így tanulta. Egy negyedszázaddal később azonban, az 1720-as zamoscsi zsinat latinizációs rendelkezései már hazánkban is éreztették hatásukat, s ezek a szokások a „szakadárság gyanúját” vonták maguk után. Nem tudjuk, ki figyelhette Ter-

14 Uo.

15 Uo.

16 PIRIGYI I., *A görögkatolikus magyarság története*, Nyíregyháza 1982, 85.

nait, aki mégoly apró, az egyszerű hívő számára szinte észre sem vehető dologra is felfigyelt, mint arra, hogy a pap a függönnyel lezárt szentélyben az áldozás előtt forró vizet önt a kehelybe, de biztos, hogy jelentést tett róla a római katolikus hatóságoknál. Ternait figyelmeztették, hogy hagyjon fel ezekkel az elitélendő szokásokkal, s a jegyzőkönyv rögzíti, hogy a figyelmeztetés óta már nem így jár el. Ebből viszont az is kiderül, hogy továbbra is megfigyelés alatt tartották. Azt is kiemelik, hogy felszentelésekor letette a katolikus hitvallást.

1769-ben már voltak anyakönyvei az egyházközségnek, de hogy mikortól, az nem ismeretes. Egyetlen kötetben volt a három anyakönyv, mert a halotti anyakönyv 1782-vel kezdődő töredékei a könyv hátsó borítójával együtt maradtak fenn, mégpedig latin nyelven. Ternai István mindenestre szorgalmasan vezette a matrikulákat.

Ezek után csak az egyházmegyei schematizmusokból ismerjük a görömbölyi gör. kat. papok névsorát: Bukovszky János (1780–1783), Zsuhrovits János (1783–1795), Csirszky András (1804–1808), Palkovics János (1808–1810), Jelenyák Maximilián OSBM (1810–1815), Molnár György (1815–1825), Tomecsek Antal (1825–1842), ifj. Molnár György (1842–1849), Bihary Mihály (1849–1864), Demkó István (1864–1866), Bovankovics József (1866–1867) és Hucskó Mihály (1867-).

A PAROCHIA ÉPÜLETE

1746-ban egy közönséges, szalmával fedett házban lakott a falu papja. Benne két szoba volt, középen a konyha. 1769-ben megjegyezték az épületről, hogy 22 évvel azelőtt készült, amiből arra következtethetünk, hogy 1747 táján, nem sokkal az első vizitáció után valamilyen okból elpusztult. Az új parochia sem lett sokkal tágasabb a réginél, legfeljebb annyival, hogy most már pince és istálló is csatlakozott hozzá. Mellette kert volt és egy körbekerített szérű. Az épület rendbetartása és javíttatása a hívek feladata volt.

Nem sokkal később, amikor megalakult a róm. kat. plébánia, 1776-ban már állt a kőből épült katolikus plébániaépület. Ezt szerette volna a gör. kat. paplak céljára megszerezni Bacsinszky, így akarva megtakarítani egy új parochia építésének költségeit, mivel a régit valószínűleg alkalmatlannak tartotta, de terve nem valósulhatott meg, mert Eszterházy egri püspök tiltakozására a helytartótanács vallásügyi bizottsága a róm. kat. egyház javára döntötte el a kérdést.¹⁷

17 SOÓS I., *Az egri egyházmegye plébániáinak története*, Budapest 1985, 129.

Az egyházközségnek földjei és rétjei nem voltak, csak egy szőlője a Lengyel Szó Hegy nevű dombon, melynek az egyik oldalról Szikora János volt a szomszédja, a másik oldalról Jámbor György. A község művelte, a termés évi kb. 1 hordó bor volt. (Volt ugyan egy másik szőlő is ugyanazon a dombon, de már kipusztult. Az értékét 5 magyar forintra becsülték.) Valószínűleg a bor egy része elsősorban áldozati célokat szolgált, mert 1769-ben feljegyezték, hogy az áldozati kenyeret a pap felesége süti, hozzá a lisztet meg a bort hol a pap adja, hol az egyház pénzből veszik, hol a hívek ingyen adják, mely utóbbi kettő inkább a lisztre vonatkozhatott, mint a borra. 1746-ban a ruthén igás jobbágyok (19-en) 3 véka hüvelyest adtak a papjuknak, akiknek pedig nem volt marhájuk (24-en), vagy egy napot dolgoztak, vagy 4 garast adtak. Egy negyedszázaddal később 1 kiló hüvelyest kapott minden földművelő jobbágytól, ezenfelül egy napi munkát a földesúr által nem sokkal korábban kijelölt földeken, amelyek 9 köből gabonát termettek. A napi munkát 5 garasért meg lehetett váltani, s többen is éltek ezzel a lehetőséggel. A nem földművelők 6 garast fizettek a papnak. 1746-ban a 3 katolikus jobbágy fejenként 2 véka hüvelyest adott, ami arra utal, hogy ily módon elismerték a gör. kat. parochus joghatóságát.

Az egyes szertartásokért kapott stóladíjak a következőképp alakultak:

keresztelésért	4 garas,
szülés utáni avatásért	2 garas,
esküvőért	19 garas (1 Rft),
új asszony bevezetéséért	1 garas vagy 1 üveg pálinka,
gyermektemetésért	8 garas,
felnőtt-temetésért	19 garas (17 garas),
prédikációért	ki mit tud adni.

Ezek a díjak általában alacsonyabbak, mint az Olsavszky által előírtak.¹⁸ 1769-ben megemlítik még, hogy hirdetésenként 2 garast, olvasott miséért 6 garast, énekesért pedig 10 garast kellett fizetni.

A görömbölyi pap évi jövedelme a stórával együtt kb. 60 rhénusi forint volt, melynek felét a szomszédos falvak gör. kat. hívei juttatták neki. (Ebben az időben a munkácsi egyházmegyében kívánatos volt, hogy minden papnak évi 100 Ft jövedelme legyen.)¹⁹ 1792-re lényegesen javultak jövedelmi viszonyai, mert összjövedelme 220 rhénusi forint 29 krajcár volt (ennek majdnem 80 %-a viszont Görömbölyről származott!), és görögkatolikus viszonylatban a környék majdnem leggazdagabb papja lett, akivel csak a sajpálfalai vetekedhetett.²⁰

18 B. DAMJANOVICS J., *A görög katolikus kántortanítók helyzete a XVIII. században*, in *Studia Miskolcinsia* 2. Társadalomtörténeti tanulmányok, szerk. FAZEKAS CS., Miskolc 1996, 97.
Uo. 96.

19 Uo. 96.

20 BENDÁSZ I. – KOI I., 52., 54.

EGYHÁZI SZOLGÁK

1746-ban a 24 éves Csontos Péter látta el egyszemélyben a kántori és a tanítói tiszteket. Tanítói tevékenységéről közelebbit nem tudunk. Szalmával fedett házacskában lakott, amely mellett kis zöldséges kert volt. A házat éppúgy, mint a parochiát az egyházközség tartotta rendben. Jövedelme abból állt, hogy minden igás jobbágy egy véka hüvelyest adott neki, a nem igás pedig 2 garast. Volt egy rétje, ami egy szekér szénát adott: ezt a hívek szántották, de ő maga kaszálta, gyűjtötte és szállította be. Csak temetési stólát kapott: gyermektemetésért 2 garast, felnőttért 4-et. Évente kb. 13 RFt 30 garast kapott, ezen kívül élvezte a mentességet.

1769-ben Kovács Gergelyt találjuk kántorként és tanítóként. Láthatólag megnőtt e tisztség tekintélye, mert az egyházközség pályázat útján vette fel, s mind tudását, mind erkölceit kiválóan tartotta. Nemcsak a gyermekeket, hanem a népet is oktatta a nagybőjtben és gyakran vasárnaponként is a hit alapelemeire. Épp akkor épült az iskola, ezért a saját házában tartotta az oktatást. Kétféle jövedelme volt: mint kántor a földműves jobbágyoktól évente fél kiló hüvelyest kapott, a telkes jobbágyoktól 2 garast, stólaként a korábban említett temetési díjakon felül esküvőért 2 garast, keresztelésért 1 garast. Tanítói díjszabása két szintből állt: ha csak az ábécére oktatta a gyermekeket, 1 máriást kért, ha annál többre, 3 máriás volt az ára. Ő is részesült a földesúr által kijelölt földek terméséből, összesen 3 köből gabona erejéig.

1746-ban Kiss János volt a harangozó, aki ezért a libertason kívül semmit sem kapott. Két évtized múlva Szemán Lukács már 2 garast kapott egy halotti harangozásért (igaz, ekkor már megvolt a tekintélyes nagyharang), és a mentességen túl két köből gabonát, valamint minden földművestől egy nyolcadkiló hüvelyest. Ezért naponta háromszor harangozott.

A faluban lakott egy ruthén bába is.

A RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZKÖZSÉG

Az 1769-es kánoni látogatásnak az lett az eredménye, hogy Eszterházy Károly egri püspök és Athembs görtzi érsek, tapolcai apát megállapodtak, hogy plébániát állítanak fel Görömbölyön. Az új plébános, Komjáti Jakab 1772. dec. 3-án foglalta el tiszteket. Bár a róm. kat. hívek száma a szomszédos Csabán, mely az új egyházközség filiája lett, sokkal nagyobb volt, Eszterházy mégis Görömbölyt tette máterré, valószínűleg az unitusok iránti ellenszenvétől vezéreltetve. Ez a lépése aztán súrlódáshoz vezetett, amikor Bacsinszky lett a falu földesura, aki annál inkább el szerette volna érni a plébánia Csabára való áthelyezését, mivel Mindszentet nem sikerült gör. kat. parochiává átalakíttatnia. Eszterházy a saját, egy évtizeddel korábban készített jegyzőkönyvi adatait meghamisítva azzal érvelt tiltakozásában a helytartótanácsnál, hogy Görömbölyön csupán 211 gör. kat. személy lakik (ez a szám Miskolc városára volt

érvényes!), míg a latin szertartásúak száma félezernél is több az új plébánia területén. Érvélese elérte célját: Görömböly maradt az anyaegyházközség.²¹

Az 1829-es kánoni látogatás jegyzőkönyvéből egy XIX. századi, falusi kis plébánia hitélete tárul elénk. A tótul beszélő hívek és a cipszer származású, tótul is valamelyest tudó plébános, Spachk György között a magyar a közvetítő nyelv, amit a hívek is többé-kevésbé értenek. Ennek megfelelően alakulnak az istentiszteletek is. Vasárnap nyári időben 9-kor, téli időben 10-kor kondul meg harmadszor a misére hívó harang. Ha a nép összegyűlt, csengetnek, a kántor pedig intonálja a „Jöjj, Szentlélek” kezdetű éneket. A második versszakra a pap felmegy a szószékre, kicsit imádkozik, majd keresztvetés után magyarul felolvassa az evangéliumot. A Miatyánk és az Üdvözlégy után magyar nyelvű beszédet mond. A prédikáció után a nép az „Örök, Mindenható Úr” kezdetű imát mondja, majd szent énekeket énekelnek. Ezután kezdődik a latin nyelvű, énekes nagymise. Délután 3-kor kerül sor a hittanórára, ezen azonban kevesen szoktak megjelenni. Utána a pap karingben és stólában, kezében a pacifikáléval az oltárhoz megy, és elvégzi a lorettói litániát, a végén pedig áldást ad. Befejezésül a hívek Mária-énekeket énekelnek.

Hétköznap a mise nyáron reggel 6-kor, télen 7-kor vagy még később kezdődik. Adventben rorátés énekes miséket végeznek, utána elmondják az úrangyalát, szombaton és az ünnepek előestéjén pedig alkalmilag litánia van. Nagypénteken és nagyszombaton nincs 40 órás szentségimádás, be sem vezették. Több alkalommal tartanak szentséges körmeneteket az Oltáriszentséggel, de ekkor sem képeket, sem Mária-szobrokat nem visznek, csak zászlókat és keresztet. Utána mennek az iskolásgyerekek.

GÖRÖG ÉS RÓMAI KATOLIKUSOK EGYÜTTÉLÉSE

Görömbölyön az általunk vizsgált korszakban szinte feltűnő, milyen békés a kapcsolat a görög és a római katolikusok között, ami nemcsak a hívekre áll, hanem a papokra is. Ez korántsem természetes, mert ugyanakkor gyakran meggyűlt a görömbölyi pap baja a mindszei plébánossal, ami adut adott Bacsinszky kezébe, hogy megpróbálja parochiát alapítani Miskolcon, a mindszei templomot pedig a görög szertartás igényei alakítsa át. A XVIII. század második felétől egyre szaporodnak a rítusközi csatározások Miskolc környékén: egyre-másra jelentik fel Egerben a sajjófalai, a petri, a szögedi meg a hejőkeresztúri parochusokat.²² Ilyen körülmények között azt kell mondanunk, hogy Görömbölyön valószínűleg személyes jó kapcsolatok is hozzájárulhattak ahhoz, hogy a két közösség súrlódásmentesen élte életét.

Hogy ebben milyen szerepe volt a latinizációnak és a vegyes családoknak, arról jelenleg nem sok tudomásunk van. Annyi biztos, hogy például már az 1760-as években kezdett elterjedni a görögök között a szentségimádás, mert a jegyzőkönyv szerint húsvétkor, pünkösdkor és búcsúkor kitették imádásra az

21 SOÓS 129.

22 Arch. Vet. 2858. szám

Oltáriszentséget. A két közösség együttélésének igazi próbája volt az a több mint három évtized, amikor a XIX. század közepén kényszerűségből közösen használták a róm. kat. templomot. A két lelkész úgy állapodott meg, hogy amely vasárnap és ünnepnap a latin plébános Csabára megy vagy filiába, az alatt az idő alatt a görög pap végezheti a liturgiát, amikor pedig a plébános otthon van, először a görög pap misézik (amit nyáron fél 10-ig, télen 10-ig be kell fejeznie), utána meg a latin.²³

Igen hiányos lenne a kép, ha nem szólnánk – a rendelkezésünkre álló gyér adatok alapján – a vegyesházasságokról. 1806-ban a 125 tiszta gör. kat. házaspár mellett csak 3 volt vegyes szertartású,²⁴ és bár az 1829-es canonica visitatio ilyen táblázatot nem tartalmaz, igen valószínű, hogy a róm. kat. családok túlnyomó többsége szintén azonos szertartású volt. Rajtuk kívül legfeljebb 1–2 református család lakhatott a faluban.

Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy vallási szempontból Görömböly bizonyos fokig szigeteket képezett Miskolc határában. Saját belső szabályai alapján élte istenes életét, amelyre a XIX. század végéig, sőt még azon túl is a görög-katolikus egyház nyomta rá bélyegét.

ISTVÁN BAÁN

THE CATHOLIC CHURCH IN GÖRÖMBÖLY DURING THE 18TH CENTURY

What has survived of the eighteenth-century register of deaths in the parish church of Görömböly is damaged and incomplete, i.e. only a part of the original has been left, it covers the period 1782-1805. As the Bishop of Eger laid a claim even on the Uniate faithful, valuable information can also be found in the reports on the three canonical visitations of 1746 and 1769. The present paper is based, for the most part, on the data contained in these reports, and as most of the inhabitants of the village were of Uniate denomination at this time, special attention was paid to them in these documents. The author of this paper gives an overall picture of the village population, the Greek Catholic church, the Greek Catholic clergy, the personage, the income of the priest, the vergers, the Roman Catholic parish and the coexistence of the Uniate population with the Roman Catholics.

23 Arch. Vet. 1004. szám

24 BENDÁSZ I. – KOI I. 52.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
1996/3-4

ADRIÁNYI GÁBOR

FRAKNÓI VILMOS ÉS A „MONUMENTA VATICANA HUNGARIAE
HISTORIAM ILLUSTRANTIA” MEGINDÍTÁSA

A témával eddig részletesen csak két szerző foglalkozott: Fraknói maga és Pásztor Lajos, a Vatikáni Levéltár munkatársa. Fraknói az „Új Magyar Sion”-ban 1882-ben részletesen és számos dokumentum közreadásával számolt be a „Monumenta Vaticana” okmánytár megindításáról.¹ Pásztor Lajos pedig 1977-ben a Római Magyar Történeti Intézettel kapcsolatban vázolta, hogyan jött létre ez a vállalkozás.² Természetes, hogy Fraknói 1882-ben nem mindenről számolhatott be. Pásztor Fraknói jelentését bő irodalmi forrásanyaggal kiegészítette, sőt Fraknói Ipolyi Arnold besztercebányai püspökhöz intézett és az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött 325 levél kiértékelésével is gazdagította. Viszont érthetetlen módon figyelmen kívül hagyta Fraknói szintén rendkívül gazdag és értékes egyéb levelezését, így Pesty Frigyeshez, Rómer Flórishoz, Tárkányi Bélához és másokhoz ugyanitt található, ugyancsak többszázra rugó közléseit. Pásztor magából a Vatikáni Levéltárból sem hozott Fraknói-anyagot, jóllehet még az általa idézett levelezésből is kitűnik, hogy a nevezett tárgyban mind Fraknói, mind Haynald Lajos kalocsei érsek, mind Ipolyi Ludovico Jacobini³ bíboros államtitkárhoz írásban többször is fordultak. Az alábbi tanulmány azokra a részletekre kíván fényt deríteni, amelyek az említett közlésekből hiányoznak, jelesen pedig arra a körülményre, hogy az 1881-ben tervbe vett és Rómában jóváhagyott publikáció ügyében ez év végére jelentős változás állott be: Fraknói lemondott egy általános vatikáni forrásanyag publikációjáról és a továbbiakban csak a magyar egyházat és Magyarországot érintő vatikáni okiratok kiadására szorítkozott.

- 1 (Fraknói Vilmos: *Monumenta Vaticana Hungariae historiam illustrantia*, in: *Magyar Sion*, 13. 1882. 441–453., 509–525. A címhez írt jegyzetben Fraknói kiemeli, hogy a tervezett vállalkozás fontosságánál fogva érdemes keletkezésének történetét megörökíteni.)
- 2 (Pásztor Lajos: *L’Istituto Storico Ungherese a Roma e il vescovo Vilmos Fraknói*, in: *Archivio della Società Romana di Storia Patria*, vol. 100, Roma, 1977, 143–165.)
- 3 Ludovico Jacobini (1832–1887). 1874-től 1880. év végéig bécsi nuncius volt, 1880 végétől haláláig XIII. Leó pápa bíboros államtitkára, vö. *Lexikon für Theologie und Kirche* (= *LThK*) 25. köt. 832.

Fraknói kéziratként 25 példányban nyomtatott „negyedszázados irodalmi munkásságának (1861–1885)” tanúsága szerint,⁴ amely kutató tevékenységéről is beszámol, először 1867-ben járt Rómában. Utána 1870-ben, 1873-ban, 1874-ben és 1881-ben. Ezt követően – miután XIII. Leó pápa tervét jóváhagyta –, minden évben egy-két hónapot töltött az Örök Városban. Idejét a kutatásnak szánta. A Vatikáni Levéltárak mellett a nagy rendi és főúri családi levéltárakat sem hanyagolta el. Így átnézte a domonkosok, a jezsuiták és a Borghese és Barberini családi levéltárak anyagát is. Ez természetesen 1881-ig még rengeteg nehézségbe ütközött, különféle ajánlásokra és engedélyekre volt szükség. Megszorító intézkedések a Vatikáni Levéltárat szinte megközelíthetlenné tették⁵ és csak bizonyos témák kutatására bizonyos iratok átnézését engedélyezték.

Így pl. még az Első Vatikáni Zsinat idején, 1870. február 28-án Giacomo Antonelli bíboros államtitkár arról értesítette Simor János primást, hogy megadja az engedélyt Fraknóinak, Pázmánnyal kapcsolatban kutathat a Vatikáni Levéltárban.⁶ 1874. június 12-én pedig arra kérte Fraknói Simor primást,⁷ aki útban volt Róma felé, hogy „lelkesítse” ott Enrico Debellini vatikáni levéltárost, váltsa be ígéretét azokra a magyarországi iratok lemásolására vonatkozólag, amelyeket a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából Tárkányi Béla egri kanonok kijelölt. De Fraknói lemondóan hozzátette soraihoz – nyilván római tapasztalatai alapján – „arról, hogy én, vagy bárki más hazai történész-búváraink közül maga tehesse a levéltárban nyomozásokat, úgy látszik, egyáltalán le kell mondani”.⁸

A tervről azonban Fraknói nem mondott le, sőt 1881 elején elhatározta, hogy egy nagy horderejű kezdeményezésbe fog. Ebben minden kétséget kizárólag szerepet játszott az a körülmény, hogy IX. Pius örökébe 1878-ban a nagy látókörű és a tudományokkal szemben felzárkózott XIII. Leó lépett és 1880 végén azt a Ludovico Jacobinit tette meg bíboros államtitkárnak, aki mint bécsi nuncius a magyar püspököket és a magyar egyházat szívébe zárta.⁹ De Fraknói minden kétséget kizárólag értesült arról is, hogy a pápa 1881 januárjában a Vatikáni Levéltárat a kutatók számára jobban hozzáférhetővé tette.¹⁰

4 Fraknói Vilmos negyedszázados irodalmi munkássága 1861–1885. Kéziratként 25 példányban nyomtatva. Bp. 1886.

5 Vö. Fraknói megállapítását in: Új Magyar Sion, 13. 1882. 443.

6 Prímási Levéltár (= PL). Simor, Cat. A. nr.16. Varia – Nr. 3228/1870.

7 PL, Simor, Cat. 44. Nr. 16. – Nr. 5734/1874.

8 Uo.

9 Vö. Pásztor, uo. 147.

10 A Vatikáni Levéltár a kutatás számára történt megnyitásának kezdete ma sincs tisztázva. Pásztor íézzett cikkében (146. o.) 1880-ra teszi. Ezzel szemben maga XIII. Leó pápa 1884. május 15-én Hergenröther bíboroshoz, a Levéltár prefektusához intézett levelében így ír: „La singolare importanza degli Studi storico-critici per la difesa della Chiesa e della Sede Apostolica, ci determinó fin dall'esordio del Nostro Pontificato di aprire alle indagini degli studiosi il Pontificio Archivio Vaticano”, Acta Leonis XIII. vol. 2. Brügge 1887, 76–77: Epistola ad Cardinalem Hergenröther de Archivii Pontificii ordinatione, itt: 76. – XIII. Leó pápa 1883. augusztus 18-án de Luca, Pietra és Hergenröther bíborosokhoz intézett híres

Elhatározta tehát, hogy Rómába megy és megnyeri a pápát annak a tervnek, hogy a Szentszék a nyugateurópai államok mintájára maga adja ki legjelentősebb forrásanyagát és ehhez szellemi és anyagi segítségét felajánlja.

Útját természetesen alaposan előkészítette. Ehhez tartozott az is, hogy nagy jóakaróit, Ipolyit és Haynaldot – akiket Jacobini jól ismert és becsült –, megkérte, írjanak érdekében ajánló sorokat az államtitkárnak és Josef Hergenröther¹¹ bíborosnak, a Vatikáni Levéltár prefektusának.¹² A levelek meg is tették hatásukat. A történeteket Fraknói levelezéséből részletesen rekonstruálni lehet.

1881. május 26-án érkezett Rómába és az Örök Várost június 15-én hagyta el. Pesty Frigyesnek¹³ összefoglalóan azt írta, hogy tulajdonképpen nem dolgozik, hanem a pápai udvarnál tárgyalásokat folytat a tervezett nagy publikáció ügyében és eddig mindenütt a legnagyobb előzékenységgel fogadták.¹⁴ Haynald bíborost pedig már megérkezése napján arról értesítette, hogy Jacobini állam-

levelében is megemlíti, hogy már korábban is rendeleteket adott ki acélból, hogy a Vatikáni Levéltár a tudományos kutatás rendelkezésére álljon, *Acta Leonis*, uo. 20–29: *Epistola ad Cardinales de Luca, Pitra, Hergenröther de Studiis historicis*. – Több történést rámutat, hogy már IX. Piusz pápa utolsó éveiben is lehetséges volt a kutatás a Vatikáni Levéltárban és ezt a gyakorlatot XIII. Leó átvette, majd maga részéről az engedélyt több fázisban kibővítette. Az általános „nyitás” 1881. januárjában történt volna, ennek szabályai – reglamento – 1884. május 1-én láttak volna napvilágot. A kérdéshez: Gottlob, Adolf: *Das Vatikanische Archiv*, in: *Historisches Jahrbuch*, 1885. 271–284.; Lörsch, H.: *Zur Erschliessung des Vatikanischen Archivs*, in: *Hochland* 1(1903) 628–629.; Pastor, Ludwig von: *Zur Erschliessung des Vatikanischen Archivs*, in: *Hochland*, 2(1904) 241–242.; Fink, Karl August: *Das Vatikanische Archiv*, Roma. 1959 pag. 5. – Ahhoz semmi kétség nem fér, hogy Fraknói 1881. június 10-én a pápai kihallgatáson előadott érvelése nagy hatással voltak XIII. Leóra és a Vatikáni Levéltár bizonyos részeinek megnyitása, pl. a *Dataria*-é, egyenesen Fraknói kérésére történt. Vö. Fraknói leveleit Ipolyihoz 1885. november 27-én és december 8-án Rómából, levelei Ipolyihoz.

- 11 Joseph Hergenröther (1824–1890) 1852 óta a Würzburgi Egyetem Katolikus Teológiai Karán az egyháztörténelem és egyházjog tanára volt, 1879-ben bíboros és a Vatikáni Levéltár prefektusa lett. Vö. LTHK, 2 vol. 5. 245–246.
- 12 Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Levelestár (=OKL). Fraknói Vilmos levelei Ipolyihoz. Dátum nélkül (bizonyos azonban, hogy 1881 májusában íródott): „Nagy kérésem van, amelyet nem ok nélkül teszek írásban. Kegyeskedjék a mai postával este 7-ig néhány ajánló sort intézni Jacobinihoz. Ha nem szerénytelenség, kérném, kegyeskedjék megemlíteni, hogy Excellenciád engem barátságával tisztel meg, hogy a bíbornok előmozdítva munkálatait lekötelezi a magyar egyházi tudományosságot és Excellenciádat is, aki felkért, hogy kutatásaimban Excellenciád munkálatai számára is másoljak.” – Vö. Fraknói levelét Haynaldhoz Rómából 1881. május 26-án: „Első ízben, mikor itt az Örök Városban tollhoz nyúlók, azért teszem, hogy Eminenciádnak újólág hálámat tolmácsoljam kegyes ajánlóleveleiről és ezek sikeres hatásáért...” Kalocsai Érseki Levéltár, Haynald levelek. – Vö. Fraknói levelét Tárkányi Bélához is 1881. május 13-án: „A folyamodást Haynald által expedáltatom. Iratok vele Hergenröthernek is”, OKL, Fraknói Vilmos levelei Tárkányi Bélához.
- 13 Pesty Frigyes (1823–1889) történész, akadémikus, 1882–1983-ban mint a *Monumenta Vaticana* munkatársa Rómában is dolgozott. Vö. *Magyar Életrajzi Lexikon* (=MÉL), 2. Bp. 1969. 395–396.
- 14 OKL, Fraknói Vilmos levelezés Pesty Frigyeshez. 1881 június, Róma (dátum nélkül): „Üdvözöllek az Örök Városból, ahol Tárkányi barátom társaságában kellemes, mondhatni boldog napokat élek. Itt tulajdonképpen nem dolgozom. A pápai udvarnál tárgyalásokat folytatott tervezett nagy publikációknak előkészítésén. Eddig mindenütt a legnagyobb előzékenységgel fogadtak. E napokban fog a Szentatya fogadni. Időközben természetesen látogatom az Ókor és a keresztény világ nagyszerű emlékeit, amelyek mindig új élvezetet nyújtanak és felfrissítik a lelket”.

titkár őt azonnal szívélyesen fogadta és a levéltár ügyében mindent megígért.¹⁵ Fraknói ezután tárgyalásokat folytatott nemcsak az államtitkárral, hanem Hergenröther bíborossal és a vatikáni levéltárosokkal is. Jacobini kieszközölte neki, hogy Leó pápa június 10-én magánkihallgatáson fogadta.

Atyai jóbarátjának, Rómer Flóris váradi kanonoknak Fraknói már útban hazafelé, Firenzéből így számolt be: „Őszentségénél 10-én voltam magánkihallgatáson. Várakozásaimat meghaladva kegyes volt. Én előadásaimban megemlítem, hogy a tudományos körök tőle várják a tudományos élet felújítását Rómában és névszerint a Vatikáni Levéltár dús kincseinek monumentális kiadványokban értékesítését. Kiemelém, hogy mennyire szerencsés volnék, ha e célra az én közreműködésemet és anyagi áldozataimat is felajánlhatnám. A Szentatya igen szívesen vette a figyelmeztetést. Behatóan szólott az ügyről. És felhívott, hogy emlékiratot, programot nyújtsak be neki. Ezt természetesen alapos megfontolás után terjesztem csak be.”¹⁶

Fraknói útjáról és annak sikeréről legrészletesebben Ipolyit és Tárkányit értesítette. 1881. május 29-én Rómából azt írta Ipolyinak, hogy Jacobini határtalan szívességgel fogadta és a levéltárra nézve mindent ígért, de az allevéltáros gőgös, rossz, durva ember és sok nehézséggel jár a kutatás. Csupán a két segédőr jár a kezére.¹⁷ Kihallgatásáról XIII. Leó pápánál egy június 12-én kelt hosszabb levélben számolt be.¹⁸ Fraknói kis beszédet intézett a pápához. Ebben

15 Kalocsa Érseki Levéltár, Haynald levelek. Fraknói Haynaldhoz, Róma, 1881. május 26: „Ma reggel érkeztem. Fél tizenegykor Jacobini bíbornoknál jelentkeztem beküldve Eminenciád levelét. Rögtön fogadott, a legmelegebben és a legszívesebben ... A levéltár ügyében mindent ígért. Holnap hozzáfogok a munkához. Délben Jacobini elvitt a Sala Ducale-ba, ahol Őszentsége a német zárandokokat fogadta és apostoli bátorsággal a diplomata tapintatát egyesítve hatalmas beszédet tartott. Ott találkoztam Hergenrötherrel, aki ma este fogad. Tárkányit itt találtam. Velem volt Jacobininál...”

16 OKL, Fraknói Vilmos levelezése Rómer Flórishoz, 1881. június 16.

17 OKL, Fraknói Vilmos levelezése Ipolyihoz, 1881. május 29.

18 Uo. 1881. június 12 (Porto d'Anzio) és június 14. (Róma): „...Pénteken, 10-én fogadott a pápa magánkihallgatáson. Kis beszédet intéztem hozzá. „Hungarica gens” – mondám egyebek közt – novem fere ab hinc saeculis annis vicissitudinibus assertes patriae in Petri petra firmitatem quaesivit. Et clarus ille Sanctitatis Tuae praedecessor, Sylvester II., qui non tantum clavium potestate, sed et potenti suo genio Orbi Christiano imperabat, dum primum nostrum regem Staphanum diademate insignisset, simul et toti genti nostrae spiritum suum, spiritum civilitatis christianae et literarum amorem afflasse cidetur. Ideo felicem me praedicabo, quod fortuna mihi obtingat Tuae Sanctitatae, qui cum Sylvestri throno et Gerberti genium quoque haereditasti, hungaricae civilitatis et eruditionis insignia specimina, Academiae Scientiarum Hungariae principales elocubrationes, 300 volumines superantes simul et meorum laborum teneres fructus offerre”. Elmondtam neki, hogy még szerencsésebb volnék, ha valamikor közreműködhetnék a szentszék auspiciumai alatt megindítandó nagyszabású forrás publikációban, mely arányban állana az egyház múltjával és levéltárainak kincseivel. Készséggel ajánlanám fel tapasztalataim és jövedelmeimet is. A pápa élénk figyelemmel hallgatta végig, többször tetszését nyilvánította, szakítva meg előadásomat. Azután pontonként reflektált minden részére. Szabatosan, ékesen, emelkedetten beszélt. Hangsúlyozta a Magyarország iránti szeretetét, hajlását, hogy minél többet tehessen érdekében. Köszönte az Akadémia küldeményét. Beszélt, hogy hó kívánsága a vatikáni könyv-, és levéltárak kifejlesztési, kincseinek értékesítését elősegíteni. Szavaim, úgymond, visszhangra találnak lelkében. Felkért, nyújtanék be neki promemóriát a teendők iránt. Közölni fogja Pitrával és Hergenrötherrel. Igen kegyesen bocsátott el. Ma, június 14-én este búcsúlátogatáson voltam Jacobininál. Előadtam neki, hogy megpendítem Őszentségének a Monumenta Vaticana kiadását. Mele-

kiemelte, hogy a magyarok történelmük folyamán sokszor Szent Péter sziklájánál kerestek és találtak támogatást, utalt elődjének, II. Szilveszter pápának tudományosságára és Szent Istvánnak szóló koronaküldésére, mint a magyar keresztény civilizáció megteremtésére. Egyúttal átadta a pápának, mint II. Szilveszter trónja és szelleme örökösének a Magyar Tudományos Akadémia több mint 300 kötetes ajándékát, amelyek részben saját munkáit is tartalmazták. Majd így folytatta: „Elmondtam neki, hogy még szerencsésebb volnék, ha valamikor közreműködhetnék a szentszék auspiciumai alatt megindítandó nagyszabású forráspublikációban, mely arányban állana az egyház múltjával és levéltárainak kincseivel. Készséggel ajánlanám fel tapasztalataim és jövődelmeimet is.

A pápa élénk figyelemmel hallgatta végig, többször tetszését nyilvánította, szakítva meg előadásomat. Azután pontonként reflektált minden részére. Szabatosan, ékesen, emelkedetten beszélt. Hangsúlyozta a Magyarország iránti szeretetét, hajlását, hogy hő kívánsága a vatikáni könyv- és levéltárat kifejlesztetni, kincseinek értékesítését előresegíteni. Szavaim, úgymond visszhangra találtak lelkében. Felkért, nyújtanék be neki promemoriát a teendők iránt. Közölni fogja Pitrával¹⁹ és Hergenrötherrel. Igen kegyesen bocsátott el.”²⁰

A pápai audienciáról még a fogadás napján, az események hatása alatt számolt be Fraknoi Tárkányinak, aki már előbb elhagyta Rómát. Többek között így írt: „Be akartam várni az audienciát és csak azután írni. Őszentsége ma délben fogadott. Nem volt audencia napja. Csak magam voltam az előszobában. Belépve ő akart üdvözölni. Örömét fejezte ki, hogy ismét magyart lát. De én nem akartam elhagyni mondókámat. Előadtam, hogy három cél vezetett Rómába: hódolni-kutatni-átadni az Akadémiai küldeményeket.”²¹ Ezután

gen ajánlottam neki figyelmébe az ügyet. Mondám, hogy míg Európa minden állama sokat tesz és áldoz ez irányban, itt csak apróbb dolgok történnek, amelyek nem állanak arányban a feladat nagyságával. Ellenveté a Szentszék anyagi helyzetét. Mondám, a Szentszék anyagi áldozatára nem volna szükség. Az csak a dicsőségben részesülne. Biztosíthatom, hogy magam is, hazánkban készek volnának ily célra áldozni. Biztatott, hogy részletes programot dolgozzak ki. Meg is teszem, de előbb Excellenciáddal kívánom az ügyet megbeszélni, bár nem ringatom magam a siker iránt illúzióban. Itt még nagyobb a közöny a tudományos érdekek iránt, mint nálunk”.

19 Jean Pitra OSB (1812–1889) történész, 1863 óta kuriális bíboros, 1869 óta a Vatikáni Könyvtár prefektusa volt. Vö. LThK, 2 vol. 8. 527.

20 Mint fent Nr. 18.

21 OKL, Fraknoi Vilmos levelezése Tárkányi Bélához. 1881. június 10. – Ebben a Nr. 18. jegyzetben említett beszédét így fejezte be: „Magis adhuc felix futurus, si aliquando fortuna mihi obtingeret, in Monumentis Ecclesiae historiae illustrantibus, quae adhuc in Pontificiis Tabulariis latent, luci publicae sub auspiciis Tuae Sanctitatis edendis, omnes facultates meas, experientiam, diligentiam et proventus meos impendere”. A beszéd hatást tett a pápára. Minden pontjára tüzetesen, szépen felelt. Az utolsó pontra azt mondta, hogy hisz nekem akkor Rómában kellene tartózkodnom. Felelém: nem volna szükséges, elég évenként 2–3 hónapot itt tölteni. Végre felszólított, adnék be emlékiratot, hogy Pitrával és Hergenrötherrel az ügyet megbeszélje. Kérdésközdött az Akadémiáról. Tréfáltam is a „Collegium Calamistarum”-mal. Hallatlanul kegyes volt. Végül mondám, hogy kint van az előszobában munkatársam, a váradi könyvtárnok, ő is óhajtaná lábát csókolni. És bár Bunyitay senkinél sem volt bejelentve, azonnal behívtát, én bemutatattam. Iránta is nagyon kegyes volt. A pápa ismételtén kérdezé nevemet, ő maga is ismételve után mondá és erre eltávoztunk. Tehát arcicontento Kérlek, mindezek magunk között maradjanak. Szerencsétlen volnék, ha a lapokba kerülne ... Bunyitay megjött, semmi sem érdekli, csak a

Fraknói elmondta rövid latin beszédét, mint az Ipolyinek már közölte. Majd így folytatta: „A beszéd hatást tett a pápára. Minden pontjára tüzetesen, szépen felelt. Az utolsó pontra azt mondta, hogy hisz nekem akkor Rómában kellene tartózkodnom. Felelém: nem volna szükséges, elég évenként 2–3 hónapot itt tölteni. Végre felszólított, adnék be emlékiratot, hogy Pitrával és Hergenrötherrel az ügyet megbeszélje. Kérdezősködött az Akadémiáról ... Hallatlanul kegyes volt.”²² Végül Fraknói soraihoz hozzáfűzte: „Kérlek, mindezek magunk között maradjanak. Szerencsétlen volnék, ha a lapokba kerülne.”²³

Fraknói Ipolyihoz június 12-én kelt levelét két nap múlva ezekkel a szavakkal egészítette ki: „Ma, június 14-én este búcsúlátogatáson voltam Jacobininál. Melegen ajánlottam neki figyelmébe az ügyet. Mondám, hogy míg Európa minden állama sokat tesz és áldoz ez irányban, itt csak apró dolgok történnek, melyek nem állanak arányban a feladat nagyságával. Ellentété a szentszék anyagi helyzetét. Mondám, a szentszék anyagi áldozatára nem volna szükség. Az csak dicsőségben részesülne. Biztosíthatom, hogy magam is, sokan hazánkban, készek volnának ilyen célra áldozni. Biztatott, hogy részletes pogrammot dolgozzak ki. Meg is teszem, de előbb Excellenciáddal kívánom az ügyet megbeszélni, bár nem ringatom magam a siker iránt illúziókban. Itt (ti. Rómában) még nagyobb a közöny a tudományos érdekek iránt, mint nálunk.”²⁴

Fraknói következő levelét Ipolyihoz június 29-én már Budapestről intézte.²⁵ Hangsúlyozta, hogy élményeiről és eredményeiről nehéz levélben reflektálni, de helyesbíteni kell Tárkányi időközben történt közléseit. „Egyébként is én” – írta – „nem egyénekre, hanem testületekre szeretném tervemet alapítani. Az a merész gondolatom támadott, hogy a magyarországi káptalanok ajánljanak meg némi – aránylag csekély, 50–100 forint között váltakozó – összeget, amelyet évenként a szentszéknek oly célból fizetnének, hogy a befolyó 12.–15.000 líra segítségével a szentszék egy ad hoc bizottság által a Monumenta Vaticana kiadását eszközölje. Viszont csak az kéretnék, hogy az egyes kötetek címlapján rajt álljon „sumptibus Capitulum inelyti Regni Hungariae” és a szerkesztésben 2–3 magyar pap nyerjen alkalmazást. Mily dicsőség háromolnék ebből a magyar egyházra, mily előny a magyar papságra: Jól tudom, igen merész vagyok számításomban. De azt hiszem, hogy ily célra, amidőn a szentszék és a magyar tudományosság forognak szőnyegen, még a káptalanoknál is célt lehet érni! – E napokban kidolgozom indítványomat, amelyet a váradi káptalannal kívánok elfogadtatni, úgy, hogy azután ez szólítsa föl a többi káptalanokat.”²⁶

Ezekből az idézett levelekből kiderül, hogy Fraknói először arra gondolt, magyar egyházi segítséggel a Szentszék maga adja ki Monumenta Vaticana sorozatban jelentős történelmi kútfőit. Tervében azonban csakhamar jelentős módosulás állott be.

levéltár. Itt folyton ázunk és fázunk! Az urakat erősen traktálom. A minap a két fiúnak (Palmieri, Wenzel) 100 lírát adtam. Képzelheted, mily boldogok!”)

22 Uo.

23 Uo.

24 Lásd a 18. sz. jegyzetet.

25 OKL, Fraknói Vilmos levelezése Ipolyihoz. 1881. június 29.

26 Uo.

1881. július 3-án Fraknói már a nagyváradai káptalannal tárgyal, melynek maga is tagja volt. A kanonokok lelkesen támogatták a tervet és hajlandók voltak arra is, hogy felhívással forduljanak a többi káptalanhoz. Fraknói még ugyanezen a napon tájékoztatta Simor prímást,²⁷ másnap pedig Haynald bíborossal tanácskozott és elküldötte Rómába az eredményekről szóló első jelentést.²⁸ A Haynalddal való tárgyalás azt eredményezte, hogy ő elvállalta a szerkesztői bizottság elnökségét és ezt az újságok július 8-án már közölték is.²⁹ A fejleményekről és a Haynalddal folytatott újabb tárgyalásról Fraknói július 10-én Karlsbadból számolt be Tárkányinak: „Szerdán reggel felkeresett Haynald és megállapodtunk, hogy délután vele egy coupéban utazom Esztergomig. Itt nyugodtan előadhattam neki az ügyet, felolvashattam indítványomat. Tartózkodás nélkül helyeselte és örül neki. Kérdezé, hát minket, püspököket ki akar zárni? Én azt válaszolám, hogy nem akarnék terhökre lenni, s azt gondolom, illő volna, ha egyszer a káptalanok is tennének valamit. De önkéntes adományokat hálásan fogadnánk. Erre kijelentette, hogy maga idején ő is fog ajánlani bizonyos összeget”.³⁰ Mint ebből a levélből és Fraknóinak Rómer Flórishoz 1881. szeptember 13-án, szeptember 21-én, október 12-én és október 22-én, valamint Tárkányihoz 1881. október 4-én és 26-án kelt soraiból kitűnik, Fraknói a Monumenta Vaticana ügyében valóságos korteshadjáratot indított és egy egész sereg káptalannal és kanonokkal tárgyalt.³¹

Aggodalmi, mint Tárkányinak augusztus 10-én írta,³² neki is voltak. De már nem léphetett vissza. „Ha vagy egészen hajótörést szenvednek törekvéseink, vagy az eredmény nem lesz kielégítő, még mindig van időnk visszatérni az általad megpendített eszméhez. Igazad van, az utóbbi hetek római eseményei³³ óvatosságra intenek. De azt hiszem, hogy éppen most a pápa kétszeres örömmel fogja ajánlatunkat elfogadni. Eszménknék és tervünknek varázsereje van ... Én tehát Isten nevében megindítom az akciót!”

1881. október 4-én Váradról már azt jelenthette Fraknói Tárkányinak, hogy „alea csakugyan jacta est”, a káptalan indítványát elfogadta, sőt a káptalanok mellett a birtokos szerzetes rendeket is fel fogják szolítani adományozásra, a püspöki kar összes tagját pedig határozatáról értesíti.³⁴

Október 22-én Pesten Fraknói Haynalddal újból összejött. Mint Rómernek írta,³⁵ tüzetesen értekezett vele a Monumenták ügyében. Felolvasta neki Ipolyi

27 OKL, Fraknói Tárkányihoz. Várad, 1881. július 3.

28 OKL, Fraknói Rómerhoz, Budapest, 1882. március 22: „Nagy meglepetés ért. A prímás válaszolt március 19-én múlt év július 3-i levelemre. Dícsérettel halmoz el a Monumenta Vaticana tárgyában. Kezdeményezésem kiválóan érdemes. És a dícséretes szándék megvalósításához 200 arannyal járul. Nagyon megörültem neki. Szép levélben megköszöntem.”

29 OKL, Fraknói Rómerhoz, Veldes, 1881. július 9.

30 OKL, Fraknói Tárkányihoz Karlsbad, 1881. július 10.

31 OKL, említett levelek, valamint Fraknói jelentése, in: Új Magyar Sion, 13. 1882. 446–453., 509–515.

32 OKL, Fraknói Tárkányihoz, Budapest, 1881. augusztus 10.

33 Célzás IX. Piusz koporsójának a Vatikánból a San Lorenzo bazilikába való átvitelével kapcsolatos római zavarokra. Vö. Schmidlin, Josef: Papstgeschichte der neuesten Zeit. 2. vol. München, 1934. 414.

34 OKL, Fraknói Tárkányihoz. Várad, 1881. október 4.

35 OKL, Fraknói Rómerhoz. Budapest, 1881. október 22.

levelét is, amely rá nagy hatást tett. Kijelentette, hogy kész a dolog élére állni, a cél érdekében jelentős áldozatot hozni és elnöklete alatt összehívni a tervezett értekezletet. Felkérte azonban Fraknóit egy program kidolgozására. Október 26-án Fraknói Tárkányit is értesítette a történekről.³⁶ Azt is jelezte, hogy kidolgozott egy emlékiratot,³⁷ és ezt több püspöknek, kanonoknak és káptalanak már meg is küldte. Haynald viszont az utóbbi alkalommal is hangsúlyozta, hogy Magyarországon kell nyomtatni a munkát és lehető kevés befolyást engedni a rómaiaknak. November 28-án pedig már arról tudósította Fraknói Rómert,³⁸ hogy Haynald a tanácskozást már decemberben óhajtja megtartani és maga részéről olyan ajánlatot akar tenni, amellyel az évi ajánlatok összegét 6.000 forintig kiegészítheti. Másnap újra írt Fraknói Rómernak és közölte: „December elején megtartjuk a konferenciát. Januárban hozzálátunk” (ti. a munkához).³⁹

Hogy a következőkben pontosan mi történt, az említett iratokból nem lehet megállapítani. Bizonyos, hogy az őszi tervezett püspökkari konferencián is szóba jött a dolog⁴⁰ és minden jel arra mutat: az érdekeltek belátták, hogy a magyar katolikus egyház sem anyagi erejét, sem tudományos felkészültségét illetően nem képes a teljes vatikáni tudományos forrásanyag publikációját keresztülvinni. A nagy terv tehát valószínűleg Tárkányi elképzelésének megfelelően redukálva lett: a magyar katolikus egyház csak a Magyarországot érintő vatikáni anyag kritikai kiadására szorítkozik és pedig teszi ezt Magyarországon.⁴¹

Az eredeti és a Rómában megbeszélt tervek ez a módosítása természetesen azt is jelentette, hogy a Szentszékkal újra érintkezésbe kellett lépni. A váradi káptalan tehát hiába kérte föl Haynald bíborost, hívja össze a konferenciát és hiába voltak a meghívók már kinyomtatva,⁴² ő úgy döntött, tanácsos előbb a

36 OKL, Fraknói Tárkányihoz. Budapest, 1881. október 26.

37 Mint a november 7-én Rómerhoz intézett levélből kiderül, Fraknói Haynald kívánságára készítette el az emlékiratot és azt a püspök felé, mint teljesen „privát” véleményét mutatta be. OKL, Fraknói Rómerhoz, Budapest, 1881. november 7.: „A Monumenták ügyében Haynald bíboros úr felszólítására készítettem egy kis promemoriát, melyet idecsatolva elküldök. Közöltem ezt a többiekkel már, természetesen mint egészen *privát* munkálatot. Megküldöttem Kruesz főapát úrnak, Zalkának, Majorossynak, Venosznak és Ebenhöchnek, valamint Roskoványinak is. Több helyről biztató választ kaptam. Roskoványi legmelegebben ír. De azt mondja, hogy majd ha a konferencia megállapodásairól értesül, fogja közölni az összeget, melyet áldozni kész”.

38 OKL, Fraknói Rómernak, Budapest, 1881. november 28.: „A Monumenta Vaticana ügye nem pihen. A kalocsai bíboros úr nagy szelleme szokott erélyével karolta fel. Decemberben óhajtja megtartani a tanácskozást. Remélem, hogy nagyságod első a váradi káptalan nevében. A kardinális egyúttal kijelentené, hogy kész olyan ajánlatot tenni, mellyel az évi ajánlatok összegét 6.000 forintig kiegészítheti. Eddig 4.230 forint évi járulék lett megajánlva, több, nem fixirozott ajánlatot nem számítva. De még fognak jönni...”

39 OKL, Fraknói Rómernak, Budapest, 1881. november 29.

40 Vö. Schuszter és Dulánszky püspökök levelét Fraknói jelentésében, Új Magyar Sion, 13. 1882. 449.

41 A PL, Simor, Cat. A. 1965-ben írt katalógusa szerint az anyag része volt „a Vatikáni Okmánytár magyar részről megindított teljes ~~palást~~ vonatkozó levelek, javaslatok, jegyzőkönyvek, a tervezet leszűkítése csak a magyarországi anyag gyűjtésére és kiadására 1881–1882”.

42 Kalocsai Érseki Levéltár 1882-es iktatókönyv. 1882. április 2. Nr. 880 és Fraknói jelentése Új Magyar Sion, uo. 515.

pápai államtitkárságot konzultálni és a pápa beleegyezését megnyerni. E célból pedig Fraknóit Rómába kell küldeni.⁴³ Haynald döntését Jacobini bíborosnak Budapestről 1882. március 9-én hozta tudomására.⁴⁴ Együttal kérdezte, siker reményében Fraknói Rómába mehet-e. A kalocsai érsek azonban nem jelezte, milyen változás állott be az eddigi célkitűzésekben, jöllehet a fejleményekről Fraknói emlékezetes pápai kihallgatása óta részletesen beszámolt. A magyar kérelmet, csak mint a vatikáni anyag felkutatására és publikálására vonatkozóan írta körül, méghozzá „sub solita Pontificia inspectione”, azaz a szokásos pápai felügyelet mellett.

A római kúriának aggályai támadtak. Jacobini bíboros nem válaszolt. Ennek ellenére Fraknói Rómába utazott. Mindjárt másnap, hogy megérkezett, május 5-én így írt Haynaldnak: „Ma reggel siettem Jacobini bíbornok őminenciájának hódolatomat bemutatni. Kiváló kegyességgel fogadott. Azonnal eminenciára vetette a beszédet ... Én azután szóba hoztam a Monumenta Vaticana ügyét. A bíbornok erre felhozta eminenciád március 8-án kelt levelét,⁴⁵ melynek minden pontját meglepő pontossággal resumálta. Nem indokolta, hogy miért késik a válasszal. Én teljes szerénységgel, de hatályosan figyelmébe ajánlottam az ügyet. Röviden kifejtettem a tervet. És alkalmat vettem magamnak – tekintettel az azóta történetekre – bővebben hangsúlyozni, hogy személyem a discretio s katolikus érdekek iránti hűség tekintetében a megbízhatóság kvalifikációját nem nélkülözi. Ő szívesen hallgatott meg és ígérte, hogy holnap jelentést teend Őszentségének és mielőbb válaszolni fog eminenciádnak.”⁴⁶

Haynald erre a levélre azonnal, május 11-én válaszolt⁴⁷ és ez 14-én már Fraknói kezében is volt. Ő ugyanis ezen a napon már nyugtázta is a kalocsai érsek sorait⁴⁸ és többek között így tudósította: „A lefolyt héten ismételve volt tárgyalásom a Monumenta Vaticana tárgyában az államtitkár úrral. Csak ma sikerült eredményre jutnom. A dolog nem ment könnyen. A tulajdonképpeni nehézséggel nem léptek elő, de elég világosan sejtették azt. Szerettek volna, hogy a kiadás Rómában eszközöltessék és az ügy vitelezése minden tekintetben a római urak kezei között legyen. Eminenciád előre látta és jelezte ezt. Én azonban, ismerve eminenciád határozott szándékát, az első tapogatózásra mindjárt kijelentém, hogy a munka kiadását Magyarországon óhajtjuk eszközölni. – A pápai nunciusok jelentéseinek kiadására nézve is őminenciáljára skrupulisált. Szerette volna, hogy a bullák és brévék kiadására szorítkozzunk. Én azonban kiemelttem, hogy éppen a nunciusok jelentései a legfontosabbak, és azok közlésével teszünk legnagyobb szolgálatot az egyetemes tudományosság ügyének. Igyekeztem megnyugtatni őminenciáját – ki előtt úgy látszik saját

43 Kalocsai Érseki Levéltár 1882-es iktatókönyv. 1882. április 4. Nr. 890.

44 A levél teljes szövege: Új Magyar Sion, uo. 515–517.

45 Helyesen 1882. március 9. Vö. Új Magyar Sion, uo. 517.

46 Kalocsai Érseki Levéltár, Haynald levelek. Sorai így folytatódnak: „Fel is hatalmazott, hogy a jövő héten a levéltár igazgatójával előleges tárgyalásokat indíthassak meg. Tárkányi is jelen volt ezen kihallgatáson. Bemutatta a Szt. István Társulat feliratát, mely a bíbornoknak igen tetszett. Ígérte, hogy néhány nap múlva Őszentségénél kihallgatást fogunk nyerni...”

47 Uo. Haynald Fraknói május 5-én kelt levelére ráírta: resp(ondi) 11/5.

48 Uo. Fraknói levele Rómából május 14-én.

bécsi dispacci-jai lebegtek! E tekintetben hathatósan támogatott Monsignore Balan, a levéltár igazgatója. Ezzel *teljes egyetértésre* jutottunk. Ma együtt voltunk Jacobininál „per concretare l'affare”. Őeminenciája hangsúlyozta, hogy nincs kifogása a nunciusi jelentések kiadása ellen, de ezek kiválasztása „esclusivamente” a levéltár igazgatójától függjön. Ebben természetesen meg lehetett nyugodni. Annál inkább, mert tudom, hogy ezen oldalról nem lesz *semmi nehézség*. Őeminenciája egyébként biztosított, hogy igen kedvesen vette a tervet és magasztalva szólott a magyar főpapság áldozatkészségéről. – Holnap délben Őszentsége magánaudencián fogad. Azután pedig Jacobini kézbesíteni fogja az eminenciád március 8-i levelére⁴⁹ szóló választ. Eszerint most már esedezni fogok, eminenciád az ajánlattevők konferenciáját mielőbb kegyeskedjék összehívni...”

Ehhez a levélhez Fraknoi két nap múlva, május 16-án már utban hazafelé, Firenzében, még a következő sorokat fűzte: „Őszentsége a tegnapi audincián mindkettőnket (ti. Tárkányit és Fraknoit) a legkitüntetőbb és atyai kegyességgel fogadott. Örömet és elismerését fejezte ki az eminenciád által előterjesztett terv fölött (amelyről csak a napokban nyert tudomást!), helyeselte, jóváhagyását és áldását ... adta rá. Rendeletet adott – úgymond –, hogy a levéltárban a kutatás lehetőleg megkönnyíttessék. Oly iratok(kal kapcsolatban), melyeknek közrebocsátása *jelenleg* nem alkalmas, szükséges, hogy a lemásolandókat előbb a levéltár igazgatója, a beteg Hergenröther helyett, a „celeber Balan subarchivarius” mindent gondosan átnézzen stb. Én természetesen hálámat fejeztem ki említvén, hogy ezt eminenciád is bizonyára tolmácsolni fogja. Audencia után felmentem az államtitkár őeminenciájához. Az eminenciádnak szóló levél még nem volt kezén. Vagy postán, vagy Tárkányi által küldik ...”⁵⁰

Fraknoi csaknem szószerint azonos értelemben referált a római dolgokról Ipolyinak május 13-án⁵¹ és május 15-én.⁵² Az utóbbi levélben kissé erőteljesebben és őszintébben fogalmazott. Többek között azt írta: „Excellenciád jól sejtette, hogy a Monumenta Vaticana ügyében most vagy soha. A tárgyalások bizony nehezen mentek. Négyszer voltam Jacobininál. *Szövetkeztem* a levéltár igazgatójával. Igénybe vettem a pápa magántitkárát. Mindebből az tűnik ki, hogy itt szeretnék volna az egész ügyet minden evolumentumával együtt kezükben tartani. De én elég világosan kijelentettem, hogy mi már csak Magyar-

49 Helyesen 1882. március 9. Vö. Új Magyar Sion, uo. 517.

50 Kalocsa Érseki Levéltár, Haynald levelek. Fraknoi Haynaldhoz. Róma, 1882. május 14., Firenze május 16.

51 OKL, Fraknoi Ipolyinak, Róma, 1882. május 13.: „...Jacobini igen szívesen fogadott, sokat beszélt Magyarországról, de a Monumenta ügyét nem hozta szóba. Magam vezettem rá a beszédet. Ekkor említé Haynald levelét, szabatosan resumeálta tartalmát. De nem indokolta, miért késik válasza. Erre én kifejtettem tervünket, kértem, mielőbb nyugtasson meg Őszentsége jóváhagyása iránt. Ígérte, hogy másnap beszélni fog a pápával és felelni fog Haynaldnak. Ígérte, hogy néhány nap alatt audenciát is fogunk kapni. Azóta voltam a levéltár igazgatójánál és Zichy grófnál is. Azt hiszem, minden jót remélhetek ...”

52 OKL, Fraknoi Ipolyinak, Róma, 1882. május 15. Fraknoi más tintával később a levélhez hozzáfűzte: „Őszentsége az audencián a lehető legnagyobb kegyességgel fogadott. Elmondta, hogy rendeletet adott, hogy a Monumenta Vaticana előmozdítására minden megtörténjék, elismeréssel szólott a tervről, stb. Tehát totum bene!”

országban akarjuk megpróbálni a szerkesztést és a nyomtatást. A *hivatalos* főnehézséget a nunciások jelentései képezték ...”

Fraknoi az Új Magyar Sionban közzétett jelentésében egy fontos részletről még beszámolt, amelyet levelezésében nem említett, mégpedig arról, hogy május 8-án egy emlékiratot nyújtott be a pápának.⁵³ Ebben köszönetét fejezte ki, hogy a pápa megnyitotta a Vatikáni Levéltárat, előadta, mi történt Magyarországon a tervezett publikáció ügyében, mekkora összeget ajánlott föl a magyar klérus erre a célra, miről értesítette Haynald bíboros Jakobini államtitkárt, mit szeretnének Magyarországon kiadni és hogy a munkában Rómában egy-két magyar pap is közreműködjön. Fraknoi közreadta az Új Magyar Sionban Jacobini május 19-én kelt levelét Haynaldhoz is, amelyben a kedvező pápai döntést tudomására hozta.⁵⁴

Ezek után az értekezletet június 4-re össze lehetett hívni.⁵⁵ Azon Budapesten a Szent István Társulat üléstermében Haynald elnöklete alatt Ipolyi, Császka György, Schusztér Konstantin megyéspüspökön kívül Németh József segédpüspök és egy-egy esztergomi, kalocsai, egri, nyitrai kanonok, két váci kanonok és másik három ajánlattévő egyházi méltóság vett részt. Haynald előadta az eddig történeteket és közölte a felajánlott összegeket. A konferencia úgy döntött, hogy az alapítvány feladata „a pápai levéltárakban létező és egyházunkat is érintő történelmi emlékek kiadása”.⁵⁶ E célból elhatározta, hogy két sorozatot indít. Egyet a pápai nunciások levelezéséből és egyet Augustinus Theiner művének⁵⁷ kiigazítására, kiegészítésére és folytatására. Címe: „Vatikáni Magyar Okmánytár. Monumenta Tabularii Vaticani Hungarica”.⁵⁸

A konferencia szerkesztőbizottságot is állított föl. Elnökévé Ipolyit, tagjaivá Dankó József, Kanuz Nándor, Tárkányi, Römer és Fraknoi kanonokokat választotta. A bizottság feladata a kiadványok sorrendjének megállapítása, a másolók munkába állítása, a szerkesztés vezetése és a hazai nyomtatás előállítása lett. Ezen kívül évi munkatervet és költségvetést, valamint az előző évről szóló jelentést is kellett készítenie. Feladata lett az is, hogy az ajánlattevők évi értekezletét összehívja. Ezen minden ajánlattevő személyesen vagy megbízott útján vehetett részt. A konferencia megállapodott abban is, hogy a pénzalapot a Szent István Társulat pénztára kezeli és hogy a megjelent munkákból ki mennyi példányt kapjon. Az értekezlet végén Haynald bíboros táviratot intézett Jacobini államtitkárhoz Rómába, melyben minden érdekelt nevében a pápai engedélyért köszönetet mondott.⁵⁹

Ezután végre megindulhatott a munka. Erről a fejezetről beszámolni, amely fordulatokban szintén bővelkedett, már egy másik tanulmány dolga.

53 Új Magyar Sion, 13. 1882. 517–519: a levél teljes szövege.

54 Uo. 520–521.

55 Erről részletesen Fraknoi, in: Új Magyar Sion, 13. 1882. 521–525. – Röviden: Századok, 1884. 89–91.

56 Uo. 523.

57 "Vetera Monumenta Historica Hungarum sacram illustrantia" 2 vol. Roma 1859–1860.

58 A latin cím rövidesen „Monumenta Vaticana Hungariae historiam illustrantia”-ra változott.

59 Szövege: Új Magyar Sion, uo. 524–525.

GÁBOR ADRIÁNYI

VILMOS FRANKNÓI AND LAUNCHING THE "MONUMENTA VATICANA HUNGARIAE
HISTORIAM ILLUSTRANTIA"

It was Vilmos Franknói himself who dealt with this subject in detail: he prepared a detailed report, illustrated by several documents in the *Új Magyar Sion* (New Hungarian Sion) in 1882, on the launching of the collection of documents entitled "Monumenta Vaticana". The author of this paper attempts to find out, what was the reason why the project of publication, that had been approved by Rome, underwent an important change by the end of that year: Franknói gave up his plan to publish a general collection of Vatican source material and limited the publication of documents to those concerning the Roman Catholic Church in Hungary and Hungary.

When the Pope opened the Archives of the Vatican to scholars, a meeting was held in Budapest, on 4th June 1882, and a decision was made that the objective of the foundation would be "to publish the historical documents concerning our Church and country, held in the Archives of the Vatican". To serve this purpose, it was decided that two series of documents were to be launched: one for the correspondence of the papal nuncios, another to complete and continue Augustus Theiner's work, under the title "Vatikáni Magyar Okmánytár. Monumenta Tabularii Vaticani Hungarica".

MERÉNYI-METZGER GÁBOR

KARÁCSONYI JÁNOS EGYHÁZI PÁLYÁJA ÉS FORRÁSAI A BÉKÉS MEGYEI LEVÉLTÁRBAN

A következő rövid tanulmányban szeretnénk közreadni a neves történétíró, dr. Karácsonyi János püspök egyházi pályájának vázlagszerű ismertetését, illetve néhány ezzel a pályafutással kapcsolatos levéltári forrást. Karácsonyi ugyanis nemcsak mint neves történész működött, de mint a nagyváradi római katolikus egyházmegye papja több fontos egyházi hivatalt is betöltött élete során.¹

Egyházi karrierjének alakulásában minden valószínűség szerint nagy szerepe -de talán a legnagyobb- volt történészi pályafutásának.

Karácsonyi János a kiegyezés utáni időszak objektív szemléletmódú, historiográfiai irodalmának volt egyik legjelentősebb és talán a legtermékenyebb alakja. Válogatott bibliográfiája 300 tételből áll, mely művek jelentős része egyháztörténettel és ezen belül a római katolikus egyház magyarországi történetével foglalkozik. Széleskörű munkásságát azonban igen nehéz lenne összefoglalni. Történészi életműve napjainkban is érezteti hatását. Művei közül ugyan több elavultnak mondható, de szép számmal akadnak olyanok is, melyeknek történeti értéke időtálló.

A görögül, latinul, németül és franciául beszélő tudós pap azonban nem csak a tudományos életben jutott előbbre (Magyar Tudományos Akadémiai- és Szent István Akadémiai tagság, stb.), hanem ezzel párhuzamosan az egyházi hierarchiában is jelentős tisztségeket tölthetett be (püspöki cím, nagyváradi irodalmi kanonokság, majd nagyprépostság, püspöki helynökség, stb.). Jelen tanulmány pedig ennek az egyházi karriernek az állomásait van hivatva bemutatni, érintetlenül hagyva a történétírói, tudósi életművet.

KARÁCSONYI JÁNOS 1858. december 15-én született Békés vármegye akkori székhelyén, Gyulán. A keresztség szentségében másnap, december 16-

1 A legújabb Karácsonyi életrajzok:

Csorba László: Karácsonyi János, az egyháztörténész. Előszó Karácsonyi „Magyarország egyháztörténete” című könyvének reprint kiadásához (Budapest, 1985. IX-XXIV.p.); Erdész Ádám: Karácsonyi János történeti munkássága. Gyula, 1983.; Karácsonyi János történétíró, akadémikus, címzetes püspök születésének 125. évfordulója tiszteletére rendezett emlékülés előadásai. 1. Tarnai Ándor: Karácsonyi János és Békés megye. 1-22.p., 2. Bodonyi Ilona-Kordé Sándor: Karácsonyi János történétírói munkássága. 23-54.p., 3. Lotz Antal: Karácsonyi János mint egyházi ember és író. 55-70.p. Gyula, 1983.; Kereskényiné Cseh Edit bevezetője a „Karácsonyi János tanulmányai Gyula történetéből” című könyv elején (Gyula, 1990. 5-11.p.).

án részesült, amikor Rázel József thoubi címzetes prépost, plébános a János-István-Ádám nevre keresztelte meg a gyulai Nádi Boldogasszony plébánia-templomban.²

Szülei, id. Karácsonyi János szücsmester és Papp Terézia elsőszülött fiukat szintén iparosnak -asztalosmesternek- szánták. Egy fiatal gyulai káplán, Grócz Béla azonban felfigyelt az ifjú tehetségére és szorgalmára, valamint a humán tudományok iránti vonzalmára. Az ő ajánlására került az elemi iskola elvégzése után, 1871-ben egyházmegyéje székhelyére, a nagyváradi Szent József Fiúnevelő Intézetbe. Illetve ezzel párhuzamosan középiskolába, a premontrai kanonokok által működtetett Nagyváradi Római Katolikus Főgimnáziumban.³

Ezt megelőzően, 1869. szeptember 23-án Lipovniczky István nagyváradi püspök az 1657 gyulai bér mátkozó között, neki is kiszolgáltatta a krisztusi nagykorúság szentségét.⁴

A nyolc gimnáziumi osztály elvégzése és a sikeres érettségi vizsga letétele után -végre a papi hivatást választva életcéljául- 1878-ban felvételt nyert a nagyváradi egyházmegye kispapjai közé. Teológiai tanulmányait azonban nem Nagyváradon, hanem tanárai ajánlásával a budapesti Központi Papnevelőben végezhetette.⁵

Akkoriban a teológia tanulmányok csupán négy évig tartottak, így Karácsonyt már 1882. július 2-án áldozópappá szentelhetette dr. Nogáll János pergamoni címzetes püspök, a nagyváradi káptalan olvasókanonokja.⁶

Első szentmiséjét keresztelésének színhelyén, a gyulai plébániatemplomban tartotta meg, ahol Göndöcs Benedek pusztaszeri címzetes apát, a város plébánosa segédkezett neki. Ezen alkalomból, 1882. július 7-én intézte hozzá a következő szövegű levelet az egykori gyulai káplán, Grócz Béla csorvási lelkes: „...*Hála legyen a jó Istennek, hogy idáig eljuttatott! Légy mindenkor öröme és büszkesége a rendnek, melynek bajnokává felavattattál. Legyen az oltár, melyhez néhány óra múlva először járulsz, mint pap, egész életed folyamában bő forrása rád nézve az isteni kegyelemnek, hogy ugys mint áldozó, ugys mint áldozat, mert mind e két pontban helyettesítened kell a mennyei főpapot, kedves lehess mindenha[?] annak, kinek szolgálatára vállalkoztál...*”⁷

Az újmiséis pap első állomása – a többnyire reformátusok lakta – Békés vármegyei Békésre vezetett, ahol mint káplán teljesített szolgálatot Kny Antal plébános mellett.⁸

A békési plébániahivatal falán elhelyezett emléktábla szövege szerint Karácsonyi János „...*ebben az épületben működött mint segédlelkész 1882–83-ban.*”

2 Gyulai Plébániai Levéltár (a továbbiakban: GyPL.). Keresztelték anyakönyve.VIII. kötet, 80. oldal, 411. fsz.

3 Gyulai Erkel Ferenc Múzeum (a továbbiakban: GyEFM.). Kézirattár. Td. 83.562.4/3. p. (Dr. Karácsonyi János teológiai professor életrajzi vázlat.)

4 GyPL. Bér mátkák anyakönyve. I. kötet, 1869/707. sz.

5 GyEFM. Td. 83.562.4/3. p.

6 Uo.

7 Békés Megyei Levéltár (a továbbiakban: BML.). XIV. 2. Dr. Karácsonyi János történetíró iratai. sz.n.

8 GyEFM. Td. 83.562.4/3.p.

Tíz hónapos békési tartózkodás után, 1883-ban Nagyvárad egyik városrészebe, Várad-Olasziba (jelenleg Oradea-Olosig) – mely plébániának később a történetét is megírta⁹ – helyezték át, szintén kápláni beosztásban.¹⁰ Itt Palotay László esperes-plébános mellett szolgált, a Békésnél jóval nagyobb katolikus lakossággal bíró városban. (Békésen 2500–3000, Várad-Olasziban közel 7000 volt a római katolikusok száma.)

A segédlelkési szolgálat mellett, 1883 és 1888 között hittant tanított a Nagyvárad Magyar Királyi Állami Főreáliskolában.¹¹ Kezdetben képesítés nélkül, 1887. tavaszától pedig -miután letette a hittanárságra képesítő zsinati vizsgát¹²- képesítéssel oktatta a diákokat.

Szintén a várad-olaszi évek alatt készítette el teológiai doktori értekezését „Magyarország és a nyugati nagy egyházszakadás.” címmel, melyet 1885. május 31-én védett meg a budapesti tudományegyetemen.¹³

1885. októbere és novembere között -a Kubovicz Ferenc plébános halála és az új lelképásztor, Dencs János beiktatása között eltelt időben- mint helyettes lelkész vezette a Bihar vármegyei Szalacs (jelenleg Salacea) plébániáját.¹⁴

1889-ben négy hónapos római tanulmányúton vett részt, ahol a Vatikáni Levéltárban lévő magyar vonatkozású okleveleket tanulmányozta, illetve készített róluk másolatot a „Vatikáni Magyar Okirattár” számára.¹⁵

Főpásztorra erre az időre ideiglenes szabadságot biztosított neki, de amint visszatért Rómából végleg felmentette a segédlelkési állásából és helyettes hittanárnak nevezte ki a püspöki konviktusba. A diákkorából jól ismert Szent József Fiúnevelő Intézetben egyházjogot és egyháztörténelmet tanított. Ugyanekkor lett megbízva a Bihar vármegyei közközház lelkési teendőinek ellátásával is.¹⁶

Három évvel később, 1892-ben rendes tanárrá léptették elő és áthelyezték a nagyvárad teológiára, ahol szintén egyházjogot és egyháztörténelmet oktatott a kispapoknak.¹⁷

Ugyanebben az évben a szentszéki szegények ügyvédje lett, majd 1896. augusztus 10-én ugyanezen szentszék ülnökévé nevezték ki.¹⁸

A római katolikus egyházmegyei ordináriusai bírói hatalmukat vagy személyesen, vagy egy testület által gyakorolhatták. Ezt az intézményt szentszéki bíróságnak nevezték és élén a főpásztor, vagy az általa kinevezett szentszéki elnök, az официális állt. A bíróságnak tagjai voltak a szentszéki bírák (iudices

9 Karácsonyi János: A nagyvárad-olaszi római katolikus plébánia-templom és plébánia rövid története. Nagyvárad, 1884. 56. p.

10 GyEFM. Td. 83.562.4/3.p.

11 Uo.

12 A nagyvárad latin szertartású egyházmegye részére kiadott pásztorlevelek és körrendeletek (a továbbiakban: Nv.Körl.). 1887/882.sz. (A körlevelek nyomtatott kiadása megtalálható – többek között – a Gyulai Plébániai Levéltárban.)

13 GyEFM. Td. 83.562.4/3. p.

14 Uo.

15 Uo.

16 Nv.Körl. 1889/1312. sz., 1889/2193. sz.

17 GyEFM. Td. 83.562.4/3. p.

18 Nv.Körl. 1892/437. sz., 1896/1662. sz.

prosynodales), az ülnökök (assessores), a jegyző (notarius), a kötelékvédő (defensor vinculi) és egyéb beosztottak, köztük a szegények ügyvédje (advocatus pauperum) is.

Karácsonyi János – aki ekkor már a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja és számos történelmi témájú publikáció szerzője volt – egy önálló javadalommal bíró állás betöltését kérelmezte az egyházi hatóságoktól.

Főpásztora, dr. Schlauch Lőrinc bíboros, nagyváradai megyéspüspök a kérésnek helyt adva, 1898-ban – az egyházmegyei körlevél tájékoztatása szerint – „*Dr. Karácsonyi János szentszéki ülnök, theologia tanár s biharvármegyei közkórházi lelkész a kegyuraságom alatti bihar-püspökii egyház plébánosává kineveztetett s e plébániájára investiturát nyert.*”¹⁹ Biharpüspöki (jelenleg Episcopia-Bihar) egy többnyire protestánsok lakta -közel 4000 volt a reformátusok száma- és alig 500 katolikus lelket számláló helység volt Bihar vármegyében. Így Karácsonyinak megnő a szabadideje és jóval több időt tud fordítani kutatásaira. Közel Nagyvárad, a püspöki- és megyei levéltár, de arra is jutt ideje, hogy utazásokat tegyen az országban, felkeresve a különböző levéltárakat és gyűjteményeket.

A következő évben Karácsonyit nevezték ki – a plébániáját is magába foglaló – bihari esperesi kerület esperesévé és egyben tanfelügyelőjévé.²⁰

1902-ben megbízatást kapott az egyháztörténelem és szertartástan zsinati vizsgálói tisztségére.²¹

A zsinati vizsgálok feladata kettős jellegű volt. Egyrészt közigazgatási funkciót töltöttek be a plébániai javadalmakra pályázók megvizsgálásában, másrészt bírói funkciót láttak el az egyházmegyei papok ellen indított elsőfokú közigazgatási perekben.

Hat évig tartott a biharpüspöki tartózkodás, ekkor a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Hittudományi kara meghívta az egyháztörténelem nyilvános rendes tanárának. A kinevezési okiratot 1904. március 4-én írta alá I. Ferenc József magyar király.²²

Karácsonyi már ezt megelőzően is szeretett volna egyetemi katedrát kapni. Fennmaradt egy 1898. április 2-án kelt és a kolozsvári egyetemen oktató dr. Márki Sándorhoz írt levele, melyben kéri történész barátját, hogy „...*Ennél fogva, kérlek, trd meg nekem, ki van-e már hirdetve Finály tanszékére a pályázat? Lehetne-e nekem arra folyamodnom? Tanácsolod-e, hogy folyamodjak? Van-e már az egy. karnak erre kiválasztottja? s olyan-e, a kinél e kathedra életkérdés? mert, ha van olyan, s legalább is annyira megfelel, mint én, vagy még jobban, nem akarok útjába állani! Megjegyzem, hogy bölcséleti doktorátusom, vagy magántanári képesítésem nincs, de 1896-ban azért fölszóllítottak a bpesti egyetemi tanárok, hogy a diplom. kathedrára pályázzak, csak-hogy Fejérfaktyuval szemben nem akartam. Köztetek azonban s azon célból, hogy egyedül a magyar történetárásnak szenteljem magam, szívesen szolgálnék...*”²³

19 Nv.Körl. 1898/1531.sz.

20 Nv.Körl. 1899/525.sz.

21 Nv.Körl. 1902/317.sz.

22 Nv.Körl. 1904/695.sz.

Márki válaszát nem ismerjük, de Karácsonyi következő, április 5-én kelt levelében lemondóan írja: „...*Ha nem is lesz az egész dologból semmi, leveled mint őszinte barátságod kedves bizonyítottát örömmel őrizem meg...*”²⁴

Karácsonyi tehát 1904-ben lelkesen fogadta el az új megbízatását és hosszabb budapesti tartózkodásra igyekezett berendezkedni. Az Üllői úton bérelt lakást és innen járt be az egyetemre tanítani. Ekkor kötött barátságot az ugyancsak a teológiai karon tanító dr. Prohászka Ottokár későbbi székesfehérvári-, dr. Glattfelder Gyula későbbi csanádi- és dr. Hanauer Á. István későbbi váci megyéspüspökökkel.²⁵

A fővárosban való egyetemi professzorság azonban igen rövid ideig tartott, mivel az uralkodó alig egy év múlva, 1905. május 18-án neki adományozta a nagyváradi székeskáptalan utolsó előtti irodalmi kanonoki stallumát.²⁶ Az új kanonok ünnepélyes beiktatására június 13-án került sor a nagyváradi székesegyházban. Fenti esemény előzményéről így emlékezik meg a káptalan 1905. június 5-én tartott ülésének jegyzőkönyve: „*Az áttett kegyelmes királyi adománylevel hódoló tisztelettel fogadtatván ftdő Dr. Karácsonyi János szentszéki ülnök, bpesti tud. egyetemi nyilvános rendes tanár, magyar tudományos akadémiai rendes tag, egyházmegyei áldozár urnak kanonoki székébe leendő beigatása f.évi június 13-ika határidővel kitűzetik...*”²⁷

Karácsonyi tehát elhagyta Budapestet és a püspöki székvárosba költözött, ahol a híres nagyváradi kanonoksor egyik házának lett a lakója.

Karácsonyi írta 1905. május 31-én Márki Sándornak: „...*Kanonoki kinevezésem rám nézve nem haladás, inkább hátrálás!...Vajha igazad lenne és az új állás könnyebbé tenné irodalmi működésemet!*”²⁸ E rövid levélrészletből kitűnik, hogy Karácsonyi inkább megtartotta volna az egyetemi katedrát. Tudományos szempontból tehát többre értékelte azt, mint a kanonoki címet, még akkor is, ha az a nagyváradi irodalmi stallumra szolt. Karácsonyi a független, papi történetírói státusz eszményét helyezte előtérbe.²⁹ Jobban szerette volna az egyetemen a tudományt oktatni, illetve ezzel párhuzamosan kutatásai révén azt művelni, mint az egyházi hierarchiában előbbre jutni. A sors azonban nem teljesen ezt a pályát szánta neki.

Arra a kérdésre, hogy miért kellett az éppen csak az egyetemi oktatást megkezdő Karácsonyit visszahelyezni Nagyváradra, arra a valószínűsíthető választ Lotz Antal szegedi teológiai professzor tanulmányában találhatjuk meg.³⁰ E szerint Karácsonyi azért lett kanonokká kinevezve, hogy az egyik

23 BML. Xeroxtár. 139.sz. 28–29.fol.

A levél eredetije megtalálható: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Kézirattár (a továbbiakban: MTAKK.). Ms. 5162/700.

24 BML. Xeroxtár. 139.sz. 30–31.fol.

A levél eredetije megtalálható: MTAKK. Ms. 5162/701.

25 Lotz: i.m. 60.p.

26 Nv.Körl. 1905/1529.sz.

27 BML. XIV.2. sz.n. (A n.váradi l.sz.ftdő Káptalan 1905.jun.5.tartott törv.ülése jegyzőkönyvének 816.sz. cikkelye.)

28 BML. Xeroxtár. 139.sz. 55.fol.

A levél eredetije megtalálható: MTAKK. Ms. 5162/711.

29 Tarnai: i.m. 13.p.

éppen akkor megürült ún. irodalmi stallum egy nagyváradai egyházmegyes pappal legyen betöltve. Csak így nem évült el a káptalannak az a joga, hogy saját egyházmegyes papot is kineveztethessen a nevezett stallumra.

A nagyváradai egyházmegyében -hasonlóan a többi katolikus püspökségekhez és érsekségekhez- is létezett az ún. székeskáptalan. Ennek a testületnek fő feladata a megyés főpásztor segítése, illetve az egyházkormányzatban tanácsadó szervként való működés volt. Az évszázadok során kialakultak az intézményen belüli fokozatok, a különböző stallumok (helyek). A káptalan élén a nagyprépost (praepositus maior) állt, akit a három oszlopos kanonok, az olvasókanonok (lector), az énelőkanonok (cantor) és az őrkanonok (custos) követték.

A kanonokok második csoportjába tartoztak az egyházmegye főesperesei (archidiaconus) és a mesterkanonokok (magister canonicus). Ezek száma is előre meghatározott volt.

A középkori váradai püspökség székeskáptalanja összesen 24 kanonokból állt. A történelem során azonban ez a szám többször is változott.

A XVI-XVII. századi protestáns és török háborúk szinte teljesen elpusztították az egyházmegyét. 1606-ban az utolsó katolikus papnak is el kellett hagynia Váradot. 1660 és 1692 között pedig a püspöki székváros török megszállás alá került.

A felszabadulás után mindent újra kellett kezdeni. Többek között így lett újjászerveve a székeskáptalan is, mindössze tíz kanonokkal. A négy oszlopos kanonok mellett, négy főesperesből és két mesterkanonokból állt. A főespereségek száma korábban hat volt (székesegyházi, homorogi, szeghalmi, kalotai, békési és köleséri), de a püspökség területének megváltoztatása miatt -a Fehér-Körös jobb partján lévő területet, Kalotasz eget elvesztette, de megkapta a régi Kraszna és Közép-Szolnok vármegyéket- csak négyet (székesegyházi, békési, krasznai és közép-szolnoki) állítottak vissza.

1807-ben I. Ferenc magyar király további hat kanonoki stallumot szervezett meg Nagyváradon. Ezek ún. irodalmi stallumok (stallum litterarium) voltak, melyeket az irodalom és tudomány terén jelentős eredményeket elért -leginkább más egyházmegyes- egyházi személyek nyerhettek el. Ilyen kanonok volt -többek között- a történettudomány területén működő Pray György, Fejér György, Fraknói Vilmos, Bunyitay Vince, Kollányi Ferenc és Karácsonyi János is. Egy-egy kanonoki kinevezés meghatározott stallumra szolt. A mesterkanonokok fokozatos előléptetéssel jutottak feljebb a főesperesi, végül a négy oszlopos kanonoki tisztre.³¹

30 Lotz: i.m. 61.p.

31 A nagyváradai székeskáptalan történetéről ld.:

Bunyitay Vince: A váradai püspökség története. II.kötet. A váradai püspökség káptalanai és monostorai a püspökség alapításától 1566. évig. Nagyvárad, 1883.; Fodor József: A Nagyváradai Római Katolikus Püspökség. In: Erdélyi egyházaink évszázadai. Bukarest, 1992. 97-98. p.; Korai magyar történeti lexikon (9-14. század). Budapest, 1994. 712-713.p.; Lotz: i.m. 60-61.p.; Schematismus historicus venerabilis cleri dioecesis Magno-Varadinensis Latinorum pro anno domini et millennari MDCCCXCVI. Nagyvárad, 1896. 33-40.p.

Karácsonyi János is végigjárta a nagyváradi székeskáptalan kanonoki beosztásait. Így az 1905-ben elnyert mesterkanonokság után, 1914. november 29-én a közép-szolnoki, 1915. január 22-én a székesegyházi főesperességre emelkedett. (A krasznai és békési főesperességre a káptalan tagjainak gyors változása miatt nem kerülhetett sor.) 1915. május 5-én órkanonok, 1918. május 17-én éneklőkanonok és végül -az olvasókanonoki tiszttel kihagyásával- 1923. januárjában a káptalan nagyprépostja lett.³²

A fenti kanonoki kinevezésekről szóló eredeti oklevelek (5 db.) – a nagypréposti kivételével- a Békés Megyei Levéltár birtokában vannak. Időrendben az első, az 1905-ben kelt mesterkanonoki kinevezés, melynek teljes szövegét a függelékben olvashatjuk.³³ A diszes kiállítású királyi kinevezési okirat hátoldalán a nagyváradi megyéspüspök, dr. Szmrecsányi Pál által május 31-én aláírt feljegyzés található, melyben a főpásztor tudomásul veszi Karácsonyi kinevezését.

A következő három oklevél mind szövegezésében, mind külalakjában szinte teljesen megegyezik a mesterkanonoki kinevezéssel.³⁴ Eltérést csupán a kanonoki stallum megnevezése, illetve a keltezés időpontja mutat.

Ezen okiratok hátoldalára is rávezették az akkori ordinárius, gr. Széchényi Miklós megyéspüspök által aláírt feljegyzéseket, valamint a beiktatási dátumokat. E szerint a közép-szolnoki főesperességbe 1915. január 4-én, a székesegyházi főesperességbe 1915. február 18-án, az órkanonokságba pedig 1915. június 2-án iktatták be Nagyváradon. Mindhárom esetben dr. Bundala Mihály kanonok végezte a beiktatási ceremóniát.

Az ötödik kanonoki kinevezési oklevél -az éneklőkanonoki- már 1918-ból származik, így annak kiadója nem I. Ferenc József, hanem utódja, IV. Károly király.³⁵ A szövegezés és a külső forma azonban szintén nagyon hasonló az előbbiekével. A hátoldalon itt is gróf Széchényi püspök aláírása, illetve a beiktatás dátuma –1918. július 20-án Spett Gyula olvasókanonok által- szerepel.

1922. szeptember 12-én elhunyt a nagyváradi székeskáptalan nagyprépostja -az alig két hónapja kinevezett és még be sem iktatott- Spett Gyula. A rangsorban őt követő kanonokot, Karácsonyit 1923. januárjában nevezték ki a káptalan nagyprépostjává.³⁶ A kinevező azonban most nem a magyar király, -a trónfosztás következtében szünetelő főkegyúri jog miatt- hanem XI. Pius pápa volt. Ilyen eseményre a nagyváradi székeskáptalan történetében utóljára 1398-ban került sor, amikor a pápa saját maga adományozta a nagypréposti stallumot Vetési Tamásnak.³⁷

32 Nv.Körl. 1914/4247.sz., 1915/440.sz., 1915/1550.sz., 1918/1699.sz., 1923/81.sz.

33 BML. XIV.2. 57.sz. oklevél. (Az itt és a többi hat kinevezési oklevélnél szereplő sorszám a régi, múzeumi jelzete az iratoknak. Közlését mégis fontosnak tartom, mivel a számok nagysága és egymástól való távolságuk alapján valamiféle képet lehet alkotni az egykori Karácsonyi-hagyaték nagyságáról.)

34 BML. XIV.2. 78.,77.,79.sz. oklevelek.

35 BML. XIV.2. 86.sz. oklevél.

36 Nv.Körl. 1923/81.sz.

37 Órszem (Nagyvárad), 1923.januári sz. 5.p.

Az új nagyprépost beiktatása január 11-én, délelőtt fél 11-kor ment végbe. Az ünnepélyes szertartást Gresincky Antal kanonok végezte.³⁸

Karácsonyi János -a káptalanban betöltött tisztségei mellett- egyéb egyházi címeket is viselt. Az egyik ilyen volt, az 1907. október 25-én elnyert „hollóthói címzetes préposti” titulus.³⁹ Az erről szóló kinevezési oklevélben -szövegét ld. a függelékben- az egri főegyházmegyéhez tartozó hollóthói prépostság címét adományozta neki az uralkodó.⁴⁰ Az oklevél hátoldalán egy november 30-án kelt feljegyzés található, melyben Samassa József biboros, egri érsek megerősíti a királyi kinevezést, továbbá rendelkezik a préposti eskü letételéről.

A XVI. század dereka óta vált gyakorlattá a rég elpusztult vagy megszűnt prépostságok címeinek adományozása. A megyés főpásztor -akinek egyházmegyéjéhez tartozott a valamikori prépostság- előterjesztése után a mindenkori magyar uralkodónak állt jogában a cím adományozása. Természetesen más egyházmegyes papok is elnyerhették a titulust. (A megszűnt hollóthói prépostság valamikor az egri egyházmegye joghatósága alá tartozott.)

Karácsonyi a préposti címet egészen 1916. október 26-dikáig, vovádriai címzetes püspöki kinevezéséig viselte.⁴¹ Az erről szóló kinevezési okiratot -melynek szövegét szintén a függelékben találhatjuk- azonban csak 1917. február 28-án állították ki. Aláírója pedig az időközben -1916. november 21-én- elhunyt I. Ferenc József helyett, már IV. Károly király volt.⁴²

A címzetes püspöki titulus -hasonlóan a prépostiéhoz- egy már megszűnt egyházmegyére vonatkozott. Ezek a püspökségek a keresztes hadjáratok idején a mohamedánoktól elfoglalt, majd később ismét a megszállásuk alá került -főleg a kelet-ázsiai- vidékeken létrehozott latin szertartású egyházmegyék neveit viselték. A püspökségek címeire csak a Szentszék nevezhetett ki személyeket, akiket rendszerint püspökké is szenteltek.

Tőlük különböztek az ún. válsztott püspökök, akiket olyan megszűnt balkáni egyházmegyék címeire neveztek ki, amelyek hajdan a magyar szent korona országaihoz tartoztak. Nekik azonban nem a pápa, hanem -főkegyúri jogánál fogva- a mindenkori magyar király adományozhatta a püspöki címet. Ez utóbbi inkább közjogi méltóságot jelentett, mint egyházi hatalmat. A választott püspökök használhatták ugyan a püspöki jelvényeket, de más főpapi funkciót nem láthattak el, hiszen még felszentelve sem voltak.

Karácsonyi János a királyi oklevél szövege szerint címzetes püspökké lett kinevezve, egyházi jogállása azonban a választott püspökének felelt meg. Ő maga is ez utóbbi elnevezést használta.

1916. december 30-án, a budavári Mátyás templomban -fényes külsőségek között- végbement királykoronázáson ő volt a IV. Károlyt megkoronázó esztergomi érsek, dr. Csernoch János biboros, hercegprimás, pásztorbotvivője.⁴³

38 I.m. 4.p.

39 Nv.Körl. 1907/3841.sz.

40 BML. XIV.2. 64.sz. oklevél.

41 Nv.Körl. 1916/3215.sz.

42 BML. XIV.2. 83.sz. oklevél.

43 Csorba: i.m. XIV.p.

1923. január 10-én gróf Széchényi Miklós püspök Karácsonyit nevezte ki a – Trianon következtében két részre szakadt- nagyváradai egyházmegye romániai területének püspöki helynökévé, majd a következő napon ugyancsak őt bízta meg a szentszék elnöki teendőinek intézésével.⁴⁴ Az erről szóló kinevezési okiratokat már írógéppel készítették és a főpásztor aláírása szerepel rajtuk.⁴⁵ (Szövegeket ld. a függelékben.)

A püspöki helynök az egyházmegyei kúria legfőbb tisztviselője, aki hatalmát az egész egyházmegyében -adott esetben csupán a püspökség romániai részén- gyakorolhatta. A helynöki beosztás a legtágabb értelemben az egyházmegye ordináriusának helyettesét jelentette. Tárgyi szempontból, anyagiakban és lelkiekben elvileg mindazt megtehetette, amit a megyés főpásztor.

Gróf Széchényi püspöknek fennmaradt egy 1923. október 7-én, Budapesten kelt levele, melyben közli Karácsonyival, hogy betegsége miatt nem tud részt venni az októberi bukaresti püspöki konferencián és ezért kéri a helynököt „...*lenne szives a konferentiára elmenni, és távolmaradásomat a nuntius előtt kimenteni...*”⁴⁶ Karácsonyi János rész is vett az említett konferencián, ahol a püspöke által – a fent említett levélben- megjelölt témákban fel is szólalt.

Karácsonyi a szentszéki elnöki tisztet egészen haláláig, a helynöki beosztást azonban csak 1923. december 1-éig, gróf Széchényi püspök elhunytáig viselhetette. (Az megyéspüspök halálakor ugyanis automatikusan megszűnik a helynök hivtala.)

Végezetül még meg kell még említenünk egy utolsó egyházi kinevezést, amely a nagyváradai Szent Vince Intézet igazgatói állására szólt és ahová 1921-ben nevezte ki főpásztorát.⁴⁷

Dr. Karácsonyi János vovádriai választott püspök, a nagyváradai székeskáptalan nagyprépostja, az egyházmegyei szentszéknek és a zsinati vizsgálók bizottságának elnöke, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, valamint számos más egyházi és világi cím birtokosa 1929. január 1-én hunyt el a püspöki székvárosban.⁴⁸ Halála egészen váratlanul érte környezetét, hiszen aznap reggel még misézett, a reggeli után azonban rosszul lett és délutánra már nem volt az élők sorában.

Holttestét – végakarata szerint – január 3-án szülővárosába, Gyulára szállították, ahol az a Nádi Boldogasszony plébániatemplomban lett felravatalozva. Temetésére másnap, január 4-én került sor a helyi Szentháromság temetőben, mely alkalomból a nagyváradai székeskáptalan szinte teljes tagsága, a vallás- és közoktatásügyi miniszter képviselője, valamint számos egyházi és világi előkelőség jött el Gyulára. A gyászszertartást Mayer Antal kanonok, a nagyváradai egyházmegye apostoli kormányzója végezte. A fehér márvány síremléket a káptalan és a Magyar Tudományos Akadémia állíttatta a főpap és tudós sírja fölé.⁴⁹

44 Nv.Körl. 1923/80.sz.

45 BML. XIV.2. sz.n. és sz.n.

46 BML. XIV.2. sz.n.

47 Nv.Körl. 1921/244.sz.

48 Nv.Körl. 1929/358. sz.; GyPL. Meghaltak anyakönyve. XV.kötet, 257. oldal, 1.fsz.

49 GyPL. Historia Domus. 118–119.p. (Báró Apor Vilmos plébános feljegyzése.)

Felirata szerint:

*„Itt nyugszik a boldog feltámadás reményében
Dr. Karácsonyi János
vál. vovadriai püspök, a nagyváradi
káptalan nagyprépostja, stb.
1858. dec. 15 – 1929. jan. 1.*

A Magyar Tudományos Akadémia és a Szent István Akadémia emelték e keresztet nagyérdemű tagtársuk emlékének, aki hűséges szolgája volt Istennek, fáradhatatlan munkása hazánk történelmének és törhetetlen védelmezője a magyar igazságnak. Az Úr Jézus legyen örök jutalma.”

Karácsonyi János halála után könyvtára, valamint személyes iratai, levelezése, kéziratok és különböző témájú jegyzetei végrendeletileg Teréz húgának birtokába kerültek. 1929-ben a püspök hét testvére közül még három, esetleg négy volt életben. Közülük minden bizonnyal azért Terézia lett az örökös, mivel Karácsonyi utolsó éveiben ő élt együtt bátyjával. E tényről több Márki Sándorhoz írt levélből értesülhetünk.⁵⁰

A püspök húga 1931. július 17-én egy beadvánnyal fordult Gyula város polgármesteréhez, melyben az 1591 munkából álló és közel 3500 kötetet kitevő könyvtárat, valamint az említett iratokat felajánlja a városának megvételre.⁵¹

A gyulai képviselőtestület 1931. szeptember 14-én tartott rendes közgyűlése Karácsonyi Teréz gyulai lakos ajánlatát elfogadta és kimondta, „...*hogy a néhai dr. Karácsonyi János vál. püspök hagyatékát képező könyvtárt, mely a csatolt katalógus szerint 1591 műből áll, továbbá nevezett püspök kéziratait, levelezéseit és egyéb emlékeit a városi könyvtár és múzeum részére felajánlott 3000 P. azaz Háromezer pengőért megveszik...*”⁵²

A Karácsonyi-hagyaték 1933-ban került teljes terjedelmében a közös igazgatás alatt lévő gyulai Városi Múzeum és Könyvtár tulajdonába. A könyvekről fennmaradt részletes jegyzék⁵³, de az irathagyatékról sajnos ilyen összeírás nem található. Így annak pontos terjedelmét és összetételét nem lehet meghatározni.

A II. világháborúban a könyvtár és múzeum gyűjteményei a megóvás érdekében felkerültek a padlásra. A front elvonulását követő viharos hónapokban azonban az értékes tárgyi- és iratanyag szinte teljesen elpusztult. Érdekes, hogy ezzel szemben a könyvállomány szinte hiánytalanul megmaradt. A Karácsonyi-könyvtár darabjai ma is megtalálhatóak a gyulai Mogyoróssy János

50 BML. Xeroxtár. 139. sz. 79–82. fol. A levelek eredetije megtalálható. MTAKK. Ms. 5162/738–741.

51 BML. V.B.172. Gyula város Tanácsának iratai. 11444/1931.

52 BML. V.B.172. 13755/1931.

53 BML. V.B.172. 1390/1933.

Városi Könyvtárban, illetve a Békéscsabán működő Békés Megyei Könyvtárban.⁵⁴

A kéziratár -benne a Karácsonyi-irathagyatékkal- tehát sajnálatos módon a háború martalékává vált. Csak a véletlennek és a szerencsének köszönhető, hogy a tudós iratainak egy csekély töredéke túlélte a világháború okozta pusztulást és 1951. március 30-án Békés megye levéltárának őrizetébe került.⁵⁵

1959-ben történt meg a Gyulai Városi Múzeum levéltárba került anyagának első rendezése. A vegyes, zömmel XIX-XX. századi és 0,60 fm-t kitevő iratok között volt a Karácsonyi-hagyaték töredéke is.⁵⁶ Az 1959. január 30-án készült raktári jegyzék szerint Karácsonyi János történetírónak 0,20 fm. terjedelmű iratanyaga – vázlatosan közölve a tartalmát – egy dobozba elhelyezve található meg a Gyulai Állami Levéltárban.

Ezen iratok, valamint az időközben hozzájuk kapcsolt néhány dokumentum 1996-ban került ismét rendezésre. Karácsonyi János irathagyatéka jelenleg három dobozban van elhelyezve, terjedelme pedig 0,34 fm-t tesz ki.⁵⁷

Az 1. doboz a következő tételekből áll:

1. Diszes egyházi kinevezési oklevelek, számszerint 7 darab.
2. A „Békésvármegye története”⁵⁸ című háromkötetes monográfia megírásával kapcsolatos hivatalos iratok.
3. Kéziratok.
 - a. Az aradi szt. Mártonról címzett káptalan és prépostság oknyomozó története. (40 p.)
 - b. Laktak-e 896-ban Erdélyben románok (oláhok) ? (27 p.)
 - c. Temelji Hrvatskoga Kraljevstva u zraku. (9 p.)
4. Levelek, számszerint 17 darab.

(Balics Lajostól, Csánki Dezsőtől, Dunay Alajostól, Fraknoi Vilmostól, Fetser Antaltól, Grócz Bélától, Göndöcs Benedektől, Iványi Bélától, gr. Majláth Gusztávtól, Melich Jánostól, P. Aloysiustól, Rázel Józseftől és gr. Széchényi Miklóstól.)
5. Vegyes iratok -köztük két egyházi kinevezési okirat-, számszerint 5 darab.
- 6–7. Újságok és újságcikkek.
8. Karácsonyi Jánosról és más -főleg egyházi- személyekről készült fényképek, számszerint 25 darab.

54 A gyulai múzeum és könyvtár történetéről ld.:

Dusnoki József: A gyulai könyvtár története 1957-ig. In: 150 éves a Mogyoróssy Könyvtár. Gyula, 1986. 33–41.p.; Implom József: A gyulai múzeum és könyvtár hetven éve.(1869–1938.) Gyula, 1940.; Németh Csaba: A gyulai múzeum százhuszonöt esztendeje. Gyula, 1993.

55 BML. Iratanyag gyarapodási és átadási napló. I. kötet, 1.p., 1. fsz.

56 BML. XXVI. 702. Gyulai Állami Levéltár iratai. 6/1959. (Bálint Ferenc mb. levéltárvezető beszámolója az 1959. évi levéltári rendezésről. 1.p.)

57 BML. XIV. 2. 1–3.doboz.

58 Karácsonyi János: Békésvármegye története. Magyarország ezredéves fennállásának ünnepeére Békésvármegye Törvényhatósági Bizottságának megbízásából. I-III.kötet. Gyula, 1896.

A 2. dobozban különböző vegyes jegyzetek találhatóak, többek között Békés vármegye történetéről, Bihar vármegye történetéről, a románok történetéről, de akadnak nyelvészeti feljegyzések is.

A 3. doboz a ferences rend magyarországi történetével kapcsolatos jegyzeteket és regesztákat tartalmaz.⁵⁹

FÜGGELÉK

1.

Bécs, 1905. május 18.

Dr. Karácsonyi János mesterkanonoki kinevezése

Mi Első Ferencz József Isten kegyelméből Ausztriai császár Csehország királya stb. és Magyarország apostoli királya emlékezetül adjuk ezennel jelentvén mindenkinek kit illet hogy Mi kegyes tekintetbevévén azon erényes szép tulajdonokat, tudományt, tanultságot, példás erkölcsi jámborságot, s egyéb jeles tehetségeket, melyeknél fogva tisztelendő

DR. KARÁCSONYI JÁNOS

nagyváradai latin szertartású egyházmegyei áldozópap s magyar királyi tudomány-egyetemi nyivános rendes tanár, hivünk királyi kegyelmünkbe ajánlatott, főpártfogói jogunk erejével, melylyel és amelyet úgy, miként dicső emlékezetű elődeink, a boldogult Magyar királyok Magyarországunk és a hozzákapcsolt részek valamennyi egyháza, s egyházi javadalma adományozására nézve teljes joggal birunk és gyakorlunk, az említett nagyváradai latin szertartású székeskáptalanban *dr. Steinberger Ferencznek*⁶⁰ halála és az időközben beállott változások által jogilag, tetteleg s törvényszerűen megürült mesterkanonokságot minden jövedelmével, hasznával s illetményével együtt Öneki, mint alkalmas, mint Isten-Szentegyháza és az egyházmegye tekintetében érdemes, ezért Felségünknel is kedves férfinak adtuk és adományoztunk, sőt adjuk és adományozzuk ezennel.

Miért is nektek, hiveink, említett nagyváradai székesegyház tisztelendő nagyprépostjának, – olvasó, -éneklő, -őr- és többi kanonokjának és javadalmasának, ezennel szigorúan meghagyván, parancsoljuk, miszerint fennevezett *dr. Karácsonyi Jánost* a most mondott *mesterkanonokságba*, a megtartandók megtartása mellett egyházilag beiktatni, neki a karban helyet, a káptalanban teljes szavat adni, s azon *mesterkanonokság* valamennyi jövedelmei és bevételeiről egyedül neki és senki másnak felelni, vagy az illetők által feleltetni, annak helyén és idején tartozzatok, köteleztesetek, ezt pedig elolvasás után az előmutatónak visszaadjátok.

59 Minden valószínűség szerint ezeket használta fel Karácsonyi a „Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig” című, két kötetes munkájának megírásakor (Budapest, 1922–1924.)

60 Dr. Steinberger Ferenc (1846–1905). Szatmári egyházmegyei pap, szekszárdi címzetes apát, a budapesti Közponi Papnevelde igazgatója. 1899-től a nagyváradai székeskáptalan mesterkanonokja.

Kelt Bécsben, Pünkösöd hava 18-ik napján az Úr ezerkilencszázötödik esztendejében, Magyar, Cseh s. a. t. országi Uralkodásunk 57-ik évében.

Ferencz József

Berzeviczy Albert⁶¹

Eredeti. BML. XIV.2. 57. sz. oklevél.

2.

Bécs, 1907. október 25.

Dr. Karácsonyi János címzetes préposti kinevezése

Mi Első Ferencz József Isten kegyelméből Ausztriai császár Csehország királya stb.

Magyarország apostoli királya emlékezetül adjuk ezennel jelentvén mindenkinek kit illet hogy Mi kegyelmesen bizván azon lelki tehetségekben, tanultság, szerény társalgás és egyéb jeles tulajdonokban, melyekkel tisztelendő

DR. KARÁCSONYI JÁNOS

Nagyvárad latin szertartású székesegyházi kanonok hivünket diszlenni és felruházva lenni némely hiveink hitelt érdemlő tudósítása által értesítettük, kegyes tekintetbe vevén ezen felül azon érdemeket is, melyeket ő 25 év óta a lelkipásztorkodás, az egyházi és tudományos irodalom, s az egyházi közigazgatás terén kítűnő képességgel és fáradhatatlan buzgalommal teljesített szolgálatai által szerzett, – főpártfogói jogunk erejével, melylyel és amelyet úgy, miként dicső emlékezetü elődeink, a boldogúlt Magyar királyok, Magyarországunk s a hozzá kapcsolt részek valamennyi egyháza s egyházi javadalma adományozására nézve teljes joggal birunk és gyakorlunk, Őt mint alkalmas és Isten szentegyháza tekintetében érdemes, ezért Felsőgünnél is kedves férfiut az egri érseki egyházmegyében, tehát a magyar királyi szent korona hatósága alatt fekvő *hollóthói címzetes prépostság címzetes prépostjává* tartottuk kegyesen választandónak és nevezendőnek, egyszersmind annak kit illet egyházi megáldás végett bemutatandónak, sőt választjuk, nevezük, bemutatjuk, s az említett *címzetes hollóthói prépostságot* Őneki adjuk és adományozzuk, jelen levelünk erejével és tanúságánál fogva.

Kelt Bécsben Mindszent hava 25-ik napján, az Úr ezerkilencszázhetedik esztendejében, Uralkodásunk 59-ik évében.

Ferencz József

Gr. Apponyi Albert⁶²

Eredeti. BML. XIV.2. 64. sz. oklevél.

61 Berzeviczy Albert (1853–1922). Történetíró, 1903 és 1905. között vallás- és közoktatásügyi miniszter.

62 Gróf Apponyi Albert (1846–1933). Politikus, 1906 és 1910. között vallás- és közoktatásügyi miniszter.

Baden, 1917. február 28.

Dr. Karácsonyi János címzetes püspöki kinevezése

Mi Első Károly Isten kegyelméből Ausztria császára, Csehország királya stb., és Magyarországnak e néven negyedik, apostoli királya emlékezetül adjuk ezennel mindenkinek, kit illet, hogy Istenben boldogult dicső Elődünk Első Ferencz József Császár és Király az Ur ezerkilencszáztizenhatodik esztendejében, Mindszent hava 26-ik napján, Uralkodásának 68-ik évében, Bécsben kelt legkegyelmesebb elhatározásával azon gondoskodásánál fogva, melylyel Isten Szentegyházának törvényes lelkipásztorokkal való ellátása iránt viseltett, kegyes tekintetbe vevén azon erényes tulajdonokat, kitünő lelki tehetségeket, alapos tudományt, egyházi mint világi közügyekben jártasságot, ritka ügyességet, erkölcsi jámborságot s közkedveltségű társalgást, melylyel tisztelendő

DR. KARÁCSONYI JÁNOS

nagyváradai latin szertartású székesegyházi örkanonok, hollótavi címzetes prépostot diszteni, s felruházva lenni némely hiveink hitelt érdemlő tudósítása által értesítettett, figyelvén ezen felül azon kitünő érdemekre is, melyeket Ő 34 évi áldozáságának ideje alatt lankadatlan buzgalommal viselt hivatalaiban hasznos és erélyes szolgálatai által szerzett, főpártfogói jogának erejével, melylyel és amelyet úgy miként dicső emlékezetű Elődeink, a boldogult Magyar Királyok, Magyarországunk és a hozzákapcsolt részek valamennyi egyháza és egyházi javadalma adományozására nézve teljes joggal birt és gyakorolt, Őt mint Isten Szentegyháza tekintetében érdemes, ezért dicső Elődünknel is kedves férfit a vovádriai egyház *címzetes püspökévé* tartotta kegyesen választandónak és nevezendőnek.

Dicső Elődünk ezen legkegyelmesebb elhatározásának bizonyságául, jelen levelünket adtuk.

Kelt Badenben Bőjtelő havának 28-ik napján, az Ur ezerkilencszáztizenhetedik esztendejében, Uralkodásunk első évében.

Károly

Jankovich Béla⁶³

Eredeti. BML. XIV.2. 83. sz. oklevél.

63 Jankovich Béla (1865–1939). Közgazdász, 1913 és 1917 között vallás- és közoktatásügyi miniszter.

4.

Gyula, 1923. január 10.

Dr. Karácsonyi János püspöki helynöki kinevezése

Méltóságos és Főtisztelendő c. Püspök, Nagyprépost Ur !

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Bjelik Imre⁶⁴ ny. tábori püspök ur lemondása következtében megüresedett püspöki helynöki tisztre Méltóságodat kérem fel és nevezem ki, a fegyelem és felmentések összes ügyeire nézve mindazon joghatósággal, amelyet a megyés püspök az egyházi törvények szerint a helytartójára átruházhat. Ha székhelyemen tartózkodom minden irányú egyházi ügyben személyesen intézkedem, de távollétem idejére a fentemlített felhatalmazás bővítését is szükségesnek tartván kiterjesztem azokra az esetekre és ügyekre nézve is, amelyekben a püspöki helynök a C.J.C.⁶⁵ rendelkezései szerint csak külön megbízatás (:mandatum speciale:) alapján járhat el.

Bizalommal és megnyugvással osztom meg az egyházmegyei kormányzás gondjait Méltóságoddal, mert megvagyok győződve, hogy bőséges tapasztalatait, lelki és szellemi kiváló tehetségeit mindenkor és mindenben egyházmegyém hasznára és javára fogja gyümölcsöztetni.

Felkérem, hogy a C.J.C.1406.c.6. pontjában előirt hitvallást az erre kiküldött Gresinczky Antal⁶⁶ c. prépost-kanonok ur kezébe tegye le.

Egyébként buzgó imáiba ajánlottan, főpásztori áldásom mellett állandó nagyrabecsüléssel maradok Méltóságodnak őszinte jóakarója:

Gyula, 1923 január hó 10-én

Miklós püspök.⁶⁷*Eredeti. BML. XIV.2. sz.n.*

5.

Gyula, 1923. január 11.

Dr. Karácsonyi János szentszéki elnöki kinevezése

Méltóságos és Főtisztelendő c. Püspök, Püspöki Helynök, Nagyprépost Ur !

Az előforduló ügyek csekély számára tekintettel nem tartom szükségesnek, hogy a szentszéki ügyek vezetésére a püspöki helynök személyétől különböző officialist nevezzek ki.

Éppen ezért felkérem Méltóságodat, hogy jelen kinevezés alapján a szentszéki elnöki tisztelet (:officialis c.1573.Ö.1.:) ellátni sziveskedjék.

64 Bjelik Imre (1860–1927). Az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó tábori püspöke, 1911-től nagyváradai kanonok, 1921 és 1923 között általános helynök, 1923-tól a nagyváradai egyházmegye apostoli kormányzója.

65 Az akkor hatályban lévő –1917-es- egyházi törvénykönyv, a Codex Iuris Canonici.

66 Gresinczky Antal (1866–1942). Nagyváradai egyházmegyes pap, 1916-tól mesterkanonok, Karácsonyi halála után a káptalan nagyprépostja.

67 Dr. gróf Széchenyi Miklós (1868–1923). Eredetileg győri egyházmegyes pap, 1898-tól esztergomi kanonok, 1901-től győri-, 1911-től nagyváradai megyéspüspök.

Itt bizom meg Méltóságodat zsinati vizsgálói tisztének megtartása mellett a zsinati vizsgálatoknak elnöki minőségben leendő vezetésével is.

Egyébként buzgó imáiba ajánlottan, főpásztori áldásom mellett állandó nagyrabecsüléssel maradok Méltóságodnak őszinte jóakarója:

Gyula, 1923 január hó 11-én

Miklós püspök.

Eredeti. BML. XIV.2. sz.n.

GÁBOR MERÉNYI-METZGER

ECCLESIASTICAL CAREER OF JÁNOS KARÁCSONYI

The above paper wants to present the ecclesiastical career of Dr. János Karácsonyi, the prominent historian. As a matter of fact, Karácsonyi's prominence was not only of an academic nature, his ecclesiastical work carried out in his capacity of priest active in the Roman Catholic diocese of Nagyvárád (present-day Oradea in Roumania) was also of lasting value.

János Karácsonyi was born in Gyula (County Békés), on 15th december 1858. He was ordained a priest of the Bishophric of Nagyvárád on 2nd July 1882. After filling various ecclesiastical offices – those of chaplain, teacher of religion, parish priest and rural dean – he obtained a prebend in the chapter, on 18th May 1905. In the course of the following years, and according to the regulations of the capitular statutes, he rose to ever higher posts. In the end, in January 1923, he became the grand provost of the cathedral chapter of Nagyvárád.

In addition to occupying these posts, he was made titular provost of Hollóthó on 25th October 1907, and became bishop elect of Vovádria on 26th October 1916. He was named vicar general - i.e. the bishop's vicar – and head of the episcopal curia by his bishop, from 1923 on.

Dr. János Karácsonyi died in Nagyvárád, occupied by the Roumanians, on 1st January 1929.

The point of departure for the exposition of Bishop Karácsonyi's ecclesiastical career was supplied by documents to be found in the Archives of County Békés, as parts of the Karácsonyi Bequest.

After the Bishop's death, on New Year's Day 1929, his 3500-volume library together with his personal papers passed into the possession of his sister, Theresa. The Municipal Museum and Library in Gyula purchased this material from her in 1931. From there some of the Karácsonyi papers (though only a fraction of the original material) were committed to the keeping of the State Archives of Gyula in 1951. (Most of the papers had been destroyed during World War II.)

In the archival material seven ornate diplomas issued by the King – five naming him prebendary, one naming him provost and one bishop – in the years between 1905 and 1918 and two typed documents containing his bishop's appointment from 1923 has survived and can still be found.

Besides the above – in addition to some other sources in the archives and in the literature of the subject – this paper has been based on the episcopal letters and encyclicals issued by the Episcopate of Latin ritual in Nagyvárád, between 1887 and 1929.

1868
1868

Miklós Ferencz József

ISTEN KEGYELMÉBŐL AUSZTRIAI CSÁSZÁR
CSEHORSZÁG KIRÁLYA STB.
MAGYARORSZÁG APOSTOLI KIRÁLYA
EMLEKZETŰL ADJUK EZENNEL JELENTVÉN MINDENKINEK KIT ILLET **HOGY MI**
hogyos tekintetbe vévén azon cényes röp tulajdonokat tudományi tanulmányokat, példás erkölcsi jámborságot, s egyéb jeles tehetségeket,
melyeknél fogva kirizelendő

A KARÁCSONYI JÁNOS

nagyváradi latin szertartású egyházmegyei áldozópap, magyar királyi tudomány-egyetemi nyelvtanó rendezőtanár, hírvélt királyi kegyelmünkbe ajánlatott, főpártfogói jogunk erejével, melylyel ez a melylyel úgy, miékként dicső emlékezteti elődünk, a boldogult Magyar királyok Magyarországnak és a hozzákapcsolt részeknek valamennyi egyháza, s egyházi javadalma adományozására nézve teljes joggal bírnunk és gyakorolunk az említett nagyváradi latin szertartású zsekkönyvtárral, **Dr. Steinberger Eremiánok** falala és az időközben keáltott választások által jogilag, tetteg, törvényesen megízült **mesterkanoncságot**, minden jóvedelmével, hasznával, illetményével együtt. Onki, mint alkalmas, mint előny, ezentegyháza és az egyházmegye tekintetében érdemes, ezért elöl, cégünkkel is kedves szerjünkh adtuk és adományoztuk, sőt adjuk és adományoztuk ezennel.

Miért is nektek híveink, említett nagyváradi zsekkönyvtár kirizelendő nagyipostyjának, olváro-éneklő, és többi kanonokjainak és javadalmarának, ezennel szigorúan meghagyván, parancsoltuk mirezent **Dr. Karácsonyi János** amost mondott **mesterkanoncságban**, a megtartandó kötegetartára mellett egyházi ilag feiglatni, neki a karban helyet, a háptalanban teljes szavat adni, s azon **mesterkanoncság** valamennyi jóvedelmét és bevételeitől egyedül, neki és zenki másnak felelni, vagy az illetők által feleltetni, annak helyjén és idején tartoztatok, költségek, etek, est pedig előlva, az után az elő mutatónak vissza adjátok.

Élték dicsőben, éltünkös fogva 1868. évi május 23. évi cserkilemezészetűk és 1868. évi május 23. évi országgyűlési határozatunk 57. cikkében.

Dr. Karácsonyi János kanonoki kinevezése

KAROLY

ISTEN KEGYELMÉBŐL AUSZTRIA CSÁSZÁRA, CSEHORSZÁG KIRÁLYA STB., ÉS

MAGYARORSZÁGNAK E NÉVEN REGYEDIK, APOSTOLI KIRÁLYA

EMLÉKEZETÜL ADJUK EZENNEL MINDENKINEK, KIT ILLET, HOGY

Istenben boldogult dicső Szt. István első Ferencz József Császár és Király az Ur ezerkilencszázötvenhatodik esztendőjében, Mindszent-hava 26-ik napján, Uralkodásának 68-ik évében, Bécsben kelt legkegyelmesebb elhatározásával azon gondoskodásánál fogva, melylyel Szent István-egyházának törvényes lelképítészeivel való ellátása iránt szelletes, kegyes tekintetbe vévén azon erényes tulajdonokat, kitűnő lelki tehetségeket, alapos tudományt, egyházi mint világi közügyekben jártasságot, ritka ügyességét, erkölcsi jámborságot s közkedveltségű társalgást, melylyel tisztelendő

Dr. Karácsonyi János

nagyváradi latin szerzetesi székesegyházi érkanak, kollektív címzetes prépostot díszelni, s Jézusházis lenni némely híveink által érdemű tudósítása által irásítottat; figyelve ezen kitűnő érdemekre is, melyeket O. Sz. ex. a. lelkésziségének ideje alatt lenkadatlan buzgalommal viselt hivatalaiban hasznos és erélyes szolgálataival szerzett, főpárfogói jogának erejével, melylyel és amelyet úgy miként dicső emlékeztű Szt. István, a boldogult Magyar Királyok, Magyarországunk és a hozzákapcsolt részek valamennyi egyháza és egyházi javadalma adományozására névve teljes joggal hirt és gyakorrolt, és mine Szent István-egyháza tekintetében érdemes, szent István Szt. Istvánéknél is kedves férfit a veváriai egyház címzetes püspökévé tartotta kegyesen választandónak és huzvendőnek.

Dicső Szt. István ezen legkegyelmesebb elhatározásának bizonyosságául, jelen levelünket adtuk.

Kelt Budorombon Bécsben, havának 26-ik napján, az Ur ezerkilencszázötvenhatodik esztendőjében, Uralkodásunk első évében.

Károly

Miklós

Dr. Karácsonyi János címzetes püspöki kinevezése

VÁRDY HUSZÁR ÁGNES és VÁRDY BÉLA¹

AZ AMERIKAI MAGYAR EGYHÁZKÖZSÉGEK MEGSZÜLETÉSE ÉS KIFEJLŐDÉSE²

AZ ELSŐ MAGYAR EGYHÁZKÖZSÉG LÉTREJÖTTE

Az amerikai-magyar vallási élet alapjait a tizenkilencedik század utolsó évtizedében rakták le, mind a katolikus, mind a különböző protestáns egyházak esetében. Katolikus vonalon az alapító a szepességi származású Böhm [Boehm] Károly (1850–1932) volt, aki 1892-ben érkezett az Egyesült Államokbeli Cleveland városába, hol megalapította a még ma is létező Szent Erzsébet egyházközséget, illetve egy évvel később a kétnyelvű egyházi iskolát. A következő évben ugyancsak létrehozta *Magyarországi Szent Erzsébet Amerikai Hírnöke* cím alatt a később *Katolikus Magyarok Vasárnapja*-ként (1894–1993) ismert első vallásos, később pedig társadalmi-politikai jellegű hetilapot,³ valamint az Amerikai Magyar Katolikus Egylet (1894–1980) néven működő testvérítő egyesületet.⁴

Ez az egyházközség-alapítás – amit sok tucat hasonló alapítás követett – a múlt század utolsó két évtizedében megindult gazdasági kivándorlással volt kapcsolatban, mely kivándorlás az első világháború kitöréséig közel két millió magyar állampolgárt dobott át az Egyesült Államokba, melynek egyharmada (650.000–700.000) magyar ajkú volt. Ezeket az egyszerű paraszti eredetű emigránsokat az angolszász amerikai társadalom még akkor sem fogadta volna be, ha történetesen eredeti terveik is a végleges ottmaradásra lettek volna építve. Ez azonban nem állt, mivel óriási többségük csupán vendégmun-

1 A szerző angolul és más idegen nyelven „Steven Béla Várdy” név alatt publikál.

2 Előadás a IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson, Róma, 1996. szeptember 9–14, mely előadást Várdy Huszár Ágnes olvasta föl.

3 *Magyarországi Szent Erzsébet Amerikai Hírnöke* első száma 1894. december 1-én látott napvilágot és egészen 1901-ig függetlenül jelent meg, mikoris egyesült az akkor megindított *Katolikus Magyarok Vasárnapja* című lappal, mely a *Hírnök* számozását is átvette. De még azt követően is, egészen Böhm atya Cleveandból történt 1907-es eltávozásáig, külön is megjelent a *Vasárnap* hasábjain. Lásd Kárpi Ferenc, *Böhm Károly élet- és korrajza*. Cleveland, Ohio, 1991, pp. 26–27.

4 Török István, *Katolikus magyarok Észak-Amerikában*. Youngstown, Ohio: A Katolikus Magyarok Vasárnapja, 1978, pp. 449–460; valamint Steven Béla Várdy, *The Centennial History of the William Penn Association, 1886-1986*. Pittsburgh, Pennsylvania, 1986, pp. 81–82. (Az utóbbi mindeddig kiadatlan gépirat.)

kásként érkezett Amerika földjére. Ottlétük alatt azonban szükségük volt a hazai falusi társadalmat és az otthon hagyott családot helyettesítő intézményekre, melyek közül a két legfontosabb a magyar nyelvű egyházközségek és a testvérsegítő egyletek voltak.⁵

Az 1890-es évek elejére az Erie-tó parti Clevelandben már annyi magyar gyűlt össze, hogy azok lelkipondozása egy magyar nyelvű pap és egy magyar nyelvű templom keretében elkerülhetetlen volt. Ennek az igénynek a kielégítése céljából írta meg a clevelandi egyházmegye ideiglenes vezetője, Felix Boff prelátnak, azt a híressé-hírhedté vált latin nyelvű levelét, melyben Vaszary Kolos hercegprímásától egy magyar nyelvű papot kért a Clevelandbe telepedett „elhagyott hunok” részére.⁶

A hercegprímás által meghirdetett pályázat eredményeként az akkor már negyvenkét éves Böhm Károly került Amerikába. Tapasztalat és nyelvtudás mellett, kiválasztásában talán az volt a döntő tényező, hogy a jelentkező papok között ez a selmecbányai születésű márianosztrai plébános volt az egyetlen, aki nem érdeklődött az amerikai fizetés felől.

Böhm atyát az anyagiak nem érdekelték. Ő szolgálni akart és úgy érezte, hogy amerikai kiküldetése az általa régen vágyott missziós munka betetőzése lesz. Ezen elvárásában nem is igen csalatkozott, hisz föladata valóban monumentálisnak bizonyult. De éppen a föladat nagysága következtében lett Böhm Károly az amerikai magyar katolicizmus és az amerikai magyar katolikus intézmények szülőatyja. Működésének hatása mindenüvé elért Magyar Amerikában, még oda is, ahová még ez az állandóan úton levő pap sem juthatott el személyesen.⁷

Böhm atya – ki nevét idővel az Amerikában könnyebben használható „Boehm”-re változtatta – 1892 decemberében érkezett Clevelandbe, hol napokon belül nekiállt az új magyar egyházközség megszervezésének, mely még ugyanazon hó 11-én meg is alakult. Következő évben már a magyarországi Szent Erzsébetről elnevezett kis templom is fölépült, amit 1922-ben a jelenleg is meglévő katedrális méretű templom váltott föl.

5 A századforduló gazdasági kivándorlásával kapcsolatban lásd Puskás Julianna, *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban, 1880–1940*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982, pp. 59–163; Steven Béla Várdy, *The Hungarian-Americans*. Boston: Twayne Publishers, 1985, pp. 18–68; Uő: "The Great Economic Immigration from Hungary, 1880–1920", in: S. B. Várdy és A. H. Várdy, szerk., *Society in Change*. New York: East European Monographs, Columbia University Press, 1983, pp. 189–216; valamint Emil Lengyel, *Americans from Hungary*. Philadelphia and New York: J. B. Lippincott Company, 1948, pp. 94–155.

6 Ezzel kapcsolatban lásd e tanulmány párfját: Várdy Béla és Várdy Huszár Agnes, „Magyar vallási élet gyökerei Amerikában a századforduló idején”, mely szintén a IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson lett fölolvastva Rómában, s mely a jelen folyóirat 1997/1–2-es számában kerül kiadásra.

7 Böhm atya működésével kapcsolatban lásd a következő műveket: Kárpi Ferenc, *Böhm Károly élet- és korrajza, 1885–1907*. Cleveland: Classic Printing, 1991; Francis A. Kárpi [Kárpi Ferenc], *For God and Country. Msgr. Charles Boehm*. Youngstown, Ohio: Catholic Publishing Company, 1986; Kende Géza, *Magyarok Amerikában*. Cleveland: A Szabadság Kiadása, 1927., II, pp. 374–386; valamint *Magyarországi Szent Erzsébet templom, 1892–1992 – St. Elizabeth of Hungary 100th Jubilee*. Cleveland: St. Elizabeth Parish, 1992. Ezek után: *Szent Erzsébet emlékkönyv*.

Mindössze pár hónappal a templom elkészülte után, 1893. decemberében, a kétnyelvű egyházközségi iskola is megkezdte működését. A kilencvenes évek közepén ez az iskola a Böhm atya által Magyarországról hozott Orsolyita apácák – majd 1945-től az „Isten Megváltó Leányai” nevű női szerzet – vezetése alá került. Az első világháború utáni évekre már egy nyolc osztályos, több mint egyezer diákot magában foglaló intézménnyé fejlődött. A helyi magyar negyednek az 1960-as évektől kezdődő szétzillesztése következtében azonban – mely elsősorban a feketék beáramlásának az eredménye volt – ez az iskola is elsovadt. A templom még ma is megvan, de az egykor ötezer tagot számláló egyházközség ma márcsak négy-ötszáz egyháztaggal rendelkezik, s azok nagyrésze is más városnegyedekből jár be, elsősorban a templom megmentése érdekében. Az 1990-es évek derekán úgy áll ott az amerikai magyar katolicizmus egykori központja, mint egy fuldokló, magányos magyar szikla az emberi társadalom által beszennyezett tenger közepén.

Mintegy másfél évvel kiérkezése után Böhm atya az első katolikus magyar újságot, valamint az első nemzeti jellegű katolikus testvérsegítő egyesületet is megalapította. A *Katolikus Magyarok Vasárnapja* mintegy száz éven keresztül megtartotta katolikus jellegét. 1993-ban azonban Kaliforniába költözött, hol *Magyarok Vasárnapja* címen, Zs Lóránt költő főszerkesztősége alatt egy szélső jobboldali nemzetpolitikai lappá változott át.

Az ugyanakkor alapított Amerikai Magyar Katolikus Egylet idővel a legnagyobb katolikus betegsegélyző egyesületté nőtte ki magát. Az is maradt egészen egészen 1980-ig, mikoris gazdasági okok miatt kénytelen volt beleolvadni a legnagyobb megmaradt magyar fraternális egyletbe, a William Penn Egyesületbe.⁸

A KATOLIKUS EGYHÁZKÖZSÉGEK SZÉTERJEDÉSE

A clevelandi Szent Erzsébet egyházközség megalapítását sok amerikai magyar katolikus egyházközség megalakulása követte. Így például hasonló egyházközségek alakultak és templomok épültek Hazletonban (Pennsylvania, 1893), Toledóban (Ohio, 1898), Bridgeportban (Connecticut, 1899), McKeesportban (Pennsylvania, 1899) South Bendben (Indiana, 1900), New York Cityben (1901), Chicagóban (Illinois, 1904), Detroitban (Michigan, 1904), Philadelphióban (Pennsylvania, 1913), Pittsburghben (Pennsylvania, 1914), és még több tucat városban. Clevelandben is még két további egyházközség alakult, az 1904-ben alapított Szent Imre, valamint az 1918-ban alapított Szent Margit egyházközségek. Ennek következtében 1927-ben már ötvenkilenc és az 1960-as évekre pedig hetvenhat magyar katolikus templom működött az Egyesült Államokban, további tizenkettő pedig Kanadában. Ezzel azonban a növekedés meg is állt. Azóta inkább az elmúlás szele lengi át nemcsak az amerikai

⁸ Lásd a már fent jelzett kiadatlan, de több másolatban meglevő egylettörténetet: Várdy, *The Centennial History of the William Penn Association*:. pp. 81–81 (typescript).

magyar katolikus egyházközségeket, de lényegében egész Magyar Amerikát, illetve annak egész intézményrendszerét is.

Böhm atya működése egész Magyar Amerikát és az amerikai magyar élet minden intézményét behálózta. Ennek ellenére ő sohasem tartozott az ún. „harcias papok” közé. Böhm Károly ugyanis nem harccal és háborúval, hanem kemény és következetes munkával akarta letenni a magyar jövő alapjait Amerikában.

Nem úgy az 1899-ben McKeesportba (Pennsylvania) került Kováts Kálmán (1863–1927), aki már a régi magyar Felvidéken összeütközésbe került az akkor születőben levő szlovák nacionalizmussal. Hazai tapasztalatai harcos magyarrá tették Kováts atyát, aki átültette harciasságát az amerikai magyar társadalomba is.

Ezzel kapcsolatban tudnunk kell, hogy a századforduló idején Pittsburgh és környéke az akkor kifejlődőben levő szlovák nacionalizmus egyik központja volt – talán még jobban, mint a korabeli magyar Felvidék. A tömegével kivándorolt egyszerű szlovák parasztok ugyanis – akik addig csak helyi tételekben gondolkodtak s nem is igen voltak tisztában saját nemzetiségükkel sem – a nagy idegenségben a kivándorolt szlovák papok hatására egyhamar egy nagyrészt fantom múlttal alapozott szlovák nacionalizmus hálójába kerültek. Ennek a nacionalizmusnak legfőbb jellegzetessége a kisebbségi érzésből fakadó magyarellenesség volt, amely lépten-nyomon fölütötte fejét minden nagyobb szlovák központban. Elsősorban persze Pittsburghben valamint az oly Pittsburgh-környéki kisvárosokban mint például McKeesport, hol a szabadjára engedett szlovák nacionalisták nyíltan követelték történelmi Magyarország szétdarabolását. Ez természetesen megrontotta a sok évszázados magyar–szlovák koezisztenciát és barátságot, s ugyanakkor fölborzolta a magyar érzelmeket is.⁹ A helyzet komolysága illusztrálására még azt is megjegyezzük hogy 1918-ban a cseh nemzetvezér, Masaryk Tamás és az amerikai szlovák vezetők Pittsburghben írták alá azt a „Pittsburghi szerződés” néven ismert dokumentumot, mely az Osztrák–Magyar Monarchiából kihaló csehszlovák állam egyik alapköve lett.

Kassáról történt megérkezésését követően Kováts atya azonnal többfrontos harcot kezdett a helyi szlovák agitátorok ellen. Ezzel kapcsolatos gondolatait és terveit a saját maga által 1900-ban alapított és szerkesztett *Magyarok Csillaga* (1900–1927) című lap hasábjain fejtette ki. Harciassága sokszor túl lépte a katolikus papoknál megszokott határt. Ennek következtében többször komoly nézeteltérései és összetűzései lettek magyar katolikus paptársaival, beleértve a nála megfontoltabb és higgadtabb Böhm atyát is. A clevelandi *Szabadság* című lap húsz éves jubileumi száma igen találóan jellemzi az amerikai magyar katolicizmus e két vezéregyéniségének szerepét és egymáshoz való viszonyát: „Míg Böhm Károly vallásos téren szervezte a magyarokat, az éveken át lelki gondozás nélkül levő lelkekben lánggra gyújtotta a hitbuzgalmat,

9 A szlovák nacionalizmus ily erőszakos kifejtésével kapcsolatban lásd: June Alexander, *The Immigrant Church and Community. Pittsburgh's Slovak Catholics and Lutherans. 1880–1915*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1987.

Kováts Kálmánnak az marad mindörökkre elévülhetetlen érdeme, hogy az amerikai magyarság egyházi életébe belevitte a nemzeti, a megalkuvást nem ismerő igazi magyar szellemet”.¹⁰

Huszonnyolc évig tartó McKeesport-i plébánossága alatt Kováts Kálmán számtalan eredményt ért el, mind a magyar vallási élet fölépítése, mind a magyar nemzettudat fönmaradása és továbbvitele területén is. Sok egyéb mellett például 1912-ben ő honosította meg Amerikában az „Isten Megváltó Leányai” nevű magyar női szerzetesrendet, mely rend több magyar iskola vezetését vette át, beleértve a clevelandi Szent Erzsébet és Szent Margit egyházközségek iskoláit is. Sőt, idővel még a német alapítású pittsburghi katolikus egyetem, a Duquesne University, adminisztrálásába is belefolytak.¹¹ Az amerikai magyar élet egyik legnagyobb iróniája az a tény, hogy a harcos magyar templomalapító Kováts atya elhalálozása után az általa létrehozott McKeesport-i Szent István katolikus egyházközség és iskola az elsők között váltott át a magyarról az angol nyelvre. Sőt, Mindszenty József bíboros 1974-ben tett amerikai látogatása alkalmával az amerikanizált plébánosa még magyar misét sem volt hajlandó celebrálni.¹²

A KATOLIKUS EGYHÁZKÖZSÉGEK MINT A MAGYAR NEMZETI ÉLET KÖZPONTJAI

A föntiekből láthatjuk, a hazai tradícióval ellentétben, az amerikai magyar katolikus hitközségeknek szinte elsődleges föladatává lett a magyar nemzeti érzés ápolása. Ez nyilvánvaló nemcsak az amerikai magyar egyházközségi élet tanulmányozásából, de azon egyszerű tényből is, hogy a katolikus templomok jelentős részét magyar vagy megmagyarosított szentekről nevezték el. Így például az 1927-ben meglevő ötvenkilenc magyar katolikus templom közül negyvennek a neve utalt magyar mivoltukra. Tizennégy viselte Szent István, hat Szent László, öt Nagyboldogasszony, négy-négy Szent Imre, Szent Erzsébet és Magyarország Nagyasszonya, és három Szent Margit nevét – annak ellenére, hogy az utóbbi csak 1939-ben lett szentté avatva.¹³

Ezen erős magyar nemzeti jelleg jelenléte ellenére – a református egyházzal ellentétben – az első világháború végéig a hazai magyar katolikus egyház alig-alig mutatott valamiféle érdeklődést idegenbe szakadt gyermekei iránt. A

10 A *Szabadság* húszéves jubileumi számából idézi Kende, *Magyarok Amerikában*, II, pp. 381.

11 E szerzetesrend egypár utolsó tagja még az 1980-as évek elején is jelen volt a Duquesne Egyetemen.

12 A McKeesport-i Szent István egyházközséggel kapcsolatban lásd: Török István, *Katolikus magyarok Észak-Amerikában*. Youngstown, Ohio: A Katolikus Magyarok Vasárnapja, 1978, pp. 208–211, ahol csak annyit jelez diplomatikusan, hogy Mindszenty prímás „a plébános távolléte miatt 15 főnyi küldöttséggel folytatott külön tanácskozást...”, ahol arra kérte őket, hogy a megyéspüspöktől szerezzenek engedélyt vasárnaponkénti magyar szentmisére”. Mondanunk sem kell, hogy az egészből nem lett semmi, amivel kapcsolatban lásd Várdy, *Hungarian-Americans*, p. 56.

13 Ez a teljes fölsorolás megtalálható Kende többször idézett munkájában, *Magyarok Amerikában*, II. köt., pp. 384–85. Puskás Julianna 1924-re hatvanegy katolikus egyházközséget sorol föl, de nem jelzi nevüket. Rövid összefoglalását ennek a témának lásd: Várdy, *Hungarian-Americans*, p. 56–58.

magyar katolikus hierarchia tagjai csupán a nemzetbénító trianoni békeszerződés után fedezték föl tengerentúli nemzettestvéreiket, akiktől – úgy tűnik – hirtelenjében segítséget vártak. E fölfedezést követően aztán sorban jöttek a jelesnél jelesebb hazai látogatók. Így például a neves jezsuita hitszónok Bangha Béla 1922-ben és 1934-ben, a jeles egyházszerző és későbbi székesfehérvári püspök Shvoy Lajos 1922-ben, a szélszőséges nacionalizmusáról közismert tábori püspök Zadravec István 1924-ben, majd maga Csernoch János esztergomi érsek és hercegprímás 1926-ban. A hercegprímás tulajdonképpen a chicagói Eucharisztikus Világkongresszusra utazott Amerikába, de látogatása egybeesett Böhm Károly pappá szentelésének ötvenedik évfordulójával is. Clevelandi látogatásával elsősorban az amerikai magyar katolicizmus alapítóját tisztelte meg, de ugyanakkor egykori iskolatársát is, akivel valamikor együtt nyomta a bécsi Pázmáneum padjait. E hercegprímási látogatás előtt egy évvel XI. Pius pápa áldozatos missziós munkája elismeréseként Böhm Károlyt pápai prelátussá nevezte ki.¹⁴

AZ AMERIKAI MAGYAR REFORMÁTUS EGYHÁZ KIFEJLŐDÉSE

Az amerikai magyar katolikus egyházközségek megindulásával szinte egyidőben indult meg a magyar reformátusság megszervezése is Amerikában. A katolikusokhoz hasonlóan a reformátusok is megpróbálkoztak először magyar-szlovák alapon szervezkedni (például 1887-ben a pennsylvaniai Mount Carmel nevű városkában), de a végén mégis csak a teljesen magyar egyházközségi gondolat felé fordultak.¹⁵

A két első magyar református egyházközség szinte egyidőben, 1891-ben jött létre a két korabeli nagy magyar központban: Clevelandben és Pittsburghben. Mindez a német eredetű „Az Egyesült Államokbeli Református Egyház” [The Reformed Church of the United States], valamint a skót szabadegyház budapesti missziójának a segítségével történt. A Reformed Church vezetőségének kérésére a főnti misszió vezetője, Andrew Moody, választotta ki azt a két magyar református papot, akik az első amerikai magyar egyházközségeknek alapítói lettek.¹⁶

A clevelandi alapító Jurányi Gusztáv lelkész volt, aki 1890-ben érkezett Amerikába s 1991 május 3-án rakta le az első magyar református egyházközség alapjait Cleveland városában.¹⁷ Jurányi kezdeményezését Kovács János (1861–1921) munkássága követte, aki már az év szeptember 20-án – mindössze négy hónappal a clevelandi kezdeményezés után – megalapította a pitts-

14 *Szent Erzsébet emlékkönyv*, pp. 16 és 43; Török, *Katolikus magyarok*, p. 110.

15 Komjáthy Aladár, *A kitántorgott egyház*. Budapest: A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1984, p. 14. Az amerikai-magyar református egyház kialakulásának ez a munka a legjobb összegezése.

16 Komjáthy, *A kitántorgott egyház*, pp. 20–31.

17 Tóth Sándor, „A clevelandi kezdés. Az első egyház megindulásának története”, in *Jubileumi Emlékkönyv*, szerk. Tóth Sándor. Pittsburgh: Az Amerikai Magyar Reformátusok Lapja, 1940, pp. 51–56.

burghi református egyházközséget. Ezt a rövid lemaradást azonban Pittsburgh egyhamar helyrehozta azzal ténnyel, hogy rekord idő alatt fölépítette Amerika első magyar református templomát, amely 1892. október 23-án, két évvel a clevelandi templom átadása előtt föl lett szentelve. Tíz év múlva ezt az első fatemplomot egy még ma is meglévő, ma is működő, s immár műemlékké nyilvánított szép kőtemplom váltotta föl.

A főnti eseményekkel kapcsolatban azonban idéznünk kell az amerikai magyar református egyháztörténet egyik jeles művelőjét, Komjáthy Aladárt, aki 1993. májusa óta a pittsburghi református egyházközség megválasztott papja. Komjáthy szerint ez a két alapító valóban igen keveset „alapított”, mivel mind Clevelandben, mind Pittsburghben „tulajdonképpen készen várta az egyház, mintegy »nyersanyagban« a papjait. Nyugodtan állítható az” – írja Komjáthy –, „hogy mind a két gyülekezet úgy alakult meg..., ahogy elsődlegesen azt az Amerikába »kitántorgott« magyar református nép akarta és megálmodta... Az első két lelkipásztornak ebben lényegesen kevesebb szerepe volt, mint gondolnánk!”¹⁸

Komjáthy szerint Jurányi egy szobatudós volt, aki híveivel alig-alig foglalkozott, s aki egypár év múlva csalódottan tért vissza Magyarországra. Szerinte ugyanez vonatkozik Kovács Jánosra is, aki szintén nem érezte magát otthon az egyszerű pittsburghi magyarok körében. Egyházközségét elhanyagolta, állandóan telepítése tervekkel foglalkozott, s másfél év múlva otthagya Pittsburgh városát át is települt Kanadába.

Az igazi „alapító” tehát nem ez a időben elsőként érkezett két lelkész volt, hanem az őket követő Ferenczy Ferenc (1857–1898), aki 1893. október 1-én érkezett Pittsburghbe, és aki 1898-ban történt gyanús „öngyilkosságáig” tartó öt éve alatt az egész „amerikai magyar református egyházi életnek” valóban az alapító atya lett. Mint Komjáthy írja: „Nemcsak a Pittsburgh és környéke magyar református egyházát szervezte meg, hanem az egész amerikai magyar református életet. Elgondolása az volt, hogy a missziós stratégia az legyen..., hogy központi városokban alakuljanak meg anyaegyházak és az ilyen központokból kell végezni a szóránymissziót, támaszkodva a kisebb magyar népességű helyeken megszervezett és megszervezendő »testvérsegítő, fraternális« egyesületekre”.¹⁹ Ferenczy röpke öt éves működése alatt nyolc ilyen központi „anyaegyház” és legalább negyven „missziói állomás” létesült, melyek legtöbbször később szintén „anyaegyházzá” fejlődött.

A magyar reformátusság amerikai pionírjai között még ott találjuk Harsányi Sándort, Kalassay Sándort, Demeter Bertalant, Kuthy Zoltánt, Dókus Gábort, és Csutoros Eleket, akik mind a százaforduló előtt érkeztek Amerikába. Ezek közül idővel Kuthy a New York-központú „Keleti Egyházmegye” vezetője, Kalassay a Pittsburgh-központú „Nyugati Egyházmegye” esperese, Harsányi pedig a mindenkori disszidensek ilyen vagy olyan zászló alatt működő vezére lett.

18 Komjáthy, *A kitántorgott egyház*, p. 21.

19 Komjáthy, *A kitántorgott egyház*, pp. 23–24.

Amint a Böhm–Kovács viszonytal kapcsolatban láthattuk, a megszületés éveiben az amerikai magyar katolikus egyház keblében is voltak nézeteltérések. Azok a viták azonban messze eltörpültek az amerikai magyar református egyház berkeiben lezajló belharcok mellett, melyek hamar darabokra szaggatták a református magyarság egységét.

A mindig jelen levő személyi ellentétek mellett ennek a szakadásnak elsődleges oka az amerikai magyar református egyházközségeknek a különböző amerikai kálvinista egyházakhoz, illetve a hazai anyaegyházhoz való viszonya volt. Itt tudni kell, hogy a magyar református papok 1890-es évek elején történt megjelenése idején a már fönt említett német eredetű amerikai református egyház karolta föl a magyarországi testvéreket, akiket anyagilag is támogattott. Ez a fölkarolás azonban akkor még eléggé informális volt és nem változtatott semmit a magyar reformátusság hazai kapcsolatain. 1898 után azonban a helyzet megváltozott. Ez részben a magyar egyházmegyére vágó „magyar orientáció”, valamint az amerikanizációt elfogadó „német orientáció” hívei közötti összecsapásból, s részben pedig a skót eredetű, de szintén kálvinista „Amerikai Presbyteriánus Egyház” [American Presbyterian Church] porondra lépéséből származott. A Reformed Church és a „német orientáció” hívei igen rossz néven vették a magyar reformátusság növekvő függetlenségi terveit, s a presbyteriánusok belépése pedig megkomplikálta a helyzetet azzal, hogy a magyar egyházi vezetés és a Reformed Church megkérdezése nélkül szentelt föl „disszidens” magyar papokat és alapított új egyházközségeket a saját égisze alatt. Ez a lépés egymás ellen fordította mind a Reformed Church és a Presbyterian Church híveit, mind pedig a Magyarországon, illetve Amerikában végzett lelkészek csoportját. Ugyanakkor, erőteljesen fölszínre hozta az amerikai magyar egyházközségeknek a hazai református egyházhoz való viszonyának a kérdését is. A legvéresebb harcok épp az utóbbi kérdésben folytak, s annak leghangosabb bajnokai a személyi ellentéteiket is színre vívő, sőt bíróságra menő Kuthy Zoltán (Reformed Church) és Kacziány Géza (Presbyterian Church) voltak.

Kuthy Zoltán (1875–1921) a magyar reformátusság és a magyar református papság legjavát képviselte.²⁰ Tanult, dedikált, és megfontolt magyar református pap volt, akinek szemében a magyarság és a reformátusság teljesen egybeforrt. Egyik megalapozója volt az amerikai magyar református életnek, s 1912-től haláláig a New York-központú Keleti Egyházmegye espereként működött. Élete két fő szerelme a magyarság és a kálvinizmus volt, mit esperesi székfoglalójában így fogalmazott meg: „Ezt az egygyéforrt két szent eszmét, a magyar kálvinizmust és a magyar nemzeti szellemet akarom én az egyházmegyében hatalmassá tenni”.²¹

20 Kuthy Zoltánnal és több már elhalálozott „alapító atyával” kapcsolatban lásd Kalassay Sándor cikkét „Akik hazatértek az atyai házba”, in *Jubileumi Emlékkönyv*. pp. 197–207.

21 Komjáthy, *A kitántorgott egyház*, p. 83.

Ezzel szemben Kacziány Géza (1856–1939), író és publicista, egy igen érdekes keveréke volt a Kossuthista magyar hazafinak és a gátlástalan szerencselovagnak, aki egy 1903-as „tanulmányút” keretében megbolygatta és teljesen szétzilálta az amerikai magyar reformátusság viszonylagos békéjét. Amerikai utazgatásai következtében ugyanis Kacziány kapcsolatba került a presbyteriánusok zászlai alatt működő „disszidensek” vezérével, az 1898-ban kikerült kétes háttérű Hámorszky Gyulával.²² Azt követően Hámorszkyhoz hasonlóan, minden teológiai végzettség nélkül, egypár napon belül ő is lelkésszé szenteltette magát és elkezdte egyházszervező munkásságát a presbyteriánus egyház égisze alatt.

Fölszentelését követő rövid, de destruktív amerikai működését teljesen a betegségig fajult német-osztrák ellenessége határozta meg. E politikai fölfogása nevében és érdekében mindent megtett, hogy a magyar reformátusokat addig pártoló német eredetű Reformed Church-ből átjásza a skót eredetű presbyteriánus egyházba. „Nincs nekünk más apostolra szükségünk, mint a miénkre, Kossuth Lajosra” – ismételte „egyházalapító” prédikációiban mindenütt. Majd így folytatta: „Amikor Kossuth Amerikában járt, a presbyteriánus egyház barátja és vendége volt... A presbyteriánus egyház a leggazdagabb egyház Amerikában: ad nekünk templomot, ad nekünk papot. Íme az Egyesült Államok elnöke (Theodor Roosevelt) is presbyteriánus, New Jersey állam kormányzója, Wilson [a későbbi elnök] nagy világi vezető a presbyteriánus egyházmegyében. Így magyar hazánkon is tudunk segíteni. Azok a papok és egyházak, akik a német misszióhoz tartoznak: labancok, osztrák lakájok”.²³ Félévszázad távlatából a Perth Amboyban (New Jersey) élő öreg Csípő Lajos még arra is emlékezett, hogy Kacziány prédikációit mindig Petőfi „A farkasok dala” és „A kutyák dala” című verseivel fejezte be, és crescendós fináléként a Reformed Church-höz tartozó magyar papokat „Ausztria láncos kutyái”-nak nevezte.²⁴

Az amerikai magyar református egyházközségek nagyrésze akkor már legszívesebben a magyarországi anyaegyház kebelébe tartozott volna, mint annak a tengerentúli egyházmegyéje. Ez a próbálkozás azonban fölkelte a Reformed Church vezetőnek a haragját. Az elmérgesedett helyzetet a magyarországi református Egyetemes Konvent egyezkedni kívánó küldöttje, gróf Dégenfeld József (1904), csak tovább komplikálta azzal, hogy az amerikai magyar egyházközségeket a hazi egyház szárnyai alá igyekezett terelni. Szíve szerint legtöbb lelkész ezt az utat választotta volna, azonban az anyagiak – pontosabban a Reformed Church által folyósított lelkészi fizetések, valamint az egyházi vagyon tulajdonának kérdése – erősen közbeszóltak. Ennek eredményeként 1908-ra az akkor már ötvenegy egyházközséget számláló amerikai magyar reformátusság három rivális csoportra szakadt. Amennyire meg lehet állapíta-

22 Hámorszky Gyula hivatalosan 1899. június 15-én kezdte meg működését Scranton és Wilkes-Barre vidékén észak-kelet Pennsylvaniában, gyakorlatilag azonban már 1898-ban is működött. Lásd *Jubileumi Emlékkönyv*, p. 40.

23 Komjáthy, *A kitértorgott egyház*, p. 67.

24 Komjáthy, *A kitértorgott egyház*, pp. 67–68.

ni, ezekből huszonegy a hazai Magyar Református Egyházhoz, tíz a Reformed Church-höz, s húsz pedig a Presbyterian Church-höz csapódott.

Az első világháború alatt a helyzet tovább komplikálódott azáltal, hogy a Magyar Református Egyházhoz tartozó és két külön egyházmegyébe szervezett (1912) egyházközségnek a vagyona 1917-ben lefoglalható ellenséges birtokká változott, amelynek elkobzását csak nagy nehézséggel tudták elkerülni. Ezt a kérdést azonban csak az 1921. október 21-i ún. „Tiffini Egyezmény” oldotta meg, melynek eredményeként mindkét amerikai magyar egyházmegye – a hazai Egyetemes Konvent félresikerült kezdeményezése következtében – az amerikai Reformed Church fönnhatásába alá került.²⁵ Ez a kezdeményezés különben – amely újból szétzilálta az amerikai református magyarságot – teljesen abból a hazai tévhitből származott, hogy a „gazdag és befolyásos” presbyteriánus egyház – ahová ez alkalommal kapcsolni akarták az amerikai testvéreket – majd jó irányba befolyásolja az amerikai kormányt a trianoni béke, illetve a magyar revíziós törekvésekkel kapcsolatban. Ennek a naivitásnak viszont az volt a forrása, hogy a magyar politikai vezetők egyáltalán képtelenek voltak megemésztetni azt az amerikai valóságot, hogy az Egyesült Államokban az egyház és az állam teljesen külön van választva, és hogy ennek következtében az egyiknek a másikra igen kevés befolyása van.

A Tiffini Egyezmény megoldotta az amerikai magyar reformátusoknak a hazai anyaegyházhoz való viszonyát (mely egyszerűen megszakadt), azonban nem szüntette meg az amerikai magyar reformátusság további polarizálódását. Ennek eredményeként 1926-ra, az akkor már száznegy magyar református egyházközség, hét különböző amerikai református felekezetbe volt szétosztódva: negyvenkilence az Egyesült Államokbeli Református Egyházhoz [Reformed Church in the United States], harminckettő az Amerikai Presbyteriánus Egyházhoz, tizenegy a Független Amerikai Magyar Egyházhoz, és három-három pedig a Protestáns Episzkopális Egyházhoz, az Amerikai Református Egyházhoz [Reformed Church in America], illetve a Déli Presbyteriánus Egyházhoz tartozott. További három pedig teljesen függetlenül működött.²⁶

Ezt követően az amerikai magyar református egyházközségek ide-oda mozgtak, összeházasodtak, szétváltak, s egyes esetekben pedig egy-egy önmagát nagyratartó lelkész vezetése alatt teljesen új egyházzá alakultak. Az amerikai magyar református egyházközségek száma 1940-es évekre már 140 fölé emelkedett, de akkorra ezeket az egyházközségeket csupán a közös nyelv, közös kultúra, közös eredet tudata, valamint az Amerikai Református Egyesülethez tartozás ténye tartotta úgy-ahogy egy csokorba.

Azóta a helyzet csupán annyiban változott, hogy az amerikai magyarság immár mindenki által látható előregedése, kihalása, és várható beolvadása következtében az egyházközségek száma és tagsága erősen zuhanóban van. Ennek ellenére, az 1980-as évek elején még így is történt egy ilyen személyi konfliktusból származó új egyházalapítás, amely újabb mozaik részlettel szí-

25 Ezzel kapcsolatban lásd: Takaró Géza, „Az egyetlen út. A Tiffini Egyezmény története”, in: *Jubileumi Emlékkönyv*. pp. 57–61.

26 Kende, *Magyarok Amerikában*, II, pp. 429–430.

nezte az amerikai magyar református egyházi életet. Ez a legújabb egyházszakadás a Dömötör Tibor (sz. 1929) által vezetett, de mindössze egypár egyházközségből álló Szabad Magyar Református Egyház [Free Hungarian Reformed Church) megszervezéséhez vezetett.²⁷

Ebben a nagy széthúzásban és zürzavarban az egyetlen összefogó erőt az 1896. július 5-én Trentonban (New Jersey) alapított Amerikai Magyar Református Egyesület jelentette és jelenti, mely ma már az egyetlen ilyen még mindig működő magyar felekezeti testvérsegítő egyesület Amerikában. Az alapítók között ott találjuk elnökként a már említett Ferenczy Ferencet, és titkárként a később oly nagy tekintélyre szert tett Kalassay Sándort.²⁸

Sok egyéb szolgálata mellett, Kalassay Sándor (1869–1950) – a jeles amerikai magyar krónikás Vasváry Ödön apósa – 1901 és 1907 között a Reformátusok Lapja kiadója és szerkesztője, 1912 és 1921 között a Pittsburgh-központú Nyugati Egyházmegye esperese, s azt követően pedig a pennsylvaniai Ligonier városában alapított Bethlen Otthon (árvaház és aggmenház) igazgatója volt. Ehhez az utóbbi intézményhez különben idővel egy iskola, egy nyomda, egy könyvtár, és egy levéltár is csatlakozott. Kallassay Sándor vezetése alatt ez a Pittsburgh-melléki, festőies fekvésű kisváros több évtizeden át az amerikai magyar református egyház kultúrközpontja lett. Igaz, hogy ma már csak az aggmenház, a könyvtár, és az archívum működik, de azért az amerikai magyar református egyház vezetősége még ma is Ligonierben tartja meg a minden évben megismétlődő nagygyűléseit.

EGYÉB MAGYAR EGYHÁZAK KIFEJLŐDÉSE

Kis számuknál fogva a magyar evangélikusok mindig a sokkal számosabb református testvéreik árnyékában éltek Amerikában is. A századforduló idején például még oly kevesen voltak, hogy egyházközség alapításra nem is igen gondolhattak. Ennek következtében vagy a sokkal számosabb szlovák evangélikusokhoz csatlakoztak, vagy pedig átváltottak a jobb jövőt ígérő református egyházhoz – mint tették egyes papjaik is.

Rúzsza István (1883–1940) megjelenése Clevelandben megváltoztatta a helyzetet. Miután az „Egyesült Amerikai Lutheránus Egyház” [United Lutheran Church of America] 1907-ben lelkészévé avatta, Rúzsza azonnal megkezdte egyházalapító munkáját, s Clevelanden kívül még egyházközségeket alapított Detroitban (Michigan), New Bruswickben (New Jersey), Allentownban (Pennsylvania), Buffalóban (New York), valamint Pittsburghben (Pennsylvania). 1927-ben már kilenc magyar evangélikus egyházközség működött Amerikában. Mindezen idő alatt a nagy magyar lakosú Cleveland maradt az ameri-

27 A Dömötör-féle egyházzal kapcsolatban lásd: „Szabad Magyar Református Egyház”, in *Bethlen Naptár* 1985. Ligonier, Pennsylvania: Kiadja a Bethlen Otthon, 1985. pp. 222–224.

28 Az egyesülettel kapcsolatban lásd: Molnár István, „Az Amerikai Magyar Református Egyesület”, in: *Jubileumi Emlékkönyv*. pp. 182–184.

kai magyar evangélikusság központja, ahol 1938-ban még egy második hitközség is alakult.²⁹

A helyzet lényegében hasonló volt a szintén kiszámú görög katolikusok esetében, azzal a különbséggel, hogy ők viszont a ruszin és ukrán görög katolikusok árnyékában helyezkedtek el, ahonnan nem is igen tudtak kiszabadulni. A magyar görög katolikusok helyzete azzal is komplikálódott, hogy Amerikában a magyarországi görög katolikusok sorsa mindinkább összekeveredett a galíciai eredetű görög katolikusok sorsával, akik a mindinkább kifejlődő ukrán nacionalizmus befolyása alá kerültek. Ebből aztán heves viták támadtak, amibe időnként a magyar kormány és a Vatikán is beleszólt. Ez az ukrán–ruszin ellentét két görög katolikus egyház kifejlődéséhez vezetett, amely 1916-ban két külön adminisztrátor kinevezésében, majd 1924-ben két külön püspökség föllállításában nyert kifejezést.

A Pittsburgh (Munhall)-központú ruszin-magyar egyház első feje a szintén ruszin-magyar Takách Bási püspök lett, aki 1948-ban bekövetkezett haláláig vezette a közben bizánci katolikusnak [Byzantine Catholic] átkeresztelt egyházát. Azóta Takách püspök széke érsekségre emelkedett (1969), amelynek ma már négy püspöksége, illetve egyházkerülete van. Sajnos azonban – elenyésző számuk miatt – a magyarok ebben a bizánci katolikus egyházban igen kis szerepet játszottak és játszanak. Igaz, hogy saját egyházközségeket és templomokat alapítottak Clevelandben, McKeesporton, Munhallon, és több más városban, de e templomok magyar jellege nagyon összefolyik az egyház uralkodó ruszin jellegével.³⁰

Mint már korábban megállapítottuk, a különböző „fundamentalista” egyházak – úgymint a baptisták, adventisták, és szombatisták – szerepe az amerikai magyar életben még a föntiekénél is elenyészőbb. Ez elsősorban kis számukból ered. De ugyancsak származik abból a tényből, hogy ezeknek az egyházaknak alig-alig vannak magyar gyökerei, s kevés kivételtől eltekintve, a vezetőik is a legegyszerűbb emberek soraiból kerülnek ki. Kivétel ez alól inkább csak az 1956 utáni korban érezhető, s ott is inkább csak a baptisták között akad. Ők az egyetlenek, akik ma már föl tudnak mutatni egy-egy szellemileg képzett és magyarságában is erős vezetőt. Példaként említhetjük az Atlantai (Georgia) Haraszi Sándort, aki Eötvös Kollégistaként nyelvészetből doktorált, s azt követően pedig feleségével együtt orvosi diplomát szerzett. Haraszi Sándor sebészorvosi működése mellett sokáig a jeles amerikai evangélista, Billy Graham jobbkeze volt. Ebben a minőségben, az 1970-es és 1980-as évek folyamán jelentős szerepet játszott a vasfüggöny időnkénti föllebbentésében.

A magyar zsidóság helyzete és szerepe ismét más kategóriába tartozik. Mint már több korábbi fejezetben jeleztük, a magyarországi gazdasági kivándorlásnak tulajdonképpen a felvidéki német és zsidó polgárok voltak az úttörői. Részben e tényből kifolyólag, s részben urbanizált életstílusuk és tanultságuk következtében, a múlt század második felében valamint a századunk elején e

29 Várdy, *Hungarian-Americans*, pp. 61–62; és Susan M. Papp, *Hungarian Americans and their Communities of Cleveland*. Cleveland: Cleveland State University, 1981, pp. 201–203.

30 Várdy, *Hungarian-Americans*, pp. 62–64; Török, *Katolikus magyarok*, p. 121.

zsidó magyaroknak jelentős szerepük volt mind Magyarország amerikai megismertetésében, mind pedig egy modernebb magyar szellemi kultúra művelésében és továbbadásában. Ennek ellenére – vagy talán éppen ezért – ők asszimilálódtak leggyorsabban a amerikai társadalomhoz, s azon belül különböző zsidó vallási és társadalmi szervezetekhez.

Egy univerzális vallás hordozói lévén, az utóbbi jelenség épp oly természetes volt a zsidó magyarok részéről, mint az egyetemes katolikus egyházhoz és intézményeihez való hasonulás a katolikus magyarok esetében. Az amerikai társadalomhoz való gyorsabb asszimilálódásuk viszont többgyökerű. Részben onnan származik, hogy mint urbanizált, szellemi vagy gazdasági pályán működő emberek, viszonylag könnyebben és természetesebben hasonultak a modern befogadó társadalomhoz. Részben viszont abból is ered, hogy kivándorlásuk idején sokuk még csak részben asszimilálódott magyar volt, akik közül sokan még jobban bírták a német vagy a jiddis nyelvet, mint a magyart. Ezek alapján szinte csodaszámba megy az, hogy oly sok magyarul még csak alig-alig tudó magyar zsidó is elsősorban magyarnak érezte magát Amerikában és élete jelentős részét a magyar ügy szolgálatára áldozta. S itt talán zárójelben az is megjegyzendő, hogy a német zsidóságon kívül egyetlenegy nemzet zsidósága sem azonosult olyannyira a befogadó nemzettel, mint a magyar zsidóság. Legtöbbjükből ezt az azonosulást még az emberirtó holocaust sem tudta kiölni.³¹

Részleges megmagyarosodásuk ellenére is, a kivándorolt magyar zsidóság már a tizenkilencedik század hatvanas és hetvenes éveiben több magyar nyelvű egyházközséget alapított. A legelső ilyen magyar egyházközség az 1866-ban Clevelandben alapított B'nai Jeshurum [Magasság Temploma] nevű ortodox hitközség volt, amit több hasonló hitközség és zsinagóga követett New Yorkban, Pittsburghban, Chicagóban, Detroitban, St. Louisban, valamint Bridgeportban.

Legtöbb magyar zsinagóga az ortodoxok valamelyik válfajához tartozott, de a huszadik század elején már akadt köztük a modernebb „reformált zsidó” irány híve is. Ezek közül az 1907-ben Weis István rabbi által New Yorkban alapított reformált „Szabad Zsinagóga” egyben az akkor éledő cionizmus egyik fellelvára is lett, ami annál is érdekesebb, mert a cionista mozgalom atyjai – Herzl Tivadar és Nordau Miksa – szintén budapesti születésűek voltak. Ennek a modernizmusnak az legutolsó és legmagyarabb változata az 1930-as évek végén Nagyváradról kivándorolt Lányi György (sz. 1911) rabbi által alapított New York-i Új Fény hitközség volt, a mely sok éven át csak kizárólag magyar nyelven működött. A második világháborút követő évtizedek azonban éppúgy elmosták Lányi György hitközségének magyar jellegét, mint teszük most a szemünk előtt a még megmaradt egyéb vallású magyar hitközségekkel.

31 Az amerikai magyar zsidósággal kapcsolatban lásd: Várdy: *Hungarian-Americans*, pp. 65–66; Papp, *Hungarian Americans and their Communities*, pp. 206–208; és Vasváry Ödön, „Az amerikai magyarság története”, in *Amerikai Magyar Népszava Aranyjubileumi Albuma*. New York: AMNSZ, 1951, p. 65.

Az amerikai magyar egyházközségek és templomok Magyar Amerikában mindig kettős földadatot láttak el. Születésük pillanatától fogva nemcsak vallási, de társadalmi, kulturális, és nemzetiségi központok is voltak. A nemzeti érzésű magyar papok által létesített magyar templomok az emigráns nemzeti élet központjaivá és a kivándorolt tömegek büszkeségének forrásaivá váltak, s ezáltal élehetőbbé tették a kivándoroltak amúgy is nehéz életét. S mindezt akkor tették, amikor a magyar még egy félreismert, lenézett, és lekezelt nemzetiség volt Amerikában. Abban a helyzetben ugyanis sokkal több szükség volt az ilyen szellemi és eszmei támaszra, mint később, amikor az emigránsok jelentős része már tanult és a modern világhoz jobban alkalmazkodni tudó ember volt. A századforduló emigránsainak magyar hiányérzetét egy angol nyelvű amerikai templom és egyházközség sohasem tudta volna betölteni. Ezért volt szükségük magyar papokra, magyar templomokra, magyar egyházközségekre, valamint a magyar múltból fakadó és azzal szorosan összefonódó magyar vallási és kulturális megnyilvánulásokra. S ezt a szükségét csak a kivándorolt magyar egyházak tudták betölteni.

ÁGNES HUSZÁR VÁRDY and BÉLA VÁRDY

THE BIRTH AND DEVELOPMENT OF AMERICAN HUNGARIAN CONGREGATIONS

The foundations of American Hungarian religious life were laid in the final decade of the 19th century. For Catholics, the founding father was Father [later Msgr.] Charles Böhm (Boehm) (1850–1932), who had been dispatched in 1892 by Hungary's Prince Primate to tend to the spiritual needs of the many thousands of Hungarians who had migrated to Cleveland, Ohio. Father Boehm had arrived in Cleveland in December of that year and immediately established St. Elizabeth Parish, America's first Hungarian Catholic congregation. Within two years he also founded the first Hungarian Catholic newspaper, *Magyarországi Szent Erzsébet Amerikai Hírnöke* [American Herald of St. Elizabeth of Hungary], which by 1901 evolved into the *Katolikus Magyarok Vasárnapja* [Catholic Hungarians' Sunday] (1894–1993), as well as the first Catholic fraternal association, the *Amerikai Magyar Katolikus Egylet* [American Hungarian Catholic Association] (1894–1980). While the latter merged in 1980 with the William Penn Association, the former was relocated in 1993 to California and then transformed into a rightist political paper under the title *Magyarok Vasárnapja* [Hungarians' Sunday].

Soon after Father Boehm's arrival, Catholic parishes were founded in many of the major Hungarian-inhabited cities of Ohio, Pennsylvania, Indiana, Illinois, Michigan, Connecticut, New York, and other states. Thus, by 1927 the number of Hungarian Catholic parishes had increased to fifty-nine, of which forty were named after Hungarian or Hungarianized saints. Father Boehm's activities spanned over the whole northeastern region of the United States. Of those priests who followed him, the most prominent was Father Kálmán Kováts (1863–1927), who soon became the most vocal representative of Hungarian patriotism in America. Immediately after his arrival he founded his own newspaper, the *Magyarok Csillaga* [Hungarians' Star] (1900–1927), which he published for twenty-eight years and used as an instrument against growing Slovak chauvinism and Pan-Slavism. Father Kováts was also responsible for establishing the Daughters of the Divine Redeemer in the United States (1912), a religious order that assumed control over many of the Hungarian schools connected with major Hungarian parishes. In spite of the universal nature of Catholicism, similarly to their Protestant counterparts, Hungarian American Catholic parishes

also became centers of Hungarian national life and perpetuators of Hungarian language and culture in the United States.

Simultaneously with the birth of institutionalized Hungarian Catholic life in the United States, Hungarian Calvinists also established their churches and institutions. The first Reformed congregations were founded in 1891 in Cleveland and in Pittsburgh under the guidance of the German-rooted Reformed Church of the United States. The nominal founding fathers were Gusztáv Jurányi and János Kovács, but the man who laid down the institutional foundations of the Hungarian American Reformed Church was Reverend Ferenc Ferenczy (1857–1898), who headed the American branch of the Reformed Church between 1893 and 1898. Following his death, the Church was subjected to a series of internal struggles, which made its life progressively difficult. Some of these struggles were waged between those who wanted to remain part of the Hungarian Mother Church, on the one hand, and those who wished to become members of the Reformed Church of the United States, on the other. This was soon paralleled by a rivalry between the partisans of the German-rooted Reformed Church and those of the Scottish-based Presbyterian Church, which began to ordain ministers with minimal theological education. By World War I these rivalries evolved into a struggle for survival, which remained unresolved until the Tiffin Agreement in 1921, which severed all Hungarian connections and left about half of the Hungarian Calvinist congregations (49) under the control of the Reformed Church of the United States. The rest (55) were divided among half a dozen other churches. Thereafter, the only thing that kept the Hungarian Calvinists together was their strong Hungarian national consciousness and their membership in the still existing American Hungarian Reformed Federation established in 1896.

Because of their small numbers, the influence of the other denominations on Hungarian American life was minimal. The Lutherans survived under the shadows of their more powerful Calvinist brethren, while the Greek or Byzantine Catholics and the smaller Protestant sects succumbed to the influences of the dominant Rusyns or the native Americans. This was also true about the Hungarian Jews, many of whom came from the ranks of recently assimilated immigrants from Galicia.

All in all, during the past century, American Hungarian congregations of every faith fulfilled two functions: They catered to the spiritual and cultural needs of the immigrants, while at the same time they also fostered and perpetuated among them the Hungarian language and Hungarian national consciousness.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
1996/3-4

BURA LÁSZLÓ

A SZATMÁRNÉMETHI RÓMAI KATOLIKUS PÜSPÖKI LÍCEUM
(1804–1852)

BEVEZETÉS

Szatmárnémetiben a 19. század elején, 1804-ben létesült az a kétéves tanulmányi időtartamú líceum, amelyben a hat éves gimnáziumok végzettjei tanulmányaikat folytathatták, felkészülhettek a jogi, vagy a teológiai főiskolára, illetőleg elméleti gazdasági képzésben részesültek.

Az intézmény levéltári anyaga hiányos,¹ de elégséges ahhoz, hogy működését valószerűen és kellő hitelességgel feltárjuk. E munka elvégzése azért is fontos, mert az iskola működése lényegében elkerülte a kutatók figyelmét.²

A líceumra vonatkozó iskolatörténeti anyag feldolgozásában fontos módszertani elvnek tekintjük a konkrét tények tiszteletben tartását, az adatok feltárásában a forrásokra való alapozást, mert az ellenőrzött források tény- és adatanyaga önmagáért beszél, míg a különféle hivatkozások pontatlanok.

A LÍCEUM MEGALAPÍTÁSA ÉS MŰKÖDÉSE 1804-től 1852-ig

1814-ben az igen kiterjedt területű egri egyházmegyéből két új egyházmegyét szakítottak ki, a kassait és a szatmárit. A szatmári katolikus egyházmegye első püspöke, Fischer István, mindjárt az egyházmegye megalapításának évében létrehozta az ún. püspöki líceumot.³ A líceum két tanulmányi éves

- 1 A Szatmári Püspöki Líceum levéltári anyagát a jogutód, a Királyi Katolikus Főgimnázium őrizte. 1948-ban a romániai tanügyi reform megszüntette a felekezeti iskolákat, ekkor a (már) Állami Magyar Líceum nevet viselő főgimnázium és a Református Főgimnázium egyesítéséből létrehozott új intézmény, az Állami Magyar Fiúlíceum a volt református gimnázium épületében folytatta működését. A katolikus gimnázium levéltára az épületét átvevő Eminescu Líceum irattárában maradt. A későbbiekben a régi irattárat felszámolták, az 1945 előtti régi magyar irattári anyagot kidobták. – Forrásaink, az a levéltári anyag, amelyre munkánkat alapozzuk, a szegedi JATE Központi Könyvtárának tulajdona (Jelzete: Ms 1805b). – Néhány összeírás a Szatmári Római Katolikus Püspökség irattárában található.
- 2 A püspöki líceumról több munka is közöl adatokat, de tulajdonképpen a szatmári oktatással foglalkozó valamennyi szerző figyelmét elkerülte az intézmény önálló volta, mindnyájan a főgimnázium egyik alkotóelemeként tárgyalták.
- 3 A Püspöki Líceumot a szatmári római katolikus egyházmegye első püspöke, Fischer István

bölcséleti (filozófiai) tagozattal rendelkezett, a (létező) hagyományos líceumok mindkét válfajától különbözött. A hagyományos líceum ugyanis olyan gimnáziumot jelentett, amelyhez két filozófiai osztály is tartozott, vagy a püspöki székhelyen működő papnövelde, amely két évfolyamú filozófiai és négy évfolyamú teológiai képzést nyújtott.

A szatmári líceum a hatosztályos gimnáziumtól független intézmény volt, tanulója természetesen csak a gimnázium hatodik osztályát – vagyis a humanista tagozatot is – bevezett diák lehetett. Tulajdonképpen kettős célja volt, befejezett, teljes műveltséget nyújtani a fiataloknak, másrészt előkészíteni a főiskolára, az egyetemre mindazokat, akik tanulmányaikat jogi, teológiai, vagy orvosi pályán akarják folytatni.⁴

A szatmári püspöki líceum azonban nemcsak a szatmári római katolikus papnövelde számára képzett tanulókat, s – noha a teológiai tanulmányok végzésére készülő tanulók is ebben az iskolában nyerték a középiskolai tanulmányokra épülő ismereteket – a líceum tanulóinak többsége világi pályára/világi főiskolán való továbbtanulásra készült, ugyanakkor a líceumot látogathatták más vallásúak is.

A líceum megalapításakor ún. püspöki magánlíceum volt, de a fentebb említett nyitott, minél szélesebb társadalmi rétegeket kiszolgáló szándékkal történt alapítására abból is következtethetünk, hogy szinte az alapítás évétől kezdődően célul tűzték a teljes jogú nyilvános líceum státuszának elérését. A püspöki magánlíceumként létrehozott intézmény ugyanis nem bocsáthatott ki érvényes, az egyetemre való beíratkozáskor is elismert bizonyítványt, ezért a jogi, orvosi, mérnöki pályára készülő, főiskolán továbbtanulni akaró diákoknak előbb újabb „lyceális” vizsgát kellett tenniük.

Magánlíceum jellegéből adódóan fenntartása, a tanárok fizetése is a patrónus, a szatmári egyházmegye kötelezettsége volt.

A teljes nyilvánossági jog megnyeréséhez vezető útnak több állomása volt. A Helytartótanács 1817-ben megadta az érvényes bizonyítvány kibocsátásának jogát,⁵ a királyi kincstár 1825-től magára vállalta a tanárok fizetését, 1832-ben pedig – Eger, Szeged és Nagyszombat líceuma után, negyedikként – a szatmári líceum is elnyerte a teljes nyilvánossági jogot.⁶

A líceum 1852-ig, az új közoktatási rendszer (az Organisations Entwurf) bevezetéséig működött, amikor az országban akkor működő másik öt hasonló,

létesítette 1804-ben, a tanítás november 17-én kezdődött meg. (Vö. A szatmári püspöki egyházmegye Emlékkönyve Fennállásának századik esztendejében (Schematismus centenarius 1804–1904) Szatmár, 1904.) Az Országos Iskolaiügyi Bizottmány 1804. december 7-i 12067. számú Határozásával engedélyezte, a Helytartótanács engedélye: 20371/1805. aug. 4. (Vö: Sarmaságh Géza: A szatmári kir. kat. főgimnázium története. Szatmár, 1896, Pázmány-sajtó. 18.

4 Az alapító szándéka nyilvánvalóan az volt, hogy a saját egyházmegyéjébe tervezett (1806-ban megindított) teológiai főiskola leendő hallgatói is Szatmárnémetiben készülhessenek fel felsőfokú tanulmányaikra, de mindjárt a második tanévtől tágra nyitott kapuk tanúsítják, hogy az alapító a tanulók szélesebb köre számára is biztosítani akarta a teljesebb műveltség megszerzésének a lehetőségét.

5 A Helytartótanács engedélyének száma: 30993/1817. X. 21. Vö. Sarmaságh, i.m. 20.

6 Az engedély száma: 3532/1832. II. 21. Vö. Sarmaságh, i.h.

csak bölcséleti osztályokkal rendelkező líceumával együtt, azokhoz hasonlóan, egyesülve az adott városban működő hatosztályos gimnáziummal (Szatmárnémeti esetében a Római Katolikus Gimnáziummal), nyolcosztályos, ún. főgimnáziummá alakult át. Az Organisations Entwurf elrendelte ugyanis, hogy a gimnáziumokat egységesíteni kell. Csak nyolcosztályos, ún. főgimnázium, vagy négyosztályos, ún. algimnázium működését engedélyezték. A főgimnáziumnak tizenkét, az algimnáziumnak hat, tanári jogosítvánnyal, bizonyítvánnyal rendelkező tanára kellett hogy legyen. A gimnáziumokat arra is kötelezték, hogy az egységes állami tanterv szerint, egységes tankönyvekből tanítsanak.

Szatmárnémetiben adottak voltak a nyolcosztályú gimnázium megteremtésének feltételei, s a városnak szüksége is volt rá. A hatosztályos gimnázium és a kétosztályos líceum összeolvasztásának módozatait a két intézet tanári kara közös értekezleten kidolgozta, s miután ezt a felettes hatóságok 1851. október 24-én jóváhagyták, a következő tanévtől, 1852 őszétől a két külön intézmény helyett immár nyolcosztályos főgimnázium kezdte meg működését.

AZ ISKOLA VEZETÉSE

A líceumban tanító tanárok legalább akadémiai (főiskolai) filozófiai végzettségűek voltak, többen jogi, a papok teológiai végzettséggel is rendelkeztek. Számos tanárnak tudományos címe – a filozófia doktora – is volt.

A líceum igazgatója minden tanévben összefoglaló jelentést készített a tanárokról, s ebben a tanár személyi adatainak felsorolása után beszámolt az illető egészségügyi állapotáról, szakmai végzettségéről, tudományos fokozatáról, nyelvismeretéről, közölte hány éve tanít a líceumban, illetőleg, hogy mennyi a tanításban eltöltött összes éveinek a száma. Külön rovatban beszámolt a fizetésükről, illetőleg egyéb javadalmazásukról, végül megjegyzéseket fűzött évi munkájukhoz.⁷

A líceum tanárainak kiválasztásában minden bizonnyal (egyik) fontos kritérium volt a nyelvtudásuk, ugyanis a tanárok mindegyike – a latinon kívül – három nyelvet kivétel nélkül jól beszélt, többen négyet is. A három nyelv: magyar, német, szláv, egy tanár esetében a harmadik nyelv az örmény. Negyedik nyelvként egy-egy tanár a francia, vagy a román nyelvet ismerte.⁸

7 A tanárok jellemzését minden tanévben az igazgató készítette el. A líceum igazgatói, az iskola fennállásának fél évszázada alatt a következők voltak: Mészáros György (1804–1809), Kovács Flórián (1809–1811), Dubinszky Mihály (1811–1827), Obermayer András (1828–1837 és 1843–1852), Schlachta Márton (1837–1843). (Vö. Sarmaságh, i.m. 213. Meg kell jegyeznünk, hogy Sarmaságh Géza könyvében Dubinszky Mihály 1827-ig szerepel igazgatóként, adata azonban bizonyosan téves, ui. a megőrzött levéltári anyag biztonysága szerint 1830-ig mindig Dubinszky ír alá igazgatóként, Obermayer András pedig csak 1830-tól.

Adatainkból az is megállapítható, hogy a gimnáziumot és a líceumot a kívülállók (s nyilván az iskolákról írók is) azért is egy intézménynak vélhették, mert olykor ugyanaz a személy töltötte be a gimnázium igazgatói tisztét és a líceum igazgatói tisztét is.

8 A tanárokról írt jellemzésben feljegyezték, ha valamelyik nyelvet „csak közepesen” beszélt. Nagyon ritka az ilyen eset. A szláv nyelv valószínűleg a ruszin/rutén, vagy a szlovák nyelvet jelenthette. (Vö: Relatio de Professoribus ... 1817/18.).

A líceum tanárai általában két-két, néha három tantárgyra szakosodtak, mégpedig a legkülönbébb párosításban: filozófia és történelem, matematika és hidrotechnika és polgári építkezés, fizika és mezőgazdaságtan és magyar irodalom stb. A tantárgyak elosztásából arra következtethetünk, hogy az egyes líceumi tanároknak megvolt a maguk (fő) alaptantárgya, de valamelyik tanár nyugdíjazása, új tanár érkezése nyomán a tantárgyak valamelyes újraelosztása, egyik-másik tanár szakváltóztatása következett be, illetőleg vált szükségessé.

A püspöki magánlíceum tanárainak fizetése, anyagi javadalmazása (magától értetődően) a püspökség feladata volt, a püspökség jövedelméből történt.

A LÍCEUM MŰKÖDÉSI SZABÁLYZATA

A líceum vezetősége az iskola belső életének megszervezésében, a fegyelem megtartásában diák-tisztségviselőkre támaszkodott. Mindegyik évfolyamnak megvolt a maga kurátora, gondnoka, aki az anyagiakért felelt. Minthogy az egyes évfolyamokon több tanár is tanított, valószínűnek tartjuk, hogy az évfolyamok felelősei végső soron a líceum szeniorának, a főgondnoknak tartoztak számadással. A szenior tisztsége a líceumban is megvolt, ezt a tisztséget a líceum valamelyik tanára töltötte be. A levéltári anyag hiányainak tulajdoníthatjuk, hogy egyetlen biztos adatunk van: 1831-ben Zenovits János volt a bölcsészek szeniora.⁹

Az egyes tantárgyak anyagának elmélyítésére a líceumban (is) ún. academiát, diákköri szakcsoportot szerveztek. Ezeknek a tanítási órákon kívüli önképző köröknek – mai megnevezéssel szakköröknek – működését választott diákvezetők szervezték, irányították.¹⁰ A püspöki líceum osztályait számára Fischer István püspök az egykori jezsuita iskola épületében helyezte el,¹¹ 1824-ben a szemináriumi rész bővítése miatt a líceum által használt helyiségeket lebontották, s ekkor a líceum átköltözött a katolikus gimnázium Kő utcai¹² épületének emeletére,¹³ az 1836-os földrengés után egy évig az épülő új püspöki palota két termében működött.¹⁴

9 Semmiképp sem tartjuk valószínűnek, hogy a szenior címet az iskola legöregebb tanára jelentésben használta volna.

10 Ugyanakkor a bölcséleti tanfolyamon nagy súlyt fektettek a tézisek nyilvános vitájára (is), ezeket ki is nyomtatták. (Vö. Sarmaságh, i.m. 108.)

11 Ez ekkor az Uray család magántulajdonában volt, a kollégium épületét – amely egyben püspöki lakás és szeminárium is volt – bérelte, tulajdonjogát 1824-ben szerezte vissza Kovách Flórián püspök.

12 Az utca neve 1883-tól Kazinczy, ma Stefan cel Mare.

13 A líceum két tanterme mellett egy helységben könyv- és irattárat rendezett be, egy szobát pedig a természettudományi eszközök tárolására. Csak a líceumnak volt a tudomány akkori állásának megfelelő „phisica múzeum”-a (49 tárgy, 5 könyv és 7 (miscellanea) kisebb tudományos közlemény, valamint (a püspök bőkezűsége folytán) természettudományi gyűjteménye. Vö. Sarmaságh, i.m. 128.

14 Az épület a földrengés következtében megrongálódott, javításra szorult.

A líceumi tanulók többsége a városban lakott (családoknál), néhányan helyet kaptak a gimnázium számára létesített püspöki konviktusban,¹⁵ a papjelöltek pedig a szeminárium épületében laktak.

A líceumi tanulók számára is létezett ösztöndíj. Az okiratokból következtethetően többféle ösztöndíj is volt. Az ún. 'rendes ösztöndíj'-nak két fokozata bizonyosan volt, tudjuk ezt egy 1825-ből való okiratról, amely közli, hogy Kószeghy Mihály – édesanyja özvegy – II. osztályú ösztöndíjat kapott. A levéltári anyag hiányának betudhatóan nem állapíthatjuk meg, hogy tanévenként hány tanuló részesülhetett ösztöndíjban, anyagi támogatásban. Biztosan azt tudjuk, hogy 1849/1850-ben három elsőéves és négy másodéves bölcsész kapott ösztöndíjat.¹⁶

TANTERVEK, TANANYAG, OKTATÁSMÓDSZERTAN

A tanév a líceumban két félévre tagozódott. Az első félév október 1-jén kezdődött és március végéig tartott, a második félév április elején – elsején, másodikán, harmadikán – kezdődött és augusztus végéig tartott. A félévet lezáró vizsgákat két hetes vizsgaidőszakban tartották, az egyes vizsgák között általában két-három, ritkábban négy nap volt. A líceumi tanulók vizsgarendjét négy tanév ismert vizsgaeredményeivel szemléltetjük az 1. táblázatban. Az okiratban először a másodéveseket közlik, utána az elsőéveseket, ezért mi is így járunk el. Az első félév vizsgái márciusban voltak, ha valamelyik vizsgát áprilisban tartották, ezt az időpont mellett jelöljük; a második félév vizsgái mind augusztusban voltak. Minden vizsga után jegyzőkönyvben rögzítették a líceumi évfolyam tanulóinak minősítését. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint a sikeresen vizsgázókat négy csoportba sorolták: kitűnő, első osztályú (= jeles), második osztályú (=jó), harmad osztályú (= elégséges) tanulók. Az a tanuló, aki valamelyik vizsgán nem ért el elégséges minősítést, megbukott.

15 A püspöki konviklust 1828-ban Hám János megyéspüspök alapította azzal a céllal, hogy a gimnáziumi tanuló vidékiek számára elhelyezést, ellátást, (tanári – nevelői) felügyeletet biztosítson. Az épület, amelyet a konviktus létesítése céljából megvett, a püspök lakása (a régi rezidencia) melletti telek és a rajta épült ház volt. A ház utcai része a Kápolna (később Eötvös, ma Alexandru Ion Cuza) utcára nézett. Az utcai részt mintegy másfél évtized után lebontották és 1842-ben helyére az emeletes konviklust építették.

16 Vö. Alumnii ... pro anno 1848/49, 1849/50. Az ösztöndíjasokról szóló tájékoztató szerint 1849/50-ben 7 ösztöndíjas tanuló volt: a másodéves Csérnek Károly, Érsekújvári Imre, Frank József, Miller Jakab, az elsőéves Bráza János, Márton Alajos és Mraconai István.

1. táblázat

Tantárgy	Tanév						
	I. félév				II. félév		
	1809	1812	1820	1829	1809	1812	1829
Másodévesek							
Hittan	10	15	15	12	8	3	5
Magyar nyelv	13	31	IV. 3.	31	–	21	28
Magyar irod.	13	31	IV. 3.	31	–	21	28
Egyet. tört.	17	26	IV. 5.	23	25	12	17
Ontológia és kozmológia	17	17	17	19	11	12	17
Alk. mat.	24	29	31	29	21	19	–
Fizika	24	22	22	26	16	16	9
Mezőgazdaságtan és természetrajz					–	16	25
Hidrotechnika					–	–	13
Elsőévesek							
Magyar nyelv	–	13	30	31	8	–	21
Magyar irod.				14	8		
Matematika		16	27	24	12	13	17
Hittan		17	16	15	10	8	3
Logika		22	23	28	–	23	18
Történelem		23	18	20	19	18	9

A tanulókat minden tantárgyból az egyes csoportokon belül is rangsorolták, s nevüket a vizsga jegyzőkönyvébe ennek megfelelő sorrendben vezették be. Megállapították tehát azt, hogy a jelesek közül ki az első, második, harmadik stb., ugyanígy a többi osztályozási csoportban is. Az egyes tantárgyakból készült minősítéseket összesítették, majd az összesítés alapján megállapították az évfolyam tanulóinak tanulmányi sorrendjét.

A meglevő dokumentumanyag alapján pontosan ismerjük a szatmári püspöki líceumban tanított tantárgyakat, ennek alapján tudjuk, hogy a két bölcsészeti évfolyamán ugyanazokat a tantárgyakat (s nyilvánvalóan ugyanazt a tananyagot) tanították, mint Magyarország többi hasonló líceumában.

Az első éves filozófusok a szatmári líceumban az első félévben a hittanon kívül öt tantárgyat tanultak: logikát, matematikát, történelmet, magyar nyelvet és magyar irodalmat.

A logika tantárgyának megnevezésében (a későbbi tanévekben) többször is tapasztalható elnevezés változás minden bizonnyal a tanított tantárgy tananyagának tartalmi pontosítását célozta, persze jelenthetett tananyagváltást is. Az 1805. évi tájékoztató szerint a logika az első félévben: logika és filozófiatörténet, a második félévben: erkölcsfilozófia (és metafizika ?). 1809-

ben a tantárgy megnevezése mindkét félévben: logika. 1812/1813-ban az első félévben: elméleti logika, a másodikban alkalmazott (gyakorlati) logika. Az 1814/1815-ös tanév második félévében: ontológia¹⁷ és logika, 1829-ben az első félévben logika és empirikus pszichológia, a másodikban: elméleti metafizika, 1838/1839-ben viszont filozófiatörténet és empirikus pszichológia, illetőleg analitikus logika.

A matematika neve az 1805–1806-os tanévben matematika és gyakorlati mértan, 1809-ben tiszta (valószínűleg 'elméleti') matematika, 1812–1813-ban algebra, a második félévben: elméleti és gyakorlati mértan, a huszas években pedig (egyszerűen): mértan.

A történelem tanítása során 1804–1805-ben vallás- és művelődéstörténetet és cezarológiát (a királyok történetét) tanították, a tantárgy neve a későbbiekben – 1809-től bizonyosan – a magyar királyság oknyomozó történelme, a huszas években pedig egyszerűen történelem.

Külön-külön tantárgy volt a magyar nyelv (neve 1812–1813-ban: a magyar nyelv tanulmányozása) és a magyar irodalom. A magyar nyelvet elsősorban a közhivatali pályára készülő, nem magyar anyanyelvű és magyarul jól nem tudó tanulók tanulmányozták.¹⁸

A magyar anyanyelvűek irodalomórán foglalkoztak anyanyelvi ismereteik bővítésével, a nyelv csiszolásával, valamint nevesebb írók és költők műveinek olvasásával, megvitatásával.

A magyar nyelv és irodalom ilyképpen történő oktatása megfelelt az 1806. évi Ratio Educationis rendelkezéseinek.¹⁹ Az 1821–1822-es tanévtől kezdődően a vizsgajegyzőkönyvekben a két tantárgy már egyetlen tantárgyként szerepel magyar nyelv- és irodalom.

A magyar nyelv tanítására a huszas évek végétől Bilnicz Lajos: A magyar nyelvbeli előadás tudománya című könyvet, illetőleg egy évtized múltán Magyar nyelvtudomány címen megjelent átdolgozott változatát használhatták.²⁰

17 A szubjektumtól és a szubjektum tevékenységétől független létről szóló tanítás. (Vö. Bakos Ferenc: Idegen szavak és kifejezések szótára. Bp. 1974, Akad. K. – Kossuth K. 601.)

18 Vö. Mészáros István: *Líceumi magyartanítás a reformkorban*. Magyar Nyelvőr, 18 (1984) 4. 442–449.

Az 1807–1808-as tanévben magyar irodalomból huszan vizsgáltak, magyar nyelvből pedig tizenegyen. A tizenegy vizsgázó közül románnak vallja magát: Madarászi Ioannes senior és junior, Mihályi Georgius, Papp Petrus és Sándor Ioannes, ruténnek Iszajovits Ioannes, Dán Ladislaus, magyarnak Jónutz Franciscus és Francovszki Ioannes, nincs adatunk Nedeczei Franciscus és Ungur Ioannes anyanyelvről és nemzetiségéről.

19 Az 1806. évi II. Ratio Educationis erősen katolizáló és németesítő szellemű volt; ez utóbbi vonatkozása tulajdonképpen nem a nép(ek) nyelve ellen irányult, hanem inkább a – főleg a magyar nemesség által használt – latin nyelv helyére kívánt egy élő nyelvet meghonosítani a nemzetközi érintkezés és az államigazgatás céljaira. A birodalom egységesítését tervezte, azt, hogy rövidesen a német legyen az egész birodalom általános nyelve. (Vö. Mészáros István: A nevelés története 1790–1849. Bp. 1968, Tankönyvkiadó. 82., és Jászi Oszkár: A Habsburg-monarchia felbomlása. Bp. 1982, Gondolat. 136.). II. József németesítő politikája tulajdonképpen a nemzeti érzés félreértésén alapul és akaratlanul is előmozdítja a nemzeti ellenállást. (Vö. Jászi, i.m. 341.) L. még: Mészáros István: Az iskolaügy története Magyarországon 966–1777 között. Bp. 1981, Akad. K. 643 és kk., Sarmaságh Géza i.m. 50–51.

20 Bilnitz első könyve 1827-ben jelent meg Pesten, az átdolgozott kiadás 1837-ben. A könyvekről részletesen ld. Mészáros előbb idézett tanulmányát.

Az első éves bölcsészek a tanév második felében fizikát és mezőgazdaságtant is tanultak.

A másodévesek a hittanon kívül hét-nyolc tantárgyat tanultak: matematikát, fizikát, filozófiát, történelmet, mezőgazdaságtant és természetrajzot, hidrotechnikát és építészetet, valamint magyar nyelvet és irodalmat.

A másodévesek matematikája: alkalmazott matematika.

A fizika: elméleti és kísérleti fizika.

A filozófia: ontológia és kozmologia.²¹ A tantárgy neve 1812–1813-ban: metafizika, 1821-től: elméleti és gyakorlati filozófia = metafizika, az 1829–1830-as tanév második félévében: filozófiai etika.

A történelem: egyetemes történelem, azaz: világtörténelem, az 1820-as évektől: egyetemes történelem és a magyar királyság története.

A másodéves bölcsészek a második félévben hidrotechnikát és polgári építést is tanultak.²²

A tanítási nyelv a líceumban latin nyelvű volt, de a tanároktól megkívánták a magyar nyelv ismeretét (kiegészítő magyarázatok szükségessége céljából.)

Amikor 1844-től a gimnáziumi oktatásban bevezették a magyar tannyelvet, a líceumban a tantárgyak egy részét magyarul, másokat továbbra is latinul tanították. Magyarul tanították a vallástant, történelmet, természetrajzot, a mezőgazdaságtant (*oeconomia ruralis*) s természetesen az irodalmat. Továbbra is latinul tanították a logikát és metafizikát, még egy ideig a fizikát, matematikát, hidraulikát és architektúrát. Latinul tanították a rendkívüli tantárgyakat is, a diplomatikát, heraldikát, genealógiát.

A líceumi oktatásban használt tankönyveket konkrétan 1828-ból ismerjük. Ebben a tanévben hat, a líceumok számára készült rendes tankönyvet használtak. Így Pankl: *Oeconomia ruralis*, Mitterpacher és Bertuk: *Historia naturalis*, Horváth: *Physica*, Nagy Paulus: *Historia universalis*, Hadaly: *Algebra és Geometria*, Szaniszló: *Doctrina Religionis*.

A többi tantárgyból forrásokat felhasználva a tanárok (kéziratot) jegyzeteket készítettek, az órákon ezeket diktálták. A líceumban az 1828-as tanévben ilyen jegyzetek voltak: *Logica*, *psychologia*, *empirica*, *metaphisica*, *ethica*, *philosophia*; *Mathesis applicata* (Tomtsányi munkája után); *Architectura civilis* (Huberth munkája alapján), *Hydrotechnica* (Hadaly munkája alapján), *Historia pragmatica Regni Hungariae* (Pray és Palma munkája alapján), *Geometria practica* (Steindl munkája alapján).

A magyar nyelvet is kéziratot munka alapján tanították.

1836-ban a tanításban felhasználták Imre János: *Metaphisica és ethica* című munkáját.

21 A világmindenséggel, mint összefüggő egésszel, tér- és időbeli szerkezetével foglalkozó tudomány. (Vö. Bakos, i.m. 465.)

22 Vízműtan, vízepítészet; a természetes vízkészlet gyakorlati felhasználásával foglalkozó tudományág. (Vö. Bakos, i.m. 333.)

A püspöki líceum könyvtárát az iskola alapításának évében, 1804-ben létesítették. A könyvtár első állományát azok a könyvek alkották, amelyeket az egri nyilvános líceum és az egri érsekség magánkönyvtárában több példányban megtalálható könyvekből – királyi rendelet alapján – az iskola számára megküldtek.

Az Egerből kapott könyvek jegyzéke 235 címet sorol fel – közülük 79 való a líceum, 156 az érsekség adományából –, minthogy azonban sok műből két-két példányt, kettőből hármat, illetőleg egy-egy műből négyet, ötöt is küldtek, létesítésekor a könyvtár valójában összesen 304 kötetel rendelkezett. A könyvanyag tüzetes elemzésekor viszont megállapíthatjuk, hogy valójában ennél is több könyv érkezett, ugyanis több könyv – öt bizonyosan –, colligatum.²³ Ha pedig számbavesszük a többkötetes műveket is, akár 595 könyvvel is számolhatunk.

A líceum első könyvtárának könyvjegyzékéből tájékozódhatunk a könyvanyag tematikai megoszlásáról is, ugyanis a könyveket a felsorolásukkor tematikailag csoportosították. A könyvjegyzék tudományszakok szerint öt csoportba sorolja az egri líceumtól átvett könyveket: teológiai munkák (21 cím), jogtudományi munkák (9 cím), történelmi munkák (36 cím), filozófiai, matem., etikai és orvosi könyvek (3 cím), irodalmi vonatkozású művek (14 cím).

Az érsekség könyvtárából küldött 156 könyvet a jegyzék nem csoportosítja tematikailag, viszont (többnyire helyes) betűrendben sorolja fel őket.

A könyvek túlnyomó többsége latin nyelvű. A huszonegy nem latin nyelvű műből tíz francia, hat olasz – közülük kettő nyelvtan –, egy német, kettő ruszin (rutén), kettő magyar nyelvű.

A könyvek nyomtatásának helye, valamint megjelenésük kora valamelyest tájékoztat arról is, hogy milyen tájegységek (országok) és milyen időszakok művelődési, filozófiai és tudományos eredményei és irányzatai jutottak el a líceum diákságához a fenti könyvanyag révén.

A könyvtár állományának több mint hatvan százalékát magyarországi nyomdákban nyomták, mintegy két százalékát Erdélyben és Horvátországban, a többit szerte Európában.²⁴ A könyvállományból megállapíthatjuk, hogy a tanárok felkészülésük során, a líceum tanulói az egyes tantárgyak elmélyítésében, illetőleg a nyelvek tanulása során, milyen könyveket olvashattak, melyekből egészíthették ki a tanítási órán kapott ismereteiket.

23 A könyvjegyzék 74., 88., 91., 137. és a 227. sorszámú tétele különböző szerzőktől származó (többnyire rövid) művek egybekötése.

24 A könyveket a következő helységeken nyomtatták: Nagyszombat 48, Eger 17, Kassa 15, Pozsony 4, Debrecen 4, Buda 3, Győr 2, Sopron 2, (Nagy)Várad 1, Veszprém 1, Kolozsvár 2, Szeben 1; Zágráb 1, Róma 9, Velence 8, Bécs 6, Amszterdam 6, Coloniae Agrippinae, Firenze, Lipcse és Frankfurt 4–4, Antwerpen, Bazel és Párizs 3–3, La Haye, Magdeburg, Wolfenbüttel 2–2, Argentorati, Drezda, Franeker, Genf, Hania, Hamburg, Jéna, Kölén, Maastricht, Manz (Mainz ?), München, Nápoly, Rajna (= Rhein), Rotterdam, Rupella, Salzburg, Toldeo, Tübingen 1–1.

A matematika tanításában, tanulásában hasznos segédeszköz volt Iosephus Liesganig *Tabulae memoriales praecipue arithmeticae* című műve, valamint Vlacq Adrianus fontos matematikai segédkönyve, a *Tabulae sinum, tangentium et secantium et logarithmi sinum, tangentium et numerorum ab unitate ad 1000*. Horváth Joannes Baptista *Elementa matheseos philosophiae auditorum usibus accomodata* című kétkötetes munkája, valamint Eduardo Corsini ötkötetes, kimondottan a bölcsészeti osztályok tanulói számára készült műve, az *Institutiones philosophicae ac mathematicae, ad usum Scholarum piarum*.

A hidraulika és a fizika tanításában hasznosították Domenico Guilielmi *Opera Omnia Mathematica Hydraulica, Medica et physica* című négykötetes művét.

A fizika tanításában Guilielmi műve mellett két általános fizika könyvet tanulmányozhattak, Iosephus Khell *Physica Generalis* és Briald *Physica Generalis et pastoralis* című művét.

A történelem tanulásakor világtörténelmi ismereteket szerezhettek a hatkötetes *Rudimenta historica-ból*, valamint Ioannes Rosinus *Antiquitatem Romanorum*, Petrus Bertius *Breviarium Historiae Esticae*, Franciscus Borgia Kéri *Hystoriae byzantinae*, Petrus Bizarus *Persicarum rerum historia*, Carolus Du Fresne *Illyricum vetus et novus, sive historia regnorum Dalmatae, Croatiae, Slavoniae*, Kéri *Imperatores orientalis* című munkáiból. Ugyancsak a balkáni országok történetéről olvashatták Ioannes Lucius *De regno Dalmatae et Croatiae, Serviae atque Bulgariae* című munkáját, a németység történetéről szolt Burcardus Gotthelfius *Struvius Corpus Historiae Germanicae, prima gentis origine ad annum usque 1730* című műve, Jean Rousset könyve – *Histoire mémorable des guerres entre les maisons de france et d'Autriche* – pedig a francia-osztrák háborúról; Thomas le Land *Histoire d'Irland depuis l'invasion D'Henri II.* című műve az írek történetébe nyújthatott betekintést.

Mivelhogy a történelem tanulmányozása vallástörténetet is jelentett, ilyen irányú ismeretek szerzését segíthették az egyház zsinatainak történetét tárgyaló munkák – Ioannes Cabasutius *Historiarum conciliorum et canonum invicem coltorum Veterumque Ecclesiae rituum notitia ecclesiastica* és *Notitia conciliorum Sanctae Ecclesiae* című művei, Paulus Sarpus *Historiae Concilii Tridentini libri VIII.*, a fentebb említett *Rudimenta historica* első és hatodik kötete, valamint a magyar egyház történetét bemutató könyvek – Stephanus Salagius *De Statu Ecclesiae Pannonicae libri VII.* –, s közéjük sorolhatjuk Bernardo Giustinianinak a lovagrendek történetét tárgyaló művét – *Historie chronologische dell'origine de gl'Ordini Militari e di tutte le Religioni Cavaleresche* – is.

A magyar királyság történetét tárgyaló munka a könyvtár anyagában Kazy Ferenc: *Historia Regni Hungariae ab anno seculi decimi septimi ad annum ejusdem seculi* című műve, s magyar történelmi vonatkozásúak Esterházy József posztumusz emlékiratai is.

Művelődéstörténeti vonatkozású ismereteket szerezhettek Ioannes Passerius *Picturae Etruscorum in vasculis* című művészettörténeti munkájából, valamint Martinus Antonius Del-Rio hatkötetes, a boszorkánypereket bemutató munkájából (*Disquisitiones magicae*).

A 17–18. századi történelemtanítás magába foglalta a földrajzi ismereteket is. Ezt tanúsítja a már említett *Rudimenta historica* című munka is, amely azonban már jelentős előrelépés a földrajz tanulmányozása tekintetében, ugyanis 5. kötete, a *Rudimenta geographica* – minden kötetének külön címe is van az általános *Rudimenta historica* mellett – egészében földrajzi tárgyú. A líceumban használták a könyvet, következésképp a bölcsészeknek földrajzi ismereteket is nyújtottak. A könyvállomány földrajzi ismereteket közlő, ilyen természetű ismereteik elmélyítésében hasznosítható könyve volt a polihisztor Timon Sámuel *Imago antiquae Hungariae, representans terras, adventus res gestas gentis hunnicæ* és Iosef Veisset *Geographie Historique Ecclesiastique et Civile* című műve is.

A bölcsész osztályoknak természetszerűleg fontos tantárgya volt a logika és a filozófia. A könyvtár kezdeti állományában mindössze két logika könyvet találunk, a Domonkos-rendi Antonius Genuensis *Elementa Logicae* és Alexander Berényi *Institutiones logicae et metaphisicae* című művét.

A filozófiai könyvek közül említésre méltóak a természetfilozófiai munkák: Rogerus Iosephus Boscovich *Theoria philosophiae naturalis redacta ad unicum legem virium in natura existantium*, Iacobus Zabarella *Tractatus de rebus naturalibus*, valamint a mechanikai szemléletet terjesztő Reviczky Antal: *Elementa philosophiae naturalis* című műve.

A hittani ismeretek elmélyítéséhez gazdag könyvanyag állt a tanulók rendelkezésére. A katolikus szerzők közül olvashatták Pázmány Kalauzát, Robertus Bellarminus, Franciscus Xaverius, Thomas Morus, valamint Cyprianus, Hermannus Busenbaum, Daniel Concinna, Ignatius Graveson, a Benedek-rendi Piere Coustant és a Domonkos-rendi Melchior Canus írásait. A hazai katolikus szerzők közül olvashatták Csapodi Lajos, Foglár György, Kőszeghi László és Illyés István műveit.

A könyvtárban számos protestáns szerző munkáit is megtalálhatták, így David Millius, Iacobus Vilhelmus Fererlinus, Samuel Basnagius, a svájci irányzatot képviselő Sebastianus Castellio és Paulus Sarpi(us) = Polanus, a jénai Burcardus Gotthelffius Struvius, a magyar szerzők közül pedig Otrókócsi Fóris Ferenc és a puritánus Komáromi Csipkés György írásait.

A filozófiai évfolyamok tanulóinak valószínűleg valamelyes jogi ismeretre is szert kellett tenniük – forrásainkból nem állapítható meg, hogy melyik tantárgy keretében –, ugyanis a könyvtár anyagában két, a líceum számára előírt tankönyvet is találtunk: Vitus Pichler *Candidatus abbreviatus jurisprudentiae sacrae* és Szegedi János *Tripartitum juris hungarici tyrocinnius* című művét. Ez utóbbi – gyakorlati jogtudományt és magánjogot tartalmazó – tankönyv anyagának elmélyítésére szolgálhatott (az érdeklődők, illetőleg a jogi tanulmányokra készülők számára) Aszalai István *Index seu Compedius operis Tripartiti, Et Generalis Decreti, Constitutionumque Inclyti Regni Hungariae ac Partium eidem adnexarum* és Stephanus Huszti *Iurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungari* című munkája. A természetjoggal ismerkedni kívánónak Anselmus Design *Jus Naturae*, a római jog iránt érdeklődőknek Dionysius Gothofredus *Corpus Juris Civilis Romani cum notis integriis* című műve áll a rendelkezésre.

Feltehetően ezeket a könyveket a líceumban tanuló papjelöltek többet használhatták, hasonlóképp ők olvashatták a katolikus kánonjogot és a luteránus egyházjogot tárgyaló munkákat is.

A könyvtárban nyelvek tanulását, illetőleg nyelvi ismeretek bővítését elősegítő könyvek is álltak a tanulók rendelkezésére. Latin beszédgyakorlatokat tartalmazó könyv volt Desiderius Erasmus Rotterdamus *Colloquia familiaria* című műve, Georgius Watehius *Historia critica Latinae Linguae* című munkája pedig a latin nyelv történetét ismertette.

Noha – tudomásunk szerint – a szatmári líceumban görög nyelvet nem tanítottak, az érdeklődő, a görög nyelvet tanulmányozni akaró diák felhasználhatta Cornelius Schrevelius *Lexicon manuale graeco-latinum et latino-graecum* című népszerű, számos kiadásban megjelent szótárát, görög nyelvű szövegeket pedig Stephanus *De urbibus quam primus Thomas de Pinedo Lusitanus ... dobebat* című, görög és latin szövegeket párhuzamosan tartalmazó, valamint Johannes Leusden *Leudeni Compediam Graecum Novi Testamenti* című művében találhattak.

Az olaszul tanulni kívánó diák olasz nyelvtankönyvet – *Grammatica Italica*²⁵ – is talált a könyvtárban.

Bizonyos egyházi énekeket tartalmazó könyvek voltak a rutén-ruszin nyelvű himnuszokat – *Hymni Ruthenici* és zsoltárokat – *Psalterium Ruthenicum* – tartalmazó könyvek.

Az érdeklődő a könyvtárban megtalálhatta Sajnovics Sámuel *Demonstratio Idioma Ungarorum et Laporum* című általános nyelvészeti munkáját is.

A LÍCEUM DIÁKSÁGA A FORRÁSOK

A 19. század első felében működő szatmári püspöi líceum képét kiadatlan forrásanyagunk közlésével, szakszerű feltárással és feldolgozásával sok tekintetben jelentősen körvonalazhatjuk, egyúttal a róla eddig ismert képet lényegesen kibővíthetjük.

A líceum diákságának bemutatásakor ugyanazokat a szempontokat és elveket érvényesítjük, amelyeket a nagyenyedi kollégium diákságának bemutatása és elemzése során követtünk,²⁶ s amelyeket a szatmári reforátus kollégium valamint a szatmári katolikus gimnázium feudalizmus-korabeli diákságának bemutatásakor is követtünk,²⁷ hogy az oktatásunkról megírandó összefoglaló tanulmány alapja egységes elvek és módszerek szerint megszerkesztett anyag legyen.

25 Lehetséges, hogy Tarmini, Reuvald: *Grammatica italiana* című (h.n. és é.n.) könyvéről van szó, amely a szatmári római katolikus püspökségről elvitt könyvekkel a Román Tudományos Akadémia kolozsvári fiókjának könyvtárába került.

26 Vö. Jakó Zsigmond – Juhász István: *Nagyenyedi diákok 1662–1848*. Bukarest, 1979, *Kriterion.*, valamint Bura László: *Szatmári diákok 1610–1852.*, Szeged, 1994. c. munkájában a közlés módjáról elmondottakat.

27 Vö. Bura László: *A szatmári római katolikus gimnázium és diáksága*. Kézirat.

Forrásaink java része – a megmenekült levéltári anyag – 39,6 cm/24,5 cm-es, illetőleg 42 cm/26,8 cm-es méretű okirat a fenti méretre összehajtott kettős ív. Valamennyi jól olvasható. Beírási anyakönyv értékűek a szatmári líceum ifjúságának összeírásai,²⁸ a *Tájékoztató a Szatmári Líceum ifjúságáról* című, illetőleg a bölcsész hallgatók névsoráról, tanév eleji helyzetéről,²⁹ tájékoztató okiratok. Ide kell sorolnunk a *Szatmári Líceum személyeinek és tanulóinak Katalógusa*³⁰ megnevezésű dokumentumainkat is. Ugyancsak összegző jellegűek az első-,³¹ illetőleg a második félévről szóló tájékoztatók, valamint a bölcsész hallgatók félévi és második félévi osztályzatát közlő kimutatások.³² Számos jegyzőkönyv tájékoztat a bölcsészek első-, vagy második vizsgáján a különböző tantárgyakból – matematikából, mértanból, fizikából, algebrából, történelemből, filozófiából, logikából – elért osztályzatairól.³³

Több okirat tájékoztat a tanulók vizsgarendjéről, az ösztöndíjasokról, és vannak a tanárok nyilvántartását, fizetési jegyzékét³⁴ tartalmazó okirataink is.

Megmaradt a líceumi könyvtár első könyvjegyzéke,³⁵ és a cenzúra több tájékoztatója.

Tájékoztató forrásul felhasználtuk a szatmári római katolikus egyházmegye klérusának évkönyveit³⁶ és az egyházmegye papságáról készült kéziratos összeírást.³⁷

28 Informano de iuventute Lycei Szathmariensis: 1806/06.

29 Conscriptio iuventitus Lycei Szathmariensis: 1806/07.

30 Cathalogus Personalium Individuorum et Studiosorum qui in Studio Episcopali Szathmariensi initio praesentis Anni Scholastici ... invenientur: 1806/07, 1807/08, 1811/12. Névváltozata 1829/30-ban és 1830/31-ben: Conscriptio personalium ...

31 Informatio Primo-Semestrialis de Iuventute in Studio Philosophico Szathmariensi, anno ... Litteris operam Navant: 1805/06, 1808/09, 1812/13, 1815/16, 1816/17, 1820/21, 1821/22, 1825/26, 1826/27; Informatio Secundo Semestrialis de Iuventute in Studio Philosophico Szathmariensi, anno ... Litteris operam Navante: 1805/06, 1809/10, 1812/13, 1816/17, 1817/18, 1822/23, 1824/25.

32 Classificatio Philosophicae auditorium: 1805/06, 1807/08.

33 Classificatio primo semestralis ... ex Historiam: 1804/05; ... ex Mathesis: 1804/05, 1807/08; ... ex metaphisica: 1815/16; ... ex historiae universalis: 1815/16; ... ex mathematica et philosophia: 1819/20; ... ex logica: 1829/30; ... ex historia pragmaticae; 1834/35; ... ex historia universalis: 1835/36; ... ex algebra: 1838/39; Classificatio secundo semestralis ... ex philosophiae: 1822/23, 1923/24; ... ex religionis: 1825/26, 1829/30; ... ex literatura Hungarica: 1833/34; ... ex logica: 1833/34; ... ex Mathesis pura: 1833/34; ... ex Algebra: 1833/34; Érdem sorozat ... 1849/50.

34 A líceumi tanárok javadalmazása 1815–1816-ban (a megmaradt kimutatás alapján) a következő volt:

Garamay Ferenc, 8 szolgálati év, 200 Ft és lakás a szeminárium épületében.

Hering Ignác, 2 év, 200 Ft.

Klimek Márton, 6 év, 500 Ft és 100 Ft (becslő). (Nem derül ki az iratból, hogy ez milyen tevékenységet jelentett.)

Meg kell jegyeznünk, hogy az Európában korábban használt pénzegység, a rajnai forint (a tallér kétharmada) értéke 60 krajcár volt. Magyarországon csak elszámolási egységként ismerték. Értékére vonatkozóan ld. Fogarasi Sámuel önéletrésében (1974, Kriterion. 145.) említettek.

35 Lelőhelye: JATE Központi Könyvtára, jelzete: Ms 1805b.

36 Catalogus venerabilis cleri ciocesii Szathmariensis ad annum MDCCCXXVI. Pestini, 1826. (Valamint 1827, 1828, 1829, 1830, 1831, 1833, 1835, Viennae, 1840, M. Karolini, 1851, Szathmarini, 1852, Pestini, 1855.)

37 Clerus Szathmariensis. Kézirat a szatmári római katolikus püspökség levéltárában.

A DIÁKLÉTSZÁM ALAKULÁSA

A líceum bölcsészeti osztályai 1804–1852 között negyvenhét tanévben működtek, 1848/49-ben nem volt tanítás.

Az első tanévben a líceumban csak az első évfolyam működött, a következő tanévtől két évfolyam minden tanévben. A teljes diáklétszámot huszonnégy tanévből ismerjük. Az 1834/1835-ös és az 1838/1839-es tanévből csak az első évek, 1847/1848-ból csak a másodévesek teljes névsorát ismerjük. Tizennyolc tanévből viszont csak a líceumban tanuló klerikusok, papjelöltek nevét és számát, egy tanévből pedig csak az ösztöndíjasok nevét ismerjük. Két tanévből (1818/19 és 1831/32) nincs egyetlen adatunk sem.

Az ismert létszámú huszonnégy tanévben a líceumban 1678 diák tanult. Ha ehhez a létszámhoz hozzáadjuk a fentebb említett évfolyamok százhatvannyolc első- illetve másodéves diákját, valamint a száztizennyolc ismert nevű klerikus és ösztöndíjas tanulót, összesen 1964 ismert bölcsészhallgatóról tudunk.

Az 1810–1811-es tanévre – a megelőző és a következő tanév diáklétszámának ismeretében – bátran számolhatunk hetven tanulót az 1813/1814-es és az 1814/1815-ös tanévekre ötvenet, illetve negyvenet, az 1818/1819-es tanév létszámát – ötvenhárom tanulót (az 1869/70-es évkönyvben közölt) statisztikai összegzésből ismerjük, az 1827/1828-as tanévre legalább ötven tanulóval számolhatunk. A későbbi tanévek létszámára megközelítő pontossággal a (későbbi) katolikus főgimnázium 1869/1870-es évkönyvében közölt adatokból következtethetünk, ez ugyanis (visszamenőleg) évekre bontva közli a gimnáziumi osztályok és a líceum diákságának összesített létszámát. A fenti évkönyv adatai alapján, az adott évek grammatikai és humanista osztályai diáklétszámának ismeretében megközelítő pontossággal körvonalazhatjuk a líceumba járók létszámát:

1831:	98
1832:	86
1836:	97
1837:	97
1838:	120
1839:	149
1840:	130
1841:	120
1842:	90
1843:	97
1844:	100
1845:	80
1846:	70
1847:	60
1849:	40
1850:	80
1851:	70

Ezeknek az éveknek a (kikövetkeztetett) tanulói létszáma tehát körülbelül: 1847.

Az ismert és a kikövetkeztetett adatokat összesítve megállapíthatjuk: a líceumban 1804 és 1852 között mintegy 3811 diák tanult.

(Meg kell jegyeznünk azonban azt, hogy az 1896-ban megjelent iskolamográfia a legtöbb esetben más számadatokat közöl – nem ismerjük a forrásait –, s ezeket összesítve még 1624 tanulóval kellene számolnunk, ez esetben az adott időszakban 5435 tanulóval.)

A líceum két bölcsészeti osztályába járt tanulók évenkénti ismert létszámát 2. táblázatunk szemlélteti:

2. táblázat

tanév	I. év	II. év	Össz.	69/70	Sarm.
1804–05	8	–	8		9
1805–06	20	15	35		30
1806–07	47	28	75		75
1807–08	35	32	67		74
1808–09	59	38	97		96
1809–10	50	42	92		117
1810–11		2	2*		–
1811–12	44	22	66		–
1812–13	35	25	60		69
1813–14			3 *		52
1814–15			2 *		40
1815–16	23	17	40		43
1816–17	35	22	57		65
1817–18	34	19	53		71
1818–19					53
1819–20	42	22	64		65
1820–21	41	24	65		65
1821–22	50	21	71		70
1822–23	36	21	57		57
1823–24	49	26	75		68
1824–25	40	37	77		79
1825–26	45	28	73		101
1826–27	27	22	49		51

1827–28	7	4	11*		74
1828–29	58	25	83		89
1829–30	77	30	107		106
1830–31	51	38	89	98	75
1831–32				86	101
1832–33	3	8	11		83
1833–34	57	37	90		89
1834–35	59	5	64		103
1835–36	73	50	128	97	98
1836–37		4	4*	**	97
1837–38	4	2	6*	**	130
1838–39	73	4	77	149	122
1839–40	6	5	11*	120	147
1840–41	1	1	3*	***	130
1841–42	2	2	4*	***	126
1842–43	1	2	3*	***	110
1843–44	3	1	4*	***	81
1844–45	5	3	8*	***	119
1845–46	1	5	6*	***	95
1846–47		1	1*	***	108
1847–48	2	36	38	***	99
1848–49	Nem működött				
1849–50	5	5	10*	***	97
1850–51	7	6	13*	***	106
1851–52	3	2	5*	***	–
Összesen:			1964		

* A tanulói névsorok hiányoznak, adatunk az ismert nevű tanulók számát jelöli.

** A líceumi osztályok névsorait (anyakönyvet) ezekből a tanévekből már az 1869/70-es évkönyv készítésekor nem ismerték, feltehetően korábban elveszték, vagy elkallódtak.

*** Az 1840-es tanévtől kezdődően az idézett évkönyv együttesen közli a gimnáziumi és a líceumi osztályok tanulólétszámát. Minthogy így pontosan egyikre sem következtethetünk, közlésüket mellőzzük.

A líceumba beiratkozott tanulók közül többen abbahagyták tanulmányaikat, lemorzsolódtak, mások elégtelen tanulmányi helyzetük miatt maradtak le.

A líceumi tanulók közül mintegy nyolcvan tanulóról tudunk, hogy az adott iskolai évben nem fejezte be líceumi tanulmányait. Az iskolát elhagyó huszonegy tanuló közül kilenc katonának szegődött, egy Egerbe ment tanulmányai folytatására.

Az osztály megisméltése révén – a névsorok szerint – harmincnyolc tanuló maradt le. A valóságban bizonyosan több, ugyanis meglévő tanulói névsorokból is több tanulóról megállapítható, hogy ugyanazt az osztályt végzi a következő tanévben is, viszont ismétlő voltát nem jelölik.

A lemaradás sajátos esetének tartjuk a Todorka Basiliusét, akit az 1833-as tanév végén a második évfolyamról (vagy elégtelen anyagismerete, vagy az első évfolyam elvégzésének hiányzó igazolása miatt) a következő tanévre alsóbb osztályba, az első évfolyamra utasítottak: lefokozták.

Sokan a tanulmányaikat feltehetően anyagiak, vagy más családi ok, körülmény folytán hagyták abba – némelyek időlegesen, mások végleg. Többekről feljegyezték: betegség akadályozta a vizsgákon való megjelenésüket.

A DIÁKOK SZÁRMAZÁSI HELYE, ELŐZŐ ISKOLÁJA

Az 1964 névleg ismert líceumi tanuló több mint kétharmadának ismerjük a származáshelyét, ugyanis a líceum tanulóinak év eleji helyzetéről készített, valamint a líceum diákságát összeíró (különféle elnevezésű) jegyzékek, félév és tanév végi tájékoztatók általában közlik születési helyüket és szüleik lakhelyét.

A jegyzékek nem közlik a bölcsészeti osztályokban tanulók, papi pályára készülő tanulók adatait s esetenként még néhány tanulóét. Közülük mégis sikerült azonosítanunk 118 klerikus adatait, részben az előző tanév(ek) humanistáinak névsoraiból, részben a szatmári római katolikus egyházmegye adatait közlő forrásainkból.

Tekintélyes számú diák nevét az egyes vizsgákról készített osztályozó jegyzőkönyvekből ismerjük, másokét a diákok általános tanulmányi eredményeit összegző jegyzékekből. Ezek egyike sem közli viszont a tanulók személyi adatait. Az ily módon a névleg ismert tanulók közül sokuk adatait az előző, vagy a következő tanév személyi adatokat is tartalmazó jegyzékei, több esetben az előző tanév(ek) humanista osztályainak tanulóiról készített jegyzékekből sikerült azonosítanunk.³⁸ Az 1364 azonosított származási helyű tanuló – a diákok 70,98 %-a – közül Szatmárnémetiből való 87, Szatmár megyéből 350, tehát összesen 437 tanuló, az ismert származási helyek 32 %-a Máramaros megyéből 244 tanuló (17,88 %), Ungból 135 (9,89 %), Beregből 124 (9,08 %), Ugocsából 114 (8,35 %), Szabolcsból 68 (4,98 %), Zemplénből 52 (3,80 %), Abauj, Árva és Közép-Szolnok megyéből 18–18, Bihar megyéből 16, Kóvár-vidékről 28 (2,05 %), Pest megyéből 12, Galiciából 11 tanuló tanult a líceumban.

38 Vö. Bura László: Szatmári diákok 1610–1852. Szeged, 1994. 216–245.

A fentiekén kívül 5–5 tanuló tanult a líceumban Kraszna és Nyitra, 4 tanuló Belső-Szolnok megyéből, illetőleg legfeljebb 1–3 diák Arad, Beszterce, Csík, Csongrád, Doboka, Fejér, Hont, Kolozs, Vas, Zágráb és Zala megyéből.

A bölcsészeti osztályokban legalább öt tanuló tanult a következő falvakból:

5: (Kis-, Nagy)Bocskó, Császlóc, Csengerújfalu, Dobos, Dombó, Egres, Fábiánháza, Fancsika, Géc, Kemecse, Komját, Körösmező, Piskárkos, Rónaszék, Sajópolyána, (Szilágy)Somlyó, Szászfalu, Szerednye, Veresmart, Zsadány;

6: Batár, Erdőszáda, Jánk, Krassó, Misztótfalu, Oroszfalu, Órdarma, Rahó, Száldobos, Tasnádszántó;

7: Halmi, Jód, Nagyszöllős, Sátoraljaújhely, Szamostelek, Szinérváralja, Szőlősvégárdó;

8: Kállósemlyén, Szepes;

9: Bilke, Hosszúmező, Kökényesd, Pálóc, Pest, Sárközújlak;

10: Beregszász;

11: Tiszaújlak, Vetés;

12: Kálinfalva;

13: Felsőbánya;

17: Kapnikbánya, Nagybánya;

22: Munkács;

51: Nagykároly, (Máramaros)Sziget;

72: Ungvár;

87: Szatmárnémeti.

A líceumi tanulók (megyéenkénti) származáshelyét a következőkben részletezzük:

Az ismert származási helyű diákok megoszlását az 1848 előtti közigazgatási beosztás szerint közöljük,³⁹ a helységnév utáni számokkal jelölve, hogy az illető helységből hányan tanultak Szatmárnémetiben. Szatmár megyében a (helységek betűrendjében) a következő helyekről jöttek líceumi tanulmányaik elvégzésére: Amac 4, Angyalos 3, Apa 2, Ar 1, Aranyosmeggyes 2, Ardó 2, Barlafalu 1, Bánya 1, Batiz 1, Bélték 2, Bikszád 1, Borhíd 3, Borzova 3, Börvely 1, Csanálos 1, Csegöld 2, Csenger 4, Csengerújfalu 5, Csomaköz 1, Dara 4, Dengeleg 4, Ders 4, Dobrácsapáti 3, Erdőd 2, Erdőszáda 6, Fábiánháza 5, Fehérgyarmat 2, Feketepatak 1, Felsőbánya 13, Felsőszopor 1, Felsőújfalu 1, Fernezely 4, Gacsály 1, Géc 5, Góc 3, Gyulaj 1, Gyülvész 1, Gyűrüs 2, Hidegkút 1, Hodasz 2, Homok 4, Hosszúfalva 1, Jánk 6, Józsefháza 2, Kaplony 2, Kegye 1, Kisar 2, Kisbánya 4, Kisgerce 2, Királydaróc 3, Kismajtény 4, Kolos 2, Komlódtótfalu 1, Komorzán 1, Kopácsapáti 1, Kóród 1, Körtvélyes 2, Krassó 6, Lacfalva 2, Laposbánya 4, Lázári 2, Madarász 2, Mezőpetri 1, Misztótfalu 6, Monostor 2, Nagybánya 21, Nagygéc 1, Nagykároly 57, Nagypeleske 2, Óhuta 1, Oroszfalu

39 A helységneveket az adott időben használatos megnevezésük szerint és az akkori közigazgatási beosztás szerint közlöm. A név utáni kérdőjel azt jelenti, hogy a falu nevét nem találtam meg a (jelzett) megye korabeli helységnévanyagában. Ha a köznyelvben használt helységnév másként szerepel a helységnévtárban, úgy ez utóbbit a köznyelvben használatos név után zárójelben közlöm.

6, Óvári 1, Papos 2, Parasznya 1, Patóháza 1, Penészlek 1, Pettyén 2, Piskárkos 5, Pusztadaróc 1, Rákosterebes 2, Remetemező 1, Reszege 2, Sályi 1, Sándorfalu 2, Sárközüjlak 9, Sima 4, Sós 1, Szakasz 3, Szamostelek 7, Szaniszló 1, Szatmárnémeti 87, Szelestye 1, Szentmárton 3, Szinerváralja 7, Szinifalu 1, Tartóc 1, Tománya 4, Töketeresbes 3, Udvari 3, Újfalu 2, Vasvári 3, Vetés 11, Vezend 1, Vitka 2, Zsadány 5.

Más megyékből a következő helységekből tanultak a líceumban:

Abaúj m.: Gyulko 1, Jászó 4, Kassa 4, Kék 4, Miste 2, Mogyoróska 2, (Pusztá)Radvány 1;

Arad m.: Arad 1;

Árva m.: Chizsne 4, Csimhova 1, Denka 3, Habovka 1, Hladovka 2, Jablonka 3, Rostyina (Hrustin) 4; **5.80H**

Bács m.: Szabadka 1;

Baranya m.: Hosszúhetény 2;

Belső-Szolnok m.: Oláhlápos 1, Szamosújvár 3;

Bereg m.: Balazsér 1, Bene 2, Beregszász 10, Bilke 9, Bisztraháza 1, Bobovisce 3, (Nagy)Borzsova 1, Bulcsu 1, Csetfalva 4, Csoma 2, Davidfalva 1, Dobos 5, Fogaras 2, Hribóc 1, Ilonca 4, Kálnik 1, (Mező)Kaszony 4, Kisalmás 3, Kislucska 1, Kovászó 2, (Bereg)Kövesd 3, Kustánfalva 4, Kuzmina 2, Leányfalva 1, (Nagy)Lucska 3, Makarja 1, Medence 1, Mihályfalva 1, Misztice 4, Munkács 22, Nagyabránka 2, Nagymogyorós 1, Nagytiba (Havasalja) 1, (Sáros)Oroszi 2, Patkanóc 2, Rákos 1, (Alsó)Remete 2, Rosztoka 1, Szajka 1, Tállya 2, Tarpa 1, Tiszavasvári 2, Sztrabicskó (Mezőfényes) 1, Váralja 1, Verecke 3, Veresmart 1, Volóc 1;

Beszterce m.: Beszterce 2;

Bihar m.: (Nyír)Acsád 1, Ábrahám 2, Berettyóújfalva 1, Érkeserű 1, Kisdebreceen 1, Nagyvárad 2, (Új)Palota 3, Pocsajai 1, Telegd 3, Teleke 1;

Csíkszék: Kászonimpér 1;

Csongrád m.: Szeged 2;

Doboka m.: Magyaregregy 1;

Fejér m.: Székesfehérvár 2,

Hajdú kerület: Nagykaba 2, Szepes 8;

Heves m.: Gyöngyös 1;

Hont m.: Bélabánya 2;

Kolozs m.: Kozmatelek 1;

Kővár vidék: Borberek 2, Gaura 1, Kapnikbánya 17, Nagynyires 1, Remete 2, Pusztafentős 2, Restolcs (Hosszúrév) 1, Somkút 4.

Közép-Szolnok m.: Ákos 1, Debren 1, Érszentkirály 1, Gyirókút 1, Hadagyörtelek 2, Illyésfalva 1, (Kis-, Nagy)Somkút 2, Tasnádszántó 6, Zilah 2;

Kraszna m.: (Szilágy)Somlyó 5;

Liptó m.: Hradek (Liptóújvár) 2,

Máramaros m.: Aknasugatag 2, Alsóapsa 2, Apsa 1, Barcánfalva 4, Bárdfalva 3, Bedő (Bedőháza) 1, (Kis-, Nagy)Bocskó 5, Borsa 1, Brusztura 2, Bukovec 2, Bustyaháza 4, Csuszka 2, Desze 1, Dombó 5, Dragomir 1, Felsőapsa 1, Glód 1, (Mára)Gyulafalu 3, Herincse 2, Hosszúmező 9, Huszt 3, Irhóc 3, Iza 2, Jód 7, Kabolyapolyána (Gyertyánliget) 2, (Alsó-, Felső)Kálinfalva 12,

Kaszópolyána 1, Kelecsény 3, Kerekhegy 2, Keselyűmező 1, Kiskirva 2, (Iza)Konyha 2, Kökényes 2, Körösmező 5, Körtvélyes 3, Kövesd 3, Kövesliget 3, Középpapsa 1, Középpisó 3, Kricsfalva 2, Kuzi (?) 1, Lipcse 3, Lipcsepolyána (Lipcsemező) 1, Luhi 2, Oholyatina 2, Petrova 2, Pusztaháza 1, Rahó 6, Rakasz 3, Ráksa 2, Récese 3, Remete 1, Ripinye 1, Rónaszék 5, Rostoka – Rosztoka 3, Sajó 4, Sajómező (Sajópolyána) 5, Sófalva 1, (Akna)Sugatag 5, Száldobos 6, Szarvaszó 2, Szelestye 3, Szerfalva 2, Sziget 49, Sztatina 3, Szuhabaranka 1, Szurdok 1, Técső 4, Tiszabogdány 2, Topolca (?) 1, Újholyatina 1, Visk 1, Visó 2;

Nyitra m.: Chinorán 2, Nagykosztolány 1, Nagytapolca 1, Vágújhely 1;

Pest m.: Buda 1, Jánoshíd 1, Pest 9, Szada 1;

Sáros m.: Bártfa 2, Eperjes 1, Kakasfalva (Delmekakasfalva) 1, Martinvágás 1, (Tapolya-, Vég)Ortovány 1, (Német-, Tót)Sóvár 1;

Szabolcs m.: (Nyír)Ábrány 1, Apáti 1, Bezeréd 1, Biri 1, Borzsova 3, Dorog 2, Encsencs 1, Eőr 1, Gelse 1, Gemzse 1, Jéke 3, Gyulaj 2, Kállósemlyén 8, Kárász 2, Katasz 3, Kemece 5, Kisléta 1, Kóta 1, Kopácsapáti 2, Mada 1, Mándok 1, Máriapócs 1, Nagyfalva 1, Nagykálló 1, Napkor 1, Nyíradony 4, Nyírbaksa 3, Nyírbétek 3, Nyíregyháza 1, Nyírlugos 1, Parasznya 2, (Mária)Pócs 2, Rácféjértő 2, Tornyospálca 2, (Új)Vencsellő 1, Veresmárton 1;

Szepes m.: Alsómeczenzef 4, Igló 1, Leutschovia (?) 1, (Új)Lubló 1, (Szepes)Olaszi 2, Podolin 1, Svedlér 1, (Szepes)Szentgyörgy 3, Szepes megyei 1;

Ugocsa m.: Alsósárod – Alsósárad 4, Batár 6, Batarcs 1, Csedreg 2, Csepe 2, Egres 5, Fancsika 5, Feketeadó 2, Feketepatak 2, Gérc 1, Gödányháza 3, Halmi 7, Karaszló 1, Királyháza 3, Komját 5, Kökényesd 9, Magyfalva 1, Nagycsongova 3, Nagygérce 1, (Nagy)Rákóc 3, Nagyszöllős 6, Ölves 3, Rakasz 1, Sasvár 2, Szászfalu 5, Szöllős 1, Szőlősvégardó 6, Tiszaújhely 3, Tiszaújlak 12, Turc 2, Túrterebes 1, Veresmart 5;

Ung m.: Antalóc 2, Bező 1, Császlóc 5, Csornoholova (Sóhát) 1, Darma (Ősdarma) 1, Darc 1, Dibromcs (Bercsényifalva) 4, Eőr (Őrdarma) 6, Fekésháza 1, (Kis-, Nagy)Gejóc 1, Iryava (?) 3, Kerész 2, Kisrát 3, Koncháza 1, Konyus (Unglovasd) 1, Mogyorós (Magyaros) 3, Nagyderezna 1, Nagyszeretva 1, Pálóc 9, Perecseny 1, Poroskó (Poroskó) 4, Radvánc 4, Székó 2, Szerednye 5, Ungvár 72;

Vas m.: Pinkócz 2;

Zágráb m.: Samobor 1;

Zala m.: Sümeg 1;

Zemplén m.: Almáska 1, Barancs 1, Bodrogszerdahely 1, Borsi 2, Dubrokfa (Dubrovka: Hidegkút) 1, Görgő 1, Havaj 1, Klenova 1, Kraszvabród (Laborc-rév) 1, Lazony 1, Lelesz 1, Lelesztopolyán (Bodrogmező), Lomna 1, Lukaróc 1, Mito (Vámosújfalva) 1, Nagyzrosvan 1, Petrik 1, Rudlyó (Ércfalva)⁴⁰ 1, Sárospatak 1, Sátoraljaújhely 7, Stefanócz-Stefanóc (Istvántelke) 1, Szerdahely 1, Sztropkó 4, Tarcal 2, Techna (Szécsudvar)⁴¹ 1, Telepóc 3, Topolyán 2, Újhely 1, Ulító 1, Varhóc 1, Zsalobina (Újszomotor) 5.

40 A tanulói jegyzékben a helységet Sáros megyébe tartozónak írták, a helységnévtár szerint Zemplén megyei falu.

A líceumban más országokból érkezett diákok is tanultak:
Galiciából:⁴² Brzozow 1, Csarnodunaiec 2, Leopold 2, Odrovoz 2, Pisovka 1,
Rogoznik 1, Zamoscia 2.
Lengyelországból: Bilgoraj 1.

A TANULÓK ELŐZŐ ISKOLÁJA

Mindössze nyolc tanévből van kimutatásunk arról, hogy a líceum tanulói hol végezték a humanista tagozat logika, illetőleg retorika osztályát. Minthogy azonban ezek a kimutatások mind az elsőévesek, mind a másodévesek előző tanulmányait jelölik, megállapításainkat valójában csak tizennégy tanévre vonatkoztathatnók, amit azonban mégsem tehetünk, mert sok másodéves mássutt végezte első líceumi évét.

A nyolc tanév adatainak tanúsága szerint – s az arányok csekély eltérésekkel valószínűleg hasonlóak a többi tanévben is – a líceumi tanulók 48 %-a Szatmárnémetiben végezte a logikai és a retorikai tanulmányait. A katolikus gimnáziumban 45, a református kollégiumban 3 %-uk.

A tanuló ifjúság másik része – 52 %-a, tehát lényegében jó fele –, 21 helység gimnáziumának humanista tagozatáról érkezett.

A tanulók száma alapján a líceum bölcsészeti osztályainak legjelentősebb diákforrásai: Máramarossziget, Nagykároly, Ungvár és Nagyvárad gimnáziumai voltak, említésre méltó még Kassa és Jászberény gimnáziuma.

Az ismert nyolc tanév diákságának előző iskolájáról részletesen tudósít a 3. táblázat:

41 Zemplén megyei falu, a tanuló jegyzék viszont Abaúj megyeinek írja.

42 A galíciai helységneveket az iskolai okiratokban bejegyzett alakban közlöm betőrhív alakban. A következőket sikerült megfelelőjükkal azonosítanom: Csarnodunajec = Czarny-Dunajec, Leopold = Leopoldsdorf, Rogoznik = Rohuzno, Zamoscia = Zamosc.

3. táblázat

Hol végezte a humanista tagozatot?	1806-7		1808-9		1811-12		1816-17		1817-18		1819-29		1821-22		1823-24		Összesen		Vég- össz.
	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	
Arad			1		1								1				3		3
Balázsfalva		1					1										1	1	2
Becske							1										1		1
Beszterce											2						2		2
Debrecen	2		2	1													4	1	5
Eger	1																2		2
Eperjes																	2		2
Jászberény	1																1		1
Kassa	2		1	1	1	3		1			1	1	1		1		5	8	13
Kolozsvár			1		1								1				1	2	3
Miskolc	1		2						1								4		4
Nagybánya	3		1						3		2		1		2		12		12
Nagyenyed											2						2		2
Nagykároly	18		6				3		4		7		5		7		50		50
Nagyvárad	2	8	2	3	1	1	1						1		3		7	15	22
Pest									1								1		1
Sátoraljaújh.	1		4								1		1				7		7
Szabadka			1														1		1
Szatmárnémeti kat.gimn.		12		25	15	8	13	21	13	19	12	20	14	20	13	22	80	147	227
Szatmárnémeti ref.gimn.			2						2		3	1			6		13	1	14
Szeged			1	1													2	1	3
Sziget	9		23		18		5		5								81		81
Ungvár	7		3		5		6		6		5		11		7		47		47

A DIÁKSÁG TÁRSADALMI ÖSSZETÉTELE

A bölcsész osztályokból névleg ismert 1964 tanuló közül 1049-nek (a tanulók 53,44 %-ának) ismerjük a társadalmi helyzetét. Tanévekre bontva ezt a 4. táblázat szemlélteti:

4. táblázat

Tanév	Tanulók sz.	A szülők társadalmi helyzete							
		Nemes	Értelmiségi	Polgár	Földműves	Munkás	Katona	Ismeretlen	Árva, félérv
1804	8								
1805	35	2		1	1		31		
1806	75	19	28	4	11			8	5
1807	67	8	21	6	3	1		25	3
1808	97	18	33	5	10			23	8
1809	92	14	38	4	11			24	
1810	2						1	2	
1811	66		1	1				64	
1812	60	2	17	7	9			14	6
1813	3	1						2	
1814	2	1						1	
1815	40	8	13	3	2			12	2
1816	57	13	20	2	1			13	8
1817	53	5	14	4	3			12	15
1818									
1819	64	7	6				1	50	
1820	65	10	10	4	5		3	9	4
1821	71	10	35	11	8			9	2
1822	57	12	26	7	4			2	2
1823	75	21	23	6	1			24	
1824	77	19	32	4	5		1	11	5
1825	73	20	20	8	7			6	3
1826	49	10	21	10	4			2	2
1827	12	2	3	1				5	
1828	83	12	22	7	5	2		35	
1829	107	19	55	15	6	2			10
1830	89	12	32	24	9	3			9
1831								9	

1832	11	1			1			9	
1833	90	6	9	3	1			71	
1834	64	5	3	3	1	3		50	
1835	128	3	3	1	3			118	
1836	4	2						2	
1837	6							6	
1838	77							77	
1839	11							11	
1840	3							3	
1841	4							4	
1842	3							3	
1843	4							4	
1844	8							8	
1845	6							6	
1846	1							1	
1847	38							38	
1848	Nem működött								
1849	10							10	
1850	13							13	
1851	5							5	
Össz.	1964	267	514	141	113	3	6	831	84
%	100	13,59	26,16	7,27	5,75	0,40	0,30	42,29	4,27

Az ismert társadalmi eredetűek legszámosabb rétegét az értelmiségi családok gyermekei alkotják, 514 tanuló, az ismert származásúak 48,98 %-a. A kisenemesi családok gyermekeinek csoportja követi őket, 267 tanuló (25,45 %), számottevő réteg a polgár családok fiaié (141 diák, 13,43 %), és a földműves, gazdálkodó családok gyermekei (113 diák, 10,76 %). Kevés a munkás származású tanuló (8), hasonlóképpen csekély a katona családból származók száma is (6).

Meg kell jegyeznünk, hogy az értelmiségiek rétegei közül a líceumban is a legszámottevőbb a görög katolikus papi családok gyermekeié. Számarányuk a líceumban sokkal nagyobb, mind a gimnázium grammatikai, mind a humanista tagozatán tanuló hasonló kategóriabelieké. Az értelmiségi családbeli tanulók közül 293 tanuló (az értelmiségiek 52 %-a), az ismert származásúak összlét-számának 17 %-a származott görög katolikus papi családból.

Az értelmiségiek másik számottevő csoportja az állami és megyei tisztviselők gyermekeié, 97 tanuló (az értelmiségiek mintegy 9 %-a).

Amint azt összesítő táblázatunkból láthatjuk, igen jelentős a nemesi származású tanulók számaránya. Óvakodnunk kell azonban attól, hogy ez a szám-

arány téves következtetéshez vezessen bennünket. Mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy a 19. századi Szatmár megyében a nemesek 12,4 %-os számaránya messze meghaladta a mintegy 4–5 %-os országos átlagot.⁴³ És tudnunk kell azt is, hogy e jelentős számú nemesség túlnyomó többsége csak ún. hétszilvafás, bocskoros nemes: kisenemes, akinek életmódja nem különbözött a paraszttokétól, aminek bizonyága az is, hogy a jobbágyfelszabadítás után ez a nemesi tömeg beolvadt a kisbirtokosok rétegébe. A kisenemesi származású tanulók nagy része és a város feudális függésben nem élő paraszti rétegeből származó tanulók életkörülményei közt valójában alig volt különbség.

A kisenemesek más társadalmi rétegekkel való kapcsolatát, illetőleg velük való keveredését tanúsítják a tanulói jegyzék azon bejegyzései, amelyek a tanuló családja nemesi állapotának jelzése mellett közlik az apa „polgári” foglalkozását” is. Így a nemesek között találunk jegyzőket, bírákat, papokat, tanítókat, orvosokat, uradalmi intézőket és iparosokat (mészáros- és cipész-mestereket stb.) is. Ezzel párhuzamosan nagyon sok pap, tanító, orvos, mérnök stb. neve mellé a polgári állapotát jelző „civis”, vagy „plebeius” bejegyzés olvasható.

Ha összehasonlítjuk a szatmárnémeti katolikus gimnázium grammatikai és humanista tagozatú osztályaiba járó tanulóinak társadalmi helyzetét a líceumi tanulókéval (l. az 5. táblázatot), az egybevetésből megállapíthatjuk, hogy a 19. század első felében gyermekei iskoláztatásának törekvése – társadalmi részarányához viszonyítva – főképp a polgárságot jellemezte. A megye lakosságának megközelítőleg nyolc %-át kitevő polgárság gyermekei a grammatikai osztályok (ismert társadalmi eredetű) tanulóinak 27,13, a humanista osztályokban 28,40 %-át képezték, tehát a polgárság részarányát háromszor, a humanista osztályokban három és félszer haladták meg. Érthetőnek tartjuk azonban azt is, hogy a – főleg jogi, orvosi, teológiai tanulmányok végzésére előkészítő – líceumi osztályokban a polgári származású tanulók számaránya csak másfélszerese társadalmi részarányuknak.

5. táblázat

	Lét- szám	Ne- mes	Értel- miségi	Pol- gár	Föld- műves	Mun- kás	Kato- na	Öz- vegy	Isme- retlen	Árva,
Grammatikai	1815	466	539	399	248	53	14	71	12	13
	100%	25,67	29,64	21,94	13,64	2,91	0,77	3,90	0,66	0,70
Humanisták	663	174	181	173	54	28	3	18	29	3
	100%	26,24	27,29	26,08	8,14	4,22	0,45	2,71	4,37	0,45

43 Európában az országos átlag is igen magasnak számított. (Vö.: Orosz István: Szatmári népelet a 19. században. In: Tanulmányok Szatmár néprajzához. Farkas József közreműködésével szerk. Újváry Zoltán. Debrecen, 1984. 143–144.)

Az ipari munkások és bányászok együttes számaránya Szatmár megyében valamennyivel az országos arány fölé emelkedett. Statisztikai adatok alapján úgy látjuk, hogy a grammatikai osztályokba járó munkásgyermek részaránya a munkásság társadalmi részarányával megegyező, valamelyest emelkedett a humanista osztályokban, viszont a líceumban társadalmi részarányának mintegy harmadára csökkent.

A megye lakosságának az országos átlagnál is nagyobb %-át kitevő jobbágság és a városi földműves rétegek gyermekeinek gimnáziumi részaránya a legkisebb, a grammatikai osztályokban a jobbágság és a falusi szabadok társadalmi részarányának másfél tizede, a humanista osztályokban az egytizede, a líceumban az egynolcada.

A TANULÓK ANYANYELVE, NEMZETISÉGE

A líceum tanulóiról készült összeírások (= anyakönyvek) általában közlik a tanulók nemzeti és vallási hovatartozását is. A bölcsészeti osztályok tanulói közül a név szerint ismert 1964 tanuló közül 2101 tanuló (61,15 %) nemzetiségi hovatartozását jegyezték fel, nem ismert 763 tanulói (38,85 %).

Az ismertek nemzetisége a következő megoszlású: magyar nemzetiségű 887 tanuló (73,79 %), rutén/ruszin 172 (14,31 %), román 116 (9,69 %), galíciai (valószínűleg lengyel 8, ez 0,88 %), német, örmény és szláv (ez jelenthet rutént/ruszt, szlovákot, délszlávot) 3–3 (0,24 – 0,24 %), (0,66 %), lengyel 1 (0,08 %), „Transylvanus” (Kővár-vidéki és az erdélyi megyékből való, elvileg egyaránt lehet magyar, rutén, román: 8 (0,66 %).

A feljegyzéseket tanulmányozva mindenekelőtt azt állapíthatjuk meg, hogy a feljegyzők – s nyilván a nyilatkozó szülők vagy tanulók – tudatában is keveredett a nemzethez (néphez) és az országhoz való tartozás fogalma. A népi hovatartozás fogalma helyett többször az országbeli, táji hovatartozás jelzőjét használják: erdélyi, galíciai, egy esetben: székely. Márpedig az erdélyi valójában lehetne magyar is, román is, német is, a galíciai is lehetett lengyel, rutén. Minden valószínűség szerint a 'hungarus' bejegyzés sem jelent minden esetben nemzeti hovatartozást, mert hungarusnak vallották (vallhatták) magukat románok, ruszinok is.

Nem tekinthetjük eligazító tényezőnek a tanulók családnevét sem, ugyanis nagyon sok esetben a név nyelvi eredete nem azonos viselője nemzeti hovatartozásával. Teljesen magyarul hangzó családnevű tanulók esetenként románok, vagy a rutén nemzethez tartozónak vallják magukat, máskor román(os) vagy rutén/ruszin nevének magyarnak.

A fentiek szemléltetőjéül megvizsgáltuk több különböző év – 1806, 1809, 1812, 1815, 1820, 1829 – tanulóinak családnévanyagát, számba véve minden idegen nyelvi eredetű családnévet és minden olyan magyar nyelvi alakú nevet, amelynek viselője más etnikumúnak vallotta magát.

A következő kép tárul elénk (a neveket betűhíven közöljük):

Szláv névformánssal képzett nevek:

- ics* – Ruténnek vallja magát: (1806) Duliskovits, Koflánovits, Lyáchovits,
-vics Mihalkovits, Mitrovits, Popovits; (1808) Iszájovics, Kosztevics, Kotzákovi-
vits; (1809) Kosztevits; (1820) Stetzovits.
– Magyaroknak vallja magát: (1806) Fundanits; (1808) Bukovics, Ruzdics;
(1829) Hatalovits, Illyasrevits, Jatzkovits, Koflanovits, Kontratovits,
Miskovits, Popovits, Raikovits, Zsidovits.
- szki* – Ruténnek: (1806) Krinszky; (1808) Kálinszky, Simonszky; (1815) La-
disinszky; (1820) Polyánszki, Volenszki.
– Magyaroknak: (1806) Marsovszky; (1808) Dudinszky, Francovszky;
(1820) Szozánszky; (1829) Bukovinszky, Langvarszky, Mizsalovszky,
Valkovszky, Vargovszky.
- cki* – Ruténnek: (1806) Stiretzky, Strometzky; (1808) Medvetzky; (1820)
Stvertetzki, Zlotzki.
– Lengyelnek: (1816) Sztanatzky.
– Magyaroknak: (1820) Gonzetzki; (1829) Ilnitzky, Zlotzky.
- ák* – Szlávnak: (1809) Sperlák, Stahulyak.
– Magyaroknak: 1806) Hanák; (1815) Firtzak; (1829) Novanyák, Porhont-
sák, Szoták.
- ik* – Illirnek: (1820) Jandrasik;
– Magyaroknak: (1808) Bobik, Haulik; (1820) Jassik; (1829) Hudik.
- ek* – Magyaroknak: (1806) Csernek; (1820) Mratsek.
- ec* – Ruténnek: (1809) Maygdinetz; (1815) Romanecz.
- la* – Ruténnek: (1812) Matzola.
- na* – Magyaroknak: (1829) Brana.
- ka* – Magyaroknak: (1815) Pridevka; (1820) Zsuska; (1829) Maruska.
- ár* – Magyaroknak: (1820) Blanár; (1829) Hrabár.
- uk* – Ruténnek: (1820) Andruk.
- a* – Ruténnek: (1808) Severa; (1820) Hutza.
– Szlávnak: (1809) Zahora.
– Magyaroknak: (*) Zima.
- us* – Magyaroknak: (1806) Ángyus, (1829) Drágus.
– Románoknak: (1808, 1820) Drágus.
- kó* – Ruténnek: (1806) Deskó, (1809) Mesko.
– Magyaroknak: (1820) Schramkó.
- ó* – Magyaroknak: (1829) Kroó.

Szláv és román névformáns egyaránt lehet:

- án* – Románnak: (1806) Marián, (1814) Sorbán, (1820) Argelán, Buttyán, Laurán.
- Ruténnek: (1806) Stéfán.
- Magyarnek: (1806) Dragán, (1829) Krizsán, Popdán, Prodán.

Román névformánssal képzett nevek:

- uj* – Magyarnek: (1820) Paskuly.

Német névformánssal képzett nevek:

- er* – Németnek vallja magát: (1820) Leitner, Rezler.
- Magyarnek: (1806) Forstenheizler, Meltzer, Prugberger, Stockinber, (1808) Faulvetter, (1809) Rottensteiner, Sájner, (1829) Brielmajer, Fraidhoffer, Gaidler, Hungréder, Langer, Lachner, Paier, Stettner, Tischler, Vangler.
- el* – Németnek: (1820) Hampel.
- Magyarnek: (1806) Rumpel, (1829) Harkel.

Magyar névformánssal képzett nevet viseltek rutén/ruszin és román anyanyelvű tanulók is.

- i* – Ruténnek vallja magát: (1806) Aszतालóczy, Fogarassy, Gadáczy, (1808) Mitrósy, Sereghi, (1809) Zombory, (1815) Simonyi.
- Románnak vallja magát: (1806) Buday,⁴⁴ Madarászi, Mihályi.

Több esetben köznyelvi magyar szó az idegen anyanyelvű tanuló családneve:

- Rutén tanulói: (1809) Fazikas, (1815) Juhász, Lakatos, Molnár;
- Román tanulóé: (1806) Kardos, Papp, (1808) Béres, Fábíán, Kelemen, Nemes, Pap, Sándor, (1820) Molnár, Talpas.

Adataink arról is tanúskodnak, hogy a régi nevek írásmódja a nevet feljegyző műveltségére, iskolázottságára jellemző, annak függvénye. Észrevehető, hogy melyik nevet írta németes, latinos, magyaros műveltségű scriptor, hallás vagy bemondás után.

Mint már említettem, igen valószínű, hogy a 'hungarus'-nak bejegyzett idegen nyelvi eredetű családnevet viselő tanulók egy része tulajdonképpen nem volt magyar. Számos esetben tehát el kell különítenünk az anyanyelv és a nemzeti hovatartozás kérdését. A hungarusok között bizonyosan voltak rutén/ruszin, szlovák, román anyanyelvűek egyben etnikumúak is egy részük pedig bizonyosan két-, vagy többnyelvű volt. A felsőmagyarországi nemesi és értelmiségi fiatalok közül nagyon sokan megtanultak ugyanis németül, magyarul és szlovákul is!

44 Vö.: Arató Endre: A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig. A magyarországi nem magyar népek nemzeti ideológiájának előzményei. Bp. 1975, Akad. K. 103–105.

Az adatokból megállapíthatóan 1964 bölcsészhallgató közül 1488-nak (a diákság 75,76 %-a) vallási hovatartozását ismerjük. Ehhez bátran hozzáadhatjuk még a szatmári római katolikus püspökség 118 papjelöltjét – ezek nyilvánvalóan mind római katolikusok voltak –, s akkor 1606 ismert vallású tanulóval (a diákság 81,77 %-a) számolhatunk.

Közülük római katolikus 957 (59,58 %), görög katolikus 587 diák (36,39 %), református 62 tanuló (3,82 %).

Ha megvizsgáljuk a különböző vallású diákok anyanyelvi hovatartozását, megállapíthatjuk, hogy a római katolikusok magyarok, 'erdélyiek', lengyelek, németek; a görög katolikusok magyarok, 'erdélyiek', ruszinok/rutének, románok; a reformátusok mind magyarok.

A fentiekből következően tehát láthatjuk, hogy a vallási hovatartozás nem jelenti egyben etnikai, nemzeti hovatartozásukat is, ugyanis az évszázados fejlődés eredményeként s vegyesen élő, különböző etnikumú román, ruszin/rutén és magyar anyanyelvű keleti (görög) szertartású katolikusok a családi és gazdasági kapcsolatoktól függően egymás nemzetiségébe kölcsönösen beolvadtak. Ez a folyamat a történeti Szatmár megyében is végbement, s így a néhol egészen összekeveredve élő, egymástól nyelvi és nemzeti érzésben egészen eltérő, sőt egymással olykor ellentétes csoportokat alkotó keleti (görög) szertartású katolikusokról aligha állapítható meg pontosan, hogy román, ruszin (rutén) vagy magyar eredetűeknek tekintendők-e.

Erre a jelenségre utalnak a későbbi (főgimnáziumi) évkönyvekben található, a tanulók nyelvismeretére vonatkozó bejegyzések is, amelyek magyarul, románul, németül; ruténül, románul, magyarul stb. beszélő tanulókat említenek. Ez a jelenség a nemzeti ideológiák kibontakozása előtti hungarus patriotizmus, 'hungarus tudat' megnyilvánulásának tekinthető, ugyanis ebben a korszakban nem magyar nemesek is a natio hungarica részének tekintették magukat.⁴⁵ A bölcsészeti osztályok tanulói között, főképpen a líceum működésének első éveiben, igen sok – 293 – az egyesült görög katolikus egyház papjainak, kántorainak a gyermeke. Ezek tanulási lehetőségeit növelte és indokolta az a tény, hogy az unióra lépett papságot felszabadították a földesúri terhek alól, sokan közülük nemességet is kaptak. A ruszin (rutén) papságra ezért jellemző a 18. század végétől, hogy latin iskolában (is) tanul, elszakad népétől és fokozatosan elhagyja anyanyelvét is.⁴⁶ Főként ezért van a görög katolikusok s papjaik között annyi magyar anyanyelvű.

A fentebb említettek eredményeként a szlovák, ruszin, román családnevek írásmódja – a jelenség a tanulói névsorokban nyomon követhető – spontán folyamatként magyaros lett. Ezek a nevek nem tekinthetők az anyanyelv, vagy

45 Vö. Arató i.m. 124.

46 A névkultúra szempontjából – ennél az információs tartalomnál – értékesebbek közülük azok, amelyek, ha idegen szóval is, de mondanak valamit az ősök származási helyéről, foglalkozásáról, vagy valamely tulajdonságáról.

a nemzeti hovatartozás, az etnikum jelölőjének, pusztán emlékei a nevet viselő ősei hajdani nyelvi hovatartozásának.

AZ ÖNÁLLÓ OKTATÁSI INTÉZMÉNY MEGSZŰNÉSE

A hat osztályú katolikus gimnázium⁴⁷ és a püspöki líceum az osztrák oktatási törvény szellemében és az adott feltételek⁴⁸ alapján 1852 őszén egyesült, nyolcosztályos 'főgimnázium' lett. az új intézmény működését az addigi katolikus gimnázium 1816-ban elkészült Kő-, későbbi nevén Kazinczy utcai épületében folytatta.⁴⁹

LÁSZLÓ BURA

THE ROMAN CATHOLIC EPISCOPAL "LYCEUM" IN SZATMÁRNÉMETI (1804-1852)

It was at the beginning of the 19th century, in 1804 that a so-called "lyceum" was set up in Szatmárnémeti (present-day Satu Mare in Roumania), the duration of studies was two years and those who had graduated from the six-grade grammar school could continue their studies there and prepare themselves for higher education in law or theology at the theological academy or could acquire academic training in economy. This institution was established by the first bishop of Szatmár at the time, when the diocese of Eger had been split into two new dioceses, those of Kassa and of Szatmár. The episcopal further educational institution was independent of the six-grade grammar school, yet only those who had completed their studies in this type of grammar school were eligible for admission. The aims of this school were, on the one hand, to give an overall education in the liberal arts to young people and, on the other hand, to prepare those wanting to be admitted to higher educational institutions (academies, colleges or universities) to academic studies. The school had been active up to 1852, until the coming into force of the Entwurf. It was at that time that it merged with the Roman Catholic Grammar School in Szatmárnémeti, and the merger developed into an eight-grade secondary school. This paper attempts to give an overall picture of the school and to examine in detail the management, the organizational and operational rules, the syllabus, the curriculum of studies, the methodology of instruction, the library, the pupils, their number and social background, their former schooling and social composition, breaking them down by their native languages, nationalities and religious denominations. The archival material of the school is incomplete, there are some gaps in it; still, it is enough for the historian to present the school's activity, with convincing authenticity, as it may have been in actual life. There is an additional reason why it has been of importance to carry out this study, viz. the school and its activity have actually escaped the attention of scholars until now.

47 Hivatalos nevén *Gymnasium Maius Regium*, azaz Királyi Nagy Gimnázium.

48 A gimnázium hat osztálya és a líceum két (a kívánt 7–8. osztálynak teljesen megfelelő) bölcséleti évfolyama összeolvadhatott, így megoldhatóvá vált a nyolcosztályos gimnázium létesítése. A két intézet egyesítésének módozatait a két tanári kar egyesített értekezletén dolgozták ki s közösen terjesztették elő jóváhagyása végett. A minisztérium még 1851-ben jóváhagyta az új intézmény létesítését.

49 Neve: Katolikus Főgimnázium. A gimnáziumot 1863-ban sorolták be a nyilvános királyi főgimnáziumok sorába.

BÉLTEKY JÓZSEF

SAJTÓVISSZHANGOK GLATTFELDER GYULA TEMESVÁRI PÜSPÖKI MŰKÖDÉSÉNEK UTOLSÓ ÉVEIBŐL

A csanádi egyházmegye történetének egyik legjelentősebb alakja az 1911-ben beiktatott Glattfelder Gyula püspök volt. Mai napig hiányzó átfogó életrajza nem véletlenül rekedt meg közbelső szinteken, mivel életének és bonyolalmas működésének forrásait nem könnyű egybegyűjteni. Tárgykörünkhöz tartozó sajtóanyag nemcsak szétszórtságot és az irányzatok sokféleségét tükrözi, hanem a hozzáférhetőség kérdését is. E hányatott években a gyors lapalapítás és csőd napirenden volt, a köteles példányok benyújtása sokszor papíron maradt, tartalmukat mindenféle cenzúra és öncenzúra korlátozta.¹

Glattfelder püspök korának egyik lényeges szereplője volt, valójában szívebben maradt háttérben mint reflektorfényben. Szent Gellért örökébe lépve csakhamar a megrázkódtatások örvényébe került. Az első világháború korántsem tartott az első év falevélhullásáig, hanem iszonyatos vérveszteségekkel és nyomorral járt.

A Monarchia összeomlása a változások gyors egymásutánját eredményezte. A csanádi egyházmegye legnagyobb részét betagolták a tiszavirág-életű bánási köztársaságba (1918). A gyulafehérvári román nemzetgyűlés 1918. december 1-én e terület Romániához csatolása mellett döntött. A győztes nagyhatalmak kétoldalú ígéretései nyomán végül is a Bánáságot kettéosztották, de Temesvárról kiparancsolták – francia katonai segédlettel – a jugoszláv királyság oda bevonult csapatait (1919). A hullámok, legalábbis a sajtóban, nem csitulnak, hiszen 1923-ban még folytatódott a határok pontos kijelölése.

Az egyházmegye északnyugati részén 1919-ben hónapokig a kommün uralkodott, míg a román királyi hadsereg intervenciójára került sor. Aradon, majd Szegeden a magyar ellenforradalom bontott zászlót és eljutott a Horthy-rendszerig.

Végül 1920. június 4-én, aláírták a trianoni békeszerződést, amely eredményeként, nagyságrendi sorrendben, Románia, Jugoszlávia és Magyarország között osztotta fel az egyházmegyét.

Mindezek közepette a püspök székhelyén maradt, és igyekezett folytatni tevékenységét. A Vatikán egyelőre nem változtatott az egyházmegye szerkezetén, sőt XV. Benedek pápa ezt egyelőre továbbra is csak kilátásba helyezte.

1 A bukaresti lapok és az erdélyi görögkeleti kiadványok olykor a Julián naptárt is használták.

Az egyházmegye Romániához tartozó részén a hívek tömegét magyarok és németek alkották, valamint kisszámú bolgár, sokác és más nemzetiségűek. Bulcson és Temesszlatinán latin szertartás szerint miséztek, de románul prédikáltak.²

A magyar hívők tömegében mély nyomokat hagyott a változás, amelynek eredményeként immár nemzeti kisebbségként éltek tovább.³ Reményeik a gyulafehérvári gyűlés demokratikus határozatainak és a békeszerződésekhez csatolt kisebbségi egyezmények végrehajtásához kapcsolódtak.⁴ Ezek mellőzése és az új államnyelv szinte általánosan ismeretlen volta akadályozták a beilleszkedés megoldását. A közigazgatás gyorsan alakult át, részben a hűségesküt megtagadó tisztviselők elbocsátása és a Kárpátok mindkét oldaláról származó román értelmiség térfoglalása nyomán. A repatriálás megindulása elsősorban a középrétegek zsugorodását jelentette.⁵ Nagyméretű gazdasági és szociális eltolódások is jelentkeztek.

A sajtóban jóindulatú megnyilvánulások is megjelentek. A legnagyobb példányszámú bukaresti újság, az „Universul” egyik főmunkatársa beutazva Erdélyt 1922-ben, s úgy találta, hogy a gyulafehérvári határozatok megvalósítása végetvetne a kisebbségek panaszainak.⁶ Hasonló nézeteket melengedett a szintén nagy példányszámú „Dimineata”, amely síkra szállt a hivatalban maradt magyar tisztviselők iránti nagyobb megértésért az államnyelv elsajátítása kapcsán.⁷

A bánági magyarság politikai szerveződését kezdetben a passzív rezisztenciára szóló felhívás késleltette. A Magyar Párt, Szabolcska Mihály temesvári református esperes vezetésével csupán 1923-ban mutatott némi mozgást, azonban 1938-ig terjedő szereplése alatt nem tudta maga mögé állítani az egész bánági magyarságot.⁸ Sokan a közeli változásban reménykedtek, sőt többen a hadbíróságokkal is kapcsolatba kerültek.

A korabeli helyzet megítéléséhez tartozik a zsidóság kettészakadása. A magyar nemzetiségű izraelita vallásúaktól eltávolodtak a cionista mozgalom hívei, akik már 1918 előtt is befolyásra tettek szert. E folyamat első jelentős állomása a zsidó líceum létrehozása volt (1919). Később állami intézkedések zárták ki az izraelitákat a katolikus iskolákból. Az antiszemita izgatás elsősorban az újonnan felállított műegyetemen jelentkezett, valamint német nacionalista körökben. Így például 1923 áprilisában „Juden hinaus” pecsétekkel mocskoltak be nyilvános helyiségeket.⁹

2 Bánági helyiségek.

3 A békeszerződés aláírására a Versailles-i parkban található Nagy – Trianon palota nagytermében került sor 1920. június 4-én. Ezt követte ratifikálása.

4 A gyulafehérvári gyűlés időpontja december 1. A kisebbségi egyezményt Párizsban írták alá, Románia részéről Coand tábornok.

5 A repatriálást a békeszerződés biztosította.

6 Universul, 1922. VI. 10. 2.

7 Idézi: Temesvári Hírlap, 1923. I. 12. 1.

8 A Szabolcska Mihály szerkesztésében megjelent Egyházi Újság (1921) nem foglalt állást a Glattfelder püspök körül kialakult helyzetben.

9 Graiul Românesc, 1923. IV. 8. 3; Lupta, 1923. II. 22. 2; Universul, 1923. IV. 4. 4.

A németiség helyzetében is változások következtek be. A magyarosodás folyamata lényegében leállt és a mérsékelt, erősen katolikus irányzatú nemzeti orientálódás (ún. autonomisea) mellett erőre kaptak az Orendi – Homenau vezette radikálisabb elemek, sőt a későbbi hitleristák előfutárai is.

Kétségtelen azonban, hogy ellentétek mutatkoztak a románság politikailag aktív csoportjai között. Komoly általános ellenérzés mutatkozott a hegyeken-túli bevándorlással szemben, sőt egyes intézmények tradicionális működésének megváltoztatása ellen is. Ezek közé tartozott az erdélyi görögkeleti egyház státusának kérdése is. Jellemző, hogy midőn Alexandra Vaida – Voievod, az erdélyi román nemzeti mozgalom egykori kiemelkedő jelentőségű vezetője a bukaresti parlamentben panaszt emelt a regáti vezetésű liberális kormány intézkedései ellen, a közbeszólók Budapestre küldték.¹⁰ A temesvári „Nădejdea”-ban A. Cosma, akinek apja kormánytag volt, „Miért annyi gyűlölet” címen nehezményezte, hogy Erdélyben bizonyos regátiai kifogásolható viselkedését a hegyeken túliakra általánosítsák.¹¹ A politikai ellentétek szövevényéhez tartozott, hogy a továbbra is fennálló erdélyi Román Nemzeti Párt a koronázást (1922) nagyrészt bojkottálta és elutasította az 1923-as alkotmányt, nem utolsósorban egyes gyulafehérvári határozatok mellőzése miatt, amit a magyarság és a németiség képviselői saját szempontjukból is bíráltak.

A korabeli román sajtó gondolatvilágát pártkülönbség nélkül betöltötte a revízió félelme, és sürgette Magyarországnak a békeszerződésben előírt lefegyverzésének végrehajtását, aminek valódiságát később kétkedés tárgyává tette. A határon előfordult kisebb incidensek olajat öntöttek a tűzre, amihez bizonyos kémperek járultak. A határon keresztülmutató kapcsolatok az irredentizmus bélyegét viselték. Régi idegenkedés kapcsolódott ahhoz, hogy a román állam területén kívül székelő egyházi főhatóság ott joghatóságot gyakoroljon. Ugyanakkor hasonló megfontolások álltak fenn a román állam területén lévő egyházi főhatóság határon túli működésével kapcsolatban is. A katolikus egyház esetében bizonyos mozgásteret biztosított nemcsak a világegyház vitathatatlan felépítése, hanem Ferdinánd királynak (1914-1927) a római egyházhoz tartozása, amit haláláig magánemberként fenntartott.¹²

A változások lényeges eleme a felekezetek közötti viszony változása volt. A régi Romániában a görögkeleti államegyház uralkodó szerepet játszott, mivel a másvallásúak kis számúak és megosztottak voltak. A területgyarapodás magával hozta a vallási megosztás változását és a szintén román többségű görög-katolikusok nagy tömegének megjelenését is. A görögkeleti klérus úgy értékelte a készülő alkotmányt, hogy az uralkodó szerepét csorbítja. Az aradi egyházmegye, amely a Bánság északi részét is magában foglalta, „Biserica sí Scoala” című lapja beszámolt egy 1923 tavaszán rendezett bukaresti nagygyűlésről, és óvott a román görögkeleti egyház uralkodó szerepének elvesztésétől.¹³ Hasonló

10 Aurora, 1923. III. 18. 1.

11 Nădejdea, 1922. IX. 2, 3.

12 A parlament 1928-ban szavazta meg a vallásügyi törvényt, majd sor került a konkordátum ratifikálására.

13 Biserica sf Scoala, 1923 III. 5/ 18, 1.

értelemben tudósított az „Universul” is.¹⁴ A bukaresti „Lupta” beszámolt a fővárosban tartott nagygyűlésről, ahol szintén követeléseket fogalmaztak meg. Különösen erős hangok hallatszottak az unitusokkal szemben, mivel kapcsolatban állnak a katolikusokkal, „mindenkori ellenségeinkkel”, sőt egyesek szerint „ellenségeink eszközévé váltak”.¹⁵

A valóságban a milliós nagyságrendűvé nőtt görög, latin és örmény rítusú katolikusság helyzetének elkerülhetetlen tisztázása a Vatikánnal létesített diplomáciai kapcsolaton túlmenően felvetette a konkordátum szükségességét is. A temesvári „Tara”, magát függetlennek címező újság 1921. január 7-én hírt adott e terv elleni görögkeleti indíttatású tiltakozásról.¹⁶ A „Banatul” című újság, amely magát „nemzeti-politikai” irányzatúnak nevezte, majd későbbben a temesvári liberálisok szócsövénév vált, Velcian főszerkesztő tollából úgy cikkezett, hogy a konkordátum a kormány meggondolatlan terve. Úgy találta, hogy a konkordátum „olyan papír, amelyet négy fal között csinálnak a Vatikánban, nem tudjuk milyen jezsuitákkal”. Néhány nap múlva idézte Miron Cristea primás-metropolita elítélő véleményét, aki a karánsebesi püspöki székből emelkedett a legfőbb bukaresti egyházi méltóságra. Egy korábbi cikkben a trójai falovat emlegették.¹⁷ Az Avereseu párt szócsövének számító „Banatul Românesc” 1921-ben a konkordátumot „új nemzeti veszélynek” minősítette, amelynek célja „politikai természetű vallási propaganda”.¹⁸ A még különálló erdélyi román görögkeleti egyház főhatóságát képező szebeni metropolita lapja a pápát a béke és a román nemzeti egység ellenségeként tüntette fel. A temesvári „Nàdejdea” komoly tanulmányt követelt, hogy hová vezet „a katolikus internacionalizmus magyar nemzeti cégérrel”.¹⁹

A tiltakozások háttérében anyagi természetű kérdések is meghúzódtak. Az említett szebeni lap kifogásolta, hogy a papok állami egyenlő fizetésekiegészítése kedvezőtlen a görögkeleti román klérus számára, mivel nem veszi tekintetbe egyes felekezetek gazdagabb forrásait. Példaként említi egy székelyföldi református lelkész 100.000 lejes jövedelmét, a görögkeleti 2-3000 lejes dotációjával szemben.²⁰ E véleményt visszhangzotta a „Biserica si Scoala” is, és nehezményezte a belügyminiszteri utasítást a kegyúri terhek további folyósításáról. Indítványozta, hogy vonják meg a kevés hívővel rendelkező plébánosok, illetve a kisszámú parókiát tömörítő esperességek államsegélyét.²¹ Kifogásaiknak példázására a nagyváradi görög katolikus egyházmegye szolgált, amelynek 168 parókiája közül 103 külön segélyben részesült, egyedül a vallásalapból 77.²² A „Vointa Banatului”, a bánági román nemzeti párt lapja távoltartotta

14 Universul, 1923. II. 9, 2.

15 Lupta, 1923. III. 6, 2.

16 Tara, 1925. I. 7, 1.

17 Banatul, 1920. XII. 26, 1.

18 Banatul Românesc, 1921. I. 19, 1.

19 Telegraful Român, 1923. I. 10/23, 2; Nàdejdea, 1922. I. 29, 4.

20 Telegraful Român, 1923. I. 10/23, 2.

21 Biserica si Scoala, 1923. II. 26/III. 11, 4-5.

22 Telegraful Român, 1923. I. 23/II. 2, 1.

magát a fenti állásfogalásoktól, hiszen központi vezetősége nagyrészt görög katolikusokból állt.

A görögkeletiek újra elővették a román „nemzeti vallási egység” jelszavát, valójában a görög-katolikusok beolvasztásának igényét. Nicolae Bălan, szebeni metropolita a szenátusban úgy nyilatkozott, hogy az unió „mesterséges mű, amelyet erőszakkal hoztak létre és meg fog szűnni, mivel a katolicizmus idegen a románságtól”.²³ A Bánságban némi mozgolódást jelzett Stefan Pop, izvini plébános ünnepélyes áttérése a görögkeleti egyházba. Beszédében arra hivatkozott, hogy az ortodox egyház a román nép egyetlen lelki és nemzeti megóvója.²⁴

A fenti helyzetben felértékelődtek a kisebbségi magyarság egyházi és iskolai intézményei és működtetésük központi jelentőséget kapott. E gondolat megértéséről tanúskodik Glattfelder püspök vezércikke, amelyet az 1922. április elején induló „Egyházi Szemlében” írt: „Semmiféle földi változás nem lehet oly mélyenjáró, hogy a természetfeletti élet szolgáit és hordozóit ezen munkaterületüknek is elhagyására bírhatnák” – állapította meg a bevezetőben. A tennivalókat illetően úgy fogalmazott, hogy „a lelkivilágnak földi viszonyok és határok összeomlása esetén is megvannak a maga életigényei, amelyeket változatlan – sőt fokozott – buzgalommal kell szolgálni, új helyzetben és új emberek között is.” Figyelmeztetett a veszélyekre is, és félreérthetetlenül célzott a görögkeleti fundamentalizmus jelenlétére.²⁵ A kihívásokra hatalmas szervezőmunkával válaszolt.

Több sajtójelentés tárgya a vallási élet intenzitásának növekedése. Ezek közé tartozik például az 1922. szeptember 8-i papi zárandoklat Mária-Radnára, püspöki vezetéssel.²⁶ Híradásokat találhatunk a különböző katolikus tényezőkkel kiépülő együttműködésről. Az „Universul” jelentette, hogy 1922-ben Netzhammer bukaresti érsek Temesvárra látogatott visszaadván Glattfelder Gyula püspök látogatását, és egyben felkereste a helyi katolikus iskolákat is.²⁷ Sajtóvisszhangja volt több karitatív megnyilvánulásnak is. Az „Universul” adott hírt arról, hogy 1922 karácsonyán a „Miasszonyunk”-ról elnevezett apácák iskolájában 60 gyermeket ruháztak fel. A püspök személyesen is jelen volt a Szociális Misszió által szervezett segélyosztáson.²⁸ Az „Aradi Közlöny” elismeréssel nyugtázta 1923-ban a püspök milliós adományát az aradi római katolikus főgimnázium felépítéséhez.²⁹ Több sajtójelentés tudatta a hivatalos kapcsolatfelvételeket is. Ezek közül kiemelkedő az „Universul” híre, amely szerint az 1922 júliusában Temesvárra látogató Károly trónörökös külön fogadta Glattfelder Gyula püspököt.³⁰

23 Biserica și Școala, 1923. IV. 2/15, 2.

24 U.o. 1923. VI. 4/17, 4.

25 Egyházi Szemle, 1922. április hó, 1-2.

26 U.o. 1922. szeptember, 104.

27 Universul, 1922. III. 27, 4; Vointa Banatului, 1922. VI. 25, 2.

28 Universul, 1922. XII. 27, 2, XII. 28, 4.

29 Aradi Közlöny, 1923. III. 17, 5.

30 Universul, 1922. VII. 21, 1.

A csanádi püspökség igyekezett eleget tenni az új helyzetből adódó állampolgári kötelezettségeknek is. A „Banatul Românesc” és a „Banatul” egyaránt beszámolt arról, hogy a román állami függetlenség évfordulójához kapcsolódó nemzeti ünnep alkalmából rendezett megyei szintű fogadáson 1920. május 10-én a római katolikus egyházat Blaskovits Ferenc képviselte. Beszédében – amely nyilvánvalóan a püspök intencióját fejezte ki – kijelentette: „...a katolikus klérus nem politizál. Istentől származó missziója, hogy terjessze a kultúrát és erkölcsöt. Ezen úton óhajtunk támogatni minden hatalmat és ehhez az építési programhoz kérjük a hatalom támogatását.”³¹ Szintén Blaskovits Ferenc volt jelen 1923-ban a „Testvériség” egyesület alapításánál, amelyet a hadosztályparancsnok kezdeményezett.³²

A hivatalos megnyilvánulások alkalmával Glattfelder Gyula püspök távolléte elsősorban protokolláris helyzetéből adódott. Az impériumváltozás nyomán a hivatalos rendezvényeken a felekezetek képviselőinek elhelyezési és szólási sorrendjét megváltoztatták, és a római katolikusok a harmadik helyre kerültek. Ugyanakkor Letics görögkeleti szerb püspök távozása után az elvonuló jugoszláv csapatokkal Glattfelder püspöknek egyenrangú partnere sem maradt.

A sajtó jelentős teret biztosított a gyulafehérvári koronázáson való katolikus részvételnek (1922). A „Nădejdea” elemezte a katolikus püspöki kar részvételének politikai és liturgikus részen történő megjelenés kanonikus problémáját is.³³ Az „Universul”, sőt az egész sajtó beszámolt a mindkét ritusú katolikus püspöki kar jelenlétéről, beleértve Majláth Gusztáv és Glattfelder Gyula megyéspüspökök személyes részvételét, valamint a beteg Széchenyi Miklós nagyváradi püspök képviselőjéről.³⁴ A temesvári ünnepekre való katolikus lojális jelenlétről a „Nădejdea” közölt beszámolót.³⁵ Ugyanazon lap „Cardinal” álnévű cikkírója Zadavec püspök Budapesten elmondott beszédét bírálva némi fenntartásokkal elismerte, hogy „maig nincs okunk arra, hogy gyanakodjunk” a helybeli katolikus klérus ellen.³⁶

A helyzet azonban e vonatkozásban már régebben árnyoldalakat is tartalmazott, sőt egy idő után csupán a kétnyelvű „Săptămâna” tartotta magát távol a Glattfelder püspök ellen kibontakozó kampánytól. A „Banatul Românesc” 1923 elején arra hivatkozott, hogy már két éve felmerült eltávolításának ügye. Tache Jonescu külügyminiszter egyik külföldi megnyilvánulása szerint (1921) a tolerancia legmagasabb foka, hogy „Románia hivatalban hagyja azokat a püspököket, akik felforgató felhívásokat írtak alá, anélkül, hogy a Szent-széktől kicserélésüket kérték volna.”³⁷ A célzás nyilvánvalóan Glattfelder, Majláth és Széchenyi püspökökre vonatkozik. Mindjobban kiviláglott azonban, hogy a támadások éle az intenzív tevékenységet kifejtő Glattfelder püspök

31 Banatul Românesc, 1920. V. 12, 1.

32 Lupta, 1923. II. 24, 2.

33 Nădejdea, 1922. X. 8, 2.

34 Universul, 1922. X.19, 1; Aradi Közlöny, 1922. X.17, 4

35 Nădejdea, 1922. X. 22, 4.

36 U.o. 1922. X. 29, 4.

37 Universul, 1921. IX.30, 1.

ellen irányul. A sajtónyitányt a „Banatul Romànesc” 1920 őszen vezette be „Mi van Glattfelder püspökkel?” címen. A szerkesztőség azt állította, hogy útlevelet engedélyeztek számára római úticéllal. Számonkérték a hatóságoktól, hogy milyen garanciák alapján adták meg az útiokmányokat. „Magyar lapokra” hivatkozva azt állították, hogy a püspök Horthy kormányzónál vacsorán vett részt, amelyen pohárköszöntők hangzottak el „Magyarország integritására”. A következő számban a lap már közleménye címében „Ki Horthy ügynökeivel!” foglalt állást. Meglepetésüknek adtak hangot, hogy mi szüksége lehet egy püspöknek Rómába menni, midőn Bukarestben nuncius működik (?). Szintén neki tulajdonítottak egy román érdekeket sértő cikket. Végkövetkeztetésül kérték a kormánytól, hogy „mentesítsen bennünket e főpap jelenlététől Temesváron”, tekintettel arra, hogy a püspöki ruha alatt, nem csupán Horthy ügynökségének egy utálatos alakja rejtőzik, hanem a magyar irredentizmus propagandistája is”. Végül azt is követelték, hogy esetleges hazatérte alkalmával zárják el előle a határt.³⁸ A hevület azonban lecsillapodott, miután kiderült, hogy utazásán a határvonalon túleső püspöki joghatóság ügyeit rendezte.

Hasonló hírverésre került sor az „Universul”-ban 1921 nyarán Ferdinánd király születésnapja alkalmával. Felrötták, hogy a király születésnapján nem celebrálta a megfelelő istentiszteletet, és e tényt súlyosságánál fogva a minisztertanács elé terjesztették. Glattfelder Gyula püspök sem maradt tétlen, és az „Universul”-tól helyreigazítást kért és kapott. A szerkesztőség egy felelőtlen informátornak tulajdonította a hírt, amelyet állítólag a minisztertanács ülése után odavetettek neki.³⁹ Tekintettel a király római katolikus voltára, születésnapja alkalmával nemcsak egy könyörgésre került sor, hanem misét is mondtak, amelyet például 1922-ben maga a püspök celebrált a hadsereg képviselőinek jelenlétében.⁴⁰

A „Tribuna Banatului” című hetilap, amely magát a bánági érdekek védelmezőjének nyilvánította, „Páter Curiosus” aláírással nyílt levelet közölt. Az illető „szakértőként” kifogásolta, hogy az egyházmegyében megtartanak „helyi jelentőségű” ünnepeket is Szent István, Szent Imre, Szent László, Szent Adalbert és Szent Margit (?) tiszteletére. Mivel ezek úgynevezett magyar szentek, ünnepük Románia területén, a pápai intézkedések kapcsán nem engedélyezett.⁴¹ Ugyanezt a kérdést Jon Bianu akadémikus a szenátusban is szóvá tette a kolozsvári Szent Mihály-templom berendezése kapcsán.⁴²

Napirendre került a király előtt teendő hűségeskü kérdése is, amely hivatalba maradásuk feltételét képezte. A „Banatul Romànesc” 1920. december 16-án úgy informálta olvasóit, hogy a „magyar püspökök” negatív választ adtak, hivatkozva a Szentszék döntésének szükségességére is. A temesvári és nagyváradi püspökök helyzetét bonyolította egyházmegyéjük államterületi megosztottsága is. Glattfelder Gyula, Budapestre utazott, hogy mindezt tisztázza

38 Banatul Romànesc, 1920 XI. 12. 1., XI. 13. 1., XI. 26. 2.

39 Universul, 1921 IX. 5. 5.

40 U.o. 1922 VIII. 22. 2 (194 bis sz.)

41 Tribuna Banatului, 1921 VII. 3. 2.

42 Temesvári Hírlap, 1923 III. 9. 2.

ahonnan visszatérve – immár a békeszerződés ratifikálása után – közölte, leteszi az esküt.⁴³ A temesvári „Tara” örömmel nyugtázta az ügy bezárultát, a Vatikán közvetítésével.⁴⁴

A vitapontok között szerepelt a főkegyúri jog kérdése is. Egyes állami tényezők úgy értelmezték a békeszerződésbe foglalt jogfolytonossági elvet, hogy a főkegyúri jog átszállt a román királyra is. E kérdést a bukaresti „Lupta” úgy magyarázta, hogy egyházi körökben ellenérzéssel viseltetnek működésüknek állami szabályzásával szemben, beleértve az ellenőrzés gyakorlását is. E kérdésben Marmaggi nuncius is kifejtette a kormánynak a Vatikán álláspontját.⁴⁵ Az „Egyházi Szemle” 1923 elején megemlítette, hogy Glattfelder Gyula püspök a főkegyúri jog mellőzésével saját hatáskörében nevezte ki Fiedler István kanonokot.⁴⁶

Az iskolakérdés is jelentős sajtóteret kapott. A „Banatul Românesc” 1920. július 27-i számában kifogásolta, hogy a „nemzetiségi” szülők idegenkednek gyermekeik beíratásától román iskolákba. Nem volt ínyére a cikkírónak sem a piarista líceum, sem az apácák vezette tanintézetek, sem pedig az újonnan létrejött zsidó líceum és református kereskedelmi főiskola. A vezető szerepet a kisebbségi oktatás fenntartásában Glattfelder Gyula püspöknek tulajdonítja, aki a „magyar kultúra arkangyala Nagy-Románia nyugati részein.” Felrója neki, azon fáradozik, hogy három további magyar tannyelvű középiskolát hozzon létre, mégpedig egy polgárit, egy leány- és egy reál líceumot. A Közoktatásügyi Minisztériumot ösztönözte, hogy intézkedjen „Glattfelder alaptalan kívánságai” ügyében. A katolikus magyar inasiskolák fő feladatát abban látta, hogy „gyűlöletet szítson minden ellen, ami román”. Biztosra vette, hogy olyanoknak, mint „Glattfelder püspök”, el fog menni a kedvük, hogy iskolákat nyissanak.⁴⁷

A „Banatul” szerint 1919 őszén Temesvárra érkezett Valeriu Braníste, a szebeni kormányzótanács tanügyi felelőse és Cosma prefektus javaslatára elhatározták, hogy a román tanítóképzőt közös vezetéssel egyesítsék a „svábbal”. A lap bírálja a püspököt és a németiség több képviselőjét, hogy mozgalmat indítottak a terv ellen, ami „tűrhetetlen irányzat a román államban”. A lap szerint az ügy szakadást idézett elő a németészen belül, akik immár autonomistákra és nacionalistákra oszlanak, az utóbbiak hűségesekek Románia iránt és támogatják a tervet.⁴⁸

A piarista líceum ügyét is több lap szellőztette. A „Banatul” 1921 márciusában úgy találta, hogy a piaristák az egységes magyar állameszme hívei. A bírálatra március 15-e alkalmával a színházban tartott rendezvény adott alkalmat, amelyben nemzeti jellegű számok is szerepeltek. A cikkíró úgy találta, hogy a piaristák, akik eredetükre nézve „svábok”, csatlakoznak egyes renegátok által képviselt eszmékhez, és a renegátok élén Glattfelder püspök áll. Az

43 Banatul Românesc, 1920. XII. 16, 1.

44 Tara, 1921. III. 21, 1.

45 Lupta, 1923. I. 18, 3.

46 Egyházi Szemle, 1923. január 24.

47 Banatul Românesc, 1920. VII. 27, 1.

48 Banatul, 1920. XI. 28, 1.

ezeréves Magyarországot álmodják „a bolondok fanatizmusával és képmutatásával”. A lap követelte, hogy a radikális intézkedések bekövetkeztéig román nyelvszakos és történelem tanárt alkalmazzanak, és ők felügyeljék az olvasókört, ahol „irredentizmus” folyik.⁴⁹

A sorozatos kifogások között a legsúlyosabbat az „Universul” röppentette fel azt állítván, hogy 1922-ben a piarista líceumban magyar katonai felszerelést rejtgettek. Végül maga a rendőrség cáfolta az álhírt.⁵⁰ A „Glasul Vremii” a Parasztpárt bánsági lapja 1923-ban jelentette, hogy beszüntették a piarista líceumot, „irredenta működése” miatt, és helyébe egy román tannyelvű líceum jön létre. Ez valóban meg is valósult, de a rendi vezetés fenntartásával.⁵¹

A földkérdés jelentősen érintette az egyházmegye helyzetét. A fő anyagi bázist jelentő makói uradalom egy részét már megelőzően parcellázták. A Románia területén található fekvőségek a földreform hatálya alá kerültek.⁵² A vallásalap jövedelmei szintén megkérdőjeleződtek. Így például 1922-ben került tárgyalás alá a lippai erdőbirtok hovafordítása.⁵³ A püspök kifogásolta a kisa-játított földekért járó kárpótlás alacsony voltát és véleményének pásztorlevelében is hangot adott. Úgy intézkedett, hogy a papság maradjon távol a földosztás alkalmával rendezett megnyilvánulásoktól. Válaszképp több lap úgy értékelte a földreformot, mint amely a román parasztságnak visszajuttatja a tőle „elrabolt” földet, amelynek birtokosa volt a katolikus klérus is.

A „Nădejdea”-ban „Cardinal” aláírással megjelent cikk végkövetkeztetése az volt, hogy ha az intézkedés nincs a püspök ínyére, csupán egy utolsó iránymutató áll rendelkezésére: „Buda vagy Róma felé”.⁵⁴ Hasonló hangnemben tárgyalta a kérdést a „Banatul Românesc” is.⁵⁵

A bánsági németsegen belül kialakult kettős irányzat, Orendi – Homenau inspirálta radikális szárnya szintén szembefordult Glattfelder püspökkel. Nagy visszhangot váltott ki 1922-ben a „Banater Tagblatt”-ban, egy Anton Valentin nevű római katolikus pap által aláírt cikk, amelyet a „Banatul Românesc” részletesen ismertetett, míg az „Universul” „Románellenes propaganda a Bánságban”, Glattfelder püspök tevékenységének jellemzőiként mutatott be.⁵⁶ A cikkíró, aki álláspontját az egyházmegye elhagyásának küszöbén fogalmazta meg, elsősorban a temesvári szeminárium légkörét bírálja, és a tanári kart magyar, illetve magyarbarát politikával vádolja. Legélesebben Czapik Gyulát, a későbbi egri érseket marasztalja el. A tanári kar valójában a német – nemzeti irányzat érvényesítését akadályozza. Nehezményezi, hogy mindez a püspök védelme alatt történik, a cikkíró panaszait egyenesen rossz néven vette.

49 U.o. 1921. III. 24, 1.

50 Banatul Românesc, 1921. V. 25, 1; Universul, 1922. VIII. 26, 2; Magyar Hírlap, 1922. XII. 8, 2.

51 Glasul Vremii, 1923. V. 3, 3.

52 Temesvári Hírlap, 1923. III. 10, 3.

53 Universul, 1922. VIII. 25, 4.

54 Nădejdea, 1922. X. 15, 5.

55 Banatul Românesc, 1922. XI. 12, 3.

56 U.o. 1922. V. 10, 2; Universul, 1922. V. 15, 1.

Újabb hullámokat vetett az ügy 1922 nyarán a Temesvári Hírlapban közölt Orendi-Homenau vita nyomán, amelyet a „Nàdejdea” ismertetett, az előbbi igazának támogatásával.⁵⁷ Ugyanezen lap részletesen vázolta a szebeni „Deutsche Tagespost” cikkét, amely Glattfelder püspök tevékenységét bírálta, és végső fokon sikra szállt egy német nemzetiségű püspök vezetete német jellegű egyházmegye érdekében, amelynek joghatósága Románia és Jugoszlávia „sváb” híveire terjedne ki. A „Nàdejdea” felrótta a temesvári „Schwäbische Volkspresse” című lapnak, hogy elhallgatta e kezdeményezést, amelyet a maga részéről igen nagyra értékelt.⁵⁸

A bánási német autonomisták politikáját is kemény sajtóbírálatok illették, és ezek románellenes élt tulajdonítottak neki. Revizionista gondolatok melengetésével vádolták vezéreiket, elsősorban Blaskovits Ferenc prelátust és dr. Muthot. A „Nàdejdea” úgy jellemezte őket, hogy „a tiszta magyar elem sem annyira sovén és nem melenget ellenséges érzelmeket a román állam ellen, mint amelyet a fent említett urak melengetnek”.⁵⁹ A megvádoltak élesen feleltek a cikkekre, a szerkesztőség le is közölte, de megjegyezte, hogy számukra érveik semmit sem jelentenek.⁶⁰ Az „Universul” is beleszólt a kérdésbe és úgy értékelte a helyzetet, hogy „az egész papság és katolikus hívek, Glattfelder püspökkel az élen, aki egy magyar iredenta, valamint a svábok 80%-a még mindig reménykedik »jobb időkbe«”.⁶¹ A szerző javasolta a románbarát svábok támogatását.

A Glattfelder Gyula püspök körül felforrósodó légkörben 1923 elején felröppent a hír, hogy megválnak temesvári székhelyétől. Az első jelentéseket cáfolatok követték. A „Temesvári Hírlap” úgy értesült, hogy a hírből csupán annyi igaz, hogy a püspökség nem kapta meg az esedékes államsegélyt, de „az iratváltás” az illetékes állami fórummal továbbra is fennáll.⁶² Részletesebb hírek keltek szárnyra távozásával kapcsolatban 1923. február 20-a körül, igaz, számos pontatlansággal kísérve. A „Nàdejdea” február 22-én úgy tudósította olvasóit, hogy „Glattfelder püspök lemondását a kormány elfogadta, Rómába megy és visszatérte alkalmával a makói püspöki uradalomban telepszik le”.⁶³ A „Vointa Banatului” szintén lemondást említett, amelyet már régóta várnak, miután „öt évig hiába várta a megváltást és nem tudott belenyugodni az új földrajzi elrendezésbe”. Szerinte „pásztorleveleiből kibuggyant a gyűlölet minden ellen, ami nem magyar és katolikus”. Hozzá tették reményüket, hogy a püspökség élén olyan főpap követi, aki „megszakítja Glattfelder hagyományát”.⁶⁴ A „Bànàteanul”, amely a Nemzeti Demokrata Párt színeiben jelent meg, kiemelte, hogy a püspököt, akit mint magyar sovínisztát és megtestesült

57 Nàdejdea, 1922. VIII. 17. 2.

58 U.o., 1922. IX. 8/16, 1. (272 sz.)

59 U.o., 1922. IX. 2. 3.

60 U.o., 1922. X. 6. 6.

61 Universul, 1922. VI. 10. 1.

62 Temesvári Hírlap, 1923. II. 13. 3.

63 Nàdejdea, 1923. I. 22. 6.

64 Vointa Banatului, 1923. II. 23. 1.

irredentát ismernek, az állam közbenjárására, a Vatikán engedélyével helyezik át.⁶⁵

A temesvári újságok között hasonló hangnemben szólalt meg a „Magyar Hírlap” is, amely magát független politikai lapnak jelentette ki. Szerinte „Glattfelder püspökkel nem is annyira az egyházfő mint inkább a politikus távozik, illetve az az egyházfő, aki minden egyes egyházi ténykedésébe belevitte a politikát, amelynek pedig ott semmi keresnivalója nem volt”. A cikkíró szerint pásztorlevelei „egyenesen ártottak a nagy egyházmegyének és így a benne foglalt nemzeti kisebbségeknek is”. Felveti a lehetőséget, hogy távozása után Magyarországon magasabb egyházi méltóságra emelkedhet.⁶⁶

A bukaresti lapok is terjedelmesen tudósítottak a kérdésben. A „Lupta” Glattfelder püspök távozásának időpontját kapcsolatba hozta Várady Árpád kalocsai érsek halálával, illetve az ottani széküresedéssel. Kiemelte, hogy a temesvári románság meglepéssel nyugtázza távozását, mivel öt éven keresztül kénytelen volt „elszenvetni turáni gögjét” annak, aki „sohasem mulasztotta el az alkalmat, hogy kifejezze gyűlöletét a román uralommal szemben”.⁶⁷ Az „Universul” „Jókor jött büntetés” címen jelzi, hogy a Vatikán áthelyezte Magyarországra, „mivel bűnösnek bizonyult magyar irredentizmusban és a bánági katolikusok között folytatott agitációban a román állam ellen”. Pacha Ágoston kinevezése apostoli kormányzóvá megoldja a helyzetet az egyházmegye új határainak meghatározásáig, ami nyilvánvaló célzás volt az állami és egyházmegyei határok összhangjának megteremtésére.⁶⁸

Az „Universul” fényt derít a püspök távozásának egyes jogi vonatkozásaira is, midőn rámutat arra, hogy távozásának elhatározása a Vatikántól és nem a kormánytól függ. Blaskovits prelátus esetleges utódlása nem volna a románság kedvére.⁶⁹

A katolikusság tájékoztatása a püspökség intenciói szerint a „Temesvári Hírlap” útján vette kezdetét. A lap kidomborította, hogy a kormány óhajtotta eltávozását és semmiféle „kimagyarázkodásra nem volt hajlandó”.⁷⁰ Az „Egyházi Szemle” részletesebben világította meg álláspontját.

”A közelmúlt eseményeinek lezajlása után, az ország határvonalainak eltolódásával Glattfelder Gyula dr. csanádi püspök az egyházmegye székhelyén óhajtotta főpásztori tevékenységét folytatni.

Ámde ebben külső körülmények szinte legyőzhetetlen akadályokat gördítettek elébe. Évek óta Glattfelder Gyula dr. püspöknek jutott az a szerep, hogy a római katolikus egyház felfogását a lényegesebb kérdésekben kifejezésre juttassa. Nemcsak a csatolt területeken, de egész Nagyromániában őt tartotta mindenki a katolicizmus vezérének. Glattfelder püspök a szorosán vett egyházi működés mellett az állammal közös kérdésekben, minők az iskolaügyek, a katolikus egyház jogai, a földbirtokreform stb., mint ismeretes, tántoríthatat-

65 Bănăţeanul, 1923. III. 4. 3.

66 Magyar Hírlap, 1923. II. 23. 1.

67 Lupta, 1923. II. 23. 2.

68 Universul, 1923. II. 24. 4.

69 U.o., 1923. II. 28. 4.

70 Temesvári Hírlap, 1923. II. 23. 4.

lanul védte az egyház és a kisebbségek jogait és egyedül az igazságosságtól vezéreltetve, mindig nyíltan és ünnepélyes formában is felemelte szavát oly intézkedések ellen, amelyek nemcsak az egyháznak ártottak, de következményeiben magának az államnak is kárára váltak.

A kormány a jogos kritika által felhozott sérelmeket nem orvosolta, hanem oly intézkedéseket tett, amelyek az egyházmegye anyagi és jogi segélyének megszüntetését, és így a legszomorúbb állapot előidézését célozták.

Egy ilyen helyzet előidézése azonban nemcsak erkölcsi, de a fizikai kényszer hatásával is bír. Így kényszerrel szemben Glattfelder Gyula dr. püspök a mások megkárosításának a bekövetkeztét nem várhatta be, és ezért az illető fórumhoz, az apostoli Szentszékhez fordult, hogy az ügyében intézkedjék.

Ő Szentsége XI. Pius pápa legkegyelmesebben megengedte, hogy Glattfelder püspöki székhelyét az egyházmegye magyar területére tegye át. E területre pedig sede plena manente apostoli adminisztrátort nevezett ki. Ad hoc az ügyek hivatalos elintézését Marmaggi Ferenc bukaresti nunciusra bízta.⁷¹

Glattfelder Gyula püspök távozása azonban bonyolult kérdéseket vetett fel, és a felelős tényezők minden igyekezete ellenére további komplikáció forrása lett. A püspök ellen folyó sajtókampány hevességével szemben a kormányzat igyekezett minél visszafogottabban eljárni. Ennek egyik összetevője a római katolikus király érzékenységének tiszteletben tartása volt. Másrészt, bel- és külpolitikai okokból elkerülték a hivatalos nyilatkozatok özönét, a Vatikánnal pedig minél diplomatikusabb magatartást igyekeztek tanúsítani. A temesvári váltás lebonyolításával megbízott apostoli nuncius hosszabb távolléte miatt az eljárás kitolódott annak Konstantinápolyból történő hazatérte utániig. Törökországba a Szentszék által felajánlott segély kiosztása végett utazott.

A temesvári „Nådejdea” jelentette olvasóinak, hogy Glattfelder Gyula püspök Bukarestbe utazott azzal a céllal, hogy búcsúkihallgatáson jelenjen meg Ferdinánd királynál.⁷² A Román Nemzeti Párt központi lapja, a Kolozsváron megjelenő „Patria” beszámolt a fogadásról és megjegyezte, hogy egy óra hosszúig tartott.⁷³ Visszatérve Temesvárra Glattfelder püspök a sajtónak úgy nyilatkozott, hogy nem az államfő hibájából nem teljesültek addig a nemzetiségek kívánságai. Ugyanabban az időben került sor a magyar katolikus és protestáns püspöki kar emlékiratának átnyújtására a királynak, illetve a királynénak a sérelmek ügyében. A legtöbb lap azonban be sem számolt Glattfelder Gyula püspök királyi kihallgatásáról.

A következő napokban további bonyodalmak keletkeztek. A „Temesvári Hírlap” és másik három helyi újság 1922. március 11-én nyilvánosságra hozta a püspök híveihez intézett búcsú-pásztorlevelét. A keserű ízű búcsúzás után szükségesnek látta megállapítani: „Nem a magam igazolására, hanem a jövő erőszak megelőzésére óvásul, ünnepélyesen is ki kell hirdetnem, hogy azok a vádak, melyeket akár ellenem, akár a zaklatott papság ellen az érzelmekek mélységeibe lebocsátkozni s a nagy távlatokat megnyitó történelmi magasla-

71 Egyházi Szemle, 1923. március 3.

72 Nådejdea, 1922. III. 10, 4.

73 Patria, 1923. III. 11, 1.

tokra fölemelkedni nem tudó emberi rövidlátás és nemzeti szűkkeblűség emel, valótlanok és igazságtalanok. Ki gondolt közülünk államellenes üzemekre? Ki nyújtott segítőkezecet rendbontó törekvésekhez?”⁷⁴

A pásztorlevél hangsúlyozta a papság és a hívek nemzeti identitásra való jogát is, valamint ragaszkodásukat eszményeikhez. A sajtóban általában fennmaradt pásztorlevél nem azonos az eredeti fogalmazvánnyal és első kiadással, mivel azt a prefektus rendeletére rövidesen a megjelenés után elkobozták.

A korábbi időszakban a Glattfelder Gyula püspök tevékenységét bíráló sajtó terjedelmesen foglalkozott a pásztorlevéllel, és szerzőjét a lehető legsúlyosabb államellenes magatartással vádolták. A „Nădejdea” úgy értelmezte a pásztorlevelet, mintha Glattfelder Gyula püspök fel akarta volna korbácsolni az irredenta érzelmeket. A lap úgy értesült, hogy végül is a pásztorlevél ügyét a még mindig érvényben lévő ostromállapot következtében az illetékes hadbírószághoz teszik át.⁷⁵ Az újonnan induló „Luminătorul”, amelyet David Voniga szerkesztett és mint a „Gazeta Preotilor” folytatása szerepelt, azt fejtegette, hogy a pásztorlevél „az állam biztonsága ellen agitál”. Kifogásolta, hogy a nemzetiségi sajtó a „Magyar Hírlap” kivételével teret bocsájtott rendelkezésére.⁷⁶ A „Cuvântul Banatului” úgy jellemezte a pásztorlevelet, mint ami okot szolgáltatott Glattfelder Gyula püspök kiutasítására és felháborította a bánátiakat”. Ugyanakkor elismeréssel szót a „Magyar Hírlap” állásfoglalásáról.⁷⁷ E lap a maga részéről negatívan értékelte a püspök pásztorlevelét és úgy találta, hogy „alkalmas arra, hogy a kedélyeket felizgassa és ezért a hatóságok elkobozzák.”⁷⁸

A bukaresti lapok többsége szintén állást foglalt a pásztorlevéllel kapcsolatban, pártállástól függően, bizonyos mértékben árnyalt hangszínnel. A „Banatul Românesc” rossznéven vette az „Albina” című fővárosi laptól, amely a görög-katolikusok szócsöve volt, hogy már megelőzően nehezményezte és elfogadhatatlannak nyilvánította közleményeinek nyelvezetét.⁷⁹ A dr. Lupu-féle parasztpárt lapja, az „Aurora” röviden közölte a pásztorlevelet nyilvánosságra hozó lapok elkobzását, és indokolásul felhozta, hogy a pásztorlevél „sértő kitételeket tartalmazott államunk ellen”. Értesülése szerint a püspököt beidéztek az ügyészségre, a román lakosság körében pedig nagy felháborodás észlelhető.⁸⁰ Az „Universul” ezzel szemben heteken keresztül napirenden tartotta az ügyet, és súlyos szavakkal bélyegezte meg a pásztorlevelet, valamint személyesen a püspököt, akit „magyar agent provokatőrnek” címezett. A pásztorlevelet közlő sajtót „a magyar nagypolitika” képviselőjével vádolta. Továbbmenve, az ország megsértését és lázadásra való felhívást vélt felfedezni.⁸¹ Egy másik cikkben már tudni vélte, hogy az ügyet máris áttették a VII. hadtest

74 Temesvári Hírlap, 1923. III. 11, 1-2.

75 Nădejdea, 1923. III. 14, 5.

76 Luminătorul, 1923. III. 25, 4.

77 Cuvântul Banatului, 1923. III. 30 sz., 1.

78 Magyar Hírlap, 1923. III. 12, 1.

79 Banatul Românesc, 1923. III. 11, 3.

80 Auróra, 1923. III. 15, 3.

81 Universul, 1923. III. 15, 1.

hadbíróságához és a feljelentést maga a prefektus tette meg.⁸² Glattfelder Gyula püspök távozása után tovább cikkezett és elmarasztalta a „sváb renegátot”, aki pásztorlevelébe súlyos sértéseket és szidalmakat kevert. A hadbírószági eljárással kapcsolatban alapvető vádpontnak tartotta, hogy a püspök „a bánsági kisebbségi lakosságot passzív rezisztenciára” hívta fel. A lap szerint mégsem került sor bírószági tárgyalásra, hogy elkerülhessék vértanúvá nyilvánítását támogatói részéről.⁸³

Valójában a kormányzati tényezők tisztában voltak azzal, hogy a sajtó, sőt a helyi prefektus szűklátókörűségéből fakadó megnyilvánulások és intézkedések túl messzire mennének, és alapvető céljukat ezek nélkül is már amúgyis elérték. Úgy látszik, hogy a legfelsőbb szintről mérséklő utasítások érkeztek.

Glattfelder püspök a „Temesvári Hírlap” tudósítójának elmondta, hogy az aulában történt házkutatás, valamint beidézése az állambiztonsági hivatalba („Siguranta”) légből kapott. Csupán a temesvári törvényszék vizsgálóbírójához kapott idézést, aki csupán arra szorítkozott, hogy „tanúként” hallgassa ki, de további eljárásra nem került sor. A püspök jelezte, hogy március 9-én értesült arról, hogy a pásztorlevél mint nyomtatvány cenzúraköteles, és abból valóban bizonyos kitételeket hivatalos úton töröltek. Az önálló példányok szétküldése a plébániákra nem járt újabb akadállyal.⁸⁴

A fenti eseményekkel párhuzamosan napirendre került a nagyváradi egyházmegye kérdése is. A „Telegraful Român” kifogásai között szerepelt többek között, hogy gróf Széchenyi Miklós püspök (1911-1923) a papi kinevezések adományozása alkalmával állandóan figyelmen kívül hagyja az egyházmegyét átszelő államhatárt, és innen – oda, illetve megfordítva helyezi át a lelkészeket. A lap elégedetlenségét az a tény is kiváltotta, hogy a román görög katolikusok sem ismerik el a király főkegyúri jogait.⁸⁵ Az „Indreptarea”, az averescanus néppárt hivatalos lapja tudósítást közölt a bukaresti szenátus 1923. március 8-i üléséről, ahol szóbahozták a nagyváradi püspök kettős felsőházi tagságát, amely megillette őt, funkciójánál fogva úgy Romániában, mint Magyarországon. A lap szerint a zajos ülés végén Pherekide elnök közölte, hogy a püspököt törölni fogják a román szenátus jog szerinti tagjainak sorából.⁸⁶ Két nap múlva a „Lupta” híradása szerint Emil Pancrati emelkedett szólásra a szenátusban és fejtegette, hogy a nagyváradi püspök a temesvárihoz hasonlóan kormányellenes magatartást tanúsít.⁸⁷ Az ő esetében azonban közeli halála az ügyet levette a napirendről.

A sorozatos támadások miatt Majláth Gusztáv, gyulafehérvári püspök szükségesnek tartotta, hogy a szenátus ülésén tiltakozzon az irredentizmus vádjai ellen, amely őt és az erdélyi katolikusságot érte. Különösen nehezményezte számos vád nevetségessé voltát, mint például azt, hogy az úgynevezett „Bocskai

82 U.o. 1923. III. 18. 5.

83 U.o. 1923. IV. 5. 5.

84 Temesvári Hírlap, 1923. III. 22. 2.

85 Telegraful Român, 1923. II. 10/23. 1.

86 Indreptarea, 1923. III. 10. 3.

87 Lupta, 1923. III. 10. 2.

sapka” – amelyet különben az illetékes minisztérium hivatalosan is engedélyezett a diákok számára – irredenta jellegű lenne.⁸⁸

Végül 1923. március végén sor kerülhetett Glattfelder Gyula püspök távozására. Hívei sajnálatát hüen fejezte ki az „Egyházi Szemle” vezércikke „Csanádi” aláírással. A cikkíró rámutatott arra, hogy „egy nagy országrész katolikusai, egy ország sok-sok nemes gondolkodású polgára búcsúzik a távozótól és kíséri el a hála, tisztelet és szeretet alakjában a határokon túlra”. Távozására országos esemény, mivel az egész romániai katolicizmus hivatott képviselője volt.⁸⁹

A sajtó beszámolt a búcsú körülményeiről is.⁹⁰ A „Temesvári Hírlap” tudósított arról az érzékeny búcsúról, melyet Glattfelder vett az egyházmegye 200 egybegyűlt papjától, akiknek nevében Kayser Lajos kanonok szólott. Ugyanazon lap részletesen ismertette utolsó intézkedéseit is. Így Szentkláray Jenőt, nagyprépostot, a kiváló történést a plébánosokat és hittanárokat vizsgáló bizottság elnökévé, Blaskovits Ferenc preláthus-kanonokot és Kapi Lajos prépostkanonokot a Szentszék elnökévé, illetve helyettesévé nevezte ki. Magyar Pál apátkanonokot megerősítette a szeminárium rektori tisztségében.⁹¹ Némi késéssel beszámolt a fentiekről az „Egyházi Szemle” és a „Nàdejdea” is.

Távozásának reggelén három diakónust pappá szentelt, majd „híveinek nagy fájdalmára” Aradon keresztül Magyarországra utazott.⁹²

Glattfelder Gyula püspök távozásában azonban nem jelentette a kedélyek lecsillapodását. A bukaresti „Indreptarea” és a „Dimineata” hírt adtak arról, hogy újra napirendre került a szenátusban tevékenysége, büntető intézkedések igényével párosulva. Kormányzati oldalról azonban lehetetlennek nyilvánították a követeléseket, hivatkozva távozására. Felismerték, hogy a túlfűtött kedélyek hatása alatt immár távollétében lefolytatott per semmiféle gyakorlati célt már nem szolgálhat, csupán a bel- és külpolitikai helyzetet bonyolítaná.⁹³

Az „Universul” vissza-visszatért Glattfelder püspökre, főképpen magyarországi fogadtatását bírálta nem éppen protokolaris hangnemben. Különösen kiemelte, hogy „a magyar ügy mártírként üdvözölték”.⁹⁴

A következőkben több lap az utód követendő magatartását feszegette. Az „Universul” máris kifogásolta Pacha Ágoston apostoli kormányzó első pásztorlevelét, hangsúlyozván: „Ez a püspökség a vallásos hit helyett a gyűlölet és a revans hitét terjeszti”. Különösen szemet szúrt a cikkírónak a Szent Gellért alapította egyházmegye 900 éves múltjának említése, illetve évfordulójának ünneplési terve.⁹⁵

88 Indreptarea 1923. III 10, 2-3., Temesvári Hírlap, 1923. III. 10, 2.

89 Egyházi Szemle, 1923 március, 49-50.

90 A helyi magyar és német nyelvű lapok részletesebb közleményeket jelentettek meg.

91 Temesvári Hírlap, 1923. III. 8, 3, III. 16, 3.

92 Egyházi Szemle, 1923. április, 96; Nàdejdea, 1923. III. 28, 4.

93 Indreptarea, 1923. III. 15, 3; Dimineata, 1923. III. 15, 3.

94 Universul, 1923. IV. 5, 5.

95 U.o. 1923. III. 26, 3.

Pacha Ágoston apostoli kormányzósága, majd püspöki kinevezése (1930) valóban új korszakot nyitott az egyházmegye történetében, azonban elődjétől eltérő vonalvezetése már nem tartozik e tanulmány tárgyköréhez.

JÓZSEF BÉLTEKY

PRESS REPERCUSSIONS FROM THE LAST YEARS OF THE ACTIVITY OF GYULA GLATTFELDER AS BISHOP OF TEMESVÁR

The aim of this paper is to give a survey of press articles not easily accessible, scattered in various sources, and published in newspapers representing various tendencies and orientation. To help the reader form an opinion of the contemporary situation, the author is examining the shift in the relations of the religious denominations and the intricacies of the political conflicts. On 4 July 1920, as a result of the Versailles Treaty, the diocese of Csanád was divided between three countries, Roumania, Yugoslavia and Hungary. All the same, the episcopal see of the Hungarian Bishop remained where it had been before, in Temesvar (Roumania), and the Bishop continued to reside there, trying to carry on business as usual. Though the contemporary press published opinions that were well-disposed towards the Roman Catholic Church at the beginning, the tone of the Romanian press, irrespective of party loyalties, was influenced by a fear from territorial revision. Moreover, a repugnance to submit to an ecclesiastical supremacy and jurisdiction the centre of which was based outside the territory of the Romanian State went back far in time. There was a similar prejudice against allowing Romanian ecclesiastical authorities to act outside Roumania.

Under these conditions, the activity of the Bishop of Temesvár, Gyula Glattfelder was focussed on conserving and running the ecclesiastical and educational institutions of the Hungarian minority. Being aware of the dangers of the situation, the Bishop responded to the political and ideological challenges of his age by an extensive organizational activity. In addition to taking charge of the charitable work of the Bishophric of Csanád, he also took pains to do his civic duty, deriving from the new situation. The Bishop was absent from all official events and manifestations, mainly because of his standing in the protocol. The crowning of King Ferdinand of Roumania (1914-1927) in Gyulafehérvár (Alba Iulia), an ecclesiastical as well as an official and political event (in 1922), was a case in point. The Romanian press paid considerable attention to the attitude of the Catholic Church towards the coronation, and first it was declared that "there is no reason for mistrusting" the local Catholic clergy. The situation, however, was deteriorating fast, and from 1923 on, a campaign was actually launched against the Roman Catholic Bishop of Temesvár. (The first signs of the coming campaign could be detected in the Romanian press as early as 1920.) In the press of Temesvár and Bucharest Bishop Glattfelder was presented as an agent of the Hungarian Regent, Horthy, and he was accused of disseminating and propagating irredentism (i.e. revisionism) among the Hungarian minority. The members of the journalistic profession put their accusations before the Council of Ministers and the Senate; they denounced the Bishop on several counts: his negative attitude to taking the oath of allegiance to the King of Roumania and to the question of advowson (the right of presenting nominees to vacant Church benefices), his support for the continuing cult of the Hungarian saints and his efforts to promote Hungarian culture. As a part of this campaign, the Romanian press considered the Bishop's behaviour on the King's birthday and his firm stand on the question of the Piarist seminary as indicative of irredentism. The land question, which seriously affected the financial situation of the diocese, was interpreted by the press as a social confrontation between nationalities. On top of it all, the attitude of the German minority in the Bánát towards the Bishop was divided, and the radical wing was taking its inspiration more and more from Orendi-Homenau and turned against the Bishop, too. An article, signed by a Roman Catholic priest, criticized the atmosphere prevailing in the Seminary of Temesvár and accused the teaching staff of Hungarian sympathies, i.e. pro-Hungarian political tendencies and was causing quite a stir. The purpose of the author and his criticism was to advocate a diocese under German influence, headed by a Bishop of German

nationality. In this heated atmosphere, as the tension was mounting around Bishop Glattfelder, the news of his leaving the episcopal see was unexpectedly published in the press. Some newspapers expressed the opinion that with Bishop Glattfelder's departure it was not so much a head of the Church who was to leave Temesvár as a politician, or rather, a head of the Church whose clerical activity showed strong political bias and inspiration. Still, Gyula Glattfelder's departure raised complex issues, and despite the efforts of all the parties concerned in responsible quarters, it led to further complications. The attitude of the Romanian government differed in its tone from the heated reaction of the press, they took pains to act with restraint. Still, the Bishop's pastoral letter in which he had taken leave of his flock gave rise to renewed attacks in the press. As it was obvious to government circles that press manifestations and the measures stemming from the local prefect's narrow-mindedness would do more harm than good by overstepping the mark and that, anyway, their aim had already been achieved, the highest circles tried to moderate the tone of the attack, especially in the press, by instructions from above. Bishop Glattfelder could leave the country at the end of March 1923; however, his departure did not bring calm. The attacks were henceforth directed against his successor, Ágoston Pacha.

PUSZTAI GABRIELLA

KIMARADT GENERÁCIÓK

Közelítési lehetőségek az egyházi iskolák utóbbi 50 éves történetéhez

Magyarországon 1996-ban ünnepeljük a hazai egyházi iskoláztatás és egyben a magyar közoktatás ezeréves évfordulóját. Részben ennek jegyében, részben már az előző években számos összefoglaló tanulmány és dokumentumközlés jelent meg az egyházi iskolák utóbbi félévszázados történetével kapcsolatban, de a társadalomtörténetbe és a helyi politikatörténetbe ágyazott kutatások még a kezdeteknél tartanak.¹

A fellendülő kutatások között központi jelentősége van annak a társadalomtörténeti, szociológiai megközelítésnek, amely a katolikus iskolák évkönyveinek gazdag forrásértékére hívja fel a figyelmet. Ezek felhasználásával készült az a figyelemre méltó tanulmány, amely az egyházi iskolák tanulólétszámát, az onnan lemorzsolódó illetve a felsőoktatásba bejutók arányát és ennek a politikai környezethez való viszonyát vizsgálta². Jelen munkámban a tanulók szüleinek foglalkozására vonatkozó adatait rögzítő anyakönyvek és iskolai évkönyvek rendkívüli információgazdagságára építetek. Emellett vizsgálataimnak az is lényeges tanulsága, hogy a fent említett adatsorok szembesítése az iskola hajdani tanáraival és az öregdiákokkal készített interjúkkal igazán plasztikus képhez segít bennünket egy iskola társadalmi háttérérl. Az alábbiak jól illusztrálják az ebben a szeriális kutatásban rejlő sokrétű lehetőségeket.

1. A REND ÉS ISKOLÁJA

Előadásom bevezetőjeként a választott iskoláról és az azt fenntartó rend történetéről szólok néhány szót. A Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek Kongregációja (School Sisters of Notre Dame, rövidítése SSND) bajor eredetű tanítórend, amely a katolikus leánynevelés céljából jött létre elsősorban a hátrányos helyzetű gyermekekről való gondoskodást vállalva³.

1 Mészáros István: ...kimaradt tananyag... Diktatúra és az egyház 1945–1956. Budapest, 1993.

2 Drahos Péter: Katolikus iskolák az államosítások után. *Educatio*, 1992./1. 46–64.

3 „Az iskolanővérek előnyben részesítik a szegény gyermekeket, akár anyagiakban, akár képességekben vagy jóakarásban legyenek szegének.” – idézi a rendalapító Gerhardinger Karolinát Géczy Mária Immaculata A Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek rendjének története és nevelési rendszere című munkájában. Szeged, 1941. 36.

Németországon kívül elsősorban a közép-kelet-európai és amerikai németiség körében vált népszerűvé, de német nemzeti jellege néhány évtized alatt elhalványult. Magyarországra 1858-ban települtek a dél-erdélyi Temesvárra, ahol első anyaházukat nyitották. 1920-ra a magyar rendtartomány már 32 házból állt, amelyből a trianoni béke következtében csak 10 maradt. Az új anyaház Szeged lett, s az utolsó békeévből, 1940-ben 22 rendházban 304 iskolanővér és 57 jelölt élt, 5981 növendéket tanítottak.⁴

A magyar rendtartomány egyik legnagyobb és legfontosabb háza a debreceni Svetits Intézet, melyet 1896-ban alapítottak a krajnai származású debreceni kereskedő, Svetits Mátyás és felesége, Kojanitz Anna által végrendeletükben felajánlott vagyonból. Az Intézetben az idők során számos iskolatípus működött, melyek közül a 2. világháború idejére 5 állandósult: elemi iskola (1897-től), tanítóképző (1898-tól), polgári leányiskola (1901-től), leánygimnázium (1926-tól) és ipari középiskola (1940-től).⁵

2. ÚJRAKEZDÉSTŐL ÚJRAKEZDÉSIG

Az Intézet 1944. tavaszáig zavartalanul működött, majd 1944. április 1-től október közepéig német katonai kórházzá alakították át. A szovjet hadsereg bevonulása után a Svetits újra katonai kórház lett, s csak 1946. áprilisban kapták vissza az iskolanővérek a teljesen kifosztott épületet. Addig az intézmény minden tagozata a város különböző pontjain működött rendkívül mostoha viszonyok között, míg másfél év hányódás után ismét beköltözhettek a romos és szeméttel teli Intézetbe. A visszatérők hitték, hogy a háborús viszontagságok és az otthonlanság végeztével újra felvirágoztathatják az éppen 50 éves Svetitset, de ebbe ismét beleszólt a politika.

Az ún. népi demokrácia időszakában zajló politikai és egyházpolitikai küzdelmek egyik kiemelt fontosságú terepe az egyházi iskolák és a vallásos nevelés ügye volt, hiszen az ifjúság ideológiai megnyerése itt dőlt el. Debrecenben már az 1944–45-ös tanévben, a Révész püspök vezetésével működő ideiglenes tankerületi főigazgatói hivatalban kihozták az eszmei ellentétek, mikor először vetődött fel a lenini nevelési elvek bevitele az oktatásba. 1945 és 1948 között a városi testületekben, a politikai, társadalmi, szakmai szervezetekben és a helyi kommunista sajtóban igen gyakoriak a Svetits elleni kirohanások (természetesen a debreceni piarista főgimnázium és a két református gimnázium is a támadások keresztjében állt)⁶.

A „pedagógiai nagytakarítás” a tankönyveket és a tananyagot is érintette. Nagy nyomás nehezedett az egyházi iskolák tanáira. Mindezek hatottak a Svetits tantestületében is, amelyben ekkor nagy számban oktattak világiak

4 Géczy Mária *Immaculata* i. m. 49–50.

5 u.o. 65.

6 „Hóman szellemében tanítanak a debreceni iskolákban.” *Néplap*, 1946. 03.14. 3.; *Pedagógiai nagytakarítás* *Néplap*, 1946. 04.07. 5.; *Ellenőrizzék szigorúan a katolikus iskolákat!* *Néplap*, 1946. 05. 10.2.; *A demokrácia jóindulatát ne rosszindulattal viszonozza a katolikus egyház.* *Néplap*, 1947. 06.05. 3. stb.

(legtöbben az 1945–46-os tanévben, mikor 7 iskolanővér mellett 16 civil tanított a gimnáziumban). Közülük néhányan az új hatalom mellé állva szembefordultak az iskolával, másokat a B-listázások söpörtek ki, majd 1950-től mindössze 2 világi tanár maradt a gimnáziumban, akkor 12 iskolanővér mellett. (A világiak száma lényegesen csak az 1980-as évektől emelkedett újra.)⁷

Mindezen csatározások között azonban dolgozott az Intézet. A tanügyi reformok átalakították az iskolaszervezetet: az elemi és a polgári iskola megszűnt, ezekből és a nyolc osztályos gimnázium alsó négy osztályából általános iskola szerveződött, a négy évfolyamos gimnázium humán és reál tagozatra bomlott.

1948. tavaszán, miután a kommunisták és a velük szövetséges politikai erők a hatalom birtokába kerültek, erőteljes kampány keretében néhány hónap alatt végrehajtották az egyházi iskolák államosítását. Május közepén a püspöki kar tiltakozásra felszólító körlevelének megfelelően a Svetitsben is forró hangulatú szülői értekezleten utasították vissza az egybegyűlteket a készülő törvényt, de az eseménynek csupán rendőri és helyi politikai következményei lettek.⁸ Június 16-án az országgyűlés elfogadta „a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonbavétele és személyzetének állami szolgálatba vétele tárgyában” hozott 1948./33. törvényt, amely minden ellenszolgáltatás nélkül elvette az egyháztól iskoláit. A Svetitsben még aznap megjelentek a városi tisztviselők leltárba venni az Intézet teljes állományát és felszerelését. Az igazgató nyugdíjazását kérte, az iskolanővérek a felajánlott állami szolgálatbalépést egyöntetűen visszautasították. (Erre a püspöki kar utasította a szerzetesstanárokat.) Utolsó kegyeleti kötelességként augusztus 15-én áthelyezték az alapító Svetits házaspár sírját a felszámolásra ítélt Szent Anna katolikus temetőből a köztemetőbe. Végül 1948. augusztus 27-én megtörtént a Svetits Intézet tagozatainak az átvétele.

1948–1950 között tovább durvult az államnak a katolikus egyház iránti magatartása. 1948. ősztől a tanítási lehetőségektől megfosztott, a rendháza visszakényszerített iskolanővérek leginkább kötésből, varrásból, fizikai munkából tartották fenn magukat (magánórákat sem adhattak), többen vidéki plébániákon kántori, sekrestyési feladatokat láttak el, a jelölteket hazaküldték.

1950. júniusában a magyarországi szerzetesrendek tagjait a hatóságok internálták, az iskolanővérek mindenüktől megfosztva egy kis észak-magyarországi faluba, Ludányhalásziba kerültek, majd augusztus elején az összes női szerzetesrend táboraiban lévő tagjait a zirci ciszter apátságba szállították. Augusztus végétől civilbe öltözve, a rendből való kilépést aláírva elhagyhatták Zircet. (Az aláírásra a tartományfőnöknő adott utasítást, mivel ez egyházbjogi szempontból úgysem jelent semmit.)

1950. augusztus 30-án létrejött a Magyar Népköztársaság kormánya és a Magyar Katolikus Püspöki Kar között az állam és egyház viszonyát szabályozó, oktrojált megegyezés, amely tartalmazta az állam hozzájárulását nyolc katoli-

7 A Svetits Katolikus Gimnázium évkönyvei

8 A demokrácia ellen lázították a szülőket a Svetits Intézetben. Néplap, 1948. 06. 21. 5.; Az éberség és az ébrség hiánya. Néplap, 1950.04.13. 4.; Mellau Márton: A Svetits Katolikus Leánynevelő Intézet felszázados története 1896–1948. II. kötet 148.

kus egyházi iskola (6 fiú- és 2 leánygimnázium) visszaadásához és „a tanítás ellátására szükséges megfelelő számú férfi és női tanítórend”⁹ működéséhez. Az egyházi tárgyalófél eredetileg nem kért vissza iskolákat, a szerzetesrendek sem kívánták elvállalni ezt a feladatot, hiszen nem látták biztosítva sem a feltételeket, sem az intézmények jövőjét. A két leányiskola közül az egyik a Svetits lett, melyet az egyházi küldöttség a nyári tárgyalásokon az első helyen javasolt, az állami hozzájárulást pedig az is magyarázhatja, hogy a „kálvinista Rómában” kevésbé tűnt veszélyesnek egy katolikus iskola. Ugyanilyen okból a katolikus szellemiségű Szegeden, a rend eddigi központjának visszaadása szóba se jöhetett. A másik iskola Budapesten az Isteni Szeretet Leányai nevű, feloszlott rend épületében kapott helyet.

A régi-új katolikus iskoláknak ellenséges politikai közegben, számos korlátozás között lehetett csak dolgozniuk. Tanáraik és diákjaik számát egyaránt korlátozták, évfolyamonként egy humán és egy reál osztályt indíthattak 40–40 tanulóval, állami segínyt iskolánként 16 tanári státusra kaptak. Az állami tanterveket és tankönyveket kellett használniuk, az állami ünnepeket ünnepelniük. Tanáraiknak ugyanolyan esküt kellett tenniük a Magyar Népköztársaságra és az alkotmányra, mint a papoknak. Államilag ellenőrzött külön jegyzeteket elvben készíthettek volna a tankönyvek szellemétől eltérő katolikus álláspont kifejtésére, de ezt a hittan jegyzeteken kívül sem a Svetitsben, sem máshol nem tették. A Svetits 1950. szeptember 18-án 14 tanárral és 126 tanulóval indult érdekes módon két reál és egy humán osztállyal, a további tanévekben már csak az előírt két osztályal, a létszám az 1955–56-os tanévre 18 tanárt és 274 diákot számlált.¹⁰

3. ISKOLA ÉS TÁRSADALOM

Dolgozatom további részében arra a kérdésre keresek választ, hogy az 1950-től újrainduló négyosztályos leánygimnázium iránt milyen társadalmi rétegek érdeklődtek, milyen indíttatásból küldték gyermekeiket az intézménybe, és mennyiben jelentett ez változást az ezt megelőző mintegy másfél évtized tanulóinak társadalmi háttéréhez képest. Elsősorban arra voltam kíváncsi, hogy vajon kitapintható-e bizonyos folyamatosság az iskola iránt érdeklődők társadalmi háttérét tekintve, ezért a háború utáni és az ötvenes évek adatait a háború előtti négy tanév adataival vettem össze. Jól hasznosíthattam az ötvenes évek első felének anyakönyveiben¹¹ fellelhető azon adatokat, amelyek a semmitmondó, sematikus „két osztály egy réteg” modell mellett megadták a szülők 1945 előtti foglalkozását, amely összevetve az ötvenes évekbeli társadalmi besorolásokkal és foglalkozásokkal hitelesebben tájékoztat helyzetükről. A kutató számára sajnálatos, hogy 1950-ig ezt nem tartották nyilván, ezért az

9 Gergely Jenő: Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon. Dokumentumok. Budapest, 1990. 318.

10 Erdős István: A Svetits Intézet története 1944–1956. Kézirat, Svetits Katolikus Elemi Iskola és Gimnázium Irattár

11 Anyakönyvek 1945–1956., Svetits Katolikus Elemi Iskola és Gimnázium Irattár

1945–48 közötti adatsorban az akkori foglalkozást közöltem, s nem tudtam ezt összevetni a szülőknek a társadalmi átrétegződést megelőző státusával. Valószínűleg ez magyarázza, hogy bizonyos foglalkozási ágak képviselőinek száma táblázatunkban ekkor áll a mélyponton. (középbirtokos, nagyvállalkozó, katonatiszt stb.) (1. táblázat)

1. táblázat

A Svetits Leánygimnáziumban tanulók szüleinek foglalkozása %-ban

Tanévek	1936–1940.	1945–1948.	1950–1956.
őstermelés			
nagybirtokos	-	-	-
középbirtokos és bérlő	4,06	0,68	3,018,
kisbirtokos és bérlő	0,98	7,23	25,69
gazdasági tisztviselő	2,34	2,05	1,27
gazdasági munkás és cseléd	-	0,68	0,95
bányászat és ipar			
nagyiparos	1,75	-	1,16
önálló kisiparos	4,15	14,44	9,025
tisztviselő	-	2,85	1,06
egyéb alkalmazott	-	3,4	3,68
kereskedelem és közlekedés			
nagykereskedő	1,4	-	2,77
kiskereskedő	7,68	5,04	5,71
tisztviselő	3,72	4,46	1,04
egyéb alkalmazott	10,73	7,16	2,25
közszolgálat, szabadfoglalkozás			
köztisztviselő	15,02	12,45	5,93
pap, tanár, tanító	10,813	4,9	8,68
más értelmiségi	18,27	12,75	14,15
katona- és csendőrtiszt	4,62	2,21	6,45
katona- és csendőr altiszt	2,81	-	6,62
polgári altiszt	2,84	-	0,53
egyéb foglalkozások			
nyugdíjas tisztviselő	6,84	6,36	-
nyugdíjas katonatiszt	-	0,68	1,21
nyugdíjas katonai altiszt	-	0,68	-
nyugdíjas polgári altiszt	-	0,68	-
tőkés, járadékos	1,38	-	-
egyéb, ismeretlen	-	7,9	1,04

Ennek alapján egyértelmű, hogy a diákutánpótlás legállandóbb és folyamatosan jelentős forrása 1948-ig a középosztály volt, tehát a vidéki közigazgatás tisztviselőinek és az értelmiségi pályák képviselőinek gyermekei. 1950 után az iskola mellett kitartó volt köztisztviselők aránya csökkent, ezeknek jórésze az adatok szerint többé-kevésbé deklasszálódott (2. táblázat).

2. táblázat

Az 1945. előtt köztisztviselő szülők 1950. utáni foglalkozási helyzete %-ban.

változatlanul állásában maradt	39,28
köztisztviselő maradt, de lefokozva	17,85
földműves	10,71
segédmunkás	10,71
alkalmi munkás	7,14
meghalt	14,28

Ez arra enged következtetni, hogy az új rendszerbe beilleszkedő volt köztisztviselők igyekeztek igazodni az új elvárásokhoz. Az értelmiségiek (pap, tanár, tanító, ügyvéd, orvos, állatorvos, mérnök stb.) a negyvenes évek erősebb visszaesése után az ötvenes években újra szívesen fordulnak az iskolához, noha foglalkozásuk többnyire folyamatosságot mutat, kivéve a volt tanárokat és tanítókat, akiknek 60%-a más pályára kényszerült. (3. táblázat)

3. táblázat

Az 1945. előtt tanár vagy tanító szülők 1950. utáni foglalkozási helyzete %-ban

foglalkozása változatlan	40
szakmunkás	20
segédmunkás	20
alkalmi munkás	10
egyéb	10

A volt középosztály foglalkozási csoportjai közül az ötvenes években csak a katoná- és csendőrtisztek száma emelkedik, ez annak tulajdonítható, hogy ikszesnek bélyegezve nem is gondolhattak állami gimnáziumi továbbtanulásra, hiszen az X kategória a politikailag megbízhatatlanok és „osztályellenségek” jelölése a korban. Ez a réteg deklasszálódott a legnagyobb mértékben (4. táblázat). A volt tiszt szülők rangja a hadnagytól az alezredesig terjedt, új foglalkozásuk pedig többnyire alkalmi vagy más munkás lett. A háború is az itteni diákok szülei közül leginkább a tisztikart tizedelte meg.

4. táblázat

Az 1945. előtt katonatiszt szülők 1950. utáni foglalkozási helyzete %-ban

tisztviselő	15,15
szakmunkás	15,15
segédmunkás	18,18
alkalmi munkás	21,21
földműves	6,06
100%-os rokkant	6,06
hadifogoly	6,06
eltűnt vagy meghalt	12,12

A középosztály mellett az iskola tanulóinak jelentős része a harmincas évektől városi alsóközéposztályi, kispolgári családból származik (önálló kisvállalkozó, kereskedelmi és közlekedési alkalmazott, altiszt). E társadalmi réteg összességében hasonló mértékben van jelen az iskolában a negyvenes-ötvenes években is, de egyes csoportjaik aránya változik, pl. a kisiparosok és katonacsendőr altisztek száma nő (utóbbiaknál ugyanolyan okból, mint a tisztelnél). A hajdani altisztek jobb esetben abba a paraszti sorba kerültek vissza – természetesen a politikailag megbízhatatlan bélyeggel súlyosbítva – ahonnan a háború előtt a társadalmi felemelkedés ambíciójától ösztönözve elindultak. (5. táblázat)

5. táblázat

Az 1945. előtt katona- vagy csendőr altiszt szülők foglalkozása 1950. után %-ban

földműves	46,87
segédmunkás	34,37
alkalmi munkás	15,62
MÁV pályamunkás	3,12

A vidéki társadalom felső rétegeit alkotó földbirtokosok és nagypolgárok gyermekei összességében csekély számban szerepelnek a harmincas években a tanulók között, ami az iskolánövérék nevelési profiljából is adódik. Nagybirtokosgyerekekkel a statisztikában egyáltalán nem találkozunk, a középbirtokosok aránya a harmincas és az ötvenes évek között majdnem azonos, de az interjúk azt a gyanút ébresztették, hogy a számadatok talán nem egészen ugyanazt a réteget takarják. „...volt köztük grófnő, nem egy, a kitelepítésből visszajöve... Egymás között ilyen ezoterikus beszélgetések folytak, hogy »amikor a kesztyűs vizitre jött a tábornok úr...« Aztán nálunk nem volt fehér kesztyűs, bóbítás szobalány... Rettenetesen imponált nekem, hogy operapályára, meg az, hogy elmondták, hogy »mikor Bécsben laktunk, akkor ilyen volt

a postaláda...« ...meg hogy lovagoltak...»¹² – emlékezett vissza e csoportra egy akkori diák. Ez az életforma inkább a nagybirtokosságra vagy az azzal érintkező felső középbirtokosi rétegre jellemző. A további interjúanyag összegyűjtésében és feldolgozásában látom azt a lehetőséget, hogy ezt a kérdést pontosítsuk. A nagykereskedő családok lányainak száma a harmincas évekhez képest kétszeresére nő, ami a tanulólétszámban így sem jelentős, de mutatja megszorult helyzetüket. Minden bizonnyal a debreceni és a környékbeli gazdaság ágazati jellegével magyarázható az ipari és bányászati szektor nagyvállalkozóinak majdnem teljes hiánya.

A harmincas években, sőt még a háború után is feltűnő a parasztgyerekek alacsony száma, amelynek okait a művelődéstörténeti és társadalomtörténeti kutatások leírták (hátrányos lakóhelyi és anyagi helyzet, kérdéses mobilizációs perspektíva, más munkarend, életmód és eszmények). Már 1945 után rohamosan nő a számuk, 1950-től pedig ők adják a diákság derékhatát. Ennek tényezői a következők: egyrészt az az országos tendencia, hogy a paraszti származásúak közoktatásban való részvétele növekedett, másrészt a parasztságnak a hagyományosabb értékekhez, a vallásossághoz való kötődése magyarázza a konkrét iskolaválasztást. Emellett az anyakönyvi adatok (1. táblázat) alapján nyilvánvaló, hogy ezt a paraszti származású tömeg jelentős részét ebben az iskolában az ötvenes években a zömmel kuláknak minősített, ezért hátrányos helyzetű birtokos parasztság adja, nem az agrárproletariátus. E gyerekek számára a tanulás maradt az egyetlen mobilizációs remény.

Az ötvenes évekről szólva nem kerülhető el a korabeli társadalmi kategorizálás vizsgálata sem. Az 1950–51-es tanévben munkás, paraszt és egyéb kategóriák szerepelnek. Jellemző, hogy ilyen alapon a tanulók 60%-a egyéb származású, tehát az iskola a „másodosztályú állampolgárok” gyűjtőhelye volt. A későbbiekben tovább bontották a kategóriarendszert, az 1951–52-es tanévben megjelent az X kategória, majd az egyébtől különválasztották az értelmiséget is. Az értelmiségi, egyéb és X kategóriák összege 1953–56. között átlagban közelíti a 80%-ot. Az 1953. utáni növekedésnek politikai okai vannak: az ebben az évben megalakult Nagy Imre-kormány július 26-án közzétett 1034/1953. határozatában megszüntette az internálást és a kitelepítést, a kitelepített családok hazatérhettek, s ezzel csak tovább emelkedett azok száma, akik nemkívánatos személyek voltak az állami gimnáziumokban. (6. táblázat)

12 Az interjúkat 1996. tavaszán, nyarán készítette a szerző.

6. táblázat

Az elsős tanulók származási kategóriái 1950. és 1955. között %-ban

Tanév/ Kategória	1950/1	1951/2	1952/3	1953/4	1954/5	1955/6
munkás	13,5	6	5	1	2,5	7,5
paraszt	28	24	26,5	20	25	7,5
értelmiségi	–	–	19	21	24	29,5
egyéb	60	59	21,5	23,5	31	26
X	–	10	28	34,5	17,5	29,5

Az X kategóriába sorolás többségében a szülő korábbi társadalmi helyzetének, foglalkozásának egyenes következménye volt (pl. katonák, csendőrök, földbirtokosok stb.), más esetekben viszont politikai magatartás, szerepvállalás megtorlása (7. táblázat).

7. táblázat

Az X kategóriába sorolt szülők 1945 előtti foglalkozása %-ban

Tanév/ Foglalkozás	1951/2	1952/3	1953/4	1954/5	1955/6
katonák és csendőrtisztek v. altisztek	75	65,21	64,28	50	58,33
földbirtokosok, bérlők	25	8,69	10,71	7,14	25
kereskedők	–	–	10,71	–	8,32
malomtulajdonosok	–	8,69	–	–	4,16
földművesek	–	13,04	14,28	42,85	–
ügyvédek	–	–	–	–	4,16

Megállapíthatjuk tehát, hogy a harmincas években az iskola a művelt, érték-konzervatív középosztály és a középosztályba éppen a tanulás révén bekerülni vágyó városi alsó-középosztály iskolája volt. Mint a fentiekben láttuk, ez a társadalmi bázis az ötvenes évekre nagymértékben kiszélesedett. Ugyanakkor ezek közös vonása volt, hogy ekkorra marginális helyzetűvé váltak. Ide adták gyermekeiket mindazok, akiket a totalitárius rendszer lehetetlenné tett, illetve azok, akik gyermekeik iskoláztatása terén sem kívántak együttműködni a rezsimmel. Egy 1953-tól az intézményben tanult adatközlő így foglalta ezt össze: „Örültek ezek a szülők, hogy a gyermekük iskolába jár és tanulhat... Ezek a szülők, ezek így vagy úgy, de a társadalom peremén éltek, ezek borzasztó hálásak voltak. Igazából az iskolának ez a néhány éve egy mentőakció volt, nem is vallási, hanem politikai értelemben.”

E társadalmi sokszínűség és a sokkoló politikai hangulat néha a diákok közötti feszültségek forrásává vált a szerzetes nővérek minden igyekezetével

ellenére. Példa erre egy öregdiák története, aki elmondta, hogy egy osztálytársak közötti veszekedés során a következő hangzott el: „Az egyik lány akkor ezt mondta: »Az én apám már akkor is úriember volt, amikor tied még szedegette a tetveket és handlé¹³ volt.« Jó megdöbbenő dolog volt az iskolán belül, és az apácák ügyet csináltak és kirúgták volna. A (sértett P. G.) lányt kérdezték meg, hogy most menjen vagy ne menjen. Dehogyan menjen, hát érettségi előtt... mekkora sokk ez egy tizenhatéves leányzónak, akinek mellesleg az apja Auswitzban ott is maradt, tetejibe keresztényen, mert katolikus volt apja, anyja, az anyja nem is volt zsidó. Szóval az ilyesmire odafigyeltek, hogy ne bántsanak senkit.” Ezek azonban alapvetően elszigetelt jelenségek voltak, inkább az erős közösségi összetartó szellem jellemezte a diákságot, amely a mindannyiójukra nehezedő külső nyomásból is következett. „...mert annyira bennünk volt, hogy mi mások vagyunk, mindenki ellenünk van, nekünk ebben a világban így kell viselkedni...”

4. A KIMARADT NEMZEDÉKEK

Természetesen mindezeknek a folyamatoknak megvannak a máig ható következményei, hiszen az itt végzeteket lényegében a 70-es évek közepéig távol tartották az értelmiségi pályáktól, nem vették fel őket a felsőfokú oktatási intézményekbe. „Nem szereztek diplomát, vidéki orvos- állatorvosfeleségek lettek,...az érettségi találkozókon mindig van egy-két férj, aki megköszöni, hogy milyen remek asszonyokat neveltek nekünk.” Több forrásban fellelhető, hogy maguk a szerzetestanárok küszködnek azzal, hogy a 60-as években erősen beszűkült, és gyengült a gyerekanyaguk¹⁴, de más jellemezte az ezt megelőző időszakot. Egy ekkori diák visszaemlékezése szerint például: „Volt köztünk néhány nagyon tehetséges és nagyon tanulni akaró, igazából ez jelentette a húzóerőt, hogy addig csinálta és addig gyötörte, amíg meg nincs, amíg kész nincs. 56-ban ezek elmentek nyugatra, ott többnyire rátettek még egy-két évet, aztán elvégezték az egyetemet.”

A 80-as évek elejétől fogva a rendszeres vallásszociológiai felmérések tanúsága szerint Magyarországon az egyház tanítása szerint vallásosak alacsonyabb iskolai végzettségűek, anyagilag és erkölcsileg kevésbé megbecsült foglalkozásúak, kisebbségben vannak a közéletben, nem tudják képviselni saját érdekeiket, sőt elszigeteltek egymástól is.¹⁵ Ennek egyik magyarázatát természetesen ott kereshetjük, hogy ezek az emberek kényszerű vagy önkéntes iskolaválasztásukkal „hosszú időre megváltották a »társadalmi érvényesülésből való kirekesztettséghez való jogot«”¹⁶ Ők az ún. „kimaradt nemzedékek”, s

13 Jiddis szó, jelentése ószeres.

14 Oláh Ágnes M. Inez közlése. „Ahol elhatalmasodott a bűn, ott kiáradt a kegyelem” – Iskolánövérsek visszaemlékezései. Kézirat, Svetits Katolikus Elemi Iskola és Gimnázium Irattára, Debrecen

15 Tomka Miklós: Egyház és vallásosság a mai Magyarországon. Budapest, 1994.

16 Révay Edit: A megújuló egyház építővei. Vigilia, 1996/5. 347.

ez nem csupán az ő tragédiájuk, a tradíciókkal rendelkező középosztály hiánya megmutatkozik a 90-es évek felemás hazai polgárosodásában.

GABRIELLA PUSZTAI:

MISSING GENERATIONS. POSSIBLE APPROACHES TO WRITING THE HISTORY OF
ECCLESIASTICAL SCHOOLS DURING THE PAST FIFTY YEARS

This paper aims to disclose the truth about the history of ecclesiastical schools during the past fifty years, and has summed up the first results of a follow-up study. The material was drawn from the register of pupils and the annuals of the Svetits Institute, and from interviews with the sometime teachers and pupils of the school. Following a brief outline of the political events influencing the fortunes of the school during the 1940s and 1950s, the author examines the changes in the social background, in the social composition of the pupils. A convent school, based on the middle classes and the professionals, became, under the influence of the realignment of the power relations and its concomitant social processes, a gathering place for social strata persecuted for political reasons, whose children were excluded from state education and this led to the widening of the school's social background. The conclusion of the paper refers to the later life and career opportunities of the sometime pupils, and this establishes a connection between the paper and descriptions of present-day Hungarian society in terms of the sociology of religion.

II. JÁNOS PÁL PÁPA

MAGYARSÁG, KERESZTÉNYSÉG, KULTÚRA*

Elhangzott 1996. szeptember 14-én, a IV Nemzetközi Hungarológiai
Kongresszus résztvevőinek fogadásán, Castelgandolfóban.

Illustri Signori, Gentili Signore!

1. Con grande gioia vi rivolgo il mio cordiale saluto in occasione del Congresso Internazionale di Studi Ungheresi, che oggi felicemente si conclude. Appena una settimana fa ho compiuto la mia seconda visita in Ungheria, durante la quale ho potuto nuovamente toccare con mano la profonda penetrazione dei valori cristiani nella cultura di quel Popolo generoso, che ne ha tratto nel corso dei secoli ispirazione e alimento. Questo incontro risveglia, pertanto, in me emozioni intense e care.

Sono grato al Professor Peter Sarkozy per le gentili parole con cui, interpretando i sentimenti dei presenti, ha illustrato le finalità del Congresso.

2. Il popolo ungherese festeggia i millecento anni della Nazione ed il Millennio della fondazione del monastero di Pannonhalma. Ho avuto la gioia di passare una sera con i monaci della Arciabbazia cantando con loro i Vespri nella suggestiva cornice della splendida chiesa gotica, nella quale veramente «si respira la storia». Durante quei solenni *Vespri per il Millennio* pensavo con profonda commozione a tutti i religiosi che con il proprio lavoro apostolico e missionario fecero sì che la fede degli ungheresi si mantenesse e si confermasse nonostante tutte le vicissitudini delle diverse epoche.

Ho ricordato anche nella mia preghiera i religiosi che sette anni fa hanno nuovamente avviato la vita religiosa in Ungheria dopo quarant'anni di divieto. Chiedo al Signore che questo evento contribuisca efficacemente alla rinascita della Chiesa Cattolica in Ungheria nelle nuove circostanze. Ciascuna comunità religiosa nella sua viva tradizione conserva, arricchisce e dona ad altri i tesori della fede e dello spirito. Questo è avvenuto in Ungheria l'arco di mille anni. Possa il nuovo millennio conoscere *un'uguale fioritura di valori spirituali* per il bene del popolo magiaro!

Gli annunciatori della fede sono stati anche *diffusori di cultura intutta l'Europa*. Questo è avvenuto pure in Ungheria. L'insegnamento scolastico vi è stato iniziato dai monaci benedettini, inviati colà dalla Santa Sede, ed è stato

* Az eredeti szöveget az Osservatore Romano 1996. szeptember 15-i száma alapján közöljük.

sviluppato poi dagli Ordini religiosi che arrivarono nel Paese in periodi diversi, come pure da sacerdoti secolari. Diverse personalità di grande rilevanza per la storia ungherese hanno avuto la loro formazione in tali scuole. Tra le mura di quei luoghi di preghiera e di studio hanno assimilato i principi che il Santo Re Stefano aveva posto a spirituale fondamento della nascente Nazione.

3. *Gli ungheresi festeggiano quest'anno quegli inizi.* È doveroso tuttavia ricordare che il loro insediamento nel bacino dei Carpazi non avvenne senza soprusi e violenze. Fu merito del principe Géza e poi del re Santo Stefano l'aver aperto il cuore degli ungheresi ad accettare la fede cristiana e la cultura europea medievale in fioritura. Fu questa *la seconda vera nascita della Nazione*. Cristianesimo e cultura si trovarono così strettamente legati tra loro sin dagli albori dell'esistenza nazionale.

Il Paese ha attraversato molte e gravi prove esterne ed interne durante la sua storia ultra-millennaria. Ogni volta, tuttavia, che le strutture politiche e sociali, scosse da eventi drammatici, sembrarono vicine a crollare, comparvero sempre anime grandi, comparvero dei Santi i quali seppero indicare la strada ai loro compatrioti con la luce del Vangelo. Dopo Sant'Emérico, San Ladislao, Santa Margherita, Santa Elisabetta, anche nei secoli successivi ci furono persone che con la loro vita cristiana, il loro attaccamento eroico alla fede, la loro carica fraterna pronta al sacrificio seppero orientare e confermare gli ungheresi arricchendone allo stesso tempo la cultura.

4. Di essa voi siete stimati e impegnati studiosi. Ebbene, voi sapete che durante molti secoli il «santo» e il «profano» nella cultura ungherese – e non in essa soltanto – furono in stretto rapporto tra loro. Vorrei accennare, a questo proposito con gioia al fondatore dell'Università, Cardinal Péter Pázmány, uno dei maggiori maestri della lingua ungherese, il quale, in qualità di professore di teologia a Graz e poi di Arcivescovo di Esztergom, fece moltissimo per l'unità degli ungheresi. Volentieri rievoco altresì la figura di Ottokár Prohászka, già Vescovo di Székesfehérvár all'inizio del Novecento: egli non fu solo un grande pioniere del rinnovamento cattolico e del pensiero sociale ecclesiale, ma anche il promotore di un aggiornamento della lingua liturgica in opere che il Papa Pio XI di v. m. aveva in grande stima.

Come tacere poi di insigni personalità del recente passato, quali l'eroe della carità fraterna, László Batthyány-Strattmann, o quell'intrepido testimone della verità evangelica davanti al potere oppressivo ché fu il Cardinal Mindszenty? E che dire infine del pastore pronto a fare scudo del proprio corpo per salvaguardare anche col proprio sacrificio la vita delle pecorelle del suo gregge? Mi riferisco al Vescovo Vilmos Apor, davanti alla cui tomba ho potuto sostare in preghiera appena una settimana fa. Bastano questi pochi nomi per lasciare intravedere la moltitudine di eroi e di santi anonimi che con la testimonianza umile ma efficace della vita hanno reso più ricca l'umanità e la Chiesa.

5. Nel vostro congresso scientifico avete esaminato da diversi punti di vista i legami esistenti tra civiltà ungherese, e cristianesimo. La cultura ha un ruolo particolare nel cammino di formazione dell'uomo. La molteplicità e multiformità delle culture che si sono formate in epoche e in gruppi etnici diversi costituiscono la vera ricchezza dell'umanità. È perciò un errore considerare

con disprezzo o con ostilità le culture diverse dalla propria. Si annida, in un tale atteggiamento, *il germe di una nuova barbarie*, foriera di distruzione e di morte.

Bisogna invece lavorare per quel *processo di unificazione dell'umanità* che il profeta Isaia prevede ed auspicò annunciando il tempo in cui gli uomini avrebbero forgiato le loro spade in vomeri e le loro lance in falci, per camminare insieme nella luce del Signore (cfr Is 2,4-5). Questa comunità fraterna degli uomini, voluta da Dio, si potrà realizzare solo se ogni popolo recherà il contributo delle proprie tradizioni e della propria cultura. Vedo con gioia che si sono raccolti per questo Congresso studiosi di ben 38 Paesi. Il vostro convenire da Paesi e Continenti diversi per approfondire i valori passati e presenti della cultura cristiana ungherese assume un valore quasi simbolico: esso indica qual è la strada che conduce verso il futuro dell'Ungheria, dell'Europa e del mondo!

6. La mia recente visita in Ungheria si è svolta nel segno del motto: «Cristo è la nostra speranza». Sta davanti a noi un nuovo millennio. Sapranno i cristiani di oggi essere degni dei loro antenati e varcare la soglia del Duemilà tenendo alta la fiaccola della fede, ereditata dai padri?

Poche settimane fa la Conferenza Episcopale Ungherese ha pubblicato una lettera in cui vengono tracciate le grandi linee per costruire *un mondo più giusto e fraterno*. In essa i Vescovi toccano anche il tema della cultura, sottolineando la parte essenziale che questa ha nella vita dell'uomo in cammino verso la maturità piena. Nella cultura ungherese, sulla quale voi avete riflettuto in questi giorni, *un ruolo primario ha svolto la fede cristiana*, che ne ha anche assicurato i collegamenti con le altre culture del Continente. Volerne ignorare l'apporto significa precludersi la possibilità di entrare in contatto con l'anima profonda del popolo ungherese.

Non a caso il regime dittatoriale dei decenni scorsi non ha ostacolato soltanto le libertà personali, ma ha anche cercato di cancellare la conoscenza delle tradizioni della cultura cristiana mediante la reinterpretazione e la falsificazione del passato. Sono stati gli anni del cambiamento a mettere in luce come intere generazioni fossero cresciute ignorando la tradizione cristiana, e restando così prive di quei valori e di quegli ideali che in essa hanno fondamento. Proprio in questo deve essere ravvisato uno dei motivi dell'incertezza e della confusione di cui soffrono molti giovani di oggi. Occorre dare loro nuovamente prospettive di speranza. «Cristo è la nostra speranza!»

7. Possa anche l'impegno vostro, illustri studiosi dei vari aspetti della cultura ungherese, contribuire a questo ricupero di valori, da cui dipende il futuro della Nazione. Anche grazie al vostro aiuto l'amato popolo ungherese potrà affrontare le difficoltà del presente, così come gli avi seppero fare in tempi non meno difficili degli attuali.

Uno dei grandi poeti della letteratura ungherese, Bálint Balassi – che mi è caro anche perché fu in contatto con la mia patria – scrisse le sue bellissime canzoni religiose proprio durante gli anni del pericolo ottomano che minacciava la stessa esistenza della nazione ungherese. Ancora una volta, con l'aiuto di Dio e con il concorde impegno di tutti i suoi figli, l'Ungheria saprà superare le difficoltà che oggi ne ostacolano il cammino.

Con questo augurio, che affido all'intercessione della «Magna Domina Hungarorum» e del Santo Re Stefano, a tutti imparto la mia Benedizione.

* * *

Nagy örömmel és tiszta szívből köszöntöm Önöket, mint az éppen ma befejeződő Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus résztvevőit. Éppen egy hete fejeztem be második magyarországi látogatásomat, s újra megtapasztalhattam, hogy ennek a nemeslelkű népnek a kultúrájába milyen mélyen behatoltak a keresztény értékek, amelyek e népnek a századok folyamán ihletet és táplálékot adtak. Hálás vagyok Sárközy Péter professzor úrnak, aki a megjelentek nevében kifejtette a kongresszus célkitűzéseit.

A magyarság ebben az évben ünnepli az ország 1100. és a pannonhalmi monostor alapításának 1000. évfordulóját. Abban az örömben volt részem, hogy eltölthettem egy estét a Főapátság szerzeteseivel, velük énekelve a vesperást, a gótikus templom megragadó környezetében, amelyben valóban „a történelem lélegzete érezhető”. Az ezeréves évfordulón tartott ünnepélyes vesperáson megindultan gondoltam mindazon szerzetesekre, akik apostoli és térítő munkájukkal elérték, hogy a magyarok hite, dacolva a különböző korok viszonytagságaival, megmaradjon és megerősödjék. Imáimba foglaltam azokat a szerzeteseket is, akik negyven évi tiltás után, hét évvel ezelőtt kezdték újra a szerzeteséletet Magyarországon. Kérem az Urat, ez az esemény járuljon hozzá hatékonyan a magyar katolikus egyház újjászületéséhez az új körülmények között. Minden egyes szerzetesközösség élő hagyományban őrzi, gazdagítja és adja tovább a hitnek és a léleknek a kincseit. Így történt Magyarországon is ezer éven át. Az új évezred is ismerhesse meg a spirituális értékek virágzását a magyar nép javára!

A hit hirdetői egyúttal a *kultúra terjesztői* is voltak szerte Európában, így Magyarországon is. A magyar iskoláztatást a Szentszék által Magyarországra küldött bencés szerzetesek alapozták meg, s az országban megtelepedett szerzetesrendek és világi papok fejlesztették tovább. A magyar történelem számos kiváló személyisége tanult ezekben az iskolákban. Ezekben az imádságra és a tanulásra szentelt helyeken sajátították el azokat az elveket, amelyeket a születő nemzet szellemi alapjává Szent István király tett.

A magyarok ebben az esztendőben ünneplik honfoglalásukat. Meg kell azonban említeni, hogy nem a Kárpát-medencébe történő letelepedésük változtatta meg pusztító és erőszakos életmódjukat. Géza fejedelemnek, majd Szent István királynak volt az érdeme, hogy megnyitotta a magyarok szívét a keresztény hit és a virágzó középkori európai kultúra befogadására. Ez volt a nemzet *második, valódi születése*. A kereszténység és a kultúra ilyen szoros összeköttetésben állt egymással a nemzeti lét hajnalától fogva.

Az ország sok és súlyos megpróbáltatást állt ki több mint ezeréves története folyamán. Minden alkalommal, amikor drámai események forgatták fel a politikai és társadalmi rendet, mindig feltűntek nagy lelkek, szentek, akik meg tudták mutatni honfitársaiknak az utat az Evangélium fényében. Szent Imre

és Szent László, Szent Margit és Szent Erzsébet után a későbbi századokban is mindig akadtak olyanok, akik keresztény életükkel, a hithez való hősies ragaszkodásukkal, áldozatos felebaráti szeretetükkel irányították és erősítették a magyarságot, és gazdagították a magyar kultúrát is.

Ennek a kultúrának megbecsült és áldozatos kutatói Önök. A magyar kultúrában – és nem csupán abban – évszázadok hosszú során egységet alkotott a „szent” és a „profán”. Örömmel utalok itt az egyetemalapító Pázmány Péter bíborosra, a magyar nyelv egyik legnagyobb mesterére, aki grazi teológiai tanárként, majd esztergomi érsekként oly sokat tett a magyarság egységéért. Szívesen idézem föl Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök alakját; ő nemcsak a huszadik századi katolikus megújulás és szociális gondolat legnagyobb úttörője volt, hanem a liturgikus nyelvet is megújította műveiben, amelyeket boldog emlékezetű elődöm, XI. Piusz is nagy örömmel üdvözölt.

De gondolhatunk a közelmúlt példaképeire is: a felebaráti szeretet hőisére, Batthyány-Strattmann Lászlóra, vagy Mindszenty bíborosra, aki az elnyomó hatalommal szemben az evangéliumi igazság rendíthetetlen tanúja volt. Vagy arra a pásztorra, aki saját testéből formált pajzsot, hogy még önmaga feláldozásával is megvédje juhait? Apor Vilmos püspökre gondolok, akinek sírja előtt állhattam imádkozva éppen egy héttel ezelőtt. Elég ezt a néhány nevet említenünk, hogy megláthassuk azon hősök és névtelen szentek sokaságát, akik életük alázatos, de hatékony tanúbizonyságával gazdagabbá tették az emberiséget és az egyházat.

Tudományos tanácskozásuk során sok oldalról közelítették meg a *magyar kereszténység és a kultúra kapcsolatait*. A kultúrának egészen különös szerepe van az ember formálódásának útján. A kultúrák sokrétűsége és sokszínűsége, amelyek különböző korszakokban és különböző etnikai csoportokban formálódtak ki, az emberiség valódi gazdagságát alkotja. Éppen ezért tévedés megvetéssel és ellenséges indulattal tekinteni azokra a kultúrákra, melyek különböznek a magunkétól. Az ilyen viselkedés *új barbárság magvát* veti el: a pusztítás és a halál előhírnöke.

Dolgoznunk kell tehát az *emberiség egyesítésének* megvalósulásáért, amelyet Izajás próféta megjósolt, hirdetvén azt az időt, amelyben az emberek ekevassá kovácsolják kardjaikat, lándzsáikat pedig sarlóvá, hogy együtt menjenek az Úr világosságába (vö. Iz 2,4–5.). Az embereknek e testvéri, Isten akarta közössége azonban csak akkor valósulhat meg, ha mindén nép hozzáteszi saját értékes hagyományait és kultúráját. Örömmel látom, hogy erre a kongresszusra harminchat országból gyűltek össze tudósok. Önök azért jöttek össze különböző országokból és kontinensekről, hogy a magyar keresztény kultúra múlt és jelen értékeit elmélyítsék, s ez jelképes értéket nyer: jelzi, melyik az az út, amely Magyarország, Európa és a világ jövője felé vezet!

Mostani magyarországi látogatásom mottója ez volt: „Reményünk Krisztus.” Előttünk áll egy új ezredév. A mai keresztények tudnak-e majd méltók lenni elődeikhez, és úgy átlépni a 2000. év küszöbét, hogy magasra emeljék a hitnek atyáiktól örökölt fáklyáját?

Néhány héttel ezelőtt adta ki a Magyar Katolikus Püspöki Kar körlevelét, amelyben nagy vonalakban kifejti, hogyan kell egy *igazságosabb és testvéribb*

világot feléptíteni. Ebben a püspökök érintik a kultúra témáját is, hangsúlyozva, hogy ez lényeges szerepet játszik azoknak az embereknek az életében, akik úton vannak a teljes érettség felé. A magyar kultúrában, amelyről Önök ezekben a napokban tanácskoztak, elsődleges szerepet játszott a keresztény hit, s ez biztosította számára az összeköttetést a kontinens többi kultúrájával is. Ha nem akarnánk tudomást venni erről a hozzájárulásról, az azt jelentené hogy lehetetlenné tennénk a kapcsolatteremtést a magyar nép lelkének mély rétegével.

Az elmúlt évtizedek diktatórikus rendszere nem csupán a személyi szabadságot akadályozta, hanem törekedett arra is, hogy a keresztény kultúra hagyományainak megismerését eltörölje, mégpedig oly módon, hogy újraértelmezte és meghamisította a múltat. Csak a változás óta eltelt évek hozták napfényre: egész nemzedékek nőttek föl úgy, hogy nem is tudtak a keresztény hagyományról, és ily módon meg lettek fosztva azoktól az értékektől és eszményektől, amelyek abban gyökereznek. Éppen ez az egyik oka annak a bizonytalanságnak és zűrzavarnak, amelytől sok mai fiatal szenved. Itt az idő, hogy újra a remény távlatait adjuk nekik. „Reményünk Krisztus.”

Az Önök munkája is – az Önöké, akik a magyar kultúra különböző arculatainak tudós tanulmányozói – hozzájárulhat az értékek ezen visszaszerzéséhez amelytől a nemzet jövője függ. Hála az Önök segítségének is, hogy a szeretett magyar nép felveheti a küzdelmet a jelen nehézségeivel, amint őseik is megtudták ezt tenni, a jelenleginél egyáltalán nem könnyebb korokban.

A magyar irodalom egyik nagy költője, Balassi Bálint – aki azért is kedves nekem, mert kapcsolatban állt hazámmal – a maga gyönyörű vallásos énekeit pontosan a török veszedelem éveiben írta, amely a magyar nemzetnek pusztára fennmaradását is fenyegette. Isten segítségével és minden gyermekének egyetértő odaadásával Magyarország újra le fogja tudni győzni azokat a nehézségeket, amelyek ma akadályozzák előrehaladását.

Ezzel a jókívánsággal, melyet a „Magna Domina Hungarorum” és Szent István király közbenjárására bízok, adom Önökre áldásomat.*

* A jelen fordítás Szörényi László munkája. Köszönjük a Vigilia szíves hozzájárulását az ismételt közléshez.

PAUL POUPARD BÍBOROS, A KULTÚRA PÁPAI TANÁCSA
ELNÖKÉNEK MEGNYITÓ BESZÉDE*

IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus
Róma 1996. szeptember 9.

Monsieur le Président de la République de Hongrie,
Monsieur le Président de la République d'Italie,
Monsieur le Ministre de la Culture et de l'Education Hongroise,
Monsieur le Président de l'Académie Hongroise des Sciences
Messieurs les Ambassadeurs,
Mesdames et Messieurs

Au nom du Sain-Siège, je remercie de tout coeur Messieurs les Professeurs József Jankovics et Péter Sárközy et S. E. Monsieur József Bratinka, Ambassadeur de la République de Hongrie près le Saint-Siège, pour l'invitation, adressée au Cardinal Président le Conseil Pontifical de la Culture, à inaugurer ce matin le IVe Congrès International d'Etudes Hongroises.

Mon salut déférent va tout d'abord à S. E. Monsieur le Président de la République de Hongrie et à S. E. Monsieur le Président de la République d'Italie, ainsi qu'aux nombreux et illustres participants de diverses disciplines, qui honorent le Congrès de leur présence et l'enrichissent de leurs interventions.

Le lieu qui nous rassemble, la ville de Rome, patrie de tous les peuples, et le thème choisi «*La Civilisations Hongroise et le Christianisme*», sont particulièrement significatifs. Nous célébrons le 1100e anniversaire de l'arrivée du Peuple Hongrois dans la conque des Carpates, au coeur de l'Europe Centrale, et le millénaire de la fondation de la première Abbaye Bénédictine en Hongrie: *Pannonhalma*. Hôte de la prestigieuse Université de Rome «*La Sapienza*», comment ne pas souligner toute l'importance et le rayonnement de la culture millénaire et la sagesse qui, en nous donnant de retrouver nos racines communes, nous préparent à faire du Nouveau Millénaire une ère nouvelle de paix et de prospérité pour tous les peuples?

L'Association Internationale d'Etudes Hongroises et le Centre Interuniversitaire des Etudes Hongroises d'Italie contribuent avec générosité à la réalisation de cette initiative. C'est l'Europe qui, par les diverses cultures qu'elle féconde, mais aussi dans la pleine conscience d'être un continent unique, crée un pont entre l'Occident et l'Orient, selon la magnifique expression du Saint-Père. Cette Europe respire, comme tout corps humain normalement constitué de ses deux poumons, dans la liberté enfin retrouvée et la solidarité à restaurer.

Notre Saint-Père le Pape Jean-Paul II vient tout juste de rentrer de son second Voyage Apostolique en terre Hongroise. Il a vécu des moments exaltants de foi et de culture. Le Saint-Père porte à ce pays une affection de

* Köszönetet mondunk dr. Bratinka József szentszéki nagykövetnek, aki az eredeti szöveget rendelkezésünkre bocsátotta.

prédilection, qui lui a fait rappeler combien sacrées et fécondes sont les souffrances qu'il a vécues au long des siècles.

De nos jours, les temps sont certes moins amers, la douleur s'est amoindrie, mais le Peuple Hongrois n'en oublie pas pour autant son histoire, et même, en raison de ses solides racines chrétiennes qui seront opportunément rappellées en ce Congrès, tous les Hongrois sont appelés à une responsabilité nouvelle, héritiers du passé, devant le présent, qui construit l'avenir.

Aussi, je forme mes vœux le plus fervents pour ce Congrès donne à nos mémoires, toujours quelque peu tentées d'amnésie, de retrouver toute la richesse de ces onze siècles, alors que s'ouvrent pour les peuples des défis sociaux et culturels redoutables, au seuil du Troisième Millénaire.

Les blessures subies par la noble Nation Hongroise sont bien connues de tous. La conséquence tragique de l'histoire récente, au plan humain comme religieux, est le vide moral et spirituel qui a envahi de larges couches de la société. Pourtant, la Hongrie est restée la gardienne silencieuse fidèle à ses convictions de foi qui, surgissant de l'intime du cœur de chacun, se manifeste à nouveau avec enthousiasme et simplicité, sous les couleurs et la fascination des usages traditionnels et des coutumes millénaires issues d'une féconde symbiose entre la foi et la culture.

La liberté reconquise donne à la mutation culturelle de cette fin de siècle une signification toute particulière et encourage la recherche de solutions créatrices: qui pourrait rayer d'un trait la mémoire culturelle forgée par les siècles? Le christianisme est immergé dans l'histoire et la culture millénaire de la Hongrie, comme en ses chefs-d'œuvre d'art. La foi au Christ est source d'espérance. Saint Etienne a incarné cette foi, communiqué cette espérance, et comme transformé la culture du peuple Hongrois, en lui offrant de nouvelles significations. Ainsi, les hommes changent le cours de l'histoire. La mémoire est l'espérance du futur.

Les idées et les projets qui ressortiront de ces journées de recherches et de débats, de méditation de l'histoire, maîtresse de peuples, s'adresseront à la force vive de la société, celle qui cherche, en Hongrie comme dans le reste du monde, à construire une démocratie authentique respectueuse du bien commun, édifiée sur une vie humaine plus morale, plus honnête, plus juste, et plus fraternelle. La liberté de l'homme imprègne nos cultures. Cette liberté requiert un plus grande responsabilité au service d'une vie plus humaine pour chacun et pour tous.

C'est avec admiration que je vous salue, illustres participants venus de 38 pays. Puisse la culture, dont vous êtes les hérauts et les ambassadeurs, créer et non détruire, unir et non diviser, enrichir et non appauvrir, et donner à tous les citoyens cette double conscience qui n'en fait qu'une, et réunit l'identité nationale et européenne. Et ma pensée déférente et respectueuse va vers la Hongrie, terre chargée d'histoire et de traditions chrétiennes, terre d'amitié, d'art, de culture et de foi.

Je me tourne enfin en ce IVe Congrès International des Etudes Hongroises, vers la «*Magna Domina Hungarorum*», à laquelle le peuple Magyare est filialement attaché. Qu'elle nous donne à tous, elle qui est la Mère de la

Sagesse, le don d'une recherche fructueuse, d'une étude sereine, d'un amour partagé pour l'art et pour l'histoire, la foi et la culture, dont la riche symbiose millénaire est le gage d'une nouvelle fécondité, créatrice, née d'une alliance renouvelée entre la Culture Hongroise et le Christianisme.

* * *

Tisztelt Magyar Köztársasági Elnök Úr!¹

Tisztelt Olasz Köztársasági Elnök Úr!²

Tisztelt Művelődési és Oktatási Miniszter Úr!³

A Magyar Tudományos Akadémiát képviselő Tisztelt Elnök Úr!⁴

Tisztelt Nagykövet Urak! Hölgyeim és Uraim!⁵

A Szentszék nevében teljes szívvel megköszönöm Jankovics József⁶ és Sárközy Péter⁷ professzor uraknak, valamint Bratinka József úrnak, a Magyar Köztársaság szentszéki nagykövetének azt a felkérését, amelyet a Kultúra Pápai Tanácsának elnök bíborosához intéztek a *IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus*⁸ ma délelőtti megnyitása alkalmából.

Külön tisztelettel köszöntöm a Magyar Köztársaság és az Olasz Köztársaság elnökét, valamint a különböző tudományágakat képviselő népes és jeles résztvevőket, akik jelenlétükkel megtisztelték és hozzászólásaikkal gazdagítják ezt a kongresszust.

Sajátos jelentése van a helynek, ahol összegyűltünk, Róma városának, minden nép hazájának⁹, amint „*A magyar művelődés története és a kereszténység*” címmel kiválasztott témának is.¹⁰ Ez évben ünnepeljük a magyar nép a Kár-

1 Göncz Árpád

2 Oscar Luigi Scalfaro

3 Magyar Bálint

4 Glatz Ferenc, aki nem volt személyesen jelen

5 Bratinka József, a Magyar Köztársaság vatikáni és Gecse Attila, a Magyar Köztársaság római nagykövete

6 A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság Főtitkára, 1991–2001

7 A római La Sapienza Egyetem Magyar Tanszékének tanára 1978-tól, a IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus Szervezőbizottságának elnöke

8 A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság 1978 óta fogja össze azt a filológiai munkát, amelyet 36 ország magyar és nem magyar tudósai végeznek a magyar történelem, művelődés-, irodalom-, zene- és képzőművészetek története, a nyelvészet, a néprajz és a folklór területein. Első világkongresszusa Budapesten volt 1981-ben, témája „A magyar vers”. A másodikat Bécsben rendezték 1986-ban „A magyar nyelv és kultúra Duna völgyében” címmel. A harmadik, szegedi kongresszusnak a „Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon” volt a témája (1991), és itt határozta el a közgyűlés, hogy 1996-ban, a Millecentenárium évében Rómában és Nápolyban rendezik meg a világtalálkozót.

9 Utalás a Santo Stefano Rotondo templomban található értékes reneszánsz sírkőre vésett Lászlai (Lazo) János római magyar gyóntató kanonok (meghalt 1523) által költött, méltán híres és sokat idézett latin versorra: „*Roma est patria omnium, fuitque*”. (A fordító jegyzete)

10 A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus Rómában és Nápolyban került megrendezésre úgy, hogy 1996. szeptember 9, 10, 11-én Rómában, 12-én Nápolyban, majd 13, 14-én

pát-medencébe, Közép-Európa szívébe való megérkezésének 1100. évfordulóját és *Pannonhalma*,¹¹ az első magyarországi bencés kolostor alapításának 1000 éves jubileumát. Eme rangos római egyetem, a *Sapienza* falai között feltétlenül ki kell emelnünk annak az ezeréves kultúrának és bölcsességnek a fontosságát, valamint kisugárzó erejét, amely – ha meg tudjuk találni közös gyökereinket – képessé tesz bennünket, hogy az új évezredet minden nép számára a béke és a gyarapodás újabb korszakává tegyük.

A *Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság* és az *Olaszországi Egyetemek Hungarológiai Központja*¹² nagylelkű szerepet vállaltak abban, hogy ez az elgondolás megvalósuljon. A Szentatya nagyszerű kifejezésével szólva Európa az a földrész, amely az általa teremtett sokrétű kultúrával, ugyanakkor a kontinens különleges szerepének határozott tudatával hidat tud képezni Nyugat és Kelet között. A mi Európánk is lélegzik, mint minden normális emberi szervezet, két saját tüdejével,¹³ a végre meglelt szabadság és az újjáépítendő emberi szolidaritás légterében.

Szentatyánk, II. János Pál pápa nemrég tért vissza magyar földön tett második apostoli látogatásáról.¹⁴ A hit és a műveltség felemelő pillanatait élte át Önök között. A Szentatya megkülönböztetett szeretetet táplál országuk iránt, amely egyúttal azokra a szent és gyümölcsöző szenvedésekre is emlékeztette, amelyet népük az évszázadok során megélt.

Napjainkban az élet kétségkívül nem olyan keserves, a szenvedés is kevesebb, a magyar nép ugyanakkor nem feledkezik meg történelméről, sőt szilárd keresztény gyökereihez ragaszkodva, melyeknek felmutatására jó alkalmat szolgáltat ez a kongresszus, a magyarságnak szembe kell néznie egy újabb felelősséggel: a múlt örökségét hordva a jelennel, ami a jövő építésének záloga.

A legőszintebben kívánom, hogy ébressze fel ez a kongresszus emlékeztetőket, amely sokszor hajlamos a felejtésre, hogy felfedezzük mindazt a gazdagságot, melyet az elmúlt 11 évszázad hozott, most, a harmadik évezred küszöbén, amikor minden nép kemény szociális és kulturális kihívásokkal szembesül.

Mindenki előtt ismeretesek a nemes magyar nép által elszenvedett sérelmek. Újkori történelmünk tragikus következménye emberi és vallási téren egyaránt az a morális és szellemi vákuum, amely rátelepedett a társadalom

ismét Rómában voltak az előadások. A Kongresszus témája: „A magyar művelődés és a kereszténység”.

- 11 A magyarok Honfoglalásának Millecentenáriumi rendezvényeiről legteljesebb összefoglalás: *Magyar krónika. Millecentenárium 1996.* (A képeket válogatta, szerk., a kötetet tervezte: Löblin Judit. A képekhez tartozó szövegeket írta: Török József. Szerk.: Bakos István, Erdődi Ágnes.) Bp., 1996. *Magyarok Világszövetsége.*
- 12 A La Sapienza Egyetem Magyar Tanszékén működő Centro Interuniversitario per gli Studi Ungheresi, amelynek elnöke 1996-ban Antonello Biagini professzor volt, azzal a céllal jött létre, hogy koordinálja az Olaszország területén működő hungarológiai műhelyek munkáját. 1996-ban 12 olaszországi egyetemen működött ilyen műhely: Bologna, Firenze, L'Aquila, Lecce, Napoli, Padova, Pavia, Roma, Torino, Trieste, Udine, Venezia. Az egyetemi központi lapja: *Rivista di Studi Ungheresi (RSU)*
- 13 A bíboros e képpel a korábbi Kelet–Nyugat megosztottságra, illetve felszámolására céloz. (A fordító jegyzete)
- 14 II. János Pál pápa második utazására közvetlenül a Kongresszus előtt, 1996. szeptember 6–7-én került sor. (A fordító jegyzete)

széles rétegeire. Magyarország e körülmények között is csendes és hűséges őrzője maradt a hitnek és azoknak a bizonyságoknak, melyek az egyének lelkének legmélyéről feltörve újra megmutatkoznak, rajongással és egyszerűséggel, azoknak az ezeréves hagyományoknak, ősrégi szokásoknak a színeit és vonzásait ragyogtatva, melyek a hit és a kultúra termékeny együttéléséből fakadtak.

Az újra megszerzett szabadság egészen különleges jelentést ad e századvég kulturális változásainak és építő megoldások felkutatására biztat. Ki tudná egy tollvonással leírni azt, amit a kultúra emlékezete évszázadokon keresztül megalkotott? A kereszténység szerves része Magyarország történelmének és évezredes kultúrájának, amint remekműveinek is. A Krisztusba vetett hit a remény forrása. Szent István volt az, aki megtestesítette ezt a hitet, átadta ezt a reményt, és átformálva a magyarság kultúráját, új távlatokat mutatott számára. Így képes az ember beleszólni a történelem folyásába. Az emlékezet nem más, mint remény a jövőben.

Mindazon gondolatok és tervek, melyeket vizsgálódással, vitákkal, a Történelem, a népek tanítómesterének faggatásával fognak kielélni az elkövetkezendő napok, jussanak el a társadalom életető erejéhez, amely Magyarországon, miként a föld más részein is, egy valódi s a közjó érdekeit tiszteletben tartó demokrácia felépítésén fáradozik, s amelynek alappillére az erkölcsösebb, a tisztesegebb, az igazságosabb és testvéribb emberi élet. Az emberi szabadság áthatja egész kultúránkat. Ez a szabadság ugyanakkor megköveteli, hogy még nagyobb felelősséggel szolgáljuk az egyes emberek és mindenki életének embe-ribbé tételét.

Őszinte elismeréssel köszöntöm a 36 országból összegyűlt jeles résztvevőket. A kultúra, melynek Önök hírnökei és nagykövetei, legyen teremtője és nem rombolója, egyesítője és nem elhatárolója, gazdagítója és nem kioltója mindannak, ami felépíti minden állampolgárban azt a kettős tudatot, mely voltaképpen összetartozik, és egyesíti a nemzeti öntudatot az európai eszményekkel. Elismeréssel és megkülönböztetett tisztelettel gondolok Magyarországra, arra a nagymúltú és keresztény hagyományokat őrző földre, mely a barátság, a művészet, a kultúra és a hit számára is otthont adott.

Végezetül, eme *IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus* alkalmával szólnom kell a Magyarok Nagyasszonyához: „*Magna Domina Hungarorum*”, akihez oly gyermeki szeretettel ragaszkodik a magyar nép. Ő, aki a Bölcsesség Anyja, adja meg mindannyiunknak a képességet az eredményes kutatáshoz, a derűs munka, a művészet és a történelem, a hit és a kultúra közös szeretetéhez, amelynek ezeréves gyümölcsöző együttélése szilárd alapja egy új, termékeny korszaknak a magyar kultúra és a kereszténység megújított szövetsége által.*

* Fordította: *Bratinka József*, Magyarország szentszéki nagykövete

SARNYAI CSABA MÁTÉ

SCITOVSZKY PRIMÁS LEVELE EÖTVÖSHÖZ (1848)

Az alábbiakban közölt **forrás** és a hozzácsatolt **melléklet**¹ elé a történelmi helyzet és a szöveg jobb megértése érdekében néhány bevezető gondolat látszik szükségesnek.

Két fontos *törvényről* kell itt mindenekelőtt szót ejtenünk:

– Első az 1848. április 11-i hatállyal életbe lépett *3. tc. 6. és 7. §*, amely szerint az egyházi méltóságok ellenjegyzett kinevezésén túlmenően (ez továbbra is a király jogköre maradt) minden az egyházat illető ügy a Vallás- és közoktatásügyi Minisztérium illetékességi köréhez tartozott. E levél megszólítottja báró **Eötvös József miniszter**, akihez éppen e tiszte miatt fordul – a püspöki kar országban tartózkodó rangidős tagjaként – **Scitovszky János, pécsi püspök** (ekkor ugyanis az esztergomi érseki szék betöltetlen volt).

– A másik fontos törvényi változást az 1848. évi *20. tc. 2. §-a* jelentette, amely kimondta a törvényesen bevett vallásfelekezetek teljes egyenlőségét. Ezzel a római katolikus egyház „de jure” is elvesztette kivételes, államvallás jellegét.

Az új helyzethez az egyházi vezetésnek is alkalmazkodnia kellett. Ennek jeleként az utóbb említett törvényjavaslat vitájának lezárása után közvetlenül (1848. április 6-án) a Pozsonyban összeült püspöki tanácskozás egy **petíciót** intézett az Országgyűléshez. Ennek lényege, hogy a katolikus egyház is – épp a fenti törvényre hivatkozva – szabadon, azaz állami beleszólás nélkül, intézhessen belső és külső ügyeit. Ezen külső ügyek közé tartozik a zsinatok szabad megtartása éppúgy, mint az iskolák alapításának szabadsága. Külön pont foglalkozik az egyházi és iskolai alapítványok – azaz az **egyházi vagyon** – szabad kezelésének jogával. Ezt a petíciót – amelyre levelében a pécsi egyházfő is utal – törvénytervezet formájában Rónay János, csanádi követ nyújtja be másnap, április 7-én, az alsótáblán. Az ügyet Deák tanácsára előbb konferenciára utalják. Azonban az ottani három órás vita során olyan sok elképzelés merül fel, és olyan ellentétek jelentkeznek a kérdés megítélésében, hogy a résztvevők sehogy sem tudnak megegyezésre jutni. A király megérkezéséig (április 11.) már kevés az idő. Deák erre hivatkozik indítványában, amelyben javasolja, hogy e tárgy megvitatását a következő országgyűlésre halasszák. A többség ezt el is fogadja. A történetírásban sok vita folyt arról, hogy ez az

1 Levéltári jelzet MOL H54 1848:24 (eredeti tintázat melléklettel)

indoklás mennyire volt helytálló. Az utóbbi fél évszázad szerzői² nagyjából egyet értenek abban, hogy valóban kevés volt az idő egy ilyen súlyú javaslat alapos megtárgyalásához. Ezt az érvelést látszik alátámasztani Scitovszky idevonatkozó mondata is: „(...) a Katholikusok a' legközelebb bevégzett Országgyűlésre adott petíciója az idő rövidsége miatt tárgyalatás alá nem vétetvén, annak érdemleges tárgyalatása a' jövő Országgyűlésre hagyatott, (...)”

Azzal, hogy elkéssettnek nyilvánították a javaslatot, az ú.n. **katolikus autonómia** törekvések – amelyeknek a püspöki iránya elsősorban az egyház minél nagyobb politikai és vagyoni függetlenedéséért küzdött – első nyílt fellépése kudarccal zárult. Ez, az utolsó rendi országgyűlésen elszenvedett vereség döbentette rá a katolikus felső klérust arra, hogy az új helyzetben saját híveire kell támaszkodnia. Ehhez azonban a világiak számára is több befolyást kell, hogy biztosítsanak az egyház életébe. E belátáson alapulva erősödnek fel az autonómia törekvések és válnak autonómia-mozgalommá. A széleskörű mozgalommá szervezés már a petíció elutasítását követő napon – *április 8-án*, nem pedig ahogy a püspöki levélben szerepel, április 9-én – megindul³. **Scitovszky vezetésével tanácskozást** tartottak, ahol a püspökökön és a káptalani következően kívül az alsó- és felsőtábla világi tagjai közül is többen, összesen mintegy hatvanan, részt vettek. Az Eötvösnek címzett levél e tanácskozás határozatait sorolja fel. A legfőbb ezek közül, hogy a következő – népképviselési – országgyűlés elé egy **újabb petíciót** terjesztenek. Ebben kéri, hogy az egyházi *alapítványokat* a katolikusok maguk kezelhessék – egyháziakból és világiakból álló *közös bizottságok* irányítása mellett. E kérés támogatására *aláírásgyűjtési* és autonómia-szervezési mozgalom indult. Ezek szervezésére szólítja fel Scitovszky – a „mellékletben” közölt levélben – egyházmegyéje papjait⁴.

A tanácskozás alapvető jelentőségű a katolikus autonómia-mozgalom, azaz az állam és az egyház viszonyának új alapokra helyezése szempontjából. Éppen ez adja az alábbiakban közölt forrás fontosságát, hiszen Scitovszky ebben a levélben tudatja Eötvössel ezen esemény tényét, határozatait, s közvetlen – országos jelentőségű – következményeit. Emellett ez – a következőkben elsőként közölt levél a kutatások jelen állása szerint valószínűsíthetően – az első közvetlen, írásos kapcsolatfelvétel az újonnan kinevezett felelős magyar kormány vallási ügyekben illetékes minisztere és az ekkor, egyházában kiemelten fontos pozíciót betöltő pécsi püspök között⁵.

2 Ld. pl.: Hanuy Ferenc: Hetvenéves küzdelem az autonómiáért; 1918, p.10.; Török Jenő: A katolikus autonómia-mozgalom 1848–1871; Bp. 1941.; p.26–27., 36.sz. lábjegyzet; Csorba László: Katolikus önkormányzat és polgári forradalom; In: Világosság, 1989., p. 220–221.

3 Csorba László: Katolikus önkormányzat és polgári forradalom; In: Világosság, 1989., p. 222., 12.sz. lábjegyzetében

4 A „mellékletben” közölt püspöki pásztorlevelet lásd: Religio és Nevelés, 1848. I., p. 322–323. Jelen közlés alapjául az 1. számú lábjegyzetben közölt levéltári forrás szolgál.

5 Megjegyzés: az április 8-i tanácskozáson Scitovszkyt felkéri arra, hogy bocsásson ki országos körlevelet (keltezés: május 3.) az elfogadott határozatok és teendők közzétételének érdekében. Ennek tartalma a leglényegesebb pontokon egyezik a miniszterhez írt levéllel. Megjelent: Religio és Nevelés, 1848. I., p. 313–314.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Eötvös Évkönyv, Bp. 1879.
2. Gömör és Kishont vármegye, p.530., p.545. (Magyarország vármegyéi és városai, szerk. Borovszky Samu, Bp. é.n.)
3. *Lehoczky Tivadar*: A vásárosnaményi Eötvös család (In: Turul, 1894., p. 124–129.)
4. *Meszlényi Antal*: A magyar hercegprímások arcképcsarnoka, Bp. 1970.; p. 257–288.
5. *Pusztaszeri László*: Scitovszky János hercegprímás politikai portréja, In.: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1989. I.; p.137–169.
6. *Schlett István*: Eötvös József (Magyar História, Életrajzok, Bp. 1987.)
7. *Zeller Árpád*: A magyar egyházpolitika 1847–94, I. kötet; Bp. 1894.

**Scitovszky János pécsi püspök⁶ levele báró Eötvös Józsefhez⁷
1848. pünkösd hava (május) 6. napján**

(900)

/Levéltári jelzet: MOL H54, 1848:24. (eredeti tintázat melléklettel)/

Méltóságos Báró, Vallás és Közoktatási Minister Ur!

A jelen, sok tekintetnél fogva aggasztó körülményekben lelkemnek megnyugtatót és vigasztalást nyújt azon gondolat, hogy a Nemzet közszeretete 's bizalma Méltóságodnak a' magyar felelős független Ministeriumban a' Vallás és közoktatási tárczát juttatta, 's felséges Urunk Királyunk Önt ezen Ministerialis állásában legkegyelmesben megerősíteni méltóztatott. – Valóban, akár Méltóságodnak vallásos buzgalmét, és Szentegyházunk iránt többször tanusított őszinte ragaszkodását, mellyet igen tisztelt Szülőktől⁸, és b.e. édes nagy-

6 Bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek (Béla, 1785. november 1. – Esztergom 1866. október 19.) 1809-ben pappá szentelik. 1811-től a teológia tanára a rozsnói papnevelő intézetben, 1824-től ugyanitt igazgató és kanonok. 1825-től országgyűlési követ. A liberális reform kezdeményezésekkel kezdetben ugyan rokonszenvez, később azonban a konzervatív „elvszerűség” bázisán szembehelyezkedik velük. 1827-től rozsnói püspökké nevezik ki. Egyházvezetői tevékenységét a hitélet elevenebbé tétele jellemzi. 1836-tól pécsi püspök. Új méltóságában is folytatja egyházépítő munkáját, ennek egyik megnyilvánulása, hogy teteemes összegekkel járul hozzá templomok építéséhez, többek között Győrén (1842), Darázson (1842), Szabadszentkirályon (1849). Létrehozza a pécsi szegényházat és az egyházmegyei Néptanítók Nyugdíjintézetét is, mintegy háromezer forint költséggel. Magára vállalja a pécsi tanítóképző intézet személyi és dologi kiadásait, ezen felül évente egy tucat képzős hallgatót részesít ösztöndíjban, ezerkétszáz forint költséggel. 1847-ben kétszáznyolcvanezer forintot fordít a pécsi Patrona Hungariae leánynevelő intézet építésének megindítására (ezt majd 1850-ben fejezik be). Bátaszéken, Dunaföldváron, Mohácson, Siklóson, Szekszárdon és Tolnán létesít saját költségén népiskolákat, ezenkívül nagymértékben hozzájárul a pécsváradai és harkanoveci iskolák létrehozásához is. A fenti levélben is, mint pécsi püspök fordul a miniszterhez, kérve támogatását az ekkor, a vallási egyenlőségről szóló törvény (1848/20 tc.) hatására meginduló egyházi autonómia-törekvések megvalósításához. A szabadságharc alatt a konzervatív püspök a dinasztia híve marad, ezért Kossuth javaslatára hazaárulóvá nyilvánítják. A szabadságharc bukását követően a letett Hám János helyett hercegprímássá és esztergomi érsekké nevezik ki. Ebben a szerepében egyensúlyozni próbál a lojalitás és az emberség között. A kompromittált egyházi személyek ügyében egyfelől udvarhű konzervativizmus, másfelől megértő humanitás jellemzi.

7 Politikus, író (Buda, 1813. szeptember 13. – Pest, 1871. február 2.) Mivel munkássága ismert, így csak életrajzának lényegesebb, idevonatkozó elemeire térünk ki. Hosszabb külföldi útja hatására az uralkodó vármegyei rendszerrel szemben az erős központosított parlamentarizmus és a nemzeti akaratot kifejező felelős kormány hívévé válik. Írásaiban is a megyei berendezkedést támadja. 1848. március: az első magyar felelős kormánynak tagja, vallás- és közoktatásügyi miniszter. Ebben a tisztségében az 1848. évi XX. tc. jegyében az állam és a római katolikus egyház viszonyának új alapra helyezésén munkálkodik. Munkája során élénk kapcsolatot tart fenn a püspöki kar prominens tagjaival. A törvények adta keretek között munkálkodva nyitott a felerősödő autonómia-mozgalom híveinek – elsősorban a liberális oldalnak – elképzelései felé. A Batthyány-kormány 1848. szeptember 11-i lemondása után száműzetésbe vonul Münchenbe. A forradalom és szabadságharc során játszott politikai szerepe ezzel elzárul.

8 Ifj. báró Eötvös Ignác (Sály, 1786. február 25. – Velence, 1851. augusztus 21.). 1825-től Sáros vármegye főispáni helytartója, 1826-tól udvari tanácsos, 1827-től Sáros vármegye rendes főispánja. 1830 után belső titkos tanácsos, konzervatív, aulikus meggyőződésű poli-

atyjától⁹ és anyjától öröklött, 's legszentebb hagyományként jó szívében hiven megőrzött, tekintem, akár nagy kiterjedésű tudományosságát, fiatalabb korára nézve szerzett sokoldalú tapasztalását, igazságszeretetét, szelid lelkületét, mérsékelt elveit, és higgadt éretd itéletét figyelemre veszem, hálaímára emelkednek fohászaim az Istenhez, ki épen olly időben, midőn Szentegyházának szüksége vala szilárd jellemű 's buzgó védőre, Méltóságodat annak ügyeivel megbizva, – valamint joslani szeretem, – a Katholicismusnak javára, virágoztatására, 's azért a Mindenhatót kérem: miszerint ezen valamint magas, ugy szinte terhes állásában szent kegyelmével támassza, 's minden igyekezetét dús eredménnyel áldja.!

Ezen legbensőbb meggyőződésemből sarjadzó bizalmam, melly igen nagyon emelkedik, ha Méltóságodnak irántam tanusított szives vonzalmára, jó szüleinek, és boldogult nagyszülőinek kegyes hajlamára, mellyel engem még Rosnyon, és más több alkalommal felkarolni szivesek valának, visszaemlékezem, engem mintegy kifizetnek arra, miszerint minden előforduló alkalommal nyilt őszinteséggel eszméimet, kívánatimat, és nézeteimet Szentegyházunk ügyeire nézve Méltóságoddal közöljem, biztosan reménylven: hogy Ön szives leend ezt viszonzni.

Engedje meg tehát Méltóságod miszerint mindjárt elhatározottságomnál fogva Önt értesitem arról, miben a' múlt Országgyűlés végén számos Katholikusok a' tartott tanácskozmány alkalmával megállapodnak. Miután a' Katholikusok a' legközelebb bevezett Országgyűlésre adott petíciója az idő rövidsége miatt tárgyalatás alá nem vétetvén, annak érdemleges tárgyalatása a' jövő Országgyűlésre hagyatott, idei Szent-György hava (április) 9én nálam, mint az Országgyűlésen jelenvolt püspökök idősbiknél, mind a két Táblának több egyházi 's világi egyénei tanácskozmányt tartottak, és akkor figyelmünket leginkább arra is irányoztuk, hogy mikép kellene 's lehetne a' *Vallás 's iskolák ingó 's ingatlan* alapítványi vagyonát, melly egyedül világi 's egyházi katolikusok hagyományai, adakozásai, 's az eltörlesztett kolostorok értékéből keletkeztvén, a' Katholikusok elvitázhatlan tulajdonát teszi, 's kizárólag katolika magyar Szentegyházunk és iskoláink szükségeire fordítandó, tulajdon kezelésünkre átvinni, olykép: hogy egy állandó világi 's egyházi egyénekből alakult bizottmány az említett alapítványi vagyont kezelje, mire a' megállapodás e' két pontban történt,

tikus. Az 1830-as felvidéki kolera-lázadás idején mint királyi biztos, keményen fellép a felkelők ellen. 1836-tól 1841-ig főtárnokmester. Erőteljes udvarhűsége miatt a nemesség szélesebb köreiben népszerűtlen. A családi vagyonból rossz gazdálkodása következtében igen kevés marad fiára.

- 9 Id. báró Eötvös Ignác (Kassa, 1763. január 6. – Buda, 1838. június 12.) 1786-tól a II. József-féle centralizáció idején a Tiszán inneni kerületi tábla titkára, majd 1797-től a királyi udvari kamara népszerűtlen, később – 1802-től – rendes tagja. Mint titkos tanácsos a kincstári javak felügyelője. 1806-tól az udvari kamara alelnöke. 1812-től koronaőr, Gömör, később Hont vármegye főispáni rangú helytartója. Gömör megyei helytartósága idején kerül kapcsolatba Scitovszkyval, aki ekkor teológia tanár a helyi papnevelő intézetben. 1824-től Abauj megye főispánja és királyi főpohárnokmester. Az 1825–27-es, az 1830-as és az 1832–36-os országgyűléseken aulikus oldalon tevékenyen részt vesz. 1837-ben az egyik legmagasabb udvari elismerést, a Szent István rend középkeresztjét kapja meg az udvarhoz való hűsége jutalmául.

1) Hogy a' szabad *sajtó útján* a' katolikusok ezen igazságos követelése minél több röpiratokban megfejtessék, és minden egyes katolikus ennek pártolására felszólíttassék.

2) Hogy a' legközelebb tartandó Országgyűlésre az összes katolikusok vagy azok nagyobb száma *peticioval* járuljon, és a' tökéletes viszonyosság és egyenlőség elvéből kiindulva azt kérje, követelje: miszerint mi is *minden hatóság* befolyásának kirekesztésével alapítványinkat kezelhessük és tulajdon szükségseinkre fordíthassuk, valamint azt az evangélikus és görög nem egyesült atyánkfiai alapítványaira nézve foltonosan gyakorolják. Ezen 7–8 millió katolikusok közérdekét tolmácsoló peticionak pedig ugy kellene alakulni, hogy az alulról fölfelé, t.i. plébániákból esperességre, – innen az illető püspökségre – a' püspöki hivatalokról az országgyűlésnek kezdetével annak helyén öszpontosítván, az összes katolikusok petíciója országgyűlésre vitessék. Hogy pedig ez mindenkinek tudomására juthasson, és abban az egyformaság megtartassék, nekem, ki a' jelenvolt püspökök idősbike valék, e határozatnak meggyékszerte történendő közlése meghagyatott.

Ennek következtében körlevél által hazánk püspökeivel és a' káptalanbeli helyetnökökkel a' tanácskozmány határozatát közölvén, őket Szentegyházunk közügyének pártolására felhívtam, valamint ez az idecsatolt körlevélnek másolatjából kitetszik, Méltóságodat pedig bizalomteljesen megkérem, miszerint ezen első lépésünket, melyet a' törvény által szentesített tökéletes viszonyosság és egyenlőség tekintetéből, és anyaszentegyházunk közérdekének előmozdítása végett tettünk, és tennünk kellett, hathatos részvételével támogatni, 's igazságos kérésünk teljesítését eszközölni sziveskedjék. Különben méltóztassék hinni, hogy Méltóságodnak, mint Báró Eötvösnek valamint e' kettős alapítványi javadalmat, úgy egyházunk minden kincseit legbizalmasban kész vagyok kezeibe letenni, ki szives hajlamiba ajánlott, teljes tisztelettel vagyok. Pécssett pünkösöd hava 6-án 1848.

Méltóságodnak

alázatos szolgája Scitovszky János pécsi püspök

B. Eötvös Józef Vallás és közoktatási miniszternek kérem

(MELLÉKLET¹⁰)

Minekutána sz. hitünk elveinél fogva valljuk, – hiveinknek hirdetjük, – sőt kisdedeinknek gyenge sziveikbe csepegtetjük, „hogy egy hajszásunk sem eshetik le az Isten akaratja nélkül” – alkalmazzuk e meggyőződésünket tisztelendő Atyafiak! azon rendkívüli eseményekre, melyek a mult országgyűlésen hozott törvények eredményei. A mennyire t.i. ezek több millio polgártársainknak kedveznek, – örömmnyilvánításra alkalmat nyújtanak, – örülünk velök ugmint lelkiatyjaik, e világ göröngyös pályáján vezetőik, kik szent hivatásunk szerint

10 Scitovszky János pécsi megyés püspök körlevele egyházmegyéje papjaihoz

köteleztetünk: „gaudere cum gaudentibus” – örülni az örvendezőkkel. Ugyanazért, ha a létre jött változások némelyekre nézve netalán kevesebbé volnának kedvezők, azokban a többségnek, vagy épen a haza javának előmozdítása tekintetéből, mint a mennyei gondviselésnek kifolyásán megnyugodni kötelesek vagyunk. Fő teendők tehát nekünk mint az oltár szolgálóinak és a nép tanítóinak, hogy magány könnyörgéseinket buzgóan kétszerezvén, nyilvános ájtatosságok által járuljunk egyszersmind a kegyelmek trónjához, hogy az irgalmasság Atyjánál a kellemetleneknek elviselésére is szükséges segédelmet találjunk. (a Zsid. 4, 26). Mint az Isten ígéjének hirdetői pedig minden alkalommal oktatta kérve és intve törekedjünk sz. Pállal mindenkinek szívére kötni: hogy nincs hatalom, hanem csak Istentől, hogy a törvényhozók Isten által szolgáltatnak igazságot, következésképp, hogy a törvényeinek mindenki hódolni, a törvényes hatóságokat, előljárókat tisztelni, azok rendelkezései iránt engedelmisséget tanúsítani tartozik.

Mivel azonban a megnyugvás, az engedelmisség nem zárja el a kérelemnek útját, sőt inkább Üdvözítőnknek eme szent mondása szerint: „Kérjétek és megadatik, keressetek és találtok, kopogtassatok és megnyitattik nektek” teljesen szabad, szabad marad nekünk katolikusoknak a keresztény szerénység határai közt, főképen akkor kérelemmel föllépni, midőn arra egy részről a törvények feljogosítanak, más részről aggodalmaink felhívják. Ilyen pedig az, mi következik:

A legközelebb befejezett országgyűlésen a vallás dolga tárgyalatás alá kerülvén erre nézve a 20ik törvényczikk alkottatott, melynek 2ik §. így rendelkezik: „E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetre nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapítatik meg.” Az e törvény szavaiban kimondott egyenlőség és viszonyosság elve figyelmünket méltán felhívja, és tőlünk legszentebb kötelességként követeli azt: hogy a katholicismus iránti hó ragaszkodásból és tiszteletből lelkesülvén, de a más vallásuakra nézve a keresztény szeretetet sértetlenül megőrizvén, egyesített erővel a legszelidebb módon törekvéseinket oda irányozzuk: miszerint egyházunkat illetőleg azon jogokat, melyeknek birtokában a protestans és nem egyesült görög atyánkfiak már eddig is voltak, mi is gyakorolhassuk. Az egyenlőség és viszonyosság elveit tehát szem előtt tartván, miután a protestans atyafiak az 1791. 26 t. cz. 10 §. értelmé szerint is minden alapítványukat magok függetlenül minden katolikusnak, sőt bármily hatóság befolyásának kirekesztésével kezelik, tanodai és nevelési intézeteiket hasonló függetlenséggel kezelik, kormányozzák, és ugyan ezen jogos gyakorlattal a nem egyesült görögök is élnek, – a viszonyos igazság és egyenlőség elvéből önkényt következik ama jogszerű követelésünk: hogy miután fölséges fejedelmünk egyedül némely egyháziaknak kinevezését (3. t.cz. 7. §) tartván fenn magának minden katolikus jogoknak, ügyeknek védelmét s rendezését kezeiből kibocsátani méltóztatott, s miután a független magyar ministerium alakításával a királyi Helytartó Tanács megszűnvén annak osztálya is, mely fölséges Urunknak, mint apostoli király és egyházi fővédnöknek kegyes meghagyásából és annak nevében a vallás és iskolának ingó és ingatlan javait kezelte, végkép megszűnt, a vallás és iskola pénztárt, és azok minden ingó s ingatlan javait, melyek egyházi és világi katolikusok adomá-

nyai, hagyományai, és a megszüntetett kolostorok vagyonaiból keletkezvén egyedül a magyar katolika szentegyháznak és nevelési intézeteinek szükségére szentelvén, – mi is egy egyházi s világi egyénekből álló bizottmány által kezelhessük.

Mínhogy pedig ezen a viszonosság és egyenlőség elvén fenekló igazságot óhajtásunk, követelésünk teljesítését csak úgy várhatni, ha mi 7–8 millio katolikusok a legközelebb tartandó országgyűlésre kérelmet (petitiot) nyújtandunk be a végett, hogy az említett, több milliót felütő, s ámbár minden szükségünk fedezésére nem elegendő, de még is minden statusvizontagságokban legbiztosb segédforrást tartalmazó ingó és ingatlan alapítványi vagyont, mely a katolikusok elvitázhatatlan sajátja, függetlenül kezelhessük, valamint egyéb törvényesen bevett vallásbeliek önmagokét kezelik, szükséges, hogy a hívek, kik a népképvisélet elve szerint a közügyek elintézésébe az 5 t. cz. által befolyással jogosítatván, ezen körülmények felől felvilágosítatván arra figyelmeztessenek, és ébresztessenek, hogy anyaszentegyházuk közügyéhez hön ragaszkodva pártolásukat nyilván kijelentsék, és azért:

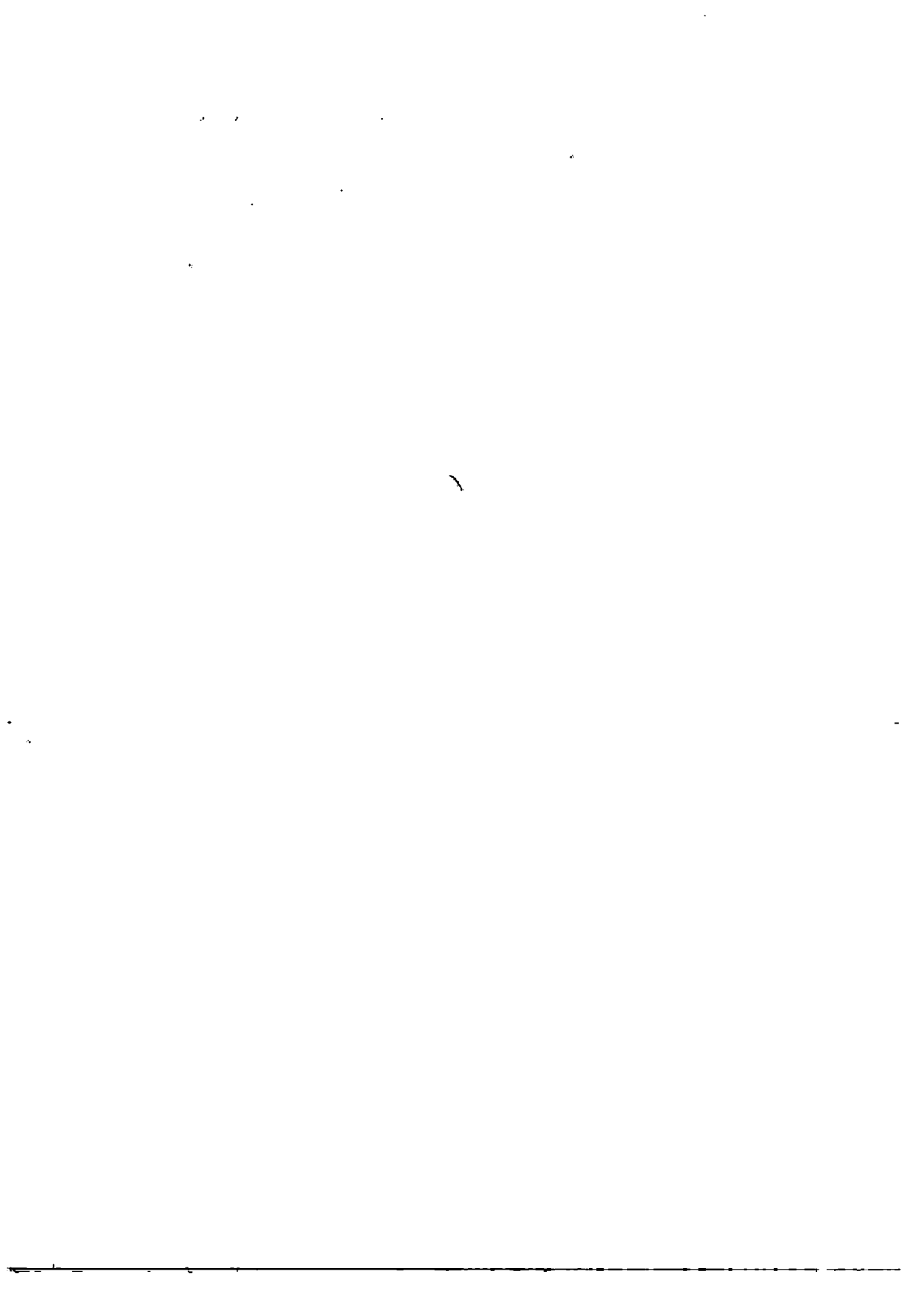
1ször: Jelen levélnek vétele után nagyobb halasztás nélkül kerületi gyűlés tartassék, mely alatt a levélnek tartalma kihirdettvén a kerülethez tartozó lelkészek tanácskozásaitak főkép ezen ügyre fordítván tűzzék ki czélul azt: mikép gerjesztethetnék a népben az anyaszentegyház közérdeke iránt szelid modorban a legforrobb részvét? – Ezután

2ször: Minden plebaniaban minél előbb a plebanus akár az alesperes, akár egyik meghitt paptársának hozzájárultával tanácskozmányt fog tartani, melyre az egyházi pártfogón vagy annak katolikus képviselőjén kívül a katolikus közbirtokosok, tisztesbek, a helység előjárói és a hívek közül mintegy 8–10 leginkább olyanok, kik vallásos buzgalmuk, szelid és békeszerető indulatuk által magukat kitüntetik, meghivandók lesznek. Ezen ülésben a lelkész minden igyekezetét arra fordítandja, hogy a jelenlévőkkel a katolika anyaszentegyház azon érdekét megismertesse, mellynél fogva a vallás és iskolák ingó és ingatlan alapítványi vagyontát mint sajátját ezután maga egy katolikus vegyes egyházi s világi egyénekből álló választvány által kezelhesse, s őket arról meggyőzze, mikint a katolikusok ezen igazságos jog gyakorlatát, mellyel a protestans és nem egyesült görög atyánkffiai folyvást élnek, biztosan csak akkor vívhatják ki, ha a katolikusok azt öszvesen a legközelebb tartandó országgyűléstől kérelem (petitio) utján követelni fogják. Miután így a jelenlévők elegendőkép értesítve lesznek, buzgalmuktól remélhetni: miszerint ezen eszmét a plebania többi hiveivel közölvén annak pártolására azokat el fogják készíteni.

3ször: Ha a plebanus az ezen tanácskozásban résztvett egyének által értesíteni fog, hogy a hívek anyaszentegyházuk érdekét felkarolván azt pártolni készek, a pártolási aláírást tulajdon példájával fogja megnyitni, a meghívottak pedig és a többi hívek akár mikor mind a plebánia házban, mind valami szelid jellemű háznál megtehetik. Azok, kik irni nem tudnának, neveik mellett keresztvonást teendenek, mit, hogy ugy történt, a bíró és esküdt, vagy más hiteles személy aláírása által fog bizonyítani.

4szer: Miután minden plebaniában a katolikus hivek illy kép követeléseiket nyilvánították, az illető plebánosok az aláírt iveket az alesperesi hivatal utján a püspöki hivatalhoz beküldendik.

Midőn így Tisztelendóságteket azon kötelességre, mellyel anyaszentegyházunknak tartozunk, figyelmeztetem, még egyszer szívemnek legforróbb óhajtását nyilvánítom kérvén: miszerint önök, mint ugy is szent hivatásuknál fogva a szeretet és békeességnek hirdetői hiveiket szüntelenül fölséges Urunk királyunk iránti rendíthetlen hűségre, minden törvények, hatóságok, előjárók, rendeletek iránti tiszteletre s engedelmességre serkentsék, s tulajdon példájok által buzdítsák! Így remélhetjük, hogy Isten áldása a hozott törvények gyümölcsét édes hazánk javára fogja érlelni. A béke és szeretet Istene legyen és maradjon velünk! Pécssett pünkösdhava 2án 1848. /(a 24 sz.-hoz)/

MÓZES HUBA

BARÁTI TUDÓSÍTÓ
1930-1932

ELŐSZÓ HELYETT

A kolozsvári Mariánum felső kereskedelmi iskoláját 1930-ban, a nagy gazdasági válság második évében harminckét leány végezte el. Valamennyien vállalták, hogy sorsuk alakulásáról évenként levélben beszámolnak volt osztályfőnöküknek, Csergő Benedek hittanárnak, aki aztán a levelekből valamennyiüknek szétküldendő, a kapcsolatok további fenntartását szolgáló lapot szerkeszt. Így látott nyomdafestéket 1930 és 1932 között a Baráti Tudósító mint az iskola- és neveléstörténet sajátos dokumentuma, amely egyúttal sajtótörténeti ritkaságnak, különlegességnek is számít.

A Mariánumot Hirschler József kolozsvári kanonok-plébános alapította. 1911-ben szentelték fel. Keretei közt elemi leányiskola, polgári leányiskola, kereskedelmi és felső kereskedelmi iskola, leánygimnázium, 1919 őszétől tanítóképző és zeneiskola, majd néhány évig polgári iskolai tanárképző is működött. 1948-ban szüntették meg.

Csergő Benedek 1893-ban született. 1922-től volt a Mariánum tanára. 1924-ben megjelentette az Egyházzenei műfajok című népszerű zenetudományi füzetet. 1924 és 1931 között szerkesztette a Mária Kongregáció című hitbuzgalmi havi közlönyt. 1948-ban, a Mariánum megszűntének az évében hunyt el.

A Baráti Tudósító füzetei Csergő Benedek egyik volt növendékének, Édesanyámnak az iratai közül kerültek elő.

BARÁTI TUDÓSÍTÓ

[I.]

(1930. december 25.)

Kedves Lányok!

Itt ülök meleg kis szobámban, és rendezgetem a beszámoló leveleket. Itt vannak mind szép sorjában előttem ... Névsorolvasás, senki sem hiányzik ... Eljöttek mind a lelki találkozóra ... Szemlét tartok az osztály fölött, nem szigorú osztályfőnöki tekintettel, mint az elmúlt négy év alatt annyiszor, hanem olyanformán, mint egy aggódó édesapa, aki remegve bontja fel a levele-

ket: vajon mi hírt hoz? ... jót-e? ... vagy szomorút? ... A meghitt fészekből kirepült madárseregnek nem történt-e baja, bánata az életben tett első lépések közben? – Oly jóleső örömmel teszem le egyik levelet a másik után ... hála Istennek! itt sincs semmi szomorú hír.

Az az általános impresszióm a beszámoló levelek elolvasása után, hogy a búcsúzás után eltelt félév mindnyájuk számára kellemes emlékekben gazdag: az otthon melege, pihenés, szórakozás, utazás; a „nagy leányok” első bepillantása az „élet” könyvébe, apró remények szétfoszlása, az első nehézségek bánatfelhői – aztán az első bál, az első udvarló „daliás” alakja, rózsaszín álmok – majd pedig az első elhelyezkedés gondoljai, iroda, munka, a tanult gyakorlati alkalmazása ... és végül a élet komolyabbik arculatának a meglátása, az élet nehézségeinek első megérezése stb., stb. – Igen! ezekről számolnak be általában a levelek: az első bizonytalan, szinte tapogatózó lépések az élet útján, melyről most még nem tudni, hogy hová vezet. – Kedves Lányok! így indul el minden emberi élet. Hogy kit hová vezet, azt remélhetőleg megtudjuk a Baráti Tudósítók későbbi számaiból.

De lássuk már a beszámolókat.

* * *

Önmagamon kezdem. Hála Istennek egészséges vagyok, és a régi munkakedvvel dolgozom. Ez évben nem vagyok osztályfőnök. A vakációm egy részét otthon töltöttem drága jó édesanyám mellett. Boldog voltam, mint mindig, ha vele voltam. Még a gondolataim is őhöz jártak megpihenni. Hiszen ő jelentette számomra a tiszta, önzetlen, áldozatos szeretetnek minden gyöngédségét és melegségét. Úgy érzem, valahogyan több volt számomra ő, mint édesanya; őrzőangyalom is volt ő, aki Istentől számomra állandóan imádságos lelkével sok-sok kegyelmet kieszközölt. A Rózsafüzért minden nap elimádkozta az ő „kicsi pap fiáért”. Munkámban elért sikereimet az ő imáinak is köszönhetem. Imádkozott helyettem is akkor, amikor engem az élet hajszolt, és nem volt időm imára kulcsolni kezem ... És azután? ... Egy szomorú, ködös novemberi hajnalon itt hagyta a „kicsi” fiát egyedül, árván ...

Kedves Lányok! Hálás szívvel köszönöm beszámoló leveleikben kifejezett részvétüket. Tudom, hogy őszinte lélekből fakadtak a résztvevő szavak. – Szeressék és becsüljék meg jó szüleiket, addig, amíg van kit szeretni.

Ennyit önmagamról. – Az osztály itt jön szép sorjában, névsor szerint.

Asztalos Irén. Kevés jelentenivalója van. Itt van szüleinél, segít a háztartás vezetésében. Az ősz folyamán szabászati tanfolyamot végzett. Vakációja jól és gyorsan telt. „Segítek anyukámnak, amennyiben én vezetem a háztartást, s közben-közben kézimunkálok, és olvasok, ha van jó könyvem.” (Címe: Cluj, Str. Kogalniceanu 8.)

Babcsák Alice. A nyár egy részét a Radnai-havasokban töltötte, ahonnan felfrissülve, pihenten tért haza. „Azóta a Minerva biztosító társaságnál praktizálok, s igyekszem hasznára lenni az intézetnek. Ha összejövünk az itteni volt osztálytársaimmal, felelevenítjük a kedves diákemlékeket ... sokszor bizony egyiknek-másiknak szemében felcsillan egy-egy könnycsepp.” A praktizálás

után sütni-főzni tanul, mert hát ki tudja ... szükség lehet reá. (Címe: Cluj, Calea Motilor 35.)

Barabás Margit. Özv. édesanyja mellett van. Szeretett volna tovább tanulni, de az öccse javára lemondott erről. „Hivatalba szeretnék menni, hogy könnyítsek az édesanyám gondjain, eddig ez sem sikerült. Milyen szép reményekkel, mekkora önbizalommal hagytuk el annak idején az iskolát – s most milyen jó lenne újra gondtalan diáknak lenni. Nem csüggedek, hátha a jövő év nekem is valami szebbet, jobbat hoz. Akkor majd a beszámolómm sem lesz ilyen szomorú hangú.” (Kedves Margit – az anyagi nehézségek mindenhol megvannak. Ezek miatt tehát sem szégyenkeznie, sem kétségbeesnie nem szabad. Ami a beszámolót illeti, ne gondolja, hogy csak az örömről kell beszámolni – mindenről, amit az élet nyújtott, még a fájdalomról is, hiszen nem idegeneknek, hanem őszinte barátnőinek ír, akik szeretettel gondolnak Önre. Ugye bízni fog erősen a Gondviselésben? Oszt. f.) (Címe: Cluj, Colegiul Unitar.)

Bodor Ilona. Jelenleg Budapest mellett, Örkényen van a nagynéninél már négy hónap óta, és valószínűleg csak húsvétra jön haza anyukájához. „Tanulok főzni, már egész jól megy, mert passzióval csinálom. Sokat zongorázok, olvasok, kézimunkálok, és tanulok földrajzot, történelmet és irodalmat. Gyakran járunk be Pestre, mindenhová elvisznek, mert Pesten sok szép megnézni való van. Sokat gondolok a Mariánumra, szeretnék néha ott lenni, drukkolni is, csak román trimesztrálist írni – azt nem!” (Jelenlegi címe: Kovács Ferenc úr leveleivel, B. I., Örkény, Pest megye, Gazdasági iskola.)

Bróz Karola. A nyáron anyukát boldogította a konyhán, és sokat teniszezett Seemann Mancival. „A versenyen azonban nem indultunk csupa szerénységből. Öt hétig teljesen egyedül vezettem a háztartást, mert anyuka feküdt, de most már, hála Istennek, jobban van. A főztőmmel meg voltak elégedve, mert nem kaptak soha kozmás ételt. Igaz ... egyszer odasült a káposzta, és olyan füst íze volt, mintha kéményből vettem volna elő ... de hát ez nem számít. Tervbe vett utazásom elmaradt, s helyette beiratkoztam a Ker. Akadémiára, hogy szaporítsam azoknak a számát, akiket a tanár majd gyönyörűséggel megbuktat.” (Címe: Cluj, Masinistilor 4 b.)

Buder Györgyi. A nyarat otthon töltötte, de nemcsak szórakozással, hanem komolyabb dologgal is. „Részben átvettem a háztartás vezetését, felügyeltem a főzésnél, hetivásárkor én végeztem a bevásárlást is.” Az őszi folyamán gyász érte, amennyiben meghalt a nagytatája – azóta egyedül vezeti a háztartást, és az üzletben is segít. Elfoglaltsága miatt kevés szórakozásban van része, nem jár sehova, ha ideje van, rádiót hallgat, olvas, kézimunkál. „A legrosszabb az, hogy nincs egy velem egykorú, hozzámvaló barátnőm. De jó volna, ha a 32 leány közül valaki itt lenne.” (Címe: Beius, Jud. Bihor.)

Deretesy Jolán. A szidás elmarad, mert a beszámoló még idejében jött. A határidő dec. 1. és nem 15. A nyár jól telt, most otthon van, nagylánykodik. Beiratkozott volt az Akadémiára, de hirtelen fogyni kezdett, és kimaradt. Irodába sem jár, de azért boldog. „Vannak az ember életében napok, amikor nagyon boldognak érzi magát, anélkül, hogy tudná miért. Most én is így vagyok, mert ha reggel felébredek, örvendek annak, hogy élek, hogy süt a nap

– néha azt sem tudom, hogy minek, csak örvendek, és boldog vagyok.” (Na! talán csak nem ...) (Címe: Cluj, Str. Decebal 35.)

Fejér Klára. A búcsúkirándulás után egyenesen hivatalba ment, mert kilátás volt arra, hogy a praktizálás után továbbra is alkalmazzák. A hat hónap letelt, és nem alkalmazták, de legalább megtanult románul. „A bemutatás után és közben románul beszéltek hozzám, amiből semmit sem értettem – engem sem értettek, pedig én is románul beszéltem. A levelezést kezdetben mindenki írta, csak én nem. Azután a napló vezetését bízták reám, később már a főkönyvet is. Most itthon vagyok, segítek, azaz segítenék anyukának, ha mindent el nem rontanék. Komoly udvarló még csak felénk sem jár. Most járok ének és zongora órára, ez az egyedüli szórakozásom.” (Címe: Cluj, Str. Haiducului 2.)

Felszeghy Sári. A könyvtár csöndes zugában írta a beszámolót. A nyár egy részét Tövisen töltötte rokonainál, ahol kellemesen telt az idő. Megtanulhatott volna főzni, de attól félt, hogy a konyhán a „fölsleges ötödik” lett volna. Azután volt Tordán Cucinál. Most pedig komoly akadémista. „Elhatároztam, hogy ezután szívvel-lélekkel, lelkiismeretesen tanulni fogok. De máris rettegek a vizsgáktól, amikor meg kell mutatnom, hogy nem pusztán időtöltésből járok Akadémiára. A magyar akadémisták ismerkedő estélyén a szépségverseny győztese én lettem.” (Címe: Cluj, Str. Tunarilor 7.)

Fodor Margit. „Midőn a tollat kezembe veszem, hogy ígéretem teljesítsem, az az érzésem támad, mintha nem is levelet írnék, hanem visszatérve drága iskolánk falai közé, ott az osztályban a 20 perces szünetben szokásunk szerint nyári élményeinkről számolnánk be. A különbség csak az, hogy míg máskor egy mondatot nem tudtunk elmondani három-négy közbeszólás nélkül, addig most szerteszét szórt tollaink sercegése nem zavarja egyik a másikat, de az egy cél és egyforma érzés összeköt bennünket, s hiszem, hogy ez a meg-megújuló láthatatlan találkozás fenn fogja tartani köztünk azt a testvéri szettet, mely bennünket négy éven keresztül egymáshoz fűzött. (Úgy legyen. Oszt. f.) – Hátalatt szívvel gondolok a Főtisztelendő úrra, akinek osztályunkért való munkálkodása azután sem ért véget, miután minket kibocsátott az életbe.” Még otthon van szüleinél, de 1931. jan. 1-től a szilágycsehi Gazdasági Bankban alkalmazzák, mégpedig fizetéssel. Szeptemberben volt Magyarországon – a nyár nagyon kellemesen telt. Most segít anyukának, és tanul németet és románt. (Címe: Borla, Jud. Salaj.)

Györgyfalvi Anna – Mózes Andrásné. Az iskola végeztével egy hét múlva egyenesen a házasság csöndes kikötőjébe vezetett be a várkudui ref. parochiára. „Komoly papnéni lettem, akit az osztálytársai elfelejtettek.” (Na ezért szidást érdemelnek. Oszt. f.)

„Az életemben egy egészen más szakasz kezdődött az iskolából való kilépés pillanatában: egy eddiginél komolyabb, nehezebb, felelősségteljesebb. Ez csak az igazi iskola! Az élet iskolája! Itt minden másképp van, mint ott volt. Itt a négyest nem jegyzik be, azért vannak bukások.

Sok olyan dologgal kellett megbarátkoznom gazdasszonyságommal kapcsolatban, melynek eddig hírét sem hallottam. Elején passzió volt, ma megszo-kott, nap nap után könnyebbé váló munka. Pedig úgy mondják a szomszédok, hogy sok dolgom van. 3 szoba, konyha, kamrából álló lakásomat rendben

tartom. Főzök, sőt már egy hónapja a kávécskának való tejet is magam fejem ki a galambszelíd Riska tehenünkből. Szinte százra menő majorságaimat, kilenc malacunkat és három nagy disznónkat csak egy kis fiúcska cselédünkkel látom el, és a nyáron sokszor késtem el az ebédfőzéssel a kerti munka miatt.

Hanem ezek mellett még mindig marad időm a Nőszövetség és vasárnapi iskola munkáiból is kivenni a részemet, sőt esténként olvasok, stoppolok, varrogatok rádiót hallgatva. Már egy hónapja, hogy kaptam a rádiót, karácsonyi ajándék akart lenni, de olyan jó angyal az uram, hogy már jóval hamarabb elhozta.

A leányok bizonyára csodálkozni fognak, hogy én tudok főzni. Az iskolában, ha néha mondtam, hogy én fogok főzni, csak kacagtak, és előre is sajnálták szegény Bandit. Nem akarom dicsérni magamat, de az uram is bizonyíthatja, hogy a fél év alatt csak egy ételt rontottam el. Tehéntúrós galuskát akartam csinálni, de olyan kevés lisztet tettem bele, hogy mikor azt gondoltam, már meg van főve, és ki akartam szedni, galuska helyett csak valami morzsákat találtam. Az uram annyit bosszantott, hogy már szinte írtam egy levelet, hogy valamelyik tantárgyba foglalják bele a gombóc készítését is, nehogy még valaki így járjon.

Sok a dolgom, de így a sok dolog mellett is nagyon boldog és megelégedett vagyok, sőt még büszke is vagyok rá, hogy engem az Isten ilyen tág munkakörrel áldott meg. Én hiszem, hogy mindenkor meg is fogok tudni felelni a rám bízottaknak, mert ha az Isten munkát ad, erőt is ad annak az elvégzéséhez. Hálás szeretettel emlékszem vissza a Mariánumra, mert Isten és jó édesanyám után neki köszönhetem, hogy munkáimban kitartó és pontos vagyok, hogy úgy tudok viselkedni, ahogy egy mai világban élő magyar asszonyhoz illik." (Gratulálok az életnek ilyen szép, komoly felfogásához. Osz. f.) (Címe: Coldau-Várkudu, P.u. Beclean, Jud. Somes.)

Horváth Róza. "Életemben eddig lényeges változás nem állott be. Hivatalba még nem járok, otthon vagyok, és szorgoskodom a háztartásban. Néha, mikor egy rántást elégetek, vagy egy levest jól elsózok, arra gondolok, hogy mégis jó volna inkább hivatalban lenni. (No de azért a rántás el nem égetéséhez is kell egy kicsit érteni. Osz. f.)

A várva várt királyfi nem sokáig váratott magára, ti. már megérkezett, ha nem is aranyos hintón, mint a királyfiak szoktak, de fő, hogy megérkezett, nemde, Főtisztelendő úr? Csak még nem vagyok biztos benne, hogy vajon az igazi-e? Azt majd meglátjuk később, és ígérem, hogy a Főtisztelendő úr lesz a legelső, kit majd annak idején értesíteni fogok. Addig is telnek a napok, és én igyekszem elsajátítani, ha nem is egészen, bár részben a háztartás művészetét." (Címe: Cluj, Str. Vrabiilor 11 a.)

Karabásy Ilona. Szüleinél van. Nincs sok jelenenivalója. A nyár kellemesen telt, fürdés és kirándulásokkal tarkítva. „Napjaim még eddig mindig a múlt iskolai év fáradalmainak kipihenésében telnek. De azért nem vagyok egészen tétlen. Segíték a gazdasszonykodásban, kézimunkálok, olvasok." (Címe: Cluj, Str. Sincai 12.)

Kelemen Erzsébet. Hat kellemes hetet töltött a nyár folyamán Beresztelkén, s onnan kipihenten utazott Magyarországra, ahol szept. 2-től okt. 12-ig volt. „Budapesten megnéztem mindent, ami szép és értékes. Összejártam az

összes múzeumot, a várat, templomokat, kiállításokat, szigetet, ligetet ... Tettem két feledhetetlen emlékü kirándulást Esztergomba és a Balatonra. Esztergomból este jöttem haza a bécsi hajóval, s így szebbnél szebb tájakat láttam. Elmondhatom, hogy én is jártam a »magyar tengeren«. Megnéztem a híres tihanyi apátságot és a megénekelte »tihanyi echót«, mely sajnos most csak egyszeresen ad vissza minden hangot. A legszebb az ősz volt, mikor Erdélybe hazajöttem, az a sok színváltozata a természetnek azt az érzést keltette bennem, hogy mégis Erdély a legszebb hely azok közül, amiket én láttam. Most itthon vezetem a háztartást, gazdasszonykodom. Dec. 1-én megyek a Minervához praktizálni.” (Címe: Cluj, Str. Iuliu Maniu 24.)

Kováts Ágátha. „Attól félttem, hogy esetleg el fogom felejtetni az ígéretet, de csak most látom, hogy mennyire nem lehet a kedves osztályunkról és az intézetről megfeledkezni, ahol hét évig otthon voltam. (Nem is volna szép a megfeledkezés. Osz. f.) Rég készülök hírt adni magamról, de vártam, míg én is a komoly kenyérkereséshez fogok. Most tehát itt vagyok egy hete Szatmáron, a Gazdasági Egyesületben, hogy a gépirást jól elsajátítsam, mert január 1-én a szatmári Erdélyi Bankban alkalmaznak, persze fizetéssel. Addig is nagy ambícióval tanulok. A nyári vakáció nagyon kellemesen telt volna, ha szegény Ómamám nem lett volna egész nyáron nagy beteg. De azért mindég kijutott a szórakozásból is bőven. Voltam több házibálon és a Magyar Párt bálján is. Ez volt az első nyilvános bálom, ahol nagyon jól mulattam. Nagyon furcsa volt, hogy szeptemberben nem kellett készülni az intézetbe, és bármennyire vágytam és forszíroztam, az Akadémiára nem engedtek.” (Címe: Odorau, Jud. Satmar.)

Kovács Gizella. Szintén Beresztelkén nyaralt, és hat hét alatt csekély nyolc kilót hízott. Aug. 20-a óta hivatalban van a Transsylvania Bankban. „Aránylag elég hamar beleszoktam a hivatalnoki életbe, meg is szerettem, csak azzal nem tudok megbékülni, hogy annyira lefoglal. Semmi másra nem jut időm, sajnos még arra sem, hogy a lányokkal a levelezést fenntartsam. Alig várom a hírt az osztálytársnőimről, mert akkor legalább egy órára oda képzelem magam közéjük az iskolába, ahol valóban a leggondtalanabb életet éltem. Azt hiszem, mindnyájan többet vártunk az élettől, mint amennyit kaptunk, és így – gondolom – mindnyájan kisebb-nagyobb csalódáson estünk át.” (Úgy bizony, Gizi! az élet nem nagyon respektálja a rózsaszín leányálmokat, különösen manapság nem!) (Címe: Cluj, Str. Garibaldi 5.)

Kunossy Lívia. Szintén Beresztelkén nyaralt, hízott és lesült alaposan. Az a terve, hogy az Akadémiára beiratkozzék, nem sikerült. „Így hát állás után néztünk, de itt is csalódtam. Mikor először hallottam: »Sajnálom, most nincs üresedés«, könny jött a szemembe, és az arcom bíborpirosra gyulladt. Azóta már megszoktam ezt, sőt mosolygok is rajta, hogy 4 kereskedelmivel milyen nagyra tartottam magam, azt híven, hogy mindenhol csak reám, az intézetből alig kikerült gyakorlatlan leányra várnak. Most a Minerva biztosítónál biztosítjuk a feleket Babcsák Alice-szal együtt. Már egészen beleszoktam az irodai munkákba, és dicsekvés nélkül mondhatom, hogy nagyon meg vannak velem elégedve, sőt a múltkor az igazgató úr azt mondta, hogy ha a marianumisták mind ilyen ügyesek, akkor büszke lehetek a Mariánumra. És én olyan boldog voltam, mert eszembe jutottak mindazok a drukkkal tele, de mégis olyan gyö-

nyörű órák, mikor hol figyelmesen, hol kevésbé figyelmesen hallgattuk az örökké fáradhatatlan tanár magyarázatát. Sokszor, tessék elhinni, megdöbbenve kértem magamtól, hogy ez az a sokat emlegetett élet? Ez a végtelenül rideg, érdeket hajhászó, nagy embertömeg? Nem tudom, a többiek mit gondolnak, de én mondhatom, hogy óriásit csalódtam benne. Hol vannak a mi szép, gyönyörű ábrándjaink, amiket az intézetben szőttünk? Mi maradt meg belőlük? Semmi.” (Valami mégis maradt: az a meglátás, hogy az élet komoly munka. A csalódás abban van, hogy felületesen és túl színesen gondolták el az életet. Ugye most belátja, hogy igazunk volt, amikor a katedráról az élet komolyságára annyiszor figyelmeztettük a lányokat? Oszt. f.) (Címe: Cluj, Uránia Mozgó.)

Major Margit. „Mikor kikerültem az iskolából, egészen másképp terveztem jövőm életemet: ti. mindjárt állásba akartam menni, hogy segíthessek valamit édesanyámon, mert a csekély nyugdíj mellett elférne még jól egy kis fizetés, de sajnos mind ez ideig még nem sikerült. Egyelőre örülök annak, hogy Zsuzsika tanulhat tovább, s fejlesztheti tehetségeit, habár nagyon furcsán jön, hogy már nem vagyunk együtt.

A nyarat a beresztelki nyaralótelepen töltöttem, még három osztálytársammal együtt, ahol nagyon kellemesen telt az időnk, persze karcsúságunkból is sokat veszítettünk, de hát az még nem olyan nagy baj. Azóta is itthon vagyok édesanyámmal, s segíték a háztartásban. Közben hetenként kétszer járok németórára, hogy könnyebben juthassak állásba.” (Címe: Turda, Str. Gh. Baritiu 17.)

Major Zsuzsika. Poétikus hangú beszámolójából álljanak itt azok az őszinte sorok, melyekben emlékeket idéz fel a búcsúzásból: „Úgy emlékszem, hatan voltunk utolsók. Nagyon szomorúan festhettünk, hat gyámoltalan nagy leány, akik nem tudnak megválni az iskolától. Hányszor nekiindultunk és visszatértünk, mennyit sírtunk, míg sikerült kilépni a zöld rácsos kapun. És aztán elindultunk, szomorúan, csendesen, hat, azelőtt vidám diákleány. És előttünk és talán még utánunk is sok. Összesen harminckettő. Szomorú leánycsoportok, abban a napsütéses, derült, jókedvű nyári időben. Aztán egyenként lekapcsolódtak, mind kisebbek lettek a csoportok, a végén minden leány magára maradt. Egyedül, csendben a sok zajos, hangos kedvű nap után. Én nem voltam egyedül, nekem ott volt a testvérem. Egymást vigasztaltuk, biztattuk, de nagyon nehezen ment. Amit máskor olyan örömmel, lázas készülődéssel vártunk, a hazamenetel rosszul esett. Aztán lassan fogyni kezdtek a könnyek, és mi hazaértünk. Mikor beléptünk a mi szép virágos udvarunkra, amit édesanyánk a mi kedvünkért szépitett, gondozott mindennap, és amikor a virágok között megláttuk a mi fekete ruhás, őszhajú édesanyánkat, elfelejtettünk mindent, csak azt tudtuk, hogy az ő gyermekei vagyunk.”

A vakációt részben otthon, részben falun, a nővérénél töltötte igen kellemesen A szünidőben azt az egyetlen okos gondolatot sütötte ki, hogy tovább fog tanulni. Az elhatározást tett követte, és most a Szépművészeti Főiskola szorgalmas látogatója, ahol szép tehetségét igyekszik kifejleszteni. (Sok sikert! Oszt. f.) „Nem olyan borzasztó egy iskola ez, amint sokan gondolják: Csak komolyan kell venni, mint ma minden tanulást. Tanulni sokat kell, de így van

jól, hogy megtanuljuk komolyan venni az életet”. (Címe: Cluj, Unitárius leányotthon)

Németh Ilona. Otthon gazdasszonykodik. „Dicsekvés nélkül mondhatom, hogy a főzés művészetét elég jól elsajátítottam.” „Az élet minden oldalról csak csalódást hozott. Megtanultam ismerni az embereket ... és ez a megismerés elkeseredést és pesszimizmust váltott ki belőlem.” (Nem fél, hogy ezért alaposan megmosom a fejét? Oszt. f.) – Ez csak pillanatnyi hangulat volt, most már erősen tud bízni a Gondviselésben. (Címe: Str. Pata 89.)

Oláh Margit. A nyarat nagyon kellemesen otthon töltötte szüleinél szórakozással és kézimunkával. „A háztartásban pedig a húgomnak kuktáskodtam, ti. ő otthon akarta bemutatni a Mariánumban tanult főzési tudományát.” Jelenleg komoly akadémista, ahová azonban kezdetben egyedül nem mert felmenni. Az ismerkedési estén nem árult petrezselymet. (Címe: Cluj, Mariánum.)

Pánczél Jolán. A nyarat szüleinél töltötte, ahol az úzás és olvasás volt a legfőbb szórakozása. „Délelőttönként anyukát boldogítottam a konyhán. Az édesapám sokat mesélhetne a főzési tudományomról, ti. ő ette meg nagy önfeláldozással a főztömet. (Óh a szegény! Oszt. f.) Önmagamról megállapítottam, hogy javulok, de a család egész más véleményen van.” – Augusztusban kioperálták a vakbelét. Most akadémiaira jár, ahol szorgalmasan „hallgat”. Azt írja még, hogy „az Akadémia épülete szörnyen unszimpatikus, kivéve a titkárt”. Igen komolyan elhatározta, hogy a vizsgái mind sikerülni fognak. (Címe: Turda, Gara Transbordare.)

Páska Jolán. Júl. 1-e óta praktizál a Nagyszebeni Ált. Takarékpénztár régi fiókjánál, ahol már beledolgozta magát a hivatalnoki életbe. A nyár folyamán Seemann M. két hetet nála töltött, és együtt meglátogatták Oláh M.-et. „Gondolhatja, Főtisztelendő úr, hogy a társalgásunk a mariánumi emlékek felidézéséből állott.” – Komoly terve, hogy tovább képi magát a zongorán, és Vásárhelyt a Konzervatóriumban vizsgázik. Sokat olvas magyar irodalomból és történelemből. (Feltételezem, hogy példáját a többiek is követik. Oszt. f.) – Férjhez menni csak 22 éves korában akar!! (Címe: Reghinul-Sasesc.)

Rác Mária. Megtanulta a nyáron a főzés magas tudományát, gyakorolta a gyorsírást és a németet. Két hónapig volt egy iparvállalatnál, jelenleg egy magánvállalatnál intézi a levelezést és könyvelést. Arra a következtetésre jutott, hogy „az ember a legboldogabb az iskolában. szeretnék gondtalan diák lenni, mert most látom, hogy az élet milyen nehéz.” (Címe Cluj, Soc. Fabrica de Zahar 11 a.)

Seemann Margit. A nyarat két hét kivételével itthon töltötte. Pihent, szórakozott, no meg házimunkával, főzéssel is foglalkozott. Páska J.-nek írt „méteres” leveleket. „Most szorgalmasan olvasgatom Prohászka műveit, melyeket a nyáron rendeltem meg ... Mivel teljes őszinteséggel akarok írni, bevallom, hogy van komoly udvarlóm, mint bizonyára a többi lánynak is van.” (Lehet, hogy van, csak ők nem vallották be. Oszt. f.) (Címe: Cluj, Str. Gh. Baritiu 20.)

Slakovits Márta. Igaza van Mártának, ezek a beszámolók apró kis tükörképek, melyeket egymásnak önmagukról adnak. Valóban kedves karácsonyi ajándék. – A nyarat otthon töltötte, kellemes szórakozások közt. Két hétig volt Szebenben kedves barátnőinél, akiknek társaságában szép kirándulásokat tett.

Szeptember elseje óta egyik ottani pénzügyintézetnél praktizál. „Érdekes volt a gyakorlatban megismernem azt az ügymenetet, amiről az iskolában alig tudtam valamelyes fogalmat alkotni önmagamnak.” Délelőtt jár hivatalba, délután szorgoskodik anyuka mellett. – Nagyon vágyik a vizontlátásra. (A szeme hogy van? Arról nem írt semmit. Oszt. f.) (Címe: Ilia, jud., Hunedoara.)

Somogyi Mária. Messze idegenből küldötte a beszámolót. Bécs mellett, Rodaunban van, hogy német tudományát tökéletesítse a Sancta Christiana intézetben. Gyakran berándulnak Bécsbe. Két hétig volt Budapesten. „Bécs is tetszik, de Budapest sokkal szebb. Csak nyáron megyek haza, a szünidőket Budapesten töltöm, ahol valószínűleg farsangolni is fogok. Férjhez menésre még nem gondolok.” (Karácsonyi címe: Dr. özv. Pethe Györgyné lev., S. M., Budapest, IX. Ferenc körút 33. I. 11.)

Suhajda Klára. „Unokabátyám, dr. Lakatos Imre ügyvédi irodájában vagyok. Fizetésem: teljes ellátás. Zsebpénzt kézimunkával szerzek. Helyzetemmel meg vagyok elégedve. Sok dolgom az irodában nincs.” (A Rudolf úti verebek azt csiripelik, hogy Klárinak komoly udvarlója van, és hogy fülig szerelmes. No, de én nem szóltam semmit. Oszt. f.) (Címe: Cluj, Str. Regina Mária 17.)

Szily Nóra. Inkább másokról számol be, önmagáról keveset ír, pedig ez a fontos. Az Akadémiára való beiratkozása közbejött okok miatt elmaradt. „Júl. 1-e óta praktizálok egy kereskedelmi irodában havi 1500 lej fizetéssel. December végén már le is telik a praktizálás ideje. Januárban már nagyobb fizetést fogok kapni.” (Címe: Str. Universitati 6.)

Újfalvi Mária. „Az elmúlt pár hónap alatt szomorúan tapasztaltam, hogy az életben nincs meg az a meleg, testvéri szeretet, ami közöttünk megvolt, s aminek hiánya nagy szomorúságot okoz nekem. Az emberek nagyobb része önző, irigy, hiányzik szívéből Jézusunk tanítása: »Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat«. Ennek okát a mai nehéz megélhetési viszonyokon kívül az emberek vallásos nevelésének hiányában látom. Ha valaki embertársát emberi gyarlóságából, talán akaratlanul megbántja, a bántott fél szívében nem az elnézés, megbocsátás, hanem a »szemet szemért, fogat fogért« érzés honol. A nélkülözés, az igazságtalan bánásmód az embereket indulatossá teszi, és idegességükben inkább a bosszúra, mint az elnézésre gondolnak, s mert az élet küzdelme napról napra rosszabbodik, egyéb eszköz hiányában csak egy jobb jövő eljövételének reményében bízva, csillapíthatjuk le megbotránkozott érzelmeinket.

Én jelenleg a Mezőgazdasági Bankban gyakornokoskodom. Január elsején telik le a hat hónapom, s abban a reményben vagyok, hogy valamelyes fizetés mellett továbbra is megtartanak.” (Címe: Str. Fierului 18.)

Ürmössy Róza. A megélhetés gondjai nem sok időt adtak neki a szórakozásra. Júl. 15-e óta könyvelő a Babos cégnél, kezdetben havi 1500, most 2000 lej fizetésért. „Igazán hálát adhatok a jó Istennek, hogy ilyen jó helyre kerültem. Munkámmal meg vannak elégedve, engem is szeretnek. Most látom csak, hogy az élet útjai nem olyan simák, mint azt félig gyermekfejjel gondoltam. Bizony sokszor eszembe jut a jóságos tiszt. Nővérek és a Főtisztelendő úr mondása, hogy az élet útjai sűrűn vannak behintve tövissel. Bizony sokszor visszavágyom az iskola padjai közé, ahol olyan gondtalan gyermek voltam.” (Címe: Cluj, Str. Dubalarilor 5.)

Veress Erzsébet. "Bizony már egy fél év röptül el fejük fölött, s ez idő alatt, Istenem, de sokszor vágytam visszamenni a Mariánumba, csak egy pár pillanatra visszaülni a régi helyemre.

A nyár nagy részét szülőföldemen, Csíksországban, egyik nagynénémnél töltöttem. Pihentem, élveztem a szabadságot. – Nagy kirándulásokat tettünk a Hargitára, Szt. Anna-tóhoz stb. Nagyon, nagyon jól telt az idő, csak borzasztó gyorsan. Szeptemberben visszajöttem Kolozsvárra. Ekkor úgy volt, hogy erre az évre kimegyek külföldre. Minthogy azonban azon intézetekben, melyek megfelelőek lettek volna, már betelt a létszám, úgy gondoltuk, hogy elhalasztjuk a kimenetelt jövő évre, akkor majd korábban nézünk prospektusok után. Főleg Bécsbe szeretnék menni.

Így most itthon vagyok, s a főzés művészetét szeretném elsajátítani! Újabban az a rágalom indult el rólam, hogy Ernő bácsi azért megy mostanában annyit a Központiba vacsorázni, mert én főzök, na ezt ne tessék elhinni. – Közben tanulok magyar irodalmat, történelmet, németet, franciát is. Olvasni is szoktam, most újabban Bourges regényeit. Az új évben készülök kimenni Magyarországra a bátyámhoz, egy kis változatosság kedvéért.

Kimondhatatlanul várom a Karácsonyt, és várom a kis Jézust, ki csilingelő szánkóján elhozza a szélrózsa minden irányából azt a 32 levelet, melyek oly nagy szeretettel íródtak. Ha elfog a vágy újra az én osztálytársnőim között lenni, elolvasom levelüket újra és újra, és ha valóságban nem is, de lélekben együtt leszünk a szeretetet nagy ünnepén. Biztos meg fogja érezni a mi jó »Osztályapánk« is azt a hálás szeretetet, amellyel a szent estén a mi kicsi osztályunk gondol Reá." (Címe: Cluj, Str. Manasturului 12.)

* * *

Eddig a beszámoló. És most az utolsó szó legyen ismét a enyém. Azt mondanom sem kell, hogy minden levélben van kézcsók, üdvözet, csók a tiszt. nővéreknek, tanári karnak, osztálytársaknak, mindenkinek, ami dukál. Jól is teszik. Ne feledkezzenek el egymásról, tanáraikról. Főként az iskoláról ne, mert be fogják látni hamarosan, hogy Istenen és jó szüleiken kívül a Mariánumban volt e földi életben az egyetlen, önzetlen, igazi jóttevőjük.

Most pedig búcsúzzunk. Köszönöm, hogy mind eljöttek erre a lelki találkozóra. Örömet okoztak nekem is és egymásnak is. Tekintsék egyik szép feladatuknak azt, hogy ahol csak alkalom nyílik, mindenütt örömet szerezzenek embertársaiknak, és szomorúságot soha! Meglátják, hogy akkor életük nem lesz síntelen soha!

Isten velünk!

Kellemes karácsonyi ünnepeket.

Viszontlátásra egy év múlva.

Mariánumban, 1930. dec. 25.

Mindnyájukat szeretettel üdvözli

Csergő Benedek
osztályfőnök

BARÁTI TUDÓSÍTÓ

[II.]

(1931. december 25.)

Kedves Lányok!

Legelső és egyben legőszintébb szavam: Isten hozta! Már vártam, és egyben aggódtam is, hogy eljönnek-e a **második lelki találkozóra**. - Hiszen most Európa a legnehezebb napjait éli, a válságos hullámverésben nyakig benne vagyunk mi is. Ilyenkor könnyen lesz az ember zárkózott, önző – könnyen felejt múltat, ígéretet, emlékeket. – Őszintén szólok: nagyon félttem, hogy a nehéz napok, az élet mindennapi gondjai (amikből már alaposan kivesszik a részüket) összetörik, elsodorják a múlt apró, színes emlékeit, közömbössé, fáradttá teszik a lelkeket azon tiszta örömök, igazi értékek iránt, melyeket ez a szédítő anyagi kultúra nem adhat, de elrabolhat. S ezért féltettem már előre a második lelki találkozó sikerét is. De kellemesen csalódtam. Ha nehéz is az élet, ha fáj is valami itt-ott, de azért még nincs csüggedés, kétségbeesés, hanem annál több **bizakodás** az isteni Gondviselésben. Amíg ez megvan, addig nem félek katasztrófától. – A nehéz idők edzik a jellemet, teszik próbára a testi-lelki teherbírást, és nevelik a viharálló egyéniségeket. Tehát nem kell megijedni tőle. **Sorsunk, történelmi hivatásunk ez: a kemény munka és a szenvedés ... a jobb jövőért.** Aki elcsügged, kétségbeesik, feladja a küzdelmet, az nem méltó a nagy időkhöz ... Tehát fel a fejvel! „Amikor a legnagyobb a veszély, akkor van Isten a legközelebb”. Hitünk és kitartásunk le fogja győzni a legnagyobb nehézségeket.

Ezzel a törhetetlen hittel mondom még egyszer: Isten hozta Önöket!

Önmagamról nincs sok jelentenivalóm. Jól vagyok, állok a hittanári posztomon most már egyedül, mert dr. Kuncz főtdő úr román vizsga nélkül nem taníthat. Munkám lényegesen több, de jó kedvvel dolgozom, s így nem érzem a többletet. Újra nem vagyok osztályfőnök. – A Mariánum is érzi a gazdasági nehézségeket, de azért a tanári kar lecsökkentett fizetéssel is áll a helyén. – Különben a Mariánum ez év december 8-án ünnepelte felszentelésének 20 éves évfordulóját. Szép, bensőséges, felemelő ünnepség volt, mely alkalommal imádkoztunk azokért, akik már kiléptek az életbe.

* * *

Asztalos Irén. Jelenleg otthon van. A nyáron két hónapot töltött nővérénél Magyarországon, ahonnan mint boldog keresztmama jött vissza. A Marmorosch Bankban praktizált, most anyukának segít. (Címe: Cluj, Str. Xenopol 17.)

Babcsák Alice. A praktizálás elvégzése után beiratkozott egy szabászati tanfolyamra, és most a ruháit saját kezűleg varrja. A nyáron Püspökfürdön nyaralt, jelenleg az egyetemre jár francia kurzusra. (Címe a régi.)

Barabás Margit. Kedves reménykedéssel, bizakodással számol be az elmúlt évről. Hivatalba jár egy magánvállalathoz havi 2000 lej fizetésért, mely

rövidesen emelkedni fog. „Igyekszem a nálamnál nyomorúságosabb életet élőkön tőlem telhetőleg segíteni”. (Ez fogja megtanítani az igazi ker. életből-cessségre.) (Címe: Cluj, Cal. Victoriei 12.)

Bodur Ilonka. Magyarországról hazajött, és most Petrozsény mellett Lonka-telepen praktizál. A praxis nemsokára véget ér, s akkor végleg hazajön az anyukájához. Eddig az életről csak kellemes emlékei vannak.

Bróz Karola. Továbbra is az Akadémiára jár. Egy kis „hidegrázása” van az eljövendő 14 vizsga miatt, de azért hősiesen nekimegy. A karácsonyi vakációt Pesten fogja tölteni. (Címe a régi.)

Buder Györgyi. Sokat dolgozik. Délelőtt praktizál nemcsak a konyhán, hanem a bankban is, délután felváltja az üzletben apukáját, akinek sok pihenésre van szüksége. A nyarat, egy pár kirándulást leszámítva, „befőzéssel” töltötte. Kemény kezű kis gazdasszony lehet, aki a szakácsnénak felmond, a szobalányt megtanítja főzni ... és havi 700 lejt megspórol. (Gratulálok!) (Címe a régi.)

Deretey Jolán. Beszámolót nem küldött, de annyit tudok róla, hogy otthon van, és hivatalba jár. (Címe a régi.)

Fejér Klára. Otthon van. A tavasszal szép sikerrel tette le a zongora vizsgát. Beiratkozott a konzervatóriumba, és van két tanítványa. Segít apukának a könyvelésben, és szabad idejében Prohászktól olvassa. (Címe a régi.)

Felszeghy Sári. Sokat tanul, sikerrel vizsgázott az Akadémia első évéről, ahol tovább folytatja tanulmányait. Jelentkezett az első kőrő, de megjött a csalódás is. „Komolyabb lettem, sokkal komolyabb, emberibb, érzőbb”. (Címe: Cluj, Str. Legiunii Ardelene 5.)

Fodor Margit. Jelenleg Zilahon van alkalmazásban, komoly banktisztviselő. De a hivatali órákon kívül szociális munkát végez a Leánykörben. „Aztán vasárnapi iskolát vezetek. Milyen jó másnak is adni abból, amit az ember tud”. (Úgy bizony! Ennek az az előnye is megvan, hogy a másokkal való foglalkozás felelteti a saját nehézségeinket). (Címe a régi.)

Györgyfalvi Anna – Mózes Andrásné. A múlt évi komoly „papnéni” most már boldog mama. Hecceg az öt hónapos Sanyikájával, és méltán. „Mert nagy ám ő. Sírás helyett kacag. Fekete szemű, barna fiú – az apja fia, de az anyjáié is”. (Őszinte szívvel gratulálok. A házaseset koronája a gyermek, s kívánom, hogy a szüleinek öröme, boldogsága legyen mindég. – Én is hencegek, mert most már osztálynagyapapa lettem). (Címe a régi.)

Horváth Rózsika. Beszámolójának minden sorából megnyugvás, béke sugárzik. Az étellel meg van elégedve, és ezt szívből kívánja osztálytársnőinek is. A Tungsram cégnél van alkalmazásban, ahol komoly munkájáért nagyon megbecsülik. Szabad idejében kézimunkál és olvas. (Címe a régi.)

Karabásy Ilona. Otthon van szüleinél, nem jár hivatalba. Segít anyukának a háztartásban, közben szépirodalmi munkákat olvas. Ha külső eseményekben szerény is az élete, de szerzett sok élettapasztalatot. (Címe a régi.)

Kelemen Erzsébet. Minervánál praktizált, melynek leteltével Maroshévízre ment nyaralni. – Állást nem kapott, s most otthon gondosan vezeti a háztartást. (Címe a régi.)

Kováts Ágátha. Otthon van, nagy veszteség érte: meghalt a szeretett ómamája. Májusban volt Pesten, a nyarat otthon töltötte. Jótékony előadás-

kon sokat szerepel ... mint angyal. „Félig-meddig menyasszony voltam, de édesapámék idejekorán beleszóltak, így abbamaradt. Utólag örülök, hogy így történt. Györgyfalvi Nusinak gratulálok a kisfiához!” (Címe a régi).

Kovács Gizella. Még mindig a Transsylvania Banknál van, de a jövője bizonytalan, mert a bank kényszeregyezséget kért. A nyarat is a hivatalban töltötte, szórakozásban nem volt része. (Ma mindenkinek nehéz az élet, Gizi! De azért csüggedni nem szabad. Lesz még jó világ!) (Címe: Cluj, Str. Avram Iancu 25.)

Kunoss Lívía. „Még mindig a Minerva Biztosító Rt.-nél vagyok a könyvelesen, s oly kitűnő eredménnyel végeztem a zárást, hogy az eredményem egy ügyes vőlegény lett!” (Pompás! Gratulálok!) „Vőlegényem Pesten az elektrotechnikai gyárban mérnök és társtulajdonos, magas, karcsú, r. k. vallású. Mire kivirulnak a fák, én is elindulok egy új haza és egy új otthon felé”. (Címe a régi).

Major Margit. Otthon van az édesanyjánál, a praktizálást is Tordán végezte. A nyarat a Székelyföldön töltötte, ahonnan jó hangulatban tért haza. „Nem sokat csalódtam sem a világban, sem az emberekben, amit csak édesanyámnak köszönhetek, aki lassankint mindenre előkészített.” (Címe: Turda, Str. Gh. Baritiu 21.)

Major Zsuzsika. A Szépművészeti Főiskola szorgalmas látogatója. A beszámolójában olyan kedves komolysággal filozofál az életről, melynek célját kutatja. Van hite, melyet Istentől kapott, van egy szegény nemzete, melyért érdemes dolgozni! (Bravó, Zsuzsika!) (Címe a régi).

Németh Ilonka. Otthon van szüleinél. Rövid ideig állásban volt, de „leépítették”. Újabb állást nem kapott, de talált egy új foglalkozást: a szentpéteri kath. irodalmi körnek a jegyzője. A kör összefüvetelein előadásokat tart, és a saját novelláit olvassa fel. (Gratulálok!) (Címe: Cluj, Str. Dorobantilor 92.)

Oláh Margit. Sikerral végezte az Akadémia első évét, a vizsgák nehezek voltak bár, de mind sikerültek, s most már a második éven van. A nyarat otthon töltötte szüleinél, úszott a Marosban, megtanult evezni és teniszezni. (Címe a régi.)

Pánczél Jolán. Hosszú beszámolójában kedvesen meséli el a vizsgáktól, portörlestől és főzéstől való rettegését, de a sikereit is az egész vonalon. Folytatja a tanulmányait az Akadémián, biciklizni is megtanult, de már kifogástalan ebédet is tud főzni. Így van ez rendjén, a haladás az élet törvénye. (Címe a régi.)

Páska Jolán. Komoly banktisztviselő, aki néha naponta 10 órát van hivatalban. A nyarat is a bankban töltötte, csak három napra rándult ki Brassóba, ahol részt vett a szász városok atlétikai versenyén. (Címe a régi.)

Rác Mária. Hivatalba jár, ahol a napok egyformán telnek szenzáció nélkül. „A rossz nyelvek suttognak egy vőlegényről, de ezt még ne tessék elhinni”. (Na, nálunk erre azt mondják, hogy a szél fúvatlan nem indul meg.) (Címe Soc. Fabr. de Zahar 13.)

Seemann Margit. Otthon van az anyukája mellett, tanul németül, zongorázik, kézimunkál és „főzöget”. A nyáron két hetet töltött Páska Jolánnal és egy hónapot Aradon. Szeretne újra diáklány lenni. (Címe a régi.)

Slakovits Márta. Otthon van a szüleinél, és az egyhangú falusi életet próbálja változatosabbá tenni főzéssel, sporttal, zongorával és baráti összejövetelekkel. A nyáron anyukával volt Pesten. (Címe a régi.)

Somogyi Mária. A múlt évben Rodaunban volt német szóra, ahonnan sok kedves emlékekkel jött haza. A nyarat a Balaton mellett töltötte, ahol Veress Bözsivel találkozott. (Köszönet az onnan küldött szép lev.-lapért!) Most otthon van, tanul főzni, és gyakorolja magát az írógépen. (Címe: Jibou, Jud. Salaj.)

Suhajda Klára. Nagyváradon van, egy ügyvédi irodában dolgozik szerény fizetésért. A Szt. Vince zárdában lakik, ahol havi 1500 lejt fizet. Vasárnaponként hazalátogat szüleihez, akik 7-8 km-nyire laknak. (Címe: Oradea, Str.. I. C. Bratianu 16 a.)

Szily Nóra. Hivatalba jár, szereti a foglalkozását, és őt is megbecsülik. Egyebekben nincs különösebb jelentenivalója. (Címe: Str. General Neculcea 8.)

Újfalvi Mária. A Mezőgazdasági Banknak egy év óta fizetéses tisztviselője, ahol lelkiismeretes munkát végez. Sok megpróbáltatás érte a családját, de most már Isten mindent jóra fordított. Szabad óráiban komoly önképzéssel foglalkozik, és segít anyukának. (Címe: Cluj, Reg. Ferdinand 37. I. em.)

Ürmössy Rózsi. Kétszer is volt hivatalban, s mind a kétszer „leépítették”. Most otthon „hátramozdító”, azaz segít anyukának a háztartás vezetésében, és kihasználja az alkalmat, amit az élet a nemes szórakozásra nyújt. (Címe a régi.)

Veress Erzsébet. Talán egyedüli az osztályban, akinek az élettel szemben nincs felpanaszolnivalója. Élményekben gazdag év áll mögötte. Volt Bécsben július 15-ig, aztán Pesten és a Balaton mellett. (A lev.-lapot köszönöm!) Most itthon van, és Ernő bácsinak segít az Erdélyi Tudósító adminisztrálásában. Szabad óráiban a kisiskolásoknak színdarabot tanít be. „Kimondhatatlanul szeretem őket, náluk nélkül szinte üres a napom.” (Címe a régi.)

* * *

Ezzel vége a beszámolóknak. Eljöttek, s gondolom – egy pillanatra megpihennek a lelki találkozáson. Köszönöm a bizalmat, mellyel oly őszintén elmondták örömeiket, bánatukat. Mindeniküket biztosíthatom a legőszintébb együttérzésemről. – Egyik-másiknak nagyon nehéz az élet. Bátorság, lányok! – nem lesz ez mindig így. Másként nem segíthetek, de sokat imádkozom Önökért, hogy erősek, kitartók legyenek. Isten néha megpróbál, de nem hagy el!

A beszámolókból – amint láthatják – csak a legáltalánosabb dolgokat közlöm a B. Tudósítóban, azt is röviden – a jelen közgazdasági helyzetemre való tekintettel. Reméljük, hogy a jövőben hosszabb, részletesebb lesz a tudósítás.

A tiszt. nővéreknek, a tanári karnak és egymásnak küldött üdvözléseket a B. Tudósító révén közlöm az illetékesekkel.

Isten velünk!

Kellemes karácsonyi ünnepeket kíván szerető osztálypapájuk

Csergő Benede

BARÁTI TUDÓSÍTÓ

[III.]

(1932. december 25.)

Kedves Leányaim!

Éreztem, tudtam, hogy eljönnek, hogy egy sem fog hiányozni, és boldog örömmel üdvözlöm a **harmadik lelki találkozó**n. - Éppen december elején súlyos influenzában, lázasan feküdtem, mikor k. leveleiket egymás után hozta a posta. Micsoda öröm volt, midőn unalmas egyedülétemben olvashattam beszámolóikat. Úgy éreztem, mintha látogatni jöttek volna a beteg „osztálypapát”. Ezt külön megköszönöm a kedves lányaimnak. – Most pedig térjünk mindjárt a dologra.

Önmagamról annyit mondhatok, hogy most már jól vagyok, végzem a munkámat. Egyedüli kellemetlenségem az, hogy szeptember óta állandó orvosi kezelés alatt vagyok orrüreg és gégegyulladás miatt. Ez volt az oka a sok fejfájásomnak és köhögésemnek. Most már a javulás útján vagyok. – Megsúgok egy nagy titkot: ebben az évben osztályfőnökséget vállaltam a gimn. IV. osztályában. No! – nem kell ezért mindjárt megharagudni és féltékenykedni, mert nem térhettem ki előle. Ötvenen vannak az osztályban, és haszontalanok – kellett egy erős kéz a kormányhoz – így mondotta az igazgatóság. Én pedig vállaltam ezt az igazán nehéz szerepet. De biztosíthatom Önöket, hogy nekik nem fogok Baráti Tudósítót szerkeszteni. Ez kizárólag az Önöké, akiknek kedves emlékét nem fogja elmosni egy újabb osztály.

A Mariánumban nincs nagyobb változás. Haladunk a régi, kipróbált úton. Bacsoni Lili volt tanítványunk kolléganőnk lett a kereskedelmiben. Mechtild tiszt. nővért legnagyobb sajnálatunkra Temesvárra helyezték. Alexiné tanárnő és Gergely tanár úr famíliájában újszülött kislányok vannak. – Az idén az I. kereskedelmiben csak kilenc növendék van. – Az én életemben a fentiekén kívül annyi változás van, hogy dr. Hirschler prelátus úr jóvoltából a Rudolf útról visszaköltöztem a plébániára, ahol az élet könnyebb és kellemesebb.

Most magam elé teszem az albumot, a 32 leányok albumát, és úgy szólítok névsort.

* * *

Asztalos Irén. Otthon van. Azt írja: „Legnagyobb baj az, hogy vénülünk ... Segíték anyukának az üzletben. Otthon a háztartásban én viszem a főhátramosztító szerepet. Szabad időmben kézimunkálok és olvasok.” (Címe: Cluj, Str. Xenopol 17.)

Babcsák Alice rezignáltan állapítja meg, hogy „Még sem mozog a föld, mert íme egy év leforgása alatt is ott vagyok, ahol egy évvel ezelőtt voltam.” (Címe: Cluj, Calea Motilor 35.)

Barabás Margit. Szüleinél van, ahol igyekszik hasznossá tenni önmagát a háztartásban. Július óta leépített tisztviselő, a nyáron két és fél hónapot töltött a Székelyföldön, és gyarapodott egy pár kilóval. (Címe: Cluj, Calea Victoriei 12.)

Bodor Ilona. „Magamról elég nagy újságot írhatok: menyasszony vagyok, eljegyzésünk Karácsony napján lesz. Boldogok vagyunk, a vőlegényem kedves, jó ember. Sokat kézimunkálok, két hónap óta tanulok varrni, már varrtam egy pár ruhát magamnak.” (Sok szeretettel gratulálunk.) (Címe: nem közölte.)

Bróz Karola. „Csak a tanulás, vizsgázás s újra tanulás a programom. Szórákzni nemigen megyek, szívesebben ülök otthon ... El tud-e képzelni engem a Főtdő úr mint komoly tanárnót? Az itthoniak szerint a komolyságból még csak a pápaszem van meg, a többi nincs sehol.” (Címe: Cluj, Str. Masinistilor 5.)

Buder Györgyi. Szép hosszú beszámolójában elmondja örömeit is, fájdalmait is. Örült a két hónapos torna- és tánckurzusnak, a vizsgán a fényes sikerének. (Gratulálok!) Gondjai a háztartás és az üzlet között oszlanak meg. Édesapja hosszás betegsége viszont a legnagyobb aggodalommal töltötte el. Ő volt gondos ápolója, és most is ő vigyáz, hogy a lábadozó betegnek nehogy valami megártson. (Megáldja érte az Isten!) (Címe: Beius, Jud. Bihor.)

Deretey Jolán. Ki kell mentenem a múlt évi hiányzásért, mert a múlt évben is küldött beszámolót, de oly későn kaptam meg, hogy már a B. Tudósító ki volt nyomtatva, és így nem került bele. Az idén pontosan jött. Megmagyarázza a múlt évi késést is: másra bízta a levél átadását, aki későn adta át. – Jelenleg nem jár irodába, otthon van. „Délelőttönként a konyhában lábatlanodom, ahol sajnálkozva emlegetik azt a szerencsétlen halandót, aki reám fogja bízni a háztartását.” Németül tanul, és szépen halad, amin Kende tanár úr csodálkozni fog. (Címe: Cluj, Str. Decebal 35.)

Fejér Klára. Január óta az Erdészeti Hivatalban van 1500 lej fizetéssel, azonkívül jár a Magyar Konzervatóriumba is. Nagyon el van foglalva, keveset szórakozik. (Címe: Cluj, Str. Haiducului 2.)

Felszeghy Sári. Kedves, hosszú beszámolójából azt látom, hogy komolyan készül a tanárnői hivatására. Tanul szorgalmasan, már harmadéves az Akadémián, ahol tanulságos megfigyeléseket tesz az emberekről. Az Akadémiával párhuzamosan a gimnáziumi érettségét is szeretné megszerezni. A nénje már jegyben jár, ő még „várákózó” állásponton van. (Címe: Str. Leg. Ardelene 5.)

Fodor Margit. Január 1-én őt is leépítették, s otthon van. Kapott egy kis könyvelői állást a Hangyánál. Segít a háztartásban, melyet négy hétig önállóan vezetett. A vendégek dísz-szakácsnői oklevelet állítottak ki számára. (Mivel vesztegette meg őket?) – Tervbe vette egy baromfi-farm létesítését. (Sok szerencsét!) (Címe: Borla, Jud. Salaj.)

Györgyfalvi Anna – Mózes Andrásné. Már harmadik éve asszony, és alaposan belekóstolt az élet nehézségeibe. „A sok nincs között mégiscsak van egy drága kincsünk, a mi kicsi Sanyikánk, aki a legnagyobb bánatunk közepete is mosolyt tud csinálni az ajkunkra.” – Kováts Ágáthának a Tudósító útján köszöni a megemlékezést. (Címe: Coldau, P. u. Beclean, Jud. Somes.)

Horváth Róza. Otthon van, nem jár irodába. Ha nehézséggel teljes volt is az elmúlt év, azért kedvét nem veszíti el, mert van erős hite. Szorgalmasan készítgeti a ... nővére kelengyét. (Kedves szülei és nővére üdvözlését hasonlókkal viszonozom.) (Címe: Cluj, Str. Vrabiiilor 11.)

Karabásy Ilona. Május óta a Minerva Biztosítónál van szerény állása, ahol kedvvel, lelkiismeretesen dolgozik. (Címe: Cluj, Str. Sincai 12.)

Kelemen Erzsébet. Szeretném teljes egészében leközoelni tanulságos beszámolóját, de a helyszüke nem engedi. „Fiatalon öreg gondjaim vannak. Negyedik éve teljesen egyedül vezetem a háztartást. Gondot viselek apámra, nagybátyámra. A mosás kivételével itthon mindent én végzek ... Legnagyobb örömöm, ha látom az itthoniak meglegedését.” (Bravó, Böczi! A jól végzett munka önmagában hordja jutalmát.) (Címe: Cluj, Str. Iuliu Maniu 24.)

Kováts Ágátha. A nyarat Magyarországon töltötte, de itthon sem unalmas az élet. A szórakozáson kívül igyekszik önmagát hasznossá tenni, varrni tanul. „Az idei angyaltól nem kérjük, hogy hozzon, hanem hogy ne vigyen el mindent.” (Címe: Odorau, Jud. Satmar.)

Kovács Gizella. Még mindig a Transsylvania Bank tisztviselőnője, szerény fizetéssel. „Nem egyszer történt meg, hogy elsején potyogtak a könynyeim a havi költségvetésem elkészítésénél, de eddig, hála Istennek, mindig sikerült megbirkózni egy-egy ilyen nehéz hónappal minden segítség nélkül.” Kétheti szabadságát anyukájánál töltötte. (Címe: Cluj, Str. Avram Iancu 25.)

Kunossy Livia – Preyer Istvánné. Úgy bizony! Szabályszerűen férjhez adtam Lilit, és most nagyon boldog. „Zavartalan szeretetben és megértésben élünk, kis otthonunk a béke és vidámság tanyája.” Pedig kezdetben csak krumplit tudott főzni különféle változatokban, amit Pista barátom hősiessen lenyelt. Most már rendes kis gazdasszony. (Szeretettel üdvözlöm Pista barátomat.) (Címe: Kispest, Bem utca 2. Ungaria.)

Major Margit. Tanulmányainak kiegészítése közben szerencsésen eljutott az ... óvodáig. Ui. megtanult németül (Bravó!), s készül a német nyelvű óvoda vezetésére. (Hogy mit szólok hozzá? Gratulálok a törekvéshez is és az eredményhez is.) (Címe: Turda, Str. Gh. Baritiu 17.)

Major Zsuzsika. Vizsgái sikerültek, és a Szépművészeti iskolába jár. „Örvendek, hogy élek, és örvendek, hogy tanulhatok. Hogy aztán mi lesz, nem tudom.” (Címe: Turda, Str. Baritiu 17.)

Németh Iona. Augusztus óta állásban van a Lady szövögyárnál. Ebben az évben is a Szentpéteri Irodalmi Kör elnöke. Az élet csalódásaival és nehézségeivel szemben az erős hitét állítja. (Így van rendjén, Ius!) (Címe: Cluj, Cal. Dorobantilor 92.)

Oláh Margit. Már harmadéves akadémista, vizsgái mind sikerültek. (Gratulálok!) Tavasszal volt Pesten anyukájával. A nyarat otthon töltötte, és képzeljék: ... a reggeli alvását fel tudta áldozni a ... teniszért. (Címe: Targu-Mures, Str. Mihail Viteazul 23.)

Pánczél Jolán. „Olyan csöndesen és meglegedetten telt el ez a hosszú esztendő”. Harmadéves tanárjelölt, vizgázik sikerrel és drukkolva, sokat olvas, és annyira megkomolyodott, hogy nem ismeri a régi önmagát. A férjhezmenésre 4-5 évi haladékot kér. (Címe: Turda, Gara Transbordare.)

Páska Jolán. Leépítették őt is, most szeretne újra állást kapni. A nyáron volt Szebenben és Seemann Mancinál, továbbá Medgyesen. Szorgalmasan gyakorolja magát a románban és a német gyorsírásban. (Címe: Reghin.)

Rácz Mária. Leépítették, s most otthon anyuka mellett hátramozdító. Van két kis tanítványa. (Címe: Cluj, Soc. Fabr. de Zahar 11 a.)

Seemann Margit. „Menyasszony voltam, de előre nem látott okok miatt, kölcsönösen megegyezve, csendben felbontottuk az eljegyzést.” Szeptember óta praktizál, és komolyan tanul énekelni, ami sok örömet okoz. (Címe: Cluj, Str. Gh.Baritiu 20.)

Slakovits Márta. Beszámolója egy gyászjelentés, melyben november 9-én elhunyt édesanyját siratja. (Oly őszintén átérzem fájdalmát – kedves Márta! –, és úgy szeretném megvigasztalni. De ismerem erős lelkét, mellyel hőiesen viseli az élet ezen legnagyobb megpróbáltatását. Mind a magam, mind az osztály nevében kifejezem legőszintébb részvéteimet.) (Címe: Iliia, Jud. Hunedoara.)

Somogyi Mária. Szüleinél van. Többször berándul Kolozsvárra. Kétszer is találkoztunk. Egyik alkalommal összetévesztettem Kováts Ágáthával. Még most is szégyellem magam. (Címe: Jibou, Jud. Salaj.)

Suhajda Klára. Tavalyi jó állását elveszítette, két hónapig nagybátyja ügyvédi irodájában segített, s most Hatfaludy irodájában van alkalmazásban, és él a saját munkája után. (Köszönöm az őszinte, hosszú beszámolót. Bátor-ság, Klári! – Kisüt még egyszer a nap.) (Címe: Cluj, Calea Victoriei 10.)

Szily Nóra. A kolozsvári Gyógyszappangyár komoly tisztviselőnöje. Egyhangú életébe a tánciskola hoz változatosságot. „Van Istenbe vetett erős hitem, s amíg ez van, addig nem félek semmitől.” (Címe: Cluj, Str. Avram Iancu 26.)

Újfalvi Mária. Leépítették, s azóta otthon segít a háztartásban. A nyáron három hónapig volt Pesten a nővérénél, mely időre kedvesen emlékszik vissza. (Címe: Cluj, Cal. Reg. Ferd. 37.)

Ürmössy Róza. Csak ennyit ír: „Minden a régi, semmi sem változott!” (Címe: Cluj, Str. Dorobantilor 72.)

Veress Erzsébet. Itthon töltötte az évet. „Ősszel jártam cukrászati tanfolyamra, úgy, hogy már értek hozzá, és szívesen vállalom osztálytársnőim lakodalmi tortáinak elkészítését.” (Címe: Cluj, Str. Manasturului 12.)

* * *

Kedves Lányok! Köszönöm, hogy mind eljöttek. Üdvözleteiket a tiszt. nővéreknek és a tanári karnak a Tudósító révén közvetítem.

Isten velünk! Az élet nehézségeitől nem szabad megriadni.

Kellemes karácsonyi ünnepeket kíván

*Csergő Benedek
osztálypapa*

GLÜCK JENŐ

EGYHÁZTÖRTÉNETI EMLÉKEK IZRAEL MÚZEUMAIBAN

A Jordán- és a Földközi-tenger közötti területen egyedülálló muzeális értékek találhatók. Valójában igen nehéz megvonni körüket, mivel az állami és különböző nyilvántartásokban szereplő, megfelelő intézmények csupán a fellelhető értékek egy részét gyűjtik egybe. A számos kínálkozó kivételek közül említhetjük a jeruzsálemi Szent Sír-templom római katolikus részlegének kereszties háborúk-korabeli tárgyait. Itt található Godefrois de Bouillon, a kereszties állam első uralkodójának töviskoszorúja (1099), amelyet az aranykorona elutasítása után viselt, kijelentvén, hogy ahol Krisztus az előbbit hordta, méltatlan volna díszesebb fővegre. Ugyanott található kardja is.

A magyar zarándokok, illetve turisták, természetesen az ősök nyomait is keresik, habár nem mindig látható eredménnyel. Így például történelmi munkákban annyiszor emlegetett zarándokház, melyet Szent István építtetett szálláshelyül a magyar zarándokoknak, leltárával együtt elenyészett az idők folyamán és helyének megállapítása is vitát képez. Szerencsésebb lehet Akonban, mivel végigjárhatja a helyi múzeum birtokában lévő erődítmény-komplexumban a Szent János Lovagok egykori várrendszerét. A több mint 500 négyzetméteres lovagteremben visszagondolhat arra a pillanatra, midőn II. Endre király a 5. kereszties hadjárat vezéréként fogadhatta a kereszties állam fővárosában (1192) óta a helyiek hódolatát. Áin-Karenben, Jeruzsálem peremvárosában az obszerváns ferencesek „Magnificat” kolostorának egyik oldalfalán levő márványtáblák egyikén magyarul is olvashatja Szűz Mária hálaénekét. Az Olajfák hegyének azon pontján, ahol a hagyomány szerint Jézus Krisztus elmondta a Miatyánkot, emelkedik ma a Carmel de Pater apácakolostor. Az itt felsorakozó régi márványtáblák egyikébe, előkelő helyen a templomban, szintén bevették magyarul a legszentebb keresztény imát. Természetesen a modern kor is hagyományteremtő. Így például Názáretben az Angyali Üdvözlét székesegyházában, amelyet 1969-ben fejeztek be, az egyik művészi színes üvegablakot Moldován István készítette el, és a magyarok Nagyasszonyát ábrázolja.

Aki Jeruzsálem történelmi városrészét, az úgynevezett Óváros – beleértve Sion-hegyét is –, pontos alagzatát óhajtja megismerni, az látogatást tehet a citadellában, amelyet Dávid-tornyának is neveznek. A történelem levegőjét adja vissza az itteni múzeumban Illés István makettje. A pozsonyi születésű művész 1864-ben érkezett Jeruzsálembe és nemsokára állást kapott a ferencesnél. Mások sikertelen kísérlete után 1872-ben kezdett hozzá a helyszínen az

említett makett elkészítéséhez. Vállalkozása méreteit jellemzi, hogy művét 1:500 léptékben készítette el, aminek eredményeképpen 4×4,5 m nagyságú mű jött létre öt hónapi munka nyomán.

A makettet Jeruzsálemből a bécsi világkiállításra szállították és ott közszemlére tették. A világkiállítás bezárta után több európai városba tett körutat, majd 1878-ban Svájcban kötött ki. Ez alkalommal az ország nevezetesebb városaiban is látható volt.

Felismerték jelentőségét, mint biblia tanulmányi segédeszközt, míg végül a genfi „Reformáció Háza” számára megvásárolták és ott a fenti célra 1920-ig folyamatosan használták.

A népszövetség megalakulása alkalmával a kezdeti helyhiány időszakában kiállítására szolgáló termet is rendelkezésre bocsátották és a makettet a genfi „Nyilvános és Egyetemi Könyvtár” alagsorába süllyesztették, majd otffelejtették.

A makett 1984-ben az került ismét az érdeklődés látókörébe egy Yair nevű magyarországi származású ifjú doktori tézise révén. Bonyolult összefüggések kapcsán, amelybe a véletlen is beletartozott, a „Reformáció Háza” vezetősége úgy döntött, hogy díjmentesen Jeruzsálem városának adományozza, ahol 1985-ben otthonra talált és alapos restaurálás után a közönség számára hozzáférhetővé tették. Tulajdonképpen a makett segít áttekinteni a három világvalás legfontosabb szent helyeit.

E tárgykörhöz kapcsolódik a közel-keleti kereszténység bonyolult szerkezetét és sajátos megjelenési formáit tükröző kiállítás, amely a melkita (görög katolikus) patriárkátus jeruzsálemi vikáriátusának épületében lelt otthonra. A kiállítást ökumenikus alapon hozták létre, és túllépve a dogmatikus különbségeket, egymás mellett mutatja be a katolikus, az ortodox, illetve monofizita egyházakat. A legszembeütőbb a szertartások és intézmények széles skálája. Így például megtudhatja a látogató, hogy a mindvégig katolikus maroniták az áldozás alkalmával az eucharistiát ostya alakjában veszik magukhoz. A koptok és az eitióp-koptok mindkét ága a kovászos kenyérbe rajzolatok körvonalait nyomják, az orosz ortodoxok pedig gyakran a Megfeszített képével ékesítik.

A szertartási öltözetek sokfélesége is meglevenedik. Így például megcsodálható egy jakobita (szír) ritusú püspök sokszínű ornátusa. A keresztgyűjteményben fellelhető lényeg a sokféleségben jelenik meg, amit a latin, a görög, az orosz, az eitióp-kopt stb. példányokkal világítanak meg. Az ikonok hasonlóképpen azonos újszövetségi elemeket mutatnak be, különböző jellegzetességek hagyományos megőrzésével, aszerint, hogy örmény, kald, latin stb. rítushoz tartoznak, mint művészi alkotások.

A latin katolikusok legjelentősebb múzeuma a „Studium Biblicum Franciscanum” keretében működik, amely 1901-ben nyitotta meg kapuit, majd 1931-ben költözött mai székhelyére a keresztút második állomásánál. Anyagának legjelentősebb része az obszerváns ferenceseknek, mint a szenthelyek hívatott őrzőjének, bibliai régészeti érdeklődését és a kallódó értékek összegyűjtése iránt tanúsított buzgalmát dicsérik. Világhírű darabjai között szerepel az úgynevezett bethlehemi kincs, amely 1906-ban került a földből napvilágra a bazilika 13–14. századi leltárából. Ebben szerepel egy kisebb harang, több gyertya-

tartó, püspöki pásztorbot stb. Ugyanott található egy tál, amelybe Szent Tamás apostol történetét vészték be.

Megtekinthető a Nébó-hegyen, a Jordán túlsópartján, ahol Mózes halála előtt megpillanthatta az Ígéret Földjét, végzett ásatások anyaga, amelyek kiemelik az ottani élet további folytonosságát a keresztény-kor kezdeti szakaszáig. A múzeumban letéteményezett pénzgyűjtemény az egész Közel-Keletet felöleli. A legújabb felfedezések krisztus-kori anyagot hoztak felszínre Kafarnaumból, szent Péter egykori háza helyén épült latin katolikus templom építése közben. Egyedülálló érdekesség a ferences patika, amely a 18. század terméke és tükrözi a Szent Sír őrzőjének sokrétű tevékenységének egyik humanitárius vetületét.

Jeruzsálem peremén Ain-Karenben lévő kettős ferences kolostor létjogosultsága Keresztelő Szent János születéséhez és Szűz Mária látogatásához kapcsolódik. A „Benedictus” részlegén 16–19. századi keresztény egyházi tárgyakat őriznek. A gazdag gyűjteményből megemlíthetjük az 1697-ből származó püspöki pásztorbotot, egy szelencét, amelyben a páter az Oltáriszentséget a 18. században a haldokló pestises betegekhez vitte el, a nagyrészt spanyol adományokból származó művészi kivitelű kelyheket, ornátusokat és számos más szertartási kelléket. Figyelemre méltó a görög és orosz ikonok gyűjteménye is.

Itt jegyezzük meg, hogy az obszerváns ferencesek múzeumot nyitottak meg a názáreti kolostor-komplexumukba, amely a Szentszalád lakása és Szent József műhelye emlékét őrzi. A legjelentősebb tárgyi emlék egy 5. századi tábla, amely az „Üdvözlégy Mária” feliratot viseli és világviszonylatban elsőnek számít.

A görögkeleti patriárkátus múzeuma csak kis részben tárja a látogató elé kincseit. Így a könyvtárában lévő kéziratok és a Szent Sír-templom kincstára csak külön engedéllyel látogathatók. Időnk rövidsége folytán az ott látottakról nem tudunk áttekintő képet szerezni.

A nyilvános múzeum gyűjteményében jelentős teret foglalnak el az őskeresztény kőbevésett leletek és főképp az utóbbi időben izraeli régészekkel együtt végzett ásatások eredményei Kafarnaumból. A múzeumban látható Nagy Heródes sírköve is. Az 1808-as nagyméretű tűzvész után a Szent Sír-templomból több értékes darab került a gyűjteménybe, mint például egy domborműves márványba faragott kapukeret. Ekkor került a patriárkátus birtokába az 1186-ban elhunyt Balduin kereszties király sírjának leltára is.

A görögkeleti egyház szertartási kellékeinek tömegében található számos festői ornátus, többek között egy 18. századból származó pátriárkai szertartási öltözék. Ugyanott szerepel Avramos pátriárka (1775–1787) pásztorbotja, koronája és keresztje, valamint Ioanikios főpapi fővege (1753).

A 17–18. századból maradtak fenn egy aranykehely és kanál, ereklyetartók, két elefántcsont gyertyatartó stb. Megcsodálhatók a filigram kivitelezésben készült keresztetek, amelyek bibliai jeleneteket sorakoztatnak fel a kereszt ágain. Külön kiemelendő egy 12. századból származó görög kereszt.

A kiállított kéziratok közül kitűnik Theophanes pátriárka (1608–1644) díszítésekkel ékesített bibliája.

Sokkal hozzáférhetőbbnek bizonyult a jeruzsálemi örmény pátriárkátus múzeumi állagának anyaga. Kevork Hintlian, a történelmi osztály vezetője, kész-

ségesen mutatott meg mindent, kezdve a székesegyháztól, amely önmagába véve is múzeum. A keresztés háborúk idején emelt székesegyház (1142–1165) jelenlegi alakját a 18. században nyerte és felőleli Szent Jakab apostol, Jeruzsálem első püspökének ereklyéit őrző kápolnát is. Szintén apostoli időkből származtatják a pátriárka trónját. A falakat nagyméretű vászonra fetett 18. századi ikonok borítják, a mennyezeten pedig a művészi csillárok tucatjai láthatók.

A székesegyházhoz kapcsolódik Szent Jakab apostolról elnevezett kincstár, amelyben többek között Hethur szilicai király (1215–1250) jogara, Tovhannes pátriárka süvege, számos kehely, kereszt, ereklyetartó stb. található. Ugyanott, valamint a közeli Szent Thoros-templomban találtak otthonra régi kézira-
taik. Az úgynevezett Etchmiadzin biblia számít a legrégebbnek (kb. 1000), valamint az 1064 és 1072-ből származó szentírások, a cilicai rituálé (1266). A pátriárkátus gyűjteményeiben összesen körülbelül 4000 középkori kézirat van. Magyar szempontból figyelemre méltóak az örmény krónikák, amelyek hírt adnak az 5. keresztés hadjáratról. Ezek közé sorolható Hethur krónikája, valamint a „Ciprusiak tettei” című hasonló beszámoló. Említésre méltó egy 1695-ben készült örmény feliratos térkép, amelyen Európa országai között Magyarország is szerepel.

A közönség számára is nyitvaálló múzeum kidomborítja, hogy az Ararat környékén 10–12 000 év előtt alakult ki az első kulturkör. Büszkeséggel hirdetik, hogy 301-ben a kereszténység lett az örmény államvallás és ez a tény a világon abszolút elsőséget jelent. Bemutatják a közel 2 000 éves örmény keresztény kultúra megvalósításait, kezdve az építészet remekeivel, amelyeknek képei kaukázusi és kisázsiai létesítményeket ábrázolnak. Eredetiben láthatók az ötvösművészet termékei, mint például egy 16. századbeli oltárkereszt, valamint egy ugyanazon időből származó ezüst lámpa, amely egykor a Szent Sír-templom örmény részlegét ékesítette. Több liturgikus jellegű kéziratot is közszemlére tettek, kezdve a 16. század emlékeivel.

A kiállítás szembeszökő célja az, hogy kiemelje az örmény ortodox egyház szerepét a nemzeti azonosság fenntartásában a reájuk áramló ismételt katalizmák közepette. A látogatók általában hosszabban időznek el az első világháború alatt végbement népiártás emlékei előtt, amelyet a nacionalista ifjútörökök pártja rendezett és másfél millió áldozatot követelt.

A Moriáh-hegy végső fokon szent hely mindhárom egyistenhívó világvallás számára. A zsidók Salamon templomának emlékét őrzik, a keresztények Jézus Krisztus többszöri otlletét és cselekedeteit elevenítik fel, az iszlám hívei pedig Mohamed próféta mennybéli utazásának indulópontját kötik a helyhez. Ma a szunita mohamedának birtokolják az Al-Aksa és Omár mecsetekkel együtt. Egykoron a keresztéses által emelt épületben 1823-ban múzeumot nyitottak meg. Az első része vallásos emlékek tárháza és felsorakoztatják művészi kivitelben mindazt, amire szükség van vallásos életükhöz. Különösen felhívja a figyelmet magára egy aranyból készült emailozott lámpa. Ez évszázadokon keresztül világitotta meg a hebroni mecsetet, amely Ábrahám és Izsák pátriárkák, valamint feleségeik sírja felett emelkedik. Az arab hódítás után (640) a zsinagógát mecsetté változtatták és ez a keresztés háborúk idejét leszámítva változatlan maradt.

A második rész harci eszközök bemutatására szolgál, amelyeket a próféta zöld zászlaja alatt küzdők a középkorban használtak.

A harmadik rész kultúrártékek tárháza. A legrégebb kéziratok a 8–9. századból származnak. Szintén ott láthatunk több kéziratot, amelyek Bajazid török szultán birtokában voltak, aki 1400 körül Délkelet-Európát szerencsétlente hadjárataival, sőt a magyar fegyverekkel is összemérte erejét. A központi helyet azonban a Korán példányai foglalják el.

Tekintélyes részt biztosítottak építészeti és művészeti elemeknek, amelyek történelmi jelentőségű mecsetek restaurálása nyomán raktárba kerültek (Jeruzsálem, Hebron, Akon).

Az izraelita vallás emlékeit bemutató nagyszámú múzeum között vitathatatlan elsőséget élvez a „Wolfson Múzeum”, amely az eskenáz főrabbinátus egyik emeletét foglalja el. Az 1956-ban megnyílt múzeum mintegy 4 000 tárgyat birtokol és ezekből egyszerre mintegy 500-at forgalmaz. A kiállított tárgyak közül kiemelkednek a világ minden sarkából összegyűjtött tóratekercek. Tartóik a zsidó művészet remekei, mint például egy megszűnt iraki hitközség hagyatéka. A tórákra helyezett koronák közül megragad egy 18. századbeli példány, amely Törökországban készült. A tórák elhelyezésére szolgáló szekrények elé helyezett függöny egyik példánya Németországban készült (1716) Indiai zsinagógát világított meg egy 1719-es évszámmal jelölt lámpa. Sokan időznek el egy iráni szőnyeg előtt, amelyet Ábrahám áldozatának képe díszít.

A magyarországi származású tárgyak közül egyedi jelleget mutatnak a héber feliratos porcelán tányérok és csészék. A kéziratok között szerepel több 18. században készült ószövetségi szentírás és imakönyv.

Az ország legnagyobb múzeumi létesítménye a jeruzsálemi „Israel Múzeum”. A látogatók első útja a holt-tengeri tekerceket bemutató részlegbe vezet. Előljáróban arról értesülünk, hogy 1947 óta mintegy 800 kézirat került felszínre, ma már többnyire izraeli birtokban. A kiállításon nem az eredeti darabok szerepelnek, hanem azok tökéletes másaik. A feliratok arra figyelmeztetnek, hogy zömük Jeruzsálem pusztulását (70) megelőző időszakból származik és valószínűsíthető, hogy az eszénusok birtokolták közel két évszázadot felölelő mozgalom idején.

A gyűjtemény legérdekesebb darabjai az ószövetségi szentírás héber és arab szövegei. A 24 könyvből csupán Eszteré hiányzik, viszont Izaiás könyvének kivételével többé-kevésbé mind csonkult. Feltűnt hét olyan zsoltár is, amelyek a szentírásban nem szerepelnek. A gyűjtemény kapcsán levonható legfontosabb következtetés az, hogy az utolsó két évezred alatt szövegük változatlan maradt. A kiállításra került kéziratok között található más szövegek is, mint például egy kommentár Habakuk könyvéhez és Jeruzsálem misztikus bemutatása.

A múzeum birtokában van a Bár-Kohba vezette 132–135 közötti zsidó felkelés néhány írásos emléke is, többek között a vezér 14 levele alantasaihoz. Csodálatos módon megmaradt egy Babata nevű nő táskája 35 dokumentummal, miután egy barlangban a rómaiak meggyilkolták.

A bibliai és régészeti részlegen a biblia és népeinek régészeti nyomait mutatják be. Itt látható a Caesariából származó tábla, amelyen Pontius Pilatus neve is olvasható.

A zsidó vallásos élet emlékei a 12–20. századokból származnak. Kimelekedik az 1300-ban Rajna-vidéken másolt Agada, valamint az 1344-ben papírra vetett „Pantateuchus” (Mózes öt könyve). A kairói Fostat városrész zsinagógájának kapuja a 12. századból, az ott működött Moses Majmonidesre emlékeztet, akinek gondolatait Aquinói Szent Tamás nagyra becsülte.

A néprajzi kiállítás kidomborítja a lakás, a ruházat, a szokások stb. elemeinek összehasonlítása alapján a zsidóság hasonlóságát környezetéhez, antitézisbe állítva Svédország, Németország, Jemen, Irak stb. izraelitáinak életét.

Ez utóbbi gondolat öltött testet a tel-avivi „Beth Hatefutsot” múzeumban is, amely a zsidó diaszpóra életét tárgyalja Jeruzsálem pusztulásától Israel állam létrejöttéig (1948). Alapgondolata az, hogy a zsidóság fennmaradásának, legalábbis a cionizmus feltűnéséig, a hitközség volt az egyetlen hathatós szervezeti kerete.

A családnak szentelt szakasz felvázolja azt a vallásos ritusfolyamatot, amely az izraelitákat életükben végigkíséri, meghatározza ünnepeiket és szokásaikat, mint például a péntek esti gyertyagyújtást.

A hitközségeket bemutató részleg szemlélteti sokrétű tevékenységüket, amely a vallásos életen túlmenően a legutóbbi időkig iskolát, kórházat, aggok házát stb. üzemeltetett, sőt, mint bíróság és közigazgatási hatóság is működött.

Az „emlékoszlop” az évszázadok folyamán elszenvedett üldözéseket domborítja ki, a fellapozható albumok pedig időben és térben adatszerűvé teszik.

A múzeum második szintjét a vallási létesítmények uradják. Így 18 zsinagóga nagyméretű makettje tükrözi a környezeti különbségek adta jellegzetességeket. Jelentős teret biztosítottak az ószövetségi szentírás világméretű elterjedésének. E részlegen látható a magyar nyelvű kiadás is. Hasonlóképpen kiemelték a zsidóság hozzájárulását a világ kulturális értéktermeléséhez. Első helyen szerepel az Ószövetségi Szentírás, a Talmud és a rabbinikus irodalom.

A Nobel-díj számos zsidó nyertesének fényképét is kiállították. A művészi élet kiválóságai között láthatjuk Kálmán Imrét. Az írók között szerepel Molnár Ferenc, a filozófusok között pedig Lukács György. A sajtótermékek között helyet biztosítottak többek között a kolozsvári „Új Kelet” címoldala számára is.

A legfelső emelet a diaszpóra sokféleségét tükrözi a hellenisztikus Alexandriától az Egyesült Államokig.

A múzeum különlegessége egy számítógép, amelyben több mint 2 500 hitközség mikromonográfiája van betáplálva. Ezek között igen nagy számú magyarországi szerepel, amelyek közül megemlíthetjük Budapestet, Debrecent, Nyíregyházát, Gyulát, Hajdúszoboszlót stb. Magyarországi viszonylatban fennáll a teljesség reménye, mivel elkészítésüknek külön állandó megbízottja van a dokumentációs osztályon. Ugyancsak idetartozik az utódállamok magyar nyelvű hitközségeinek feldolgozása is, Szatmárnémetit, Nagyváradot, Aradot stb. említhetjük. Szintén a komputerbe vannak betáplálva a világviszonylatban jelentős személyiségek neve és családfája. A látogató maga hívja le a számítógépből a kért anyagot.

A palesztinai zsidóbevándorlás felgyorsulása, majd Izrael állam társadalmi és politikai életének fejlődése magával hozta az egységes nemzettéválás folya-

matát, de egyben a gyökerek tiszteletét is. Egymás után jöttek létre az ezeket ápoló múzeumok és kiállítások, mint például az aleppoiak emlékháza Tel-Avivban. E kezdeményezések közé tartozik „A Magyar Nyelvterről Származó Zsidóság Emlékmúzeuma”, amely a galileai Cfatban működik. E város jelentős történelmi múlttal büszkélkedik. Itt foglalta írásba Iosef Karo a „Sulchan-Arucho”, amely a zsidó vallásos élet szabályainak összefoglalása. Az első magyar-zsidó bevándorlók 1826-ban érkeztek ide.

A város vezetősége a múzeum céljaira egy tekintélyes épületet bocsájtott rendelkezésre, amely 205 m² kiállítási teret biztosíthat. Lusztig József igazgató és munkatársai fáradhatatlan működése folytán máris lehetővé vált a kiállítás megnyitása. Ugyanakkor több rendezvényre is vállalkoztak, mint például 1994. június 23-án rendezett világtalálkozó a holocaust 50 éves évfordulója alkalmából.

A kiállítás elsődleges célja a hitközségi élet sokrétű bemutatása. Szépszámú kegytárgy-gyűjteményükben szerepel egy 1888-ban készült tóratekercs, míg egy másik töredéke Albertirsáról származik. A siklói zsinagóga leltárából jutott a múzeumba egy tórapalást. Hasonló tárgyat adományoztak kisvárdai eredettel. Dunapenteleiek letéteményeztek két, 1895-ben készült tóradísz. A dicsőszentmártoni egykori hívek részéről is több tárgy jutott el Cfatba. A legértékesebb tárgyak között szerepel egy mintegy 150 éves gyertyatartó, valamint több későbbi időszakból fennmaradt hasonló rendeltetésű tárgy.

Kiállították az egyik budapesti zsinagóga perselyét, amely a kórházi betegeknek szánt adományok gyűjtésére szolgált. Dunapentelére emlékeztetnek a Tíz Parancsolat 1896-ban készült táblái.

A vallásos ünnepi alkalmakkor használt tárgyak között szerepel az 1750-ből származó nagykárolyi kiduspohár, valamint egy szatmári eredetű szédertál. E tárgykörhöz tartozik több művészi kivitelű darab a magyar nyelvtérlet különböző pontjairól és általában a múlt század ízlését tükrözik. Jellegzetesnek tűnik a 19. század végéről származó imakönyv, amely felerészben héber, felerészben magyar szövegű.

A magyar zsidóság társadalmi átrendeződését a 19. században szintén több dokumentum érzékelteti. Ezek közé tartozik egy 1852-ből keltezett miskolci mesterlevél. Ott látható Steinberger Sarolta, az első magyar orvosnő diplomája is. Úgy a kiállítás, mint a látogatást összefoglaló film kihangsúlyozza a magyar zsidóság részvételét az 1848–49-es forradalomban, valamint első világháborús erőfeszítéseit. Részvételük nem marad a feledés homályában a magyar kultúra és tudomány fejlesztése terén sem. Érthetően nagy teret szentelnek a vészorszaknak, amelynek központjában egy térkép a halál-vonatok útvonalát jelzi, 1944. május 14-től kezdve, az utolsó, júliusban Rákoscabáról indult 137 szerelvényig.

A múzeumhoz archívum is kapcsolódik, amelyben 674 földrajzilag kezelt csoportban összesítették a nyomtatott és kéziratos anyagot.

Cezarea, a római kori Palesztina fővárosának, világhírű romjai mellett terül el a Sdot-Ján kibuc. Területén található a Beit Hannah Szenes emlékház. Budapesten 1921-ben született, majd 1939-ben Palesztinába vándorolt és 1941-ben a kibuc tagja lett. Az angol légierő nyelv- és helyismerettel rendel-

kező ejtőernyősöket képzett ki, és közöttük Szenes Hannát is. 1944 márciusában Jugoszláviába, majd Magyarországra küldték az ellenállás megszervezésével kapcsolatban. Egy idő után elfogták, halálos ítéletét csupán Szálasi uralomra jutása után, 1944. november 7-én hajtották végre. Földi maradványai ma a jeruzsálemi Herl-hegyen a hősök temetőjében nyugszanak.

Az emlékkiállítás képei felidézik budapesti környezetét, a családi kört, atyja csónaképítő műhelyét és fiatalsága több emlékét. Néhány kép a kibucban töltött időt eleveníti meg, végül angol egyenruhában látjuk, majd a partizánok között. A későbbiekről már nem lehetett emléket találni. A kiállítás egyik darabja magyarul írt kedves versei. Ugyanott szerepelnek azok a művek, amelyek magyarul, angolul, ivridül, spanyolul stb. megörökítették áldozatát.

Jeruzsálem egyik nevezetessége a „Theodor Herzl” emlékmúzeum (1860–1904). A múzeum kiemeli, hogy a cichista világmozgalom megalapítója Pesten született és életének egy részét Magyarországon töltötte. Magyar nyelvű levelei eredetiben a Cionista Levéltár birtokába kerültek.

A jeruzsálemi „Jad-Vasem” emléket állít a vészorszak 6 millió áldozatának. Az 1953-ban létrehozott komplexumban a látogató először a történeti múzeumba jut. Itt bemutatják a hitleri rendszer 1933 után lépcsőzetesen bevezetett zsidóellenes intézkedéseit, amelyek ezután kiterjedtek a bekebelezett (Ausztria, Szudetavidék, Memel, Cseh-Morva protektorátus), majd az elfoglalt területekre és végül a gázkamrákba torkoltak. Több kép Magyarországot 1944. március 19-e utáni helyzetére vonatkozik. Az európai és észak-afrikai zsidóság tragédiája mellett láthatók az ellenállás dokumentumai, elsősorban a varsói gettó lázadása.

„A Holocaust és Hősiesség” művészi múzeumának kiállított tárgyai között több magyarországi származású festő és szobrász műve is szerepel, mint például Hegyi György, Miklós Róbert stb.

Külön osztályt szenteltek a vészorszak elpusztított zsinagógái megmentett értékeinek, amelyek között tóratekercesek, ezeknek díszei, gyertyatartók, kisdusopoharak stb. találhatóak.

A nevek csarnoka „létrehozói kísérletet tettek” a 6 millió áldozat névszerinti megörökítésére. Az egyes csoportokban eddig mintegy 3 millió nevet tudtak betáplálni, valamennyi érintett országból.

A Jád-Vássem területén nagyszámú emlékmű adózik az áldozatok emlékének és az ellenállás hőseinek. Ugyanitt találjuk az „igazak” parkját, amelyet az üldözöttekért síkraszállt keresztények érdemeit méltatja. Az egyes „igazak” tetteinek elismerésével együtt jár az a jog is, hogy itt egy nevekkel jelzett fát ültessenek. Ezek között találjuk X. Keresztély dán királyét, aki döntő szerepet játszott az ottani zsidóság megmentésében, és Reviczky ezredesét, aki mint a nagybányai munkaszolgálatos egység parancsnoka, több száz fiktív behívó révén embereket mentett meg a deportálástól.

Számos látogatója van a haifai „illegális bevándorlás és a tengerészet múzeumának”, amely a Szent család Egyiptomból való visszatérének hagyománybeli pihenőhelye és Illés próféta tengerparti barlangjának közelében működik. A múzeum címében első helyen említett tárgyköre, emléket állít a cionista zsidóság erőfeszítésének, hogy a palesztinai mandátumot ellátó angol hatóság-

gok által szűkreszabott bevándorlási kvótán túlmenően minél több bevándorlót segítsenek partra. A kérdés tulajdonképpen Hitler uralomra jutása után (1933) vált égetővé, majd a 2. világháború után a haláltáborok hazatérni írtózó lakói számára. A kedves Adina Hakarmeli muzeográfusnő a kiállításvezetés elején kiemeli, hogy 1919 és 1948 között kb. 10 000 magyar anyanyelvű jutott Palesztina földjére és ebből az 1934-ben beindult illegális bevándorlás folyamán mintegy 1 300-an. Valóságos számuk nagyobb, mivel a mandátum utolsó éveiben az angol hajóhad blokádján csupán 1946–48 között 38 hajó akadt fenn, és utasaikat Cyprusra, vagy Mauricius szigetére vitték és 1948 után juthattak Izraelbe.

Egyes képeken láthatjuk a „Sakaria” nevű hajót, viszontagságok után 1940-ben Haifába érkezettek, közöttük több száz magyarországi származásút. A Fekete-tengeren 1942-ben egy szovjet tengeralattjáró által megtörpedezett Struma nevű hajó 768 áldozata között magyarországiak is voltak. Több fénykép emlékeztet az 550 tonnás „Ráfiák” hajótörésére a líbiai partoknál, amelynek 800 utasa között 200 haláltáborba került magyarországi származású volt. A haláltáborokból felszabadultak egy csoportját Szenes Hanna nevét viselő hajó 1945-ben tette partra Náháriában, ahol erre emlékműt figyelmeztet.

Izrael múzeumai látogatói számára maradandó élményt nyújtanak.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
1996/3-4

ILLÉS PÁL ATTILA

EGYHÁZTÖRTÉNETI KONFERENCIA LUBLINBAN

1996 szeptember 2-6 között Lengyelországban, a Lublini Katolikus Egyetemen a CIHEC (Comission International d'Histoire Ecclesiastique Comparée), valamint az egyetemen működő Lengyel Egyháztörténeti-földrajz Intézete szervezésében került megrendezésre a Christianity in East Central Europe and Its Relations with the West and the East című nagyméretű, nemzetközi egyháztörténeti konferencia. Az Európa számos országából, valamint az Egyesült Államokból érkezett történészek hat szekcióba tömörülve foglalkoztak az egyházak helyzetével térségünkben, valamint keleti és nyugati irányú kapcsolataival a kereszténység felvételétől kezdődően napjainkig.

Magyarországot a konferencián a Közép-Európa Egyetem közel ötven fős, tanárokból és diákokból álló küldöttsége képviselte, de kisebb három fős csoporttal jelen volt a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara Piliscsabáról, valamint a debreceni és szegedi egyetem is 2-2 tanár révén. Hozzászólását írásban Somorjai Ádám OSB és Szabó Ferenc SJ küldte el. A magyarországi résztvevők egy kisebb csoportja (hat fő) a Historia Ecclesiastica Hungarica alapítvány támogatásával utazott ki. Alapjában véve azonban a magyar történész-társadalom nem vett részt a lublini konferencián. A kezdeti nagyszámú jelentkezés után sokan úgy döntöttek, hogy inkább a Rómában egy héttel később kezdődő Hungarológiai kongresszusra utaznak el, ahol az olasz és magyar köztársasági elnökön kívül II. János Pál pápa is fogadta a résztvevőket. Mindkét konferencián talán csak Käfer István és Barna Gábor vett részt, akik vállalták, hogy rövid, egy napos magyarországi pihenő után Rómába is elmennek.

A konferencia ünnepélyes megnyitására szeptember 2.-án 16.00-kor került sor, amikor is Jerzy Kłoczowski, a CIHEC lengyel bizottságának elnöke, Stanisław Wielgus, a Katolikus Egyetem rektora, valamint Urszula Borkowska, a konferencia főtitkárának rövid köszöntő szavai után rögtön három bevezető előadás is elhangzott: Jerzy Kłoczowskitól, Kereszténység Kelet-közép Európában – történelmi perspektívák címmel, Tadeusz Pieronektól, Lengyel Katolikus Püspöki Kar elnökétől, A lengyel egyház Kelet-közép Európában címmel, valamint Bronisław Geremek történésztől, Kelet-Közép-Európa nyugat és kelet között címmel.

A konferencia a munkáját hat szekcióra osztotta fel, amelyen belül is elkülönültek még ún. alcsoportok-ülésszakok. Külön szekció foglalkozott az ókorral, a középkorral, az újkorral, a XIX. századdal, a XX. századdal, valamint az

egyháztörténeti atlasz problémakörével. Az anyag kimeríthetetlenlensége folytán csak az egyes szekciók magyar vonatkozású, vagy heves vitát, nagy érdeklődést kiváltó előadásairól számolok be. Az első szekció, amely üléseit szeptember 4–5-én tartotta a késő ókorral és a VIII. századig nyúló kora középpalattal, annak kereszténységével és vallási kultúrájával foglalkozott. Azok az ókorral foglalkozó történészek, akik résztvettek az üléseken mindenekelőtt a korszak sokféleségének problémájával találták szembe magukat. A vita során felvetődött többek között az a kérdés is, hogy a szorosán történelmi vagy a jelenkori elnevezéseket használják-e. A problémát úgy hidalták át, hogy alkalmazták mind a tulajdonképpeni elnevezéseket: pl. Illiricum, Duna-menti provinciák stb., mind a jelenkori politikai elnevezéseket: pl. Románia, Közép-Európa stb., de mindenféle politikai–civilizációs hátsó szándék nélkül. Megállapítható, hogy tulajdonképpen mindegyik előadás a Római Birodalom Duna-menti területein fellelhető kereszténység problémájával foglalkozott. Számunkra különösen is érdekes volt Emilian Popescu (Románia) és rögtön utána Gottfried Schramm (Németország) előadása. A bukaresti egyetem tanára ugyanis azokat a román történetírásban már meggyökeresedett nézeteket fejtette ki, amelyek ennek a nemzetnek az autochton jellegéről szólnak. Schramm professzor Freiburgból viszont filológiai módszer alapján bizonyította be a román és az albán nyelv közötti hasonlóságokat, amelyek arról tanúskodnak, hogy ez a két népcsoport egy bizonyos időn keresztül egymás szomszédságában élt. Rajtuk kívül ebben a szekcióban előadások hangzottak el még Luce Petritől (Párizs), Philippe Regerrattól (Reims), Claire Sotineltől (Bordeau), Lech Trzcionkowskitól (Lublin), Alain Chauvot-tól (Strasbourg), valamint Marek Starowieyskitől (Varsó).

A legtöbb előadás talán a középkort érintette, ezért a 2-es szekciót két részre kellett osztani. A kezdetekkel, tehát az 1000 körüli időszakokkal és a XII–XV. századdal is külön csoport foglalkozott. A „fiatal kereszténység” misszióival és államaival foglalkozó csoport munkája során összesen 27, előadás hangzott el. Az ülészakok munkájában négy magyar is részt vett: Sággy Mariann és Nagy Balázs a Közép-Európa Egyetemről a X–XI. századi magyar kereszténységet tanulmányozta, valamint az angliai kereszténységet. Báan István a Pázmány Egyetem teológiai karáról a keleti rítusú érsekség létezéséről szolt Magyarországon 1000 körül, Somorjai Ádám felolvasott előadása pedig a korszak magyarországi szerzetesi struktúráját vázolta fel. Olyan jeles kutatók is részt vettek ezen kívül még itt a munkában, mint Aleksander Gieysztor Varsóból, aki nyitóelőadásában figyelmet fordított a karoling kori Európa modelljének Csehországra, Magyarországra és Lengyelországra való kiterjesztésére, vagy Jean Claude Cheynet a Sorbonne-ról, aki referátumában bizánci perspektívából szemlélte a kereszténység felvételének folyamatát a régió országaiban. Rajtuk kívül előadások hangzottak el még többek között Andrzej Vincenztől (Göttingen), Christian Lübketől (Lipcse), Jerzy Wyrozumskitol (Krakkó), Friedrich Lottertől (Göttingen). Az ülészak utáni vita mindenekelőtt három kérdés körül forgott: a kereszténység szerepéről az új államok megalakulásának folyamatában, a szlávok közötti térítés eredményeiről és célkitűzéseiről, valamint a kereszténység, mint felekezet és a pogány világ kapcsolatáról.

A szekció másik csoportja, amely a XII–XV. századdal foglalkozott 12 ülés-
szakot bonyolított le, amelynek keretében 32 előadás hangzott el többek között
Laszlovszky Józseftől, Bak Jánostól, Klaniczay Gábortól, akik a Közép-Európa
Egyetem oktatói. Az ülészak munkáiban a magyarokon kívül jelentős számban
vettek részt francia és német történészek, de az olyan országok, mint
Olaszország, Anglia, vagy éppen az Egyesült Államok képviselői nagyrészt
hiányoztak. Természetes, hogy legsokoldalúbban a lengyel historiográfia, mu-
tatkozott be, de jelentős volt még a cseh és horvát történészek részvétele is. A
régiből Bulgáriából, Romániából, Szerbiából, Oroszországból, Ukrajnából, va-
lamint Fehéroroszországból kevés kutató volt jelen. Ez az arány csak a közép-
korosokra értendő, mivel pl. a fehéroroszok túlsúlyuk révén a XIX. és XX.
századdal foglalkozó szekciók egyes ülészakainak egész vitamentét határoz-
ták meg. Kelet-Közép Európa kereszténysége a XIII. és XV. század folyamán
hasonló történelmi fejlődést élt át, mint Nyugat-Európa kereszténysége. A
XIII. század ilyen szempontok alapján fordulópont volt, ugyanis erre a kor-
szakra jellemző a monaszticizmus erőteljes expanziója Kelet-Közép Európa
térképében. A XIV. századot a plébánia hálózat fokozatos kiépítése jellemzi,
amely nagy mértékben egybekapcsolódott a városok kialakulásával. Ebben a
században létesülnek a nyugat-európai modellt meghonosítva az első egyete-
mek is a régióban. Érdemes megemlíteni azt a tényt, ami az előadások folya-
mán egyértelműen megmutatkozott, hogy Kelet-Közép Európa térsége
belsőleg nem alkotott egy egységes régiót. A különböző országok történelmi
fejlődése egyéni ritmus alapján ment végbe. A humanista eszmék gyors befoga-
dása a régió különböző országaiban arra mutat rá, hogy a reneszánsz és a
reformáció korában Kelet-Közép Európa országai ugyanolyan mértékben vet-
tek részt az európai kulturális örökségben, mint Nyugat-Európa.

A harmadik szekció a keresztény egyházak és felekezetek koegzisztenciájá-
val foglalkozott az újkorban. A szekción belül összességében hat ülészakra
került sor, s 32 előadás hangzott el. Az ülészakok munkája közepette több
beszámoló is magyar kérdéssel foglalkozott. Így Molnár Antal (Piliscsaba) a
római katolikus egyház helyzetét elemezte a törökkori Magyarországon, rámu-
tatva az egyházmegyei papság és a püspökök hiánya miatt a jezsuiták és a
bosnyák ferencesek kiemelkedő szerepére. Barna Gábor (Szeged) a Mária-kul-
tuszról, mint a katolikus közösségeket összetartó erőről beszélt. D. Molnár
István (Debrecen) a kárpátaljai görögkatolikus népesség etnikai összetételét
vizsgálta, kimutatva a magyar népesség jelentős számát, akik ezeket a terüle-
teket már a X. századtól fogva lakták, ellentétben a ruszinokkal, akik csak
később szivárogtak be. G. Murdock (Birmingham) az erdélyi kálvinistáknak a
többi protestáns felekezethez viszonyuló magatartását taglalta. Illés Pál Attila
(Piliscsaba) pedig II. Józsefnek a szerzetesrendeket érintő intézkedéseiről be-
szélt Magyarországon.

A szekció munkája során elhangzott számos érdekes előadás közül minden-
képpen kiemelendő még Marc Venard (Rouen), aki azokat a körülményeket
vázolta fel, amelyek során a XVI. századi Európában a felekezeti tolerancia
létrejöhett. Vilém Čičaj (Pozsony) magyarok számára is fontos előadása a
magánkönyvtárak nagyságát és szerkezetét tárgyalta a mai Szlovákia terüle-

tén, tehát a Felvidéken a XVI–XVIII. században. Megállapította, hogy a könyvek többségének devócionális jellege volt, a könyvtárak egyes tematikai részletei közötti arányok pedig az adott gyűjtemény nagyságától függtek. A könyvtárak nagyobb része német nyelvű publikációkat tartalmazott, mivelhogy a vizsgált területen a városi népesség túlnyomórészt német nyelvű volt. Ondřej Bastl (Prága) beszámolója szintén érintette Magyarországot, mivel a Habsburg Monarchiának a XVIII. század második felében folytatott egyházpolitikájáról beszélt. Ihor Ševčenko a Harvard egyetemről a kijevei metropólia ortodox egyházának helyzetét vázolta. Rámutatott, hogy az ortodoxia megújulásának nem az unió létrejötte volt az egyedüli oka, az ugyanis már korábban elkezdődött. A Litván Nagyfejedelemség felekezeti és vallási megosztottságáról ebben a korban pedig Juliusz Bardach (Varsó) szólt.

A XIX. századdal foglalkozó negyedik szekció első két napjának ülészakán a Bécsi Kongresszus utáni Európa egyházai voltak terítéken. A beszámolók legfőképpen a konkordátumok összehasonlító elemzésével, a Vatikán orosz politikájának indítóokaival, Oroszország egyes uralkodói által folytatott eltérő egyházpolitikával, a pápai politikában pedig a lengyel kérdés és más nemzeti kérdések összehasonlításával foglalkoztak. A délutáni ülészak keretében fontos helyet foglalt el egyrészt Yves-Marie Hilaire (Lille) előadása, melyben a romantikus katolicizmussal kapcsolatban egy újfajta szemléletmódot próbált felvázolni, másrészt az a kérdés, amely az orosz politikát jellemezte a másvalásúakkal (tehát a nemortodox vallásúakkal) szemben a XIX. és XX. század folyamán. Az előadások utáni vitában jelentős szerep jutott ebből kifolyólag az ortodox egyház és az orosz állam közötti viszony elemzésének.

Az elkövetkező napok ülészakai során – az államok, egyházak, nemzetek és etnikai közösségek helyzetét vizsgálták az előadások a XIX. századi Európában. Az ülészak néhány fontos összehasonlító és összefoglaló értelmezést hozott – főleg a püspökök kinevezésének kérdésében. A vitában később figyelmet fordítottak XIII. Leó pápa azon szerepére, amelyet a XIX. század végén bekövetkező az orosz–francia közeledésben játszott. Összefoglalóan azonban ezen ülészakok az ortodoxiával foglalkoztak terjedelmesen, vázlatosan pedig Kelet-Európa problémájának jelenlétével a XIX. századi európai politikusok és értelmiségiek tudatában, valamint a kelet-európai egyházak történetével (a fehérorosz történészek előadásaiból kifolyólag).

A szekció külön ülészakot szentelt a Habsburg Monarchia, valamint a német felügyelet alá eső területek egyházi problematikájának tárgyalására. Ezen alkalmalmmal került aláhúzásra a Habsburg Monarchia és az egyház funkciójának különleges helyzete a jozefinista berendezkedésű államban, valamint az a fejlődés, amin a vallás szerepe keresztülment a Habsburg Monarchián belül.

A viták folyamán többek között hangsúlyozták Herder szerepét, amit a XIX. századi vallási és kulturális életének változásaiban betöltött, valamint azt a tényt, hogy a vallás és az egyház jelentős szerepet játszott a kelet-közép európai nemzetek kialakulásában. Több résztvevő is határozottan állította, hogy a szekció ülészakai egyértelmű eredményeket a fehéroroszországi egyház eloroszosítása területén, valamint magával az ortodox egyház helyzetével kapcsolatban hoztak.

Az ötödik szekció az egyházak és a totalitárius rendszerek problémájával foglalkozott. Rendkívül érdekes előadás hangzott el ezzel kapcsolatban Władysław Bartoszewski professzortól, Lech Wałęsa elnöksége alatti külügyminisztertől, aki a totalitarizmus definícióját próbálta meghatározni. Mi a totalitarizmus, miben különbözik az autoritativ rendszertől, milyen szerepet játszik a totalitárius rendszerekben az ideológiai quasivallás? A kommunizmus, mint pseudovallás: a templomok és egyházak egyöntetű elpusztítása mellett létezik Lenin bebalzsamozott testének kultusza. A diktátorok azonban gyorsan kihasználták a történelmi egyházakat is: Sztálin pl. 1943-ban bizonyos engedményeket tett az ortodox egyháznak azért, hogy jobban tudja mobilizálni az oroszokat a nácizmus elleni harcban.

Bohdan Cywiński (Varsó) előadásában azokat a nehézségeket vette számba, amelyekkel az egyháztörténettel foglalkozó történész találkozik a totalitárius állam viszonyai közepette. Ilyen ez ideig az egyházi, valamint a kommunista forrásanyag hozzáférhetetlensége.

Az ötödik szekción belül hangzott el Käfer István (Piliscsaba) előadása a kereszténység szerepéről a magyarok és a szlovákok közötti interetnikai kapcsolatokban. Ugyancsak szlovák témát érintett Básti Péter (Pozsony) beszámolója a szlovákiai református egyház helyzetéről a XX. század folyamán. Pusztai Bertalan (Debrecen) etnológusként három Kárpátaljai faluban végzett vizsgálódásainak eredményeképpen arra mutatott rá, hogy a nemzeti tudat és a vallási hovatartozás között szoros összefüggés van. Ugyanezt a tézist Roman Wyborski (Katowice) hangoztatta, aki az erdélyi egyházak és a román állam viszonyát elemezte. Romániánál maradvá Kaisamari Hintikka (Helsinki) a román ortodox egyházat a nemzetközi viszonyokban, mint közvetítő egyházat mutatta be. A Varsói Szerződés államai között ugyanis az egyedüli egyház volt, amely kapcsolatokat tartott fenn Izraellel, de a Romániában lakó német kisebbségen keresztül kapcsolatai voltak a protestáns világgal is.

Megkülönböztetett figyelem a konferencia egész ideje alatt a hatodik szekció működését kísérte, amely tevékenységét a készülő Kelet-közép Európa vallás és társadalom-történeti atlaszának szentelte. Jerzy Kłoczowski megnyitó előadásában összegezte a lublini Lengyel Egyháztörténeti Földrajz Intézetének eredményeit. Az intézet igazgatója ezt az alkalmat használta fel arra, hogy bejelentse az „Atlasz” már régóta várt első kötetének megjelenését, amely a kelet-közép európai keresztény egyházak egyházmegyei szerkezetét mutatja majd be a kereszténység térségünkbeli megjelenésétől a XX. századig. A soron következő előadások az Atlasz további kötetivel foglalkoztak. Adam Chruszczewski (Lublin) azokról a kartográfiai módszerekről tájékoztatta az ülészak résztvevőit, amelyeket az Egyháztörténeti Földrajz Intézetében alkalmaznak, de kitért a különböző összetett kérdéskörök térképen történő grafikai megjelenítésének problémájára is.

A következő ülészak keretében a Lengyelországban és más külföldi országokban található kartográfiai műhelyek mutatkoztak be. Marie-Madeleine de Cevins (Párizs) a XIV–XV. századi városi magyar egyházközségi hálózat fejlődését mutatta be, Romhányi Beatrix (Budapest) pedig a középkori Magyarország bencés kolostorhálózatának alakulását ábrázolta. A vitákban egy sereg

részletkérdést felvetettek, összefoglaló és továbbmutató javaslattal azonban egyértelműen Eugeniusz Wiśniowski (Lublin) lépett fel, aki egy egész Európára kiterjedő, a különböző egyházi intézmények történetét érintő kutatói kérdőív kidolgozását ajánlotta. Egy ilyen kérdőív a jövőben az alapja lehetne a keresztény egyházakat vázoló egységes történeti térképek elkészítésének.

A térképészeti szekció ülésorozatának helyszínén a résztvevők az Egyháztörténeti Földrajz Intézete által berendezett térképkiállítást is megtekinthették. A kiállított térképek nagyrészt a társadalmi-vallástörténeti atlasz egyes köteteihez készültek, de volt közöttük olyan is, amelyet szentpétervári orosz, cseh, vagy éppen magyar szerzők készítettek.

A fentiekből is egyértelműen kitűnik, hogy ez a méreteiben hatalmas konferencia a problémakörök kronológiai tagolása révén sok, kicsi, érdekes, számos hasznos vitát eredményező, de új kérdésköröket és megközelítési módokat is felvető műhelyé tudott alakulni, amely műhelyek aztán az utolsó nap a szekción belül megrendezésre kerülő „kerekasztal” során összegezhették az elvégzett munkát. Fiatal tudósoknak adatott meg a lehetőség, hogy főleg Európából, de a világ minden tájáról összesereglett nem csak egyháztörténelemmel foglalkozó ismert kutatókkal találkozhattak itt. Térségünknek mindenképpen az egyik legnagyobb egyháztörténeti jelentőségű eseménye volt, amely hosszabb távra meghatározza majd egyes területek kutatásának jellegét és menetét. Tanúbizonyosság volt ez azonban a lengyel és ezen belül a lublini egyháztörténelmi kutatócsoport eddigi sikereiről, eredményeiről és munkájáról, amelyről ez ideig már számos magyar folyóirat is beszámolt, s amelyet az ott jelenlévő magyar történészek is megtapasztalhattak, s talán a jövőbeli együttműködés indítékául is szolgálhat majd e találkozás.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
1996/3-4

MONOK ISTVÁN

A MAGYAR MŰVELŐDÉS ÉS A KERESZTÉNYSÉG

IV. Hungarológiai Kongresszus

Róma-Nápoly, 1996. szeptember 9–15.

A III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson, Szegeden, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság közgyűlése 1991-ben határozott a IV. Kongresszus témájáról. A Társaság akkor fontosnak tartotta programismertetőjében hangsúlyozni: „1996-ban, amikor Magyarországon a honfoglalás 1100. évfordulóját ünneplik, megjósolhatóan számos konferencián találkozunk majd a magyarság múltját vallatók; a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság Itáliába invitálja tagságát s a csatlakozni kívánó szakembereket. Tekintsük ezt szimbolikus gesztusnak. A Társaság hangsúlyozni kívánja azt, hogy a magyarkodást, az értelmetlen nemzetieskedést visszautasítva, szakszerűen, filológiai felkészültséggel is fel lehet, és meg kell mutatni azt a sokoldalú kötődést, amely a magyar művelődés- és a kereszténység történetét összefűzi. A vilá kongresszus előadásai a kereszténység mindhárom nagy ágazatával (Bizánc, Róma, protestantizmus) foglalkoznak majd, de a megfogalmazott cél: az Európához, a nyugati kereszténységhez való kötöttségünk tudatosítása s a nem magyarokkal való megismertetése.”

A célkitűzés valóra vált, s a római és a nápolyi plenáris ülések mellett nyolc szekcióra bontva hangzott el 222 előadás.

Az első szekcióban úgynevezett semiplenáris, idegennyelvű előadásokat csoportosítottak a szervezők azért, hogy a magyarul nem tudó, de a magyar témákkal érintőlegesen foglalkozó tudósok a magyarországi kutatási eredményekkel is megismerkedhessenek, és viszont, az ő előadásaikon vitázva a magyar szakemberek az általuk esetleg jobban ismert témát más, idegen szövegből végiggondolhassák. E szekciónak elsődlegesen általános művelődéstörténeti tematikája volt, a honfoglalástól a napjainkig terjedő időkorban, de elhangzottak kifejezetten nyelvtörténeti, vagy a kortárs irodalmat értekelő előadások is.

A második szekció a XI–XVIII. század magyar művelődéstörténetét taglalta 6 ülésnapon. Miután ebben az időszakban meglehetősen problematikus irodalomtörténetről beszélni, a különböző diszciplinában (nyelvészet, történelem, zenetörténet, irodalom stb.) gyakorlott kutatók a szokott jó hangulatban tudták egymás kutatási eredményeit vitatni.

A harmadik szekció volt a legnépesebb: a XIX–XX. század került terítékre elsősorban irodalomtörténeti szempontból. A közel 80 előadás az irodalomtu-

domány valamennyi részterületét érintette, s ezúttal az irodalomtörténet sem szorult perifériára. Egyes nagy életművek külön 3-5 előadás témáját adták. Ilyen volt Kölcsey, Ady, Reményik Sándor, József Attila, Radnóti, Mészöly Miklós vagy Pilinszky János. Egyes nagy világirodalmi életművek magyarországi recepciótörténete is e szekcióban került megvitatásra.

A negyedik szekció a nyelvészeké volt. A korai szövegművek vizsgálatán kívül, szó volt, a névadási szokások keresztény hagyományáról, az anyanyelv és a különböző felekezeti mozgalmak viszonyáról.

Az ötödik, legkisebb szekcióban a katolikus művelődési intézmények modernkori története, mint a művelődéstörténet fontos része került a viták középpontjába.

A vallási néprajz és a folklorisztika művelői számára a kongresszus fő témája igazán komoly lehetőséget adott ahhoz, hogy a legújabb kutatási eredményekkel a nemzetközi porondon is szerepelhessenek. A 21 ilyen tárgyú előadás az elvárásoknak megfelelően komoly érdeklődést keltett.

A hetedik szekció meglehetősen vegyes tematikát ölelt fel: a társadalomtörténet, a kutatástörténet, a magyar-keresztény identitástudat, illetve a kisebbségi lét problémái kerültek itt elő.

Az utolsó, a nyolcadik szekció a könyvtárak, az olvasás, illetve a könyvkiadás tükrében vizsgálta azokat az összefüggéseket, amelyek a magyar kultúrának a nyugati kereszténységhez való kötődését mutatják.

DR. SZARVAS BÉLA

A SZÓRVÁNYBAN ÉLŐ KATOLIKUS MAGYARSÁG
PASZTORÁCIÓJA OLASZORSZÁGBAN
(Kiegészítés)

A fenti cikkem megírása és a METEM 1995/3-4 számában megjelent szöveg újabb átolvasása után jöttem rá, hogy sajnos túl rövidre szabtam írásomat, s célszerű lett volna további részletek ismertetése is. Mint az előző cikkemben említettem, 1948-tól 1975-ig a magyar szentmiséket az akkor Milanóban élő magyarok egy kis csoportja szervezte, teljesen önkéntes alapon minden hivatalos egyházi segítség nélkül. Gondviselészerű volt, hogy 27 éven keresztül mindig akadt magyar pap, aki vállalkozott erre a munkára. Ennek a kis szervező csoportnak ma már csak 2 tagja van életben (Spiero Marion Milanóban s e sorok szerzője Zürichben).

Az előző ismertetésből kimaradt a misével kapcsolatos költségek fedezése, amelyekről a kis szervező társaság gondoskodott. 1948-tól 1955-ig dr. Korényi Zoltán orvos, a Richter Gedeon gyógyszergyár akkori milánói vállalatának vezetője intézte a pénzügyeket. Erről az időről nem maradtak feljegyzések. 1955 második felében e sorok írója vette át a pénzkezelést s a következő táblázat az ő naplójából való.

	Bevétel	Kiadás
	olasz lírában	
1955 II. félév	50.050	18.500
1956	95.420	102.630
1957	59.105	36.300
1958	44.170	47.420
1959	43.710	24.745
1960	39.785	25.450
1961	27.220	26.000
1962	35.540	19.700
1963	58.010	69.000
1964	37.395	35.500
1965	29.545	28.100
1966	34.620	35.050

1967	34.445	26.200
1968	36.605	30.500
1969	39.510	28.500
1970	47.700	69.500
1971	69.375	55.500
1972	67.240	92.000
1973	121.000	102.500
1974	178.500	118.000

Ebből a táblázatból kitűnik, hogy az említett 20 év alatt mindig sikerült a milánói magyar pap anyagi szükségleteit szerényen fedezni. Tekintettel az akkori még emigrációsnak tekinthető időkre a szervezők sohasem kértek adományokat a hívektől, hanem a perselyezés során, összegyűlt pénzzel gazdálkodtak. A bevételi oszlopban szereplő összegek kizárólag a perselyezés során gyűltek össze. A kiadások a templomhasználat költségeiből és a pap útiköltségeiből adódtak. Hozzá kell tenni, hogy az útiköltség – P. Fábry esetében – a Chieri és Milánó közötti rövid távolság miatt minimális volt s 1974-ig szálloda-költség sem merült fel. P. Német Lucius pedig 5 éven át a ferenceseknél, Milánóban lakott.

1974-ben P. Kovách Angelus kapucinus atya vette át az Olaszországi pasztorációt. Ő már kezdettől fogva Rómában lakott s onnan járt a magyar misékre. Milánóban mindig a kapucinus kolostorban lakik. Az utazási költsége Rómából már számottevő. A perselyben összegyűlt pénzt 1974 után már P. Kovách vette át s ebből fedezi az utazás, a templomhasználat és az általa szerkesztett „Üzenet” kiadásának költségeit is. Meg kell azonban jegyezni, hogy a viszonyok javulásával tehetősebb hívek közvetlenül juttattak adományokat P. Kovách kezéhez.

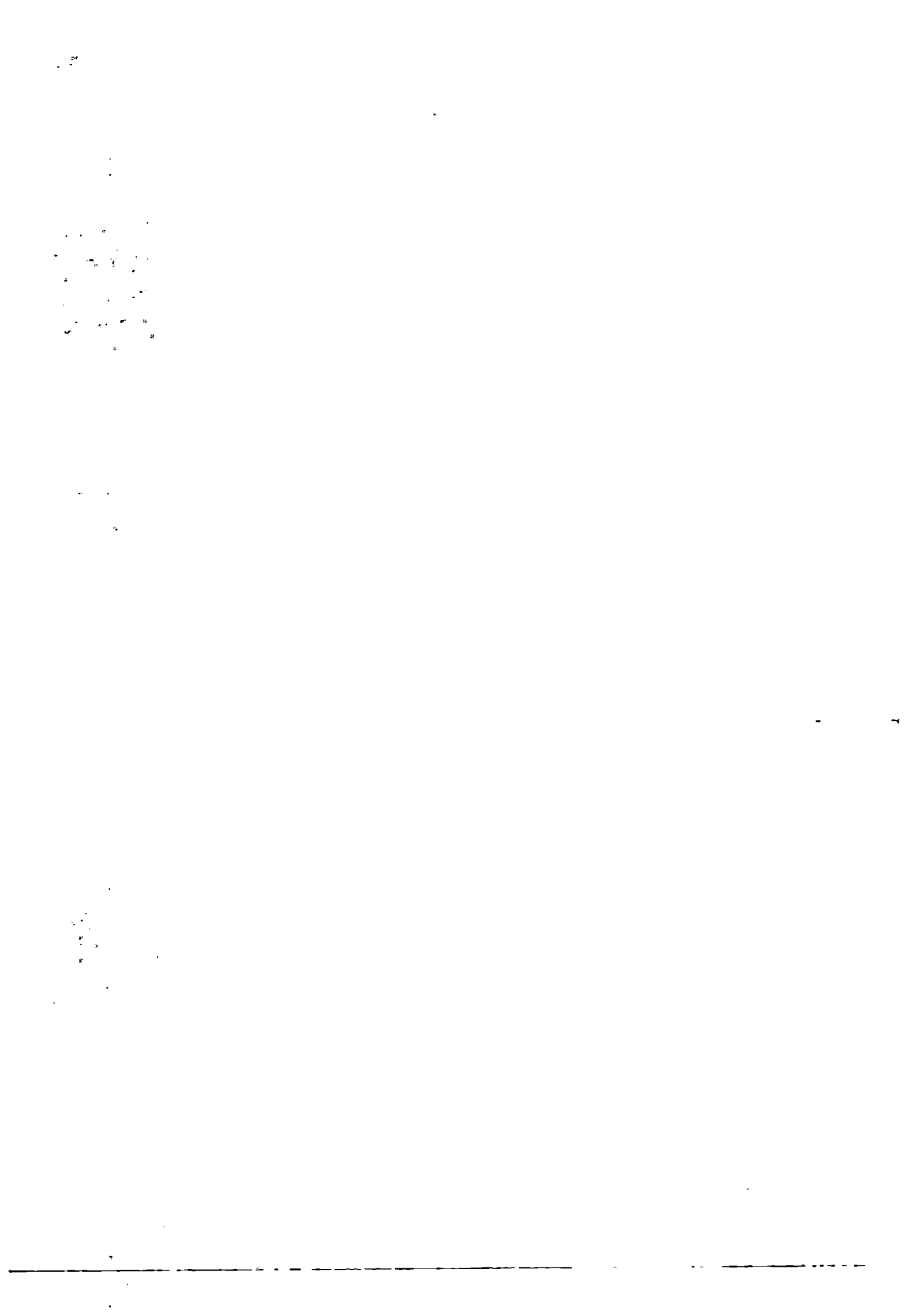
Összefoglalva elmondhatjuk, hogy némi külső anyagi segítségtől eltekintve az olaszországi magyar pasztoráció lényegileg önfenntartó.

P. Kovách működését jóformán minden nagyobb olaszországi várora, így Torinóra, Genovára, Padovára, Bolognára, Firenzére, Nápolyra, Cataniára, Palermóra és Udinere is kiterjesztette. E városokban a lehetőségekhez képest évente 1–2 magyar misét mondott. A Bresciában élő P. Izmindy pedig amellet, hogy alkalmilag P. Kováchot helyettesíti Milánóban, időnként a bresciai magyaroknak is mond misét. P. Kovách sok éven át havonta küldött az általa ismert címekre egy kétoldalas gépelt „Üzenetet”, amely a magyar nyelvű misék helyét és időpontját ismertette és hitbuzgalmi gondolatokat tartalmazott.

A milánói hívek nagy örömmel fogadták dr. Kada Lajos c. érseket, aki ma Madridban pápai nuncius. Ő összesen ötször látogatott el Milánóba (1986 dec. 7, 1988 ápr. 10, 1989 márc. 5 és dec. 3, valamint 1991 jún. 2). Mindannyiszor az ünnepi mise után összejött a jelenlévőkkel a San Sepolcro templom sekrestyéjében, ahol kötetlen beszélgetés keretében mindenki üdvözölhette a magas vendéget. 1991 nov. 3-án Ternyák Csaba, akkor még mint a római Pápai

Magyar Intézet vezetője mondott magyar misét. Ma már ő a magyar Katolikus Püspöki Kar titkára Budapesten.

Reméljük, hogy adódó alkalommal a magyar Püspöki Kar más tagjai is fogják keresni a milánói magyar kolóniát. Befejezésül még meg kell említenem, hogy az előző cikkem megjelenése után, 1996 októbere óta, a milánói magyar misék helyszíne megváltozott. Carlo Maria Martini milánói bíboros érsek intézkedése folytán az új hely a S. Maria in Sanità templom, via Durini 20 sz alatt. A misék – a nyári hónapokat kivéve – minden hónap első vasárnapján délelőtt 11 órakor vannak.

ZVARA EDINA

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK 1995/1.

Az alábbi lista az 1995-ben megjelent egyháztörténeti könyvek bibliográfiájának első részét tartalmazza. A munka alapja, fő forrása a Magyar Nemzeti Bibliográfia Könyvek Bibliográfiája 1995/1996/1997-es füzetei, amely az Országos Széchényi Könyvtárnak megküldött kötelespéldányok alapján készül. A könyvek beküldése nem mindig folyamatos, így a feldolgozásuk sem a megjelenési sorrendben történik. Ezért történhet meg az, hogy még 1997-ben is kerülnek elő 1995-ben megjelent könyvek. Az egyháztörténetet széles körben értelmezzük, hiszen e témakörhöz egyaránt kapcsolódhat a művelődéstörténet, a művészettörténet, az építészet, a régészet, a néprajz és a zenetörténet. A munka célja egyrészt az, hogy számon tartsuk, rögzítsük és nyomon kövessük az egyháztörténettel kapcsolatban megjelent munkákat, másrészt pedig az, hogy ezzel is segítsük mind a kutatókat, mind a téma iránt érdeklődőket. E bibliográfia francia nyelven is megjelenik a leuveni Revue D' Histoire Ecclesiastique-ben.

1. Az állam és az egyház elválasztása: konferencia: Manréza-Dobogókő, 1995. március 31–április 1. Szerk. Forrai Tamás. Bp.: Faludi Akad.: Távlatok, 1995. 129.

A konferencia címe jelzi egyrészt a téma aktualitását, másrészt pedig azt a célkitűzést, hogy programja középpontjában az az ember álljon, aki mindkét közösségnek a tagja. Az első részben történeti kitekintésről olvashatunk: a semleges állam jogtörténeti fejlődéséről, az elválasztás és/vagy alárendelésről, a liberális katolicizmusról. A második részben külföldi példákat kapunk Németország, Franciaország, Lengyelország és az Egyesült Államok bemutatásával. A harmadik rész pedig Magyarországgal foglalkozik: az elválasztás gyakorlata a mai magyar jogban, az alkotmánybíróság alapjogi koncepciója, a magyar modell a katolikus egyház szemszögéből.

2. Árpás Károly: Árpádházi Szent Imre. Szeged: Agapé, 1995. 16. (Példaképed, védőszent 4.)

A gyermekeknek készült sorozat jelen kötete első királyunk, Szent István király fiatalon elhunyt fiáról szól. Kevés lapterjedelme ellenére rendkívül informatív, hiszen amellet, hogy megismerkedhetünk Imre herceg születésének körülményeivel, ifjúságával, halálával szenttéavatásával, rengeteg más művelődéstörténeti adattal ismerkedhetünk meg. Például megtudhatjuk, mit je-

lent a borotvátlan fej, mi kell ahhoz, hogy valakit szentté avassanak, hogyan történik a trónöröklés, olvashatunk az Intelmekről, az országjárásról, Gellért püspökről, István rokonságáról, a dukátusról, a pápáról. Szeretet, az Úrral szembeni engedelmesség, olvasás, önművelés, folytonos munkálkodás – ezen fogalmak jegyében élt Imre herceg, s ezt az életformát állítja a könyv a gyermekeknek követendő példának.

3. Badál Ede Álmos O. Cist.: „Hadarits tanár úr ...” Emlékek a száz éve született Endrédy Vendel zirci apátról. Bp.: Ciszterci Diákok Szövetsége, 1995. 19.

Hadarits (Endrédy) Kálmán (1885–1981) paptanár, ciszterci szerzetes életét dolgozza fel egykori tanítványa, rendtársa. Hadarits széles körű pedagógiai és tudományos tevékenységet fejtett ki: tanított gimnáziumban, a rendi Tanárképző Intézetben, gimnáziumi igazgató volt, majd tanulmányi felügyelő, előadásokat tartott, publikált. 1939-ben nevezték ki zirci apátnak. 1950-ben bebörtönözték koholt vádak alapján, 1956-ban szabadult ki, majd ismét börtönbe csukták, végül betegsége miatt kiengedték, Pannonhalmára küldték a bencésekhez, s itt töltötte le élete utolsó részét.

4. Balogh Ferenc: Útravaló: Magyarország keresztény szempontból jelentős földrajzi helyei. Bp.: Szt. Gellért Egyh. K., 1995. 212.

A téma feldolgozásához a szerző Magyarország földrajzi egységeit veszi alapul, pl. Dunakanyar, Északi-középhegység, Mátra, Alföld, Duna-Tisza köze, Balaton. A mai ember – így a hívő is – szeret utazni. Azonban az eddig kiadott útikönyvekből hiányoznak a keresztény embert érdeklő adatok. E hiányt akarja a kötet megszüntetni. A könyv nagymértékben segítheti a kirándulások alkalmával a hitoktatókat és a tanítványaikat kísérő tanárokat. Az útikalauzban templomokat, búcsújáró helyeket, Mária kegyhelyeket, múzeumokat, kastélyokat, várakat, a magyar történelem fontos helyeit, kolostorokat, szobrokat, iskolákat, híres magyar írok szülőhelyeit veszi fel. A függelékben az érsekségek, püspökségek, szerzetesrendek, lelkigyakorlatos házak, egyetemek, főiskolák címjegyzékei szerepelnek.

5. Bertalan János: A Józsefváros vallásfelekezeteinek kialakulása és fejlődése, imaházak, kápolnák és templomok létesítése. Bp.: Józsefvárosi Önkormányzat, 1995. 23.

Budapest VIII. kerülete Józsefváros, mely a XVIII. század 30-as éveiben kezdett kialakulni. Egy 1703-as okirat szerint Pest és Buda polgárai csak római katolikusok lehettek. Ezt II. József eltörölte 1781-ben, s eszerint más vallásúak (protestánsok, zsidók) is polgárjogot nyerhettek – a katolikus többség viszont mindig megmaradt. Tizenkilenc (római katolikus, evangélikus, református, zsidó, baptista) templommal, kápolnával zsinagógával ismerkedhetünk meg. A szerző közli nevüket, címüket és történetüket.

6. Bogárdi Szabó István: Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között: teológiai doktori értekezés. Debrecen: Ethnica, 1995. 197. (Societas et ecclesia 3.)

Az értekezés témája a *Magyarországi Református Egyház* történetének 1945–1989 közötti időszaka, amikor is a „szolgáló egyház teológiája” volt a *Magyarországi Református Egyház* hivatalos tanítása. A mű célja az, hogy bemutasson néhány olyan, ma is érvényes és egzisztenciálisan meghatározó szempontot, hermeneutikai távlatot, amelyek felől ezt az időszakot és benne saját magunk szerepét és felelősségét megélhetjük: vállaljuk vagy sem, nevének nevezünk vagy kimagyarázzuk.

7. Bontó Józsefné: A veszprémi csatárhegyi búcsú története. Veszprém: OOK-PRESS Nyomdaipari és szolgáltató Kft., 1995. 77.

A búcsújárás kezdete és a kápolna építése a XVIII. századra esik, a hívek adományából összegyűjtött pénzből 1767-re épült fel. Az alapító a kápolna részére a Szent Kereszt egy kis darabját szerezte meg, melyet az odalátogatók a búcsú alkalmával csókjaikkal szoktak megtisztelni: az ereklye vonzotta a híveket Csatárra. Itt található meg hű másolatban Krisztus azon vasszegei, amelyeknek eredetijei a jeruzsálemi ciszterci ereklyekápolnában őriznek. Megismerkedhetünk Csatár történetén túl a kápolna részletes történetével, a búcsú eredetével és az istentisztelet rendjével, énekekkel, versekkel.

8. Budainé Keczer Csilla: Az egyházi oktatás újjászervezése Makón 1989–1994-ben. Makó: Makó Város Önkormányzati Képviselőtestülete, 1995. 31. (A makói múzeum füzetek 82.)

A makói római katolikus elemi iskoláról az első adatunk 1755-ből való. 1811-ben építették fel az új iskolát, s mivel az igényeket ez sem tudta kielégíteni, további iskolákat kellett építeni. Ezek az iskolák az államosítás következtében megszűntek, s csak 1991-ben indulhatott újra az egyházi oktatás. Ez utóbbi esemény menetét, a tárgyalássorozat, valamint a *Szent Gellért Kollégium* magalapítását, az egyházi ingatlanok tulajdonosi helyzetének rendezését és a pénzügyi kapcsolatok tisztázását írja le és dokumentálja a szerző.

9. A budapesti Margitsziget középkori domonkos apácakolostor együttesének és környezetének építészeti kialakítása: tervpályázat 1994. Bp.: Föv. Önkormányzat, 1995. 71.

Budapest Fővárosi Önkormányzata Főpolgármesteri Hivatalának Települési Értékvédelmi Ügyosztálya és a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium tervpályázatot írt ki 1994-ben „Margitsziget középkori domonkos kolostor együttesének és környezetének építészeti kialakítása” címmel. A tervpályázat kiírói építészeti megoldásokat vártak a romterület és környezetének műemléki megóvására és bemutatására (mely egyben Árpád-házi emlékhely), Árpád-házi Szent Margit sírjának méltó elhelyezésére. A feladata az, hogy építészeti megoldást dolgozzanak ki a műemlékhely környezetrendezésére és védelmére, helyreállítására, berendezésére, működtetésére és őrzésére vonatkozóan. A tervpályázat hangsúlyozottan ötletpályázat, amelynek sajátossága

az, hogy az építészeket a legteljesebb mértékben bevonja e feladat vizsgálatába, s alkotói véleményüket kérje. Cél az, hogy a pályázati terv minél megvalósíthatóbb legyen. A tizenkilenc pályázatból a zsűri négyet díjazott – a kötetből mindezeket megismerhetjük.

10. Debrecen, görögkatolikus templom. Bp.: TKM Egyes., 1995. 16. (Tájak Korok Múzeumok kiskönyvtára 522.)

A debreceni görögkatolikus templom 1981-ig a hajdúdorogi egyházmegye egyetlen kupolás temploma volt, amelynek alaprajza bizánci kereszt. A város 1987-ben vette fel a műemlék jellegű épületek sorába. A reformáció következtében Debrecen reformátussá lett, a katolikusok szinte eltűntek a városból egészen addig, amíg I. Lipót 1693-ban Debrecent szabad királyi várossá nyilvánította. 1715-től a katolikus egyház ismét szabadon működhetett. Görögkatolikus hívó a 18. század fordulóján még csak elvétve van. Beköltözésük tulajdonképpen a 19. században történt meg. Lelki gondozásukról a hajdúböszörményi parókia gondoskodott. Sokáig nem volt saját templomuk. 1900-ban kapták meg első önálló épületüket, ami egy kápolnateremből és egy kétszobás tanítói lakásból állt. 1910-ben szentelték fel neobizánci stílusú templomukat. A templombelső a század folyamán épült ki. Ritkaságszámba megy az orgonája, ami bizánci templomokban ritka.

11. Draskóczy István: Dr. Joó Sándor Budapest-Pasaréti Református Gyülekezet első lelkipásztorának élettörténete. Kiskunfélegyháza: Parakletos Alap., 1995. 266.

Joó Sándor (1910–1970) élettörténetét párbeszédés formában, irodalmias stílusban tárja elénk a szerző. Előbb a Kálvin téri káplánság segédlelkésze, majd 1937-től volt a *Budapest-Pasaréti Református Gyülekezet* első lelkipásztor, s egyben a kerület egyházi életének elindítója is. Templomukat 1939-ben szentelte fel Ravasz László. Lelkipásztori tevékenykedése mellett könyvet írt, szoros kapcsolatot tartott fenn a holland egyházal. A második világháború alatt sok zsidót mentett meg azzal, hogy átkeresztelte őket; de nemcsak nekik adott menedéket, hanem minden üldözöttnek segített. Kis gyülekezetét Budapest német megszállása alatt pásztorolta. Részt vett a *Magyar Református Egyház Útja* című röpirat megszerkesztésében, ami egy megújulási mozgalom programja volt. 1957-ben két hétre bebörtönözték reakció vádjával. Élete végéig kerülete lelkipásztor maradt, hiába hívták többek között a kecskeméti gyülekezet élére, ami magasabb pozíciót jelentett volna számára.

12. Emlékfüzet a 300 éves Móri Kapucinus Rend és a német nemzeti-ség tiszteletére: Összeáll. Erdei Ferenc és Staffer Kálmán. Mór: Móri Kisebbségi Önkormányzat, 1995. 81.

1695-ben települtek be a kapucinusok Móra (Fejér megye). Rendházuk és templomuk 1701-ben épült fel. A móri ház teljes jogú rendház (convent) lett, amely elsörendű szerepet játszott a rendtartomány életében. A móri kapucinusok más megyékben is tevékenykedtek. II. József a rendeket feloszlató rendelete következtében elvesztették rendházukat, filiáikat. 1880-ban lebontották a

régi templomot, majd újat emeltek. 1950-ben állami rendeletre ismét eltörölték a szerzetes rendeket, s majd csak 1991-ben vehették ismét birtokukba templomukat és rendházukat a kapucinusok. A török alóli felszabadulás (1686) ezen a területen is nagy pusztításokat végzett. 1698-tól folyamatos betelepítések történtek magyar és német nyelvterületekről (főleg Ausztriából és Dél-Németországból). A 18. század elején a város kettévált Német Mórra és Magyar Mórra anyanyelvi és vallási okok miatt. Mindez még e században megszűnt, egy Mór létezik, ahol magyarok és németek azóta békében élnek egymással. Ez a kis emlékfűzet német nyelven is megjelent.

16. Emlékkönyv Abda község áttelepülésének és temploma felszentelésének 150. évfordulójára. Szerk. Somogy Éva, Figler András. Abda: Önkormányzat, 1995. 122.

A XIX. században többször is elöntötte az árvíz a falut, amiből a falu lakosainak elege lett, s átköltöztek a közeli dombra. Ez volt a falu új honfoglalása. 1843-ban építették fel új templomukat, amit 1845-ben szenteltek fel. Mindez 150 éve történt, s ennek megünneplése alkalmából rendeztek konferenciát, melyen Abda címeréről és zászlajáról, a régi és az új Abda történetéről, az abdai pébánosokról, a plébániatemplomról, valamint a falu kulturális intézményeiről hangzottak el előadások.

14. Fábíán János: Mátyás-templom, Budapest. Bp.: Simon és Kun, 1995. 24. (Magyar, angol, német, francia, japán, olasz és spanyol nyelven)

A budai várban áll a koronázó főtemplom. Mátyás-templomnak azért nevezték az emberek, mert Hunyadi Mátyás uralkodása idején (1458–1490) épült a déli harangtorony és a Menyasszony-kapu. A templom igaziból Mária-templom, Nagyboldogasszony temploma, mely augusztus 15-én ünnepli búcsúnapját. Volt „eszki dzsámi” (öreg mecset) a török uralom alatt (1541–1686), majd a jezsuiták főtemploma 1773-ig. A második világháború okozta sérüléseket mára már kijavították, s fővárosunk egyik leglátogatottabb épületei közé tartozik. Kincseiről – amelyek közül kiemelkedik Szent László királyunk hermája –, részletes leírást és színes fényképeket olvashatunk, láthatunk az ismertetőben.

15. Forgó Géza: Lévay Imre, a piarista szerzetes. Makó: KÉSZ, 1995. 22. (Makói életrajzi füzetek 1.)

Lévay Imre (1842–1895) eredeti nevén Kozák Imre, piarista szerzetes, tanár. Pesten, Vácon és Veszprémben tanított. 1874-től a veszprémi rendház élén állt, majd 1891-től tartományfőnök. Pedagógiai tanulmányai értesítőkből jelentek meg, felolvasásait saját kiadásában jelentette meg, 1884-től indította el a *Katolikus hetilapot*. Nézeteit saját maga foglalta össze a következőkben: katolikus köröket, katolikus pártot kell létrehozni, továbbá szaporítani kell a tanítóképzőket és az ingyenes vagy mérsékelt díjú katolikus nevelőintézeteket, növelni kell a katolikus munkásosztály, a katolikus iparosok és kereskedők támogatását, valamint fel kell állítani egy katolikus egyetemet Szegeden.

16. Fülöp Éva Mária: A magyarországi bencés kongregációk birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949). Bp.: METEM, 1995. 252. (METEM-könyvek 8.)

A munka a bencés rend gazdálkodását mutatja be a 19–20. században (a rendek feloszlásáig), mely által pontos képet kapunk a tárgyalt időszakról, a nagybirtok szerkezetéről és annak kezeléséről, valamint az ott folyó munkálatakról, gazdálkodásról. A kötet igaz, hogy egy már véget ért korszakra vonatkozik, de ahogy a főpát is írja, e történeti mű nemcsak visszatekintés, egyfajta értékelés, hanem egyben felhívás és példa arra, hogyan éljenek gazdálkodjanak majd a jövőben – hiszen Magyarországon a rendszerváltoztatással a szerzetes rendek is újra megkezdhetnék működésüket, s volt vagyonuk, birtokaik egy részét már visszakapták. S mindezt irányítani, működtetni kell. A szerző jelen kötetét adaléknak szánja azon kutatómunkához, amelynek célja a világi és az egyházi nagybirtokok kapitalizmus-kori történetének feltárása, valamint azon sajátos jegyek vizsgálata, amelyek elsősorban az egyházi nagybirtokokra jellemzőek

17. Füzér Julián: Mindszenti bíboros szentek között. Szeged: Agapé, 1995. 208. (Az életszentség nagymesterei 20.)

Sajátos élet- és lélekrajz, melynek célja Mindszenti József bíboros, prímás, esztegomai érsek életszentségének bemutatása. Életének közös mozzanatai vannak, a szerző szerint, az első vértanúval, Szent Istvánnal, mint püspök, Aranyszájú Szent Jánossal, gondolkodásában, tetteiben Szent Ambrussal – hasonló mindazokkal, akik az évszázadok folyamán az erkölcsi rendet, az egyház jogait és az emberi jogokat megvédték. A nagy szent püspökök társaságában való bemutatása mellett hét modern társa mellé helyezi és elemzi szerepét. A mű végén Mindszenty tanításából közöl részleteket.

18. Gecse Gusztáv: A szerzetesség története. Bp.: Seneca, 1995.

A kötet a különböző női és férfi szerzetesrendeket sorra véve megismerteti azok történetével (magyarországi vonatkozásait kiemelve), jellegzetes szokásaikkal. Magának a szerzetesi intézményrendszernek a bemutatása után a remeteségről szól, majd a keleti és a nyugati szerzetesrendekről – régiokról és újakról egyaránt. A függelékben adatokat kapunk arról, hogy mely magyarországi női és férfi rendeket fosztották meg működési engedélyüktől 1950-ben, Magyarországon mely női és férfi rendek működtek 1950–1988 között, melyek a külföldön működő, továbbá a napjainkban működő magyarországi szerzetesrendek.

19. Gyöngyössy János – Kerny Terézia – Sarudi Sebastyén József: Székelyföldi vártemplomok. Bp., 1995. 240. (Tájak-Korok-Múzeumok Könyvtára 5.)

Huszonöt vártemplom részletes leírása olvasható a kötetben, amely tartalmazza a templomvár felekezeti felépítését, építés- és kutatástörténetét, szerkezetét, alaprajzát, feliratait, freskóit, különböző jellegzetességeit. A kötet két tanulmányt is közöl. Az egyik a székely vártemplomok kutatástörténetét vázolja fel,

végigkíséri, hogy ki is foglalkozott e kutatásterülettel (pl. Kőváry László, Orbán Balázs, Kelemen Lajos, Entz Géza, Balogh Jolán). A másik tanulmány a székelyföldi vártemplomok építészetével foglalja össze három részben: építéstörténeti előzmények (ebben a részben megtudhatjuk pl. azt, hogy mi a különbség a templomerőd és a templomvár között, mi is a bástya, a harangtorony); a vártemplomok építéstörténete; a vártemplomok védelmi jellegű építményei (kitérve a védőfalakra, a szurokontökre, a lőrészekre, a védőfolyósókra, a pártázatokra, a védőtornyokra, a templomok védelmi emeleteire).

20. Hadik András: Szeged, Fogadalmi templom. Bp.: TKM Egyes., 1995. 16. (Tájak Korok Múzeumok kiskönyvtára 217.)

Dél-Alföld központjának, Szegednek egyik legnagyobb látványossága. XX. századi templomépítészetünk nagy alkotása a Szegedi Dóm, a Fogadalmi templom. Az 1879-es árvíz fordulópontra jelentett a város életében. 1880-ban Szeged város egyházfenntartó kegyuraságának képviselőtestülete ünnepélyes fogadalmat tett, hogy a város újjáépítésének emlékére monumentális templomot épít, amit a sorozatos nehézségek ellenére sikerült is megvalósítani. A felső-olaszországi román építészet jegyeit viseli magán e késő eklektikus templom. A belső kialakításában a magyar művészet nagymesterei is részt vettek, mint például Aba Novák Vilmos (falképek), Fadrusz János (szobor) és Róth Miksa (színes üvegablakok).

21. Hermann István: A pápai temetők története. Pápa: Jókai Kör, 1995. 103. (A pápai Jókai Kör kiadványai 4.)

Amióta Pápa város lett, hét ismert temető alakult ki. Ebből háromról azt mondhatjuk, hogy szinte teljesen eltűntek, egy emlékhellyé vált, háromba pedig jelenleg is temetkeznek. A középkori, majd az újabb pápai temetők bemutatása után különböző statisztikai adatokat kapunk az 1908–1995 között működő keresztény temetőkről, a temetkezési szokásokról, a sírhelyvásárlási szokásokról és a síremlékeken történő változásokról. A tanulmány utolsó részében egy katolikus, egy református és egy zsidó temetőről tájékozódhatunk.

22. Igazságot szeretettel: Glattfelder Gyula élete és munkássága. Szerk. Zombori István. Bp.–Szeged: METEM–KÉSZ, 1995. 203.

Glattfelder Gyula (1874–1943) csanádi püspök halálának 50. évfordulóján, Szegeden 1993. szeptember 3-án konferenciát rendeztek, s az ott elhangzott előadások (kibővített formában) könyvben is megjelentek. A kötetben kilenc előadás anyaga van, amelyek felölelik Glattfelder püspök egész életét és egyházszerző tevékenységét: Glattfelder és a magyar Egyház kapcsolata, a Szeged-csanádi egyházmegye megalapítása, a hitszónok és a papnevelő, részvételei a *Magyar Katolikus Püspöki Kar* konferenciáin (1911–1943), az 1938–39-i zsidótörvényekhez való hozzáállása, politikai tevékenysége a parlamentben (1911–1943), majd egy visszaemlékezést és újabb adatokat olvashatunk utolsó éveiről. A függelékben a püspöknek a Felsőházban elmondott beszédei szerepelnek.

23. Juhász Kálmán: Remetei Kőszeghy László csanádi püspök. Makó: KÉSZ Makói Cso., 1995. 13. (A makói KÉSZ füzetek 20.)

Remetei Kőszeghy László (1745–1828) a csanádi egyházmegye legnagyobb főpapjainak egyike igen sokrétű tevékenységet fejtett ki élete folyamán. Pécsre kerülésekor elsődleges célja a hitélet felkeltése és a fellendítése volt. Működését plébániák és templomok építésével kezdte, majd esperességek főesperességek felújítása következett. Temesváron papnevelő intézetet hozott létre. Egyházmegyei nyugdíjintézet alapításával a szolgálatképtelen lelképásztorok ellátását próbálta intézményesen segíteni. Makón püspöki székházat és kápolnát építtetett. A gazdaság és a kertészet iránt is érdeklődött: parkokat, konyhakerteket és gyümölcsösöket létesített. Ő adta ki az első egyházmegyei naptárat.

24. A kaposvári egyházmegye névtára. Szerk. Fliszár Béláné. Kaposvár: Római Katolikus Püspöki Hivatal, 1995. 162.

Ez az összeállítás egy adattár, amelyben adatok formájában tájékozódhatunk az egyház vezetőségéről, az egyházmegye központjáról, a bizottságokról, a különböző oktatási intézményekről, az aktív papokról, a nyugdíjazottakról, a papnövendékekről, a munkatársakról. Tájékozódhatunk az egyházmegye jelen helyzetéről és állapotáról, az új templomokról, kápolnákról. Mindezen adatokból a kaposvári egyházmegye jelene és múltja tárul elénk – adatokban elbeszélve.

25. A kassai szent vértanúk. Szerk. Dékány Vilmos. Esztergom: Esztergomi Főszékesegyházi káptalan, 1995. 24.

II. János Pál pápa 1995-ben a három kassai vértanút szentté avatta szenvedésük sírhelyén. A füzet azzal a céllal íródott, hogy e szentek életét jobban megismerhessük. A három vértanú Pongrácz István (1583–1619) kassai pap, Grodecz Menyhért (1584–1619) jezsuita és Kőrösi Márk (1588/89–1619) esztergomi kanonok. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem magyarországi hadjárata alkalmával I. Rákóczi György Kassát bevette és fejedelmi székhely lett. A Kassán tartózkodó három katolikus papot is letartóztatták, s arra kényszerítették őket, hogy tagadják meg katolikus hitüket és csatlakozzanak a kálvinista Bethlen Gáborhoz. A három pap a kínzások ellenére kitartott hite mellett, feláldozták életüket. A kegyetlenkedések kivizsgálása még abban az éven megkezdődött, de csak a XX. század fordulóján fejeződött be. 1904-ben állapították meg a vértanúság tényét.

26. Kerny Terézia: Kalocsa, érseki rezidencia. Bp.: TKM Egyes., 1995. 16. (Tájak Korok Múzeumok kiskönyvtára 524.) (magyar és német nyelven)

Első királyunk, Szent István az egyházszervezést követően püspökséget szervezett Kalocsán, s az apát a hagyomány szerint fából építtette fel az egyházmegye székhelyét. A XVII–XVIII. századi kalocsai érsekeink, pl. Kollonits Lipót, Széchenyi Pál és Csáky Imre folyamatos felújításokat végeztek, építkeztek, de mivel a XVIII. század második felében az érseki rezidencia még mindig szűknek bizonyult, nagy építkezések történtek. A történelem viharait sajnos nem kerülte el – pl. 1849, a világháborúk –, s a helyreállítások ma is folynak.

27. Kisházi-Kovács László: A debreceni Szent Anna plébánia története. Szeged: Szent Gellért Egyházi Kiadó, 1995. 168.

Ha Debrecenről és a felekezetiéről esik szó, akkor általában mindenkinek a protestantizmus (ezen belül is a református irányzat) jut eszébe. Pedig ebben a városban katolikusok is éltek, mint e könyv is bizonyítja. Debrecen a 16. században lett reformátussá, a katolikusok pedig majdnem teljesen eltűntek. Újjáéledésük a 18. században erősödött fel (az ellenreformáció után): ferencesek és piaristák telepedtek le. Megismerkedhetünk a debreceni Szent Anna templommal és temetőjével, a lelképásztorokkal, a katolikus népesedés eseménytörténetével, képet kapunk a katolikusok és a protestánsok viszonyáról és a Szent Anna plébánia filia-rendszeréről. Függeléként olvasható a plébánia 1730-as alapítólevele.

28. A kolozsvári Farkas utcai templom címerei Entz Géza és Kovács András tanulmányaival. Bp.: Balassi; Kolozsvár: Polis, 1995. 93, [31], XVI.

A kolozsvári (Románia) Farkas utcai temploma Délkelet-Európa legnagyobb egyhajós temploma, az erdélyi koldulórendi építészet egyik utolsó, legegységesebb és leghatalmasabb alkotása – mindez Kolozsvár legnagyobb szülöttének, Hunyadi Mátyásnak köszönhető. A kötet bemutatja a templomot és azokat a több száz év alatt összegyűjtött halotti címereket, amelyek a XVII. században készült hátsó padok támláit és a falakat díszítik. Két építészettörténeti és művészettörténeti tanulmány olvasható a kötet első felében: a templom építése 1487/89-ben kezdődött meg, amely hosszú szentélyes és egyhajós. A ferencesek, majd a jezsuiták birtokából került a reformátusokhoz. Belső elrendezéséről és az erdélyi és az európai művészetben elfoglalt helyéről is képet kapunk. A második tanulmányban tájékozódhatunk magukról a címerekről – tartalmukról és utóéletükről egyaránt. Ezek után következnek a címerek pontos leírásai és fotói. Ezek a halotti címerek múltunk a történelem, a családtörténet és a címertan igen fontos forrásai.

29. Kool, Anne-Marie: Az Úr csodásan működik. Bp.: Harmat: PMTI, 1995. 1. köt. A magyar protestáns külmisziói mozgalom, 1756–1951. Ford. Kisházy Mária. 1995. 341. (Missziológiai tanulmányok 1.)

Jelen tanulmány célja az, hogy átértékelje az elmúlt időszak (rendszerváltozás előtti) hivatalos egyháztörténeti megközelítését, amely szerint Magyarország alig vett részt a modern világmisziós mozgalomban. A magyar protestáns külmiszió történetét, annak misziós társaságait a XX. század első felében, és ezeknek a református és evangélikus egyházi életben betöltött szerepét dolgozza fel. Bemutatja a Magyarországról kiinduló összes külmisziós tevékenységet. Két magyar külmisziói társaságot emel ki, a *Magyar Evangéliumi Keresztyén Missziói Szövetséget* (MEKMSZ vagy Missziós Szövetség) és a *Magyarhoni Ágostai Hitvallású Evangélikus Missziói Egyesületet* (MAHEM vagy Missziói Egyesület).

30. Kovács Antal Kalliszt OFM.: Páduai Szent Antal: Élete, tanítása. Bp.: Ecclesia, 1995. 222.

800 évvel ezelőtt (1195) született Páduai Szent Antal, s ezen évforduló alkalmából született meg ez a könyv. Életén kívül tiszteletéről, különböző ábrázolásairól, a róla szóló legendákról, tanításáról és a Vita Primáról, a Szent legelső életrajzáról olvashatunk részletesen.

31. Kovács Antal Kalliszt: A sümegi ferences kegytemplom és kolostor története és leírása. Sümeg: Sümegi Ferences Rendház, 1995. 24. (magyar és német nyelven)

A sümegi (Veszprém megye) kegyhely történetében fontos szerepet játszó törökökkel, a veszprémi püspökséggel és a ferencesekkel ismerkedhetünk meg először. A ferences templom 1699 óta kegyhely egy csodás gyógyulásnak köszönhetően, s ezek a csodák ma is folytatódnak. 1950-ben a szerzetesrendeket feloszlatták, így a ferenceseknek el kellett hagyniuk a kolostort, amit csak 1989-ben kaphattak vissza. Végül megismerkedhetünk két csodás eseménnyel, majd a az évenkénti búcsúkkal.

32. Körmendy József: Gr. Volkra Ottó Ker. János veszprémi püspök élete és munkássága, 1665–1720. Veszprém: Veszprém Egyhm. Tört. Munkaközösség, 1995. 129. (A Veszprémi egyházmegye múltjából 16.)

A veszprémi egyházmegye újjászervezésének volt az elindítója. A XVIII. század első évtizedeire eső (1710–1720) püspöki tevékenységének feldolgozását a szerző adalékul kívánja szánni egyrészt a veszprémi püspökség, másrészt a XVIII. századi magyar művelődéstörténet feltárásához. Egyházkormányzati tevékenységéhez tartozik az, hogy szemináriumot alapított, letelepítette a piaristákat, plébániákat szervezett; joghatósági küzdelmeihez, a püspöki jogok védelmezésének tárgykörébe pedig az, hogy visszaszerezte a püspöki palotát, intézkedett a püspöki tizedekről és a királyné koronázási jogáról. A függelékben kapott helyet végrendelete, a veszprémi püspöki palota leltára, a püspöki kinevezési okirat, a pozsonyi ház leltára, a sümegi püspöki palota leltára és a hagyatéki vagyon értékelése.

33. Kulcsár Emil Miklós: Az ácsi római katolikus egyház története. Ács: Polgármesteri Hiv., 1995. 34. (Ácsi helytörténeti füzetek 3.)

Az ácsi Szűz Mária nevére szentelt római katolikus plébániatemplom 150 éves jubileumára íródott e munka. Ács község egyházmegyei beosztás szerint a győri püspökséghez tartozik. Ácson biztosan voltak már az Árpád-korban templomok – mindezt az 1961-es ásatások óta tudjuk. Az *Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség* 1961 után a védett műemlékek közé sorolta az ácsi református – korábban római katolikus – templomot. 1751-ben kaptak a katolikus ácsiak engedélyt plébánia és kápolna építésére. Templomukat 1839-ben kezdhették el építeni, amit 1844-ben szenteltek fel. A kötet végén az ácsi plébánosok és káplánok névsora olvasható 1751 től 1995-ig.

34. Lackovits Emőke, S.: Református úrasztali textíliák a Dunántúlon. Veszprém: Veszprém M. Múz. Baráti Köre, 1995. 36.

A református liturgikus textíliákkal egyrészt a klenódiумokat (kegyszerek, úrvacsorai edények), másrészt pedig a szent jegyeket (kenyér, bor) takarták le az úrvacsora osztásakor. Az úrasztalát terítővel, a kegyszereket és a szent jegyeket a kendőkkel takarják le. A két textília tanulmányozásával áttekinthető a magyar hímzőművészet történetének egy része. A legkorábbiak, a 16–18. századiak, és a 19. századból valók jelentős részét Pápán, a *Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményében* őrzik. Az Egyházkerület gyűlekezeteiből 979 db textília ismeretes. Rövid történeti áttekintés után beleolvashatunk néhány olyan inventáriumba, amelyekben textíliák is szerepelnek, majd különböző motívumleírásokról és az öltéstechnikákról tájékozódhatunk.

35. Levárdy Ferenc-Szabó Flóris: Az ezeréves Pannonhalma. Pannonhalma: Bencés K., 1995. 79.

Pannonhalma a magyarországi bencések központja. A kis kalauz segít áttekinteni a monostor 1000 éves történetét az alapítástól a jelen korig, majd egy külön részben ismerkedhetünk meg napjaink Pannonhalmájával. A következő egységben magáról a kolostoregyüttesről van szó: ez egykori kolostori életről, a toronyról, középkori emlékekről, a templomról (építéstörténet és részei), a kerengőfolyósóról, a könyvtárról, a képtárról, s régiségtárról, a pénz- és éremgyűjteményről. A könyv végén gyakorlati tudnivalókról informálódhatunk, pl. arról, hogyan közelíthető meg a kolostor, milyen a kolostor látogatási rendje.

36. Lisieux-i Szent Teréz önéletrajza. Ford. Kis Mónika. Bp.: Ecclesia, 1995. 345.

Lisieux-i Kármel Benjáminját (1873–1897) X. Szent Pius a modern idők legnagyobb szentjének nevezte. 1886 karácsony éjjelén a tizennégy éves Thérèse Martin a lisieuxi templom éjféli miséjén kapta meg az erő kegyelmét. 15 évesen, „megtérése” első évfordulóján akar belépni a Kármelbe, de mivel kiskorú volt, XIII. Leó pápa korengedélye kellett ehhez, amit meg is kapott. 1888-ban lépett be. Tudatosan és végtelen örömmel vállalta a különböző megpróbáltatásokat, szenvedéseket. Írt verseket és színdarabokat (pl. Jeanne d’Arc), színjátszott – remek utánzó- és beleélőkészséggel rendezkedett. Utolsó versét, az „Ezért szeretlek, Mária”-t tartották és tartotta ő maga is versei koronájának. Három kéziratát olvashatjuk el. Az első az önéletrajzi kézírata, amely az Ágnes anyához szóló „Tavaszi történet” címet viseli, a második az Istenszeretetről szóló levele, a harmadik tárgya pedig az emberszeretet.

37. A Pécsi Evangélikus Egyház története: Keletkezésétől 1917-ig Baldauf Gusztáv evangélikus lelkész írása és egyéb fellelhető dokumentumok alapján. Összeáll. Márfiné Angyal Edit. Pécs: Evang. Egyh., 1995. 30.

Magyarországon a XVI. század első felében gyorsan terjedt a protestantizmus, s ezt igazolja az is, hogy az 1540-es években már volt evangélikus iskola

Pécsen. A török kiűzése után türelmetlen, harcias katolikus papok 1692-es rendelete következtében szűnt meg az evangélikus iskola, s az evangélikus gyülekezet is. Az evangélikusok csak a XIX. század első évtizedeiben tűntek fel újra Baranya megyében, amikor német telepesek érkeztek. 1875-re épült fel a templomuk. 1919-ben alakult meg az *Evangélikus Társaság*, mely a magyar szellem és kultúra ápolását tűzte ki céljául. 1923-ban költözött Pozsonyból Pécsre az egyetem (a teológiai fakultás Sopronba). 1950-ben már 3000 lelket számolt a gyülekezet. 1968-ban ünnepelték egyházuk és gyülekezetük fennállásának 100. évfordulóját. A kötet végén fel vannak sorolva a gyülekezet lelkészei, a vallástanárok lelkészek, a segédlelkészek, a tábortestvérek lelkészek, a gyülekezet felügyelői, a másodfelügyelők, a gondnokok és a pénztárosok a kezdeti időtől napjainkig.

38. Reisner Ferenc: A Katolikus Szemle egyháztörténeti anyagának repertórium (1887–1944). Bp.: Metem, 1995. (Metem-könyvek 10.)

A *Katolikus Szemlét* a *Szent István Társulat* jelentette meg 1887-ben, amely Magyarországon 1944-ig működött. Újraindítása 1949-ben történt meg Romániában. A repertórium összeállítója a *Szemle* első korszakával foglalkozik, annak egyháztörténeti anyagát dolgozza fel, az egyháztörténetet széles keretek között értelmezve: régészet, könyvtörténet, irodalomtörténet, nyelvészet, iskola-történet, jogtörténet, szociológia, útleírás. A gyűjtemény három egységből áll: először egy évfolyamok szerinti felsorolás, majd egy szerzőjegyzék, végül pedig a cikkek témakörökbe való besorolása következik. A kötet második részében a századforduló irodalom- és sajtótörténetéről, ezen belül a *Szent István Társulat* és a katolikus sajtóról és magáról a *Katolikus Szemlé*ről olvashatunk egy tanulmányt

39. Szécsi András: A Debrecen-Józsai Református Egyház története, 1790–1995. Debrecen-Józsa: Magánkiad., 1995. 213.

Józsa(kert) lakói a Debrecenből kitelepült polgárok egy része. A debreceni egyház 1862-ben kapcsolta magához a két józsai leányegyházat. Meghagyta önállóságukat, de megmarad felettes szervnek. Önálló egyházként 1879 óta működik, a józsai Egyház mint *Felső- és Alsójózsai Református Egyház* funkcionál. 1980-ban a telepet Debrecenhez csatolták, s így jött létre a *Debrecen-Józsai Református Egyház*. A két résznek két temploma, egy presbitériuma és egy lelkészlakja volt.

40. Tüdös Kinga: Erdélyi védőrendszerek a XV–XVIII. században (Háromszéki templomvárak). Bp.: Püski, 1995. 230.

A szerző könyvével arra vállalkozik, hogy bemutassa a régi Háromszék (Kovácsna megye, Románia) sajátos építészeti műemlékeit, a tornyokkal és bástyákkal erősített templomokat, valamint hogy felvázolja azok történelmi, társadalmi háttérének építészettörténeti sajátosságait. Egyedi gazdasági, társadalmi, hadászati és kulturális körülmények hatására különleges csoportot alkotnak, de mindezen jellegzetességek ellenére szervesen illeszkednek a korabeli műemlékek sorába. A szerző munkája során a helyszíneken feltérképezte

a még fennálló templomvárakat, összegyűjtötte a szétszóródott adatokat, s elhelyezte azokat a XVI–XVII. századi székely történelemben, s mindezek alapján vázolta fel a templomvárépítést. Összesen harminckettő településen találunk kerített, tornyos és bástyás védőfallal övezett templomvárakat a régi Háromszéken. Ezekről fényképek is találhatóak a kötetben. Az adattári részben adományozók és művészetpártolók, mesterek, művészek, építészek is szerepelnek.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

BLAZOVICH LÁSZLÓ-GÉCZI LAJOS

A TELEGDIEK PERE 1568–1572
(Dél-Alföldi Évszázadok 6.) Szeged, 1995. 283 p.

A római jog szilárd rendszerét az egyház közvetítette a középkori Európának. A germán fogalmak a karolingok idejétől terjedtek el. Magyarországon elsősorban a szász és bajor földön használatos formák hatottak. A korai magyar peres eljárás (első adataink a 13. századból valók), miként a nyugat-európai, nyilvános és szóbeli volt. Fő részét maga a tárgyalás képezte. A peres felek a 12. századtól kezdve egyre inkább az egyházi bíróságokhoz fordultak, mert tárgyilagosságukban, elfogulatlanságukban jobban bíztak, mint a világi bíróságokban. Csak az Anjou uralkodók alatt alakul át lassan-lassan a bírászkodási gyakorlat, és szorul háttérbe az egyház bírászkodása a büntető ügyekben. A hiteles helyek szerepe azonban még sokáig nyomon követhető. A középkori Magyarország törvénykezésének szervezeti keretei az országbíró vezette királyi jelenlét bíróságának tekintélyessé válásával módosultak. A kánonjog azonban változatlanul érvényt kapott klerikusok esetében.

Az eddigi megállapításokat a Telegdiek pere (1568-1572) csak megerősíti. Növeli azonban értékét, hogy a pertest ránk maradt szövegébe foglalva több olyan 13–14. századi oklevél van, mely csak ebben az átirásban ismeretes.

Egyháztörténeti szempontból azért érdekes a per, mert egy olyan nemzetség osztozkodásáról van szó, mely több főpapot is adott az országnak. Közülük legjelesebb Csanád volt, aki az esztergomi érseki széket is elnyerte. Tehetsége mellett királypárti elkötelezettségének köszönhette fényes karrierjét. Az 1280 körül született Csanád alig 15 évesen már váradi éneklőkanonok volt. Közben valamelyik itáliai egyetemet látogatta, ahol „decretorum doctor” címet szerzett. A váradi káptalan prépostja 1318-ban lett. Magisterként 1320-ban, doctor de jure-ként 1329-ben nevezi egy oklevél. Stallumának megtartása mellett 1318-1323 között királyi titkos jegyző és kápolnaispán. Ő az első ebben a méltóságban. Tiszte a királyi udvarban a liturgikus tevékenység irányítása volt. Ezen felül a bíróságok mellett működő hiteles hely vezetője. Temesváron a domonkosok Szent László egyházában Benedek csanádi, Miklós győri és Iwanka váradi püspök 1323. január 23-án választott egri püspökké szenteli. I. Károly király kifejezett óhajára XXII. János pápa az esztergomi érseki székbe helyezi, noha a káptalan Dörögdi Miklóst jelölte erre a tisztségre. (Vigasztalásul az egri püspöki stallummal jutalmazták.)

Csanád a hitélet, az egyházkormányzat területén, az állami és politikai életben egyaránt nagy energiával és alkotó módon vett részt, és jutott ideje családjá ügyeinek rendezésére is. Várad kanonokként a székesegyházban öt új oltárt alapított, és egy társaskáptalant létesített a Boldogságos Szűz Mária templomban egy préposttal és hat kanonokkal. 1337-ben megreformálta az esztergomi Szt. György prépostságot, ill. társaskáptalant. A kanonokok számát nyolcra emelte, elrendelte: az egyház körül minden kanonok házat építsen, ehhez pedig telket biztosított. Az esztergomi királyi város feletti bíraskodást a szentszéki ügyekben a prépostra bízta.

Mint egri püspök részese volt a Szent György testvérület (societas fraternitatis S. Georgii) alapításának, amelynek céljai közé tartozott az ország, a király és az egyház védelmezése. Ha ideje engedte, részt vett a szentszéki bíraskodásban. Ferences rendi szerzeteseket telepített 1329-ben a Bihar megyei Telegdre, a család birtokára, ugyanakkor részt vett a bencés rend magyarországi megújításában. Mint egri püspök a tartományúri harcok idején szétzilálódott egyházmegyei birtokállományt rendbehozta, újakkal gyarapította, és létrehozta a tárcafői főesperességet 1323-ban, amely Sárosmegyére terjedt ki. Ugyancsak megerősítette a királlyal az esztergomi egyház birtokairól szóló adományokat, sőt újakat is szerzett vétel és adomány útján. Teljesen helyreállította a még 1198-ban leégett esztergomi katedrális, újjáépítette az esztergomi Szt. György prépostság templomát, és az érseki palota renoválására is kiterjedt figyelme. Minderre az évi 2000 aranyforint érseki jövedelme mellett a családi vagyomból is bizonyára áldozott. Megakadályozta a pápánál (1348), hogy egyházmegyéjéből a szepesi részt kiszakítsák, és új egyházmegyét hozzanak létre. A király István nevű fiának 1332-ben keresztapja lett, majd 1333-ban a király másodszületett fiának, Andrásnak eljegyzése ügyében fáradozott Itáliában. Ő koronázta I. Lajos királyt, jóllehet évekkorábban megtagadta azt. Gilétfi Miklós nádort távolléte idején 1343-ban helyettesítette, a király távollétében 1347-48-ban ő volt a királyi helytartó.

Irányításával és tekintélyével 1337-ben birtokosztályt tett a Csanád nemzetség Csanád megyei birtokain. A nagy főpapokhoz hasonlóan bizonyára segítette unokaöccseinek tanulmányait, és előrehaladását a papi pályán. Nem is eredménytelenül, mert nőtestvérének fia, Pongrác fia Tamás a kalocsai érsekség után került az esztergomi érseki székbe. Egri pecsétje 1323-tól, az esztergomi 1331-től maradt fenn. Az egyháztörténetírás Csanád érseket az egyik legkiválóbb magyar főpapként tartja számon.

Ez a pályakép természetesen csak más oklevelek segítségével állt össze ilyen viszonylag folyamatos időrendbe. A családi háttér jobb megismerését azonban a szerzők műve segít megvilágítani.

A szegedi levéltárban dolgozó kutatók könyvének van még egy általánosabb tanulsága is: nem elég az Árpád-korral és középkorral foglalkozó egyháztörténetészeknek csak a nagy sorozatokra (pl. Anjou-kori, vagy Zsigmond-kori okmánytár) figyelni. Kései peres ügyek is tartalmaznak fontos adatokat.

Kőhegyi Mihály

DOKUMENTUMOK A ZSIDÓSÁG ÜLDÖZTETÉSÉNEK
TÖRTÉNETÉHEZ (Iratok a Bács-Kiskun megyei levéltárból)
Az előszót írta és szerkesztette Ságvári Ágnes
(Budapest, 1994. 71 p.)

Az 1941-es országos népszámlálás adatai szerint közel 1 millió zsidó, vagy az akkori törvények szerint zsidónak minősülő ember élt Magyarországon. Amíg Németországban és a Magyarországot körülvevő államokban már a korábbi években módszeresen legyilkolták, vagy koncentrációs táborokba vitték a zsidókat, addig hazánkban viszonylag biztonságban élhettek. A német kormányzat több ízben is kifogásolta, hogy a magyar kormány nem kellő szigorral, és elnézéssel kezeli a zsidók ügyét. Maga Hitler többször is szóba hozta a zsidók megsemmisítésének dolgát a nála látogatást tevő magyar kormányfőknél – ezt tette a többi politikussal is a tárgyalások során –, de Kállay Miklós miniszterelnök és több miniszter ellenállásán az erőszakos német követelések jórészt megbuktak. Ma már tudjuk, hogy ez a „hintapolitika” része volt, mely a Horthy-rendszer háború utáni átmentését célozta. Ez a viszonylag békés, a túlélést lehetővé tevő helyzet Magyarország német megszállásával (1944. március 19.) megszűnt. Tévesnek bizonyult a magyar zsidóság körében elterjedt felfogás, hogy „az idő nekünk dolgozik.” (Ezt a vélelényt természetesen a katonai helyzet is erősítette.)

A gettósítás, elhurcolás, megsemmisítés korszaka következett. Az elsőben a magyar hatóságok is tevékeny szerepet játszottak. Baja polgármestere már 1945. április 24-én kijelölte a város területén az összeköltözés célját szolgáló utcákat. Az emberséges és elviselhető körülmények azonban néhány nap múlva megszűntek, mert április 27-én Zomborból 309, másnap Topolyáról 281 zsidót hoztak Bajára, akikkel együtt 772-re szaporodott a létszám. Naponta érkeztek újabb szállítmányok Bács-Bodrog megye déli részéből. Május 24-én már 5200-an vannak. Harmadnapra a Gestapó és a magyar csendőrség megkezdte folyamatos elszállításukat. Az okmányokból kitűnik, hogy Baja és Kiskunhalas polgármestere minden törvényes lehetőséget megragadott a zsidók életkörülményeinek jobbítására, emberibbé tételére, a „kivételezettek” megmentésére, pedig sokszor állásukkal játszottak.

A kormányrendelet értelmében a zsidókat a városon belül „szoros, zárt” területen kellett elhelyezni, s onnan a nem zsidókat kitelepíteni a zsidók üresen álló házaiba. A tágasabb és jobb komfort fokozatú zsidó lakásokba azonban a nem zsidók nem akartak menni. Kiskunhalas polgármestere a helyzet megoldására képviselőtestületi gyűlést hívott össze. Ennek jegyzőkönyve is igen tanulságos. Mutatja, hogy egy adott település miképpen próbál kibúvókat találni a rendelet végrehajtása alól. Az egyik képviselő így érvel: „Ez nem filozemita, hanem hungarista felfogás. A fajtámat féltem, azt őrzöm, ölelem, amikor a zsidókkal való bánásmódban a humanizmust kívánom.” Azt kéri, hogy a zsidó orvosokat hagyják meg lakásukban, mert az sok magyar ember pusztulását okozhatja, ha most az orvosokat is gettóba kényszerítik. Javasolta a különbségtételt a régi, jórészt már asszimilált zsidók, és újonnan beköltözöttek között. A példákat még szaporítani lehetne.

A haláltáborokból megmenekült zsidók nem felejtették el a bajai polgármester lojális, emberséges magatartását. Számos aláírással ellátott kérvényben álltak egy emberként Bernhart Sándor mellé, amikor 1945-ben állásából el akarták bocsátani. Nem rajtuk múlt, hogy ez mégis megtörtént. (Ezt a megmaradt okmányt szívesen láttuk volna a közölt dokumentumok között.)

A magyarországi Holocaust 50. évfordulójáról méltón emlékezett meg a tudományos világ: az ország 19 megyéjének levéltára a gyűjteményükben található okmányok közlését vállalta magára, s ezzel jó szolgálatot tett történetírásunknak, hiszen a törvények, előírások, utasítások, minisztertanácsi jegyzőkönyvek, népbírósi felelősségrevonások központi anyagát színessé, sokrétűvé, meggyőzővé, és sokszor értelmezhetővé a helyi adatok teszik.

Kőhegyi Mihály

EGYHÁZTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK I. TANULMÁNYOK, A PÉCSI EGYHÁZMEGYE TÖRTÉNETÉBŐL I.

(Pécs, 1993. 420 p.)

Egyházmegyénk közül a pécsi püspökség az első, ahonnan az Egyháztörténeti Munkaközösség önálló tanulmánykötettel jeientkezik, ami mindenképpen figyelemre méltó és dicséretes.

Az egyházmegye részletes története (Fricsy Ádám írása) után Horváth J. Gyula a pécsi püspökség alapításáról és kezdeti időszakáról értekezik. Szól Hierotheosz szerzetesről, akit 951-ben Theofülaktosz pátriárka szentelt Turkia püspökévé. A bizánci egyház volt tehát az első, mely megvetette lábát magyar földön, az erdélyi Gyula területén, s csak később kapcsolódott be Róma. A Duna-Dráva-Száva közti területet az aquilejai pátriárka, a Dráva-Rába-Duna közét a salzburgi, a Rába és Duna közti területet a passauai, míg a Felvidéket a regensburgi főpapok tekintették missziós területüknek. Pécssett a salzburgi érsek templomot szentel, és a Dunántúlon esperességet létesít. Két egyházmegyéje van hazánknak (Veszprém, Pécs), melynek alapítólevele ránk maradt, pontosabban szólva annak utánrajzolt hamisítványa, mely azonban – oklevélkritikai alapon – nagyjából az eredeti szöveget tartalmazza, bár a négyeszi átírás nagyon megviselte az eredeti textust, mely 1009-ben íródott.

A hódoltság alatti egyházi viszonyokról írott tanulmány a kötet legadatgazdagabb, és a török korszak egészére nézve fontos összefoglalás. Fricsy Ádám szinte minden elérhető forrást feldolgozott. Megállapítja, hogy a XVII. század elejére a katolikus papság teljesen eltűnt a török birtokolta országrészekből. A pápa 1612-ben Pécssett létesített missziót, melyet a jezsuiták láttak el szerzetessekkel. Bár tevékenységük hihetetlen nehézségekkel járt, mégis megtartották híveik egy részét a katolikus hitben. Munkájukat a Ferenc-rendiek is segítették, sőt mindinkább ők vették át a hívek lelki gondozását.

Ugyancsak Fricsy Ádám követi nyomon Pécs török utáni első püspökének, Radanay Mátyásnak életútját, aki 16 évig állt az egyházmegye élén. Nem volt könnyű dolga, hiszen egy elpusztult vidéken kellett újjászerveznie a plébániá-

kat. Ráadásul az egyház belső hatalmi harcai is nehezítették működését. Erős, határozott egyénisége túlkapaszkodástól sem volt mentes. Nem csoda hát, hogy a világi hatóságokkal is hamar összeütközésbe került. Nem kevés időbe telt, amíg a bécsi udvar beleegyezett kinevezésébe (1699).

Az egyházmegye horvátjairól írott értekezésében Boros Gyevi László megállapítja, hogy délszlávok már a honfoglalás előtt is voltak a Dél-Dunántúlon, de számukat még hozzávetőlegesen sem tudjuk. A török veszély elől menekülő horvátok és katolikus bosnyákok Dél-Magyarországra kerüléséről 1376-ból van az első adatunk. Ekkor XI. Gergely pápa a bosnyák ferenceseknek megengedi, hogy működésüket kiterjesszék a pécsi, kalocsai és csanádi egyházmegyékre. Engedélyét azzal indokolja, hogy a Boszniából menekültek lelki gondozását kell ellátni, mert a magyar papok nem értik nyelvüket. Fontos megállapítás, hogy az első menekülési hullám nem csapott át a Dráván, és viszonylag kis méretű volt. A törökök további előretörésével (1399, rigómezei csata) azonban már Szlavóniából is érkeztek menekülők. Létszámuk a török hódoltság alatt felduzzadt. Világi papok néha velük együtt menekültek, de ezek nem voltak képesek ellátni a szétszóródott népet, s ezért a pécsi jezsuita misszió feladata lett a hitélet és vallásgyakorlat biztosítása.

Amennyire jelentéktelen helyet foglal el a pécsi egyházmegye nemzetiségi térképén a szlovák etnikum, annyira érdemes felfigyelni magyar művelődéstörténeti kapcsolatára – írja cikkében Timár György. A kulturális érintkezés gyökerét a török alól felszabadult terület társadalmi és egyházi újjászervezésére irányuló törekvésben találhatjuk meg. A Magyarországra visszakérült országrészekben ugyanis óriási volt a paphiány. A legkézenfekvőbbnek látszott a töröktől nem háborgatott északi vidékekről lekipásztorokat hozni. Így kerültek Baranyába, Tolnába szlovák papok. Közülük a két legkiválóbb, Papanek György és Szalágyi István, akiknek működése, tudományos tevékenységük bemutatására külön is sort kerít a szerző.

A XVIII. század nagyarányú telepítései alapvetően megváltoztatták Baranya és Tolna nemzetiségi térképét. Létszámukat tekintve elsősorban német betelepülőkről van szó. Ezt a folyamatot kíséri nyomon Várnagy Antal, aki azonban az Árpád-kori és középkori előzményekre is kitekint. A letelepítésbe az egyház mint földtulajdonos igen korán bekapcsolódott. Radanay püspök és Jász Ferenc pécsváradi apát egyaránt Augsburg környékéről toboroztak birtokaikra földműveseket. Dóry László teveli birtokára Baden-Württembergből, Biberach környékéről hozott telepéseket. Claudius Florimundus Mercy az avari uradalom falvaiba és pusztáiba hoz munkás kezeket. Az 1730-as években meginduló állami telepítések már szervezett keretben folynak. A németek megerősödésére és térhódítására jellemző, hogy 1920-ban Baranya megye 324 helységéből 217-ben, Tolna megye 122 falujából 79-ben megtalálhatók. A II. világháborút követő kitelepítések következtében sem tiszta, sem többségi német falu nincs.

Felsőszentmárton és Drávasztára horvát községek plébániatörténetét Boros Gyevi László írta meg. Mindkettő a középkorban színmagyar falu volt, de a török pusztítás következtében lakói elköltöztek vagy kihaltak. Szentmárton 1712-től települt újra Horvátország különböző tájairól jött emberekkel. Sztárát

minden bizonnyal a gróf Traun család népesítette be az 1730-as években ugyancsak horvátokkal, akik a likavai őrvidekről származtak.

Hőgyész 1722-ben került Claudius Florimundus Mercy birtokába, aki azonban nem sokat törődött a hívek lelki gondozásával. Legalábbis ez derül ki Várnagy Antal értekezéséből. A templomot jórészt maguk a hívők renoválták, a kegýúr csak a temetőben lévő haranglábat állíttatta fel 1725-ben. A hőgyészi uradalmat 1773-ban az Apponyi család vette meg. Ők már méltó módon gondoskodtak a községi templomról és a kastélyban létesített magánkápolnáról.

A XVIII. század második felének két püspökét, Klimó Györgyöt és Esterházy Pált mutatja be Borsy Károly. Előljáróban statisztikát készített a magyar püspöki kar származásáról és megállapította, hogy 6 grófi, 1 bárói és két köznemesi családban született főpapunk volt a XVIII. század közepén. Klimó szegény sorsú jobbágy szülők gyermekeként kizárólag személyi tulajdonságainak köszönhette előmenetelét. Bizonyára alacsony származása késztette arra, hogy a népiskolákra külön figyelmet fordítson. Ez irányú tevékenységét bizonyítja, hogy amikor Pécsre került 72 faluban volt népiskola, s ez a szám haláláig 134-re emelkedett. Esterházy Pál a hazánk történetében jól ismert és nevezetes grófi családból származott. Pálos rendi szerzetesként hozzászókkott a fegyelmhez, alázatos élethez és ezt követelte meg papjaitól is. A feladatait lanyhán ellátó káptalannak új szabályokat adott, minden papjának előírta, hogy évenként egy alkalommal nyolc napos lelkigyakorlatot végezzen valamelyik szerzetesházban.

A sokat vitatott Szepesy Ignác „fiatalkori képét” rajzolta meg Fricsy Ádám. A cím megtévesztő, mert tulajdonképpen Szepesy Ignác pályakezddéséről van szó, legfőképpen pedig nyolc évi erdélyi tevékenységéről. A febroniánus, nálunk II. Józsefről elnevezett jozefinista irány híve volt. Minden intézkedése ezt tükrözi. Az egyházi fegyelem meglazulása, a papság és szerzetesség erkölcsi lesüllyedése, az istentelenség és az aposztáziák növekvő száma gondolkodóba ejtette a püspöki kart. A bajok orvoslásának megbeszélésére Rudnay Sándor érsek 1822-ben nemzeti zsinatot hívott össze. Ennek előkészítésére javaslatokat kért főpapjaitól. Szepesy Ignác azonban nem javaslatokat küldött, hanem 250 oldalas szabályzatot állított össze, és azt – egyházi és világi engedély nélkül – kinyomatta. Azt a felfogást vallotta, hogy a püspöki hatalom közvetlenül a felszentelésből ered. E joghatáságot Róma püspökétől, azaz a pápától függetlenül gyakorolhatja. A visszahatás nem sokáig váratott magára, pedig ma már világosan látjuk, hogy egyes tételeiben ő képviselte a jövőt, hiszen sok közülük bekerült a II. vatikáni zsinat rendelkezéseibe.

A pécsi püspöki líceum történetét követi nyomon Rajczy Péter. Alapját Szepesy Ignác vetette meg. A király 1835-ben hagyta jóvá a püspök tervét, s ezzel megkezdhette működését a líceum bölcsészeti és jogi kara. Az új főiskola épülete Pollack Mihály tervei alapján készült, de hamarosan kicsinek bizonyult. A budapesti, kolozsvári és a pozsonyi egyetem elszívó hatására azonban a hallgatók létszáma egyre csökkent. Növelte a bajt, hogy a jogakadémiáknak doktorrá avatási joguk nem volt, a hallgatóknak a végbizonyítvány megszerzése után valamelyik egyetemen kellett a megfelelő doktori szigorlatokat letenni.

Ennek következtében már eleve egyetemen kezdték tanulmányaikat a jövő jogászai. A Pécsre került Erzsébet Tudományegyetem jog- és államtudományi kara azonban mindig elődjének tekintette a joglíceumot.

A harmadik Szepesy Ignác tevékenységével foglalkozó tanulmány szerzője Borsy Károly. A Rudnay Sándor primás által összehívott nemzeti zsinat (1822) hét bizottságot hozott létre. Ezek egyike a mielőbb kiadandó szentírással kapcsolatos kérdéseket tárgyalta. A határozat úgy szólt, hogy Káldi György bibliafordítását adják ki újra, de kijavítva a sajtóhibákat, és összevetve a Vulgata eredeti latin szövegével, ki kell igazítani a téves fordításokat. Mindez Rudnay primás feladata lett volna, ám erre elfoglaltsága miatt nem volt sem ereje, sem ideje, így a kiadás gondja Szepesy Ignácra maradt, aki feladatának eleget téve 1834 és 1836 között hat kötetben kiadta a szentírást.

A pécsi dóm Schmidt-féle átépítésének történetét tekinti át Boros László. A kilenc évig (1882–1891) tartó átalakítási munkálatok, melynek során az Árpád-kori belső architektúráját őrző, de gótizáló-romantikus megjelenésű Pollack-féle épületet a historizmus stílusjegyeinek megfelelően átépítették. A mellékhajók főfalainak a tornyok és az apszisok alsó szakaszának kivételével lényegében újjáépítették a templomot, melyet az Árpád-kori alaprajz megtartásával az eredeti alapokra emeltek. Az oltár faragott részeit, valamint a corpust Zala György készítette. A templom munkálatainak irányítására és ellenőrzésére alakult építési Bizottság azzal a megokolással, hogy a magyar festőművészek között a román stílusban jártas mester nincs, idegent hívott meg. E hír hallatán az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat tiltakozott a hazai művészek mellőzése, illetve a német mester alkalmazása miatt, melynek eredményeként Székely Bertalan és Lotz Károly kapott megbízást a munkára. Az Árpád-kori templom „stílszerű helyreállítását” a közvélemény már a tervek bemutatásakor nagy ellenkezéssel fogadta, s elkészülte után a műemlékvédelmi szakemberek részéről több jogos kritika – az időközben megváltozott szemléletmódból eredően – érte.

Az egyházi zene hazai története eléggé elhanyagolt. Ezért fogadtuk örömmel Garadnay Balázs tanulmányát, mely a pécsi székesegyház XIX. század végi zenei törekvéseiről ad számot. Míg a tridenti zsinaton arról folyt a vita, hogy a gregorián mellett megengedhető-e a többszólamú ének, addig két évszázad múlva már a hangszeres zene túlsúlya ellen kellett küzdenie a neves karmestereknek. Az egyházzenei reformot a Rómában megalakult (1847) Cecilia Egyesület indította el. A hazai úttörést szerencsénkre Liszt Ferenc segítette. A pécsiek – Dulánszky Nándor püspök bőkezű támogatásával – a kezdeményezés élén álltak. Az énekiskola megalapításával zenéhez értő papokat tudtak nevelni, s így az utánpótlás gondja is megoldódott.

A tanulmánykötet egészét méltányolva ismét hangsúlyoznunk kell, hogy a pécsi püspökség Egyháztörténeti Munkaközössége az úttörés feladatát vállalta magára. A 25 tanulmány közül mindössze kettő olyan van, amely nem jelent meg korábban a pécsi püspökség Schematismusában, a Dunántúl Településtörténetében, az Irodalomtörténeti Közleményekben vagy a Baranyai Helytörténetírásban. Ez az arány elgondolkodtató. Nehezen tudjuk elképzelni, hogy a pécsi munkaközösség tagjai tarsolyában ne lenne új, eddig feltáratlan forrás-

anyag. Az ifjabb nemzedék bevonása ebbe a munkába elengedhetlenül szükséges – mint ahogyan azt Mayer Mihály megyés püspök rövid ajánlásában megfogalmazta. Közismert a magyarországi paphiány. Mégis meg kell találni a módját annak, hogy kedvezményekkel, ösztöndíjakkal, fiatal klerikusok külföldi egyetemekre, levéltárakba küldésével utánpótlást neveljünk. Erre kötelez bennünket kiváló egyháztörténetíró elődeink példája.

Kőhegyi Mihály

GERICS JÓZSEF

EGYHÁZ, ÁLLAM ÉS GONDOLKODÁS MAGYARORSZÁGON
A KÖZÉPKORBAN

METEM-Könyvek 9. (Budapest, 1995. 318 p.)

A szerző latin-levéltáros diplomát szerzett 1954-ben az ELTE Bölcsészettudományi Karán, s utána rögtön a Történeti Segédtudományi Tanszékre került. Igen rövid idő múlva kezdtek megjelenni tanulmányai a szakma élvonalbeli folyóirataiban (Századok, Művészettörténeti Értesítő, Magyar Könyvszemle, Acta Historica Academiae Scientiarum Hungariae, Levéltári Közlemények, Levéltári Szemle, Történelmi Szemle, Jogtörténeti Tanulmányok), melyek elsősorban történelmünk XI–XII. századi szakaszával foglalkoznak a korabeli hazai és nemzetközi források imponálóan széleskörű ismeretével. Írásai olyan érzéseket keltenek az emberben, mintha nem is tudományos cikket, hanem szépirodalmi alkotást, történeti novellát olvasnánk. Viszonylag rövid lélegzetűek, de ugyanakkor önmagukban kerek egészek. Mindemellett nem könnyű olvasmányok, mert bár aprólékos (de sohasem unalmas!) adatai vas logikával épülnek egymásra, de az olvasó számára egy pillanatnyi lazítást, oda nem figyelést sem engednek meg, mert gyakran egy kurta mondat tartalmazza a tanulmány lényegét. Mindezt szép magyarsággal mondja el, látszólag szenvedélymentesen. Am apró megjegyzéseiből, lábjegyzeteiből egyértelműen kiderül, hogy kik azok a korábbi kutatók, akiket nagyra becsül s a kortársak közül kiknek a munkásságában talál talmi csillogásért feladott szilárd eredményeket. A maga munkáiban, eredményeiben világosan jelzi kételyeit is, s ha a ma rendelkezésre álló adatok alapján nem tud biztos eredményre jutni, erre is figyelmeztet, mintegy kijelölve a következő nemzedéknek a még további erőfeszítést, kutatást kívánó kérdéseket.

Nagy figyelmet, körültekintést, kutatást és szorgalmat kívánó munkáját a középkori illuminátorok alázatával végzi. Rövidebb cikkei mindössze néhány szerény ecsetvonással járulnak hozzá a szóbanforgó kérdés egészének megismeréséhez. Ezt maga is vállalja. Nem akar a bolhából elefántot csinálni, megelégszik a szerény, de biztos eredménnyel. (Nem kis erény a mai világban.)

De nézzük közelebbről könyvét, melyben Ladányi Erzsébet – aki évtizedek óta társszerzője is – már máshol megjelent, középkori témával foglalkozó tanulmányainak egy részét gyűjtötte össze.

Köztudott, hogy a pannonhalmi apátság alapító levelének a ma ismert formája olyan István-kori eredetű alapul, melyet német kancelláriai notarius írt, aki előzőleg III. Ottó szolgálatában állott. Az István-kori oklevelet a XII. században (mindenképpen 1190 előtt) interpolálták. Györffy György újabban úgy értelmezte az oklevelet, hogy Anasztáz pannonhalmi apát István koronázásánál pápai legátusként szerepelt. Gerics József ezt határozottan tagadja. Szerinte ez az oklevél szövegének erőltetett értelmezésén alapul, s Anasztáz kizárólag pannonhalmi apát, nem pedig pápai legátus volt. Maga az oklevél – helyes fordítás mellett – nem tekinthető Szent István királlyá koronázására vonatkozó dokumentumnak, mint ahogyan VII. Gergely pápa levelei és Hartvik műve sem. Az az elmélet, mely szerint a koronát a pápa küldte, Hartvik leírásán alapul, s ennek megfellebbezhetetlen tényként kezelése igen ellentmondásos helyzetet teremtett az utóbbi évtizedek hazai történetírásában. Hasonló a helyzet Szent István lándzsájának megítélésénél. Deér József még azt is tagadta, hogy István uralkodói jelvényei között szerepelt a lándzsa. Később merev álláspontját feladta. A nagyharsányi pénzlelet előkerülése után (1968) újra fellángolt a vita, most már a lándzsa ábrázolásának értelmezése körül. Erre tesz – számunkra megnyugtató – pontot a szerző tanulmánya, bár a további vitákat ez aligha fogja gátolni.

Külön egységet alkotnak azok a cikkek, melyekben Gerics József középkori krónikásunk olyan elbeszélését elemzi, amely XI. századi történetünk igen ritka eseményéről szól: a magyar királyra kimondott pápai anathémáról. Aba Sámuel sújtották eme a középkorban igen súlyos büntetéssel. A krónikás helye eddig is ismert volt, csak éppen értelmezésével, politika- és esztörténeti háttérével nem tudtak mit kezdeni. A szerző azokat a mozgó rugókat igyekszik felfedni, melyek magyarázatul szolgálhatnak arra, hogy a magyar püspöki kar miért tartott ki a pápai anathéma ellenére Aba Sámuel mellett az utolsó pillanatig és miért váltak éppen egyházfők – világi urakat megelőzve – Péter király bukásának okozóivá. A magyarázata a következő lehet: A szerveződő, fiatal keresztény államok vezérkarában a főpapság nemcsak nagy befolyású és hatalmas ideológiai és politikai tényező volt, hanem a legnagyobb nemzetközi tapasztalatokkal, széles látókörrel rendelkező eleme is. Az egyház vezetői megnyilatkozásaikban, gyakorlati tevékenységükben nem elsősorban feudális nagyurakként és földbirtokosokként viselkedtek, hanem figyelmük kiterjedt a társadalmi rend egészére. Az új államiságnak – különösen vészhelyzetekben – elsősorban egyházi vezetőkként voltak tartópillérei. A tevékenységüket irányító fő szempont a hittenjesztés, a valamennyire már befogadott kereszténység megszilárdítása, elmélyítése és megtartása volt. Ez lebegett szemük előtt, mindig és mindent ennek rendelték alá. Tették, amit tenniük kellett égi küldetésük tudatában. Gellért a Deliberatióban adók hajhászását, a nép kiszárolását veti a király szemére, és felhívja figyelmét a következményekre is "... az aljanép egész hada ellenünk fog uszulni." Aggodalmait valóra váltak, amint azt Vata felkelése bizonyította. Gellért és püspöktársainak kétharmada 1046-ban, amikor Péter másodszor került a trónra, az életével fizetett. Ám a fiatal magyar állam túlélte a hatalmas megpróbáltatást. Szerzőnk gyakran tovább fejleszti korábbi eredményeit egy újabb cikkben. Néha ugyanazt a kérdést

színéről és visszajáról is vizsgálat alá veszi, mint tette ezt a Vata-komplexummal kapcsolatban, amikor Vata fia Janus esetét elemzi, hiszen a róla szóló krónikás hely – a közismertség ellenére – nem mentes az ellentmondásoktól. Abban megegyeznek a kutatók, hogy Vata fia Janus, aki apjához hasonlóan, az új rend, a királyság és a kereszténység elleni mozgalom élére állt és ezt a felkelést az 1060–61. évi lázadással azonosították. Ezt Gerics is elfogadja. A Janusra vonatkozó krónikahelyet gyakran és szívesen idézik, hiszen a pogány hit fontos elemeinek továbbélését bizonyító adatokat tartalmaz. A Janus kíséretéhez tartozó varázslók, jósnők és táltosok bűvölését-bájolását azonban nem lehet minden kritika nélkül felhasználni a magyar sámánhit rekonstruálására, mert előképei az Ótestamentumból valók, ami hitelüket nem csekély mértékben befolyásolja, ha valóságtartalmukat nem is kérdőjelezi meg.

Nem kis jelentőségű a Szent László uralmának vitás kérdéseit taglaló dolgozat, melyben – múlt századi történészekkel megegyezően – arra a következtetésre jutott, hogy István szentté avatását (1083) László király pápai engedély nélkül a magyar egyház segítségével hajtotta végre. A Legenda minor szerint is a pápa közreműködése nélkül avatják szentté Istvánt. Nem igaz – mint erről már korábban szó volt – Hartviknak az a híradása, hogy első királyunkat a pápától kapott koronával koronázták meg. Az ún. Szilveszter-bulla hamis voltát már régebben kimutatták történészeink. Ami Gerics József cikkében új, az Hartvik elbeszélésének előképeit, mintáit bemutató része. Sikerült ugyanis az ún. ravennai hamisítványokban mindazokat a pontokat megtalálni, melyek Hartviknál is szerepelnek. A belőlük leszűrhető következtetések jellemző képet adnak a korról, melyben születtek (1080-as évek). Ez a kor az investitúra-harc ideje. A történeti háttér ismeretében vizsgálva Hartvik szövegét igen fontos következtetések vonhatók le Kálmán király idejének ideológiai beállítottságára, melyet hűen közvetített Hartvik, amikor a pápával küldet koronát Istvánnak. Királyi megrendelőjének elvárásait teljesítenie kellett.

Külön méltatást érdemelnek Gerics József jogtörténeti fejtegetései. Történészeink elég régóta próbálják korhoz kötni azt a terjedelmes, királyi tanács által hozott határozatot, melyet csak Ulászló 1440. évi átiratában ismerünk, s mely vitathatatlanul fontos mérföldköve jogfejlődésünknek. Hosszú érvelés után arra a megállapításra jutott a szerző, hogy ezek III. András uralkodásának utolsó éveiben keletkeztek, s jól mutatják a központi kormányzat nagyszabású törvényhozói és közigazgatási munkáját az ország működőképességének megőrzése érdekében az államhatalom megsemmisítésére törvő oligarchiákkal szemben. Ez persze egyháztörténeti szempontból kevésbé érdekelne bennünket, ám a szerző elsősorban a hazai püspöki kar erőfeszítését látja ebben, melynek tagjai egy emberként álltak tudásukkal és tollukkal a királyi hatalom mellé a válságos helyzetekben.

Mindent összevetve szerencsés gondolat volt Gerics József különböző helyeken megjelent tanulmányait egy kötetbe összegyűjteni, mert csak így bontakozik ki az a hatalmas ívű munkásság, melyet történelmünk korai szakaszának megismerése érdekében kifejtett. Külön öröm számunkra, hogy megjelentetését a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) vállalta magára.

Kőhegyi Mihály

MAGYARORSZÁGI ZSIDÓ HITKÖZSÉGEK 1944. ÁPRILIS. A MAGYAR
ZSIDÓK KÖZPONTI TANÁCSÁNAK ÖSSZEÍRÁSA A NÉMET
HATÁSÁGOK RENDELKEZÉSE NYOMÁN.

Sajtó alá rendezte Frojimovics Kinga. (Budapest, 1994. I-II. 889 p.)

Schweitzer József és Landeszman György előzetes közleményéből már 1988-ban megismerhette a tudományos világ azt az összeírást, melyet a Gestapó 1944-ben készítettett a Magyar Zsidók Központi Tanácsával. Am 113 vidéki hitközség anyagának megjelenéséből csak részlegesen és hiányosan bontakozott ki az összkép, bár arra elég volt, hogy belőle megsejthessük az összeírás páratlan értékét.

A Magyar Zsidó Levéltárban megmaradt okmányokból világos képet kapunk a magyar zsidóság három ágazatának: a neológ (az úgynevezett kongresszusi hitközségek), az ortodoxia és a status quo ante országos szervezetek kiterjedt intézményrendszeréről, anyagi helyzetéről, mégpedig egy rendkívül exponált időszakban, Magyarország német megszállását követő hónapokban. Akkor tehát, amikor a hitközségek még fennálltak, s ha alélta is, de működtek. A kartonlapokat a hitközségek a Zsidó Tanács felszólítására töltötték ki és küldték be. A Zsidó Tanács által kibocsájtott körlevél nem hagy kétséget afelől, hogy a Tanács kifejezetten német parancsra cselekedett. Az egész adatszolgáltatásra, annak gyors és sürgetett lebonyolítására azért volt szükség, hogy a német vezetés világos képet nyerjen a magyar zsidóság helyzetéről, kirablásuk, majd halálba küldésük előkészítése céljából. A Zsidó Tanács természetesen minderről nem tudott, s ezért sietve eleget tett a németek kívánságának. Bizonyára úgy vélték, hogy a lojális együttműködés növeli a túlélés lehetőségét. A következő hetek megmutatták végzetes tévedésüket.

Mi idézte elő téves helyzetfelmérésüket? Voltak ugyan riasztó esetek és intézkedések korábban (Újvidéki razzia, Kamenec-Podolszkijban létesített munkatábor, munkaszolgálatra kötelezés), de a zsidóság nem tudta elképzelni, hogy a magyar vezetés hozzájárul kiirtásukhoz. A német kormányzat több ízben kifogásolta, hogy a magyar felsőbb szervek nem kellő szigorral, illetve elnézéssel viseltetnek a zsidókkal szemben. (Erre a magyar levéltárakban valóban találhatók források.) Szóba került a zsidó kérdés Kállay Miklós miniszterelnök bemutatkozó látogatásakor is 1942 júniusában. Hitler ez alkalommal ismét szóba hozta a zsidókérdés megoldásának szükségességét Magyarországon. Kállay viszont ellenállt a legerőszakosabb német követeléseknek (csillagviselés, deportálás, általában a zsidóknak a szlovák, a horvát, s elsősorban a német állam által követett kezelése), s ezeket elhárította azzal, hogy Magyarország majd a háború befejezése után fogja általános kitelepítés keretében a zsidó ügyet elintézni, addig legfeljebb súlyos rendelkezéseket hoz ellenük. Hivatkozott arra is, hogy a magyar kormány nem távolíthatja el hirtelen és drasztikus módon a zsidó származásúakat a gazdasági életben keletkező súlyos zavarok veszélye nélkül. Ez az érvelés ideig-óráig hatott, hiszen a német hadigépezet egyre több élelmet követelt Magyarországtól. A beszélgetés kezdetekor is erről, a Hitlert és környezetét leginkább érdeklő kérdéstről esett szó. A zsidóságra nézve legsúlyosabb következményekkel járó német követeléseket

Kállay végül is többször, jó taktikával és sikeresen utasította vissza. Bár miniszterelnöksége alatt történtek ugyan tragikus események, amint azt a körösmezői deportálás bizonyítja, nem különben a magyar zsidó munkaszolgálatosok átengedése a bori bányákba, mégis a legsúlyosabbaktól a hazai zsidóságot és az itt menedéket találtak egy részét kormányzása idején meg tudta óvni.

Ilyen politikai légkörben következett Magyarország német megszállása (1944. március 19.), mely előrevetítette és lehetővé tette a hazai zsidók „likvidálását”.

Az ezt megelőző hónapokban keletkezett az az egész országra kiterjedő összeírás, melyet most teljes egészében kezünkben tarthatunk, s amelynek minél több szempontú feldolgozására maga a kötet is felszólítja történészeinket. Reméljük nem hiába.

Kőhegyi Mihály

METEM

1988-ban azzal a céllal jött létre a *Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM)*, hogy egy, a magyar egyház ezeréves történetét átfogó és az egyház alapegységét, a plébániát figyelve középpontjába állító mű összeállítását hozza létre, s amely a *Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia* nevet kapta. Az *Enciklopédiába* az ezeréves múlt valamennyi parókiáját, legyen az a történeti Magyarországon, vagy Nyugat-Európában, az amerikai Kontinensen vagy a világ más részén, felvenné.

Az időközben születő részeredmények publikálására évkönyv jelleggel létrejövő *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* ma már folyóiratként működik – az egyetlen létező magyar egyháztörténeti folyóirat, amely jelenleg évente két kötetben, négy számban jelenik meg.

A *METEM-Könyvek* sorozat a terjedelmesebb munkáknak nyújt lehetőséget a megjelenésre: életrajzok, tanulmánykötetek, monográfiák. Az *Ecclesia Sancta* sorozat pedig a külföldi egyházak összefoglaló történetét bemutató köteteket tartalmazza, rendszerint valamely jelentős kiadvány fordítása révén. Ezt a tevékenységet a *Püspökkar Egyháztörténeti Bizottsága* is támogatja.

A *METEM* és a *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* munkálkodása folyamán a magyar egyháztörténeti kutatás újraindulhatott, és elmondható, hogy valóban *vallási és felekezeti megkülönböztetés nélkül* feladatának tekinti az ezerszáz éves magyar múlthoz kötődő egyháztörténet bármilyen témájának közlését, ideértve a történeti néprajz, illetve az egyháztörténettel kapcsolatos művészettörténeti témákat is.

A *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* felvállalta azt, hogy összegyűjti az egyháztörténettel kapcsolatban megjelent könyveket, mindig egy adott évre vonatkozóan. Az egyháztörténetet széles keretek között értelmezzük, hiszen lehet az életrajzzal, művelődéstörténettel, művészettörténettel, néprajzzal, építészettörténettel, stb. kapcsolatos kiadvány. Az összegyűjtött könyveket röviden ismertetjük, s mindez francia nyelven is megjelenik a leuveni *Revue d'Histoire Ecclesiastique* folyóiratban. Ha Önök folytatnak kiadási tevékenységet, s egyháztörténeti jellegű kiadványaik is megjelennek, kérjük, hogy küldjenek a *Vázlatoknak* egy recenziós példányt (amely természetesen bekerül a bibliográfiánkba, majd a *Revue-be*).

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok
Szeged, 6720
Dugonics tér 12.
Telefon: H (62) 323-714
Fax: H (62) 323-813

ECCLESIA SANCTA sorozat

A katolikus egyház Magyarországon. Budapest, 1991. 160 old.
A katolikus egyház a Szovjetunióban. Budapest, 1994. 124 old.
A katolikus egyház Lengyelországban. Budapest, 1994. 485 old.

Előkészületben:

Az orosz ortodox egyház története
A cseh egyház története
A horvát egyház története
Az örménykatolikusok

METEM Könyvek

Sorozatszerkesztők:
Somorjai Ádám OSB és Zombori István

1. **Szabó Ferenc S. J.:** A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében, Róma, 1990. 356. old. ára: 398 Ft
2. **Sólymos László Szilveszter – Várszegi Imre Asztrik:** Pannonhalmi főapátok. 1. Kreusz Krizosztom (1856–1885), Kelemen Krizosztom (1929–1950), Budapest, 1990. 370 old. ára: 280 Ft
3. **Udvardy József:** A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban, Budapest, 1992. 152. old. ára: 180 Ft
4. **Csapodi Csaba:** Gróf Zichy Nándor élete és politikája Budapest, 1993. 160. old. ára: 200 Ft
5. Kelet–Közép–Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla) Szerk.: Somorjai Ádám Budapest, 1994. 206. old. ára: 300 Ft
6. **B. Murádin Katalin:** Faragott kőszószékek Erdélyben Budapest-Kolozsvár, 1994. 168. old. ára: 350 Ft
7. **Elmer István:** Börtönkereszt Budapest, 1994. 224. old. ára: 350 Ft
8. **Fülöp Éva Mária:** A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949) Budapest, 1995. 252. old. ára: 400 Ft
9. **Gerics József:** Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995. 318. old. ára: 550 Ft
10. **Reisner Ferenc:** A Katolikus Szemle egyháztörténeti anyagának repertórium (1887–1944). Budapest, 1995. 178 old. ára: 250 Ft
11. **Boba Imre:** Morávia története új megvilágításban Budapest, 1996. 197 old. ára: 650 Ft
12. **Orbán Gyula József:** Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn, 1950–1956. Budapest, 1996. 380 old. ára: 1500 Ft
13. **Rónay Jácint:** Napló Budapest–Pannonhalma, 1996. 400 old. ára: 896 Ft
14. **Galcsik Zsolt:** Szerzetesrendek felosztása Nógrád megyében (1950) (Dokumentumgyűjtemény) Budapest, 1996. 316 old. ára: 650 Ft
15. **Mező András:** A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Budapest, 1996. 314 old. ára: 650 Ft
16. **Sólymos Szilveszter:** Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon Budapest, 1996. 176 old. ára: 650 Ft
17. **Magyar egyháztörténeti bibliográfia (1980–1990)** Budapest, 1997. 223 old. ára: 450 Ft
18. **Jakó Zsigmond:** Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez. Budapest, 1997. 479 old. ára: 950 Ft
19. **Dóka Klára:** Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században. Budapest, 1997. 463 old. ára: 850 Ft

Előkészületben

Hermann Egyed Emlékkönyv

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, – photocopies of unpublished documents and sources, – related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Zombori István, Szerkesztő, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, Szeged, Dugonics tér 12, H-6720 Hungary. Tel.: (011)+36+62+323+714. fax (011)+36+62+323+813.

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

- 3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Parish and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

Article:

- Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A katolikus Magyarország 1001-1901*. Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425-429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatum

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to the General Editor: Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M45 2R5. Tel.: (416) 922-2476. If no answer, please call (416) 922-5474 and leave a message. Fax. (416) 922-2898

